

శ్రీరస్తు.

శుక్ర నితిసారము

ఇది

శ్రీ పీఠికాపురము ఆర్. సి. హెచ్. హైస్కూలులో,

దేవులు పండితులగు

పురాణవంశ మల్లయ్యకాస్తులచే

ఆంధ్రభాషా నిలయము

పల్లి - హైదరాబాదు)

..... గారు
మునుగు బహుకరించినది.

కార్యదర్శి

ఆంధ్రవత్రికాకార్యాలయమున

ముద్రితము

౧౯౪౦

All Rights Reserved

Copy-right Registered

వెల రు 1-4-0

PRINTED AT THE
ANDHRA PATRIKA PRESS
MADRAS—1919

90/6

FOREWORD.

This is a Telugu translation of the well-known Sanskrit book called Sukraneetisaram-essence of Sukra's treatise on polity. The book deals, as its name implies with polity in its various aspects and is, in parts, so up to-date that some may be tempted to suspect its antiquity which is however, beyond all doubt. Many a present day Indian, being fed entirely on western culture, is apt to think that there is nothing worth knowing or caring for in India's past history or its literature. This book cannot fail to act as an eye opener to such men and to instil in them some degree of national respect without which there can be no national progress and it is to be hoped that the study of the subject will receive the encouragement which it deserves. The name of the translator Brahmaśree Puranapanda Malliah Sastry Garu is a guarantee that the translation is correct. The language used in the book is correct and chaste.

22nd September, 1918.

J. RAMAYYA.

గ్రంథకర్తృవిజ్ఞాపనము.

విద్వాంసులారా !

శ్రుక్రమీతిసార మను నీ పాత్రమును సంస్కృతభాషయం

దున్న దానిని నాతికరిమైన శైలిని దెనిగించి మున్ను
సరస్వతీపత్రికయందుఁ బ్రకటించితిని. ఇపుడు శ్రీ శ్రీ శ్రీ
పీఠికాపుర మండలాధీశ్వరులు నాకుఁ బోషకులు, భాషాభి
మానులుఁ గవితారసజ్ఞులు, మహావదాన్యులు, సద్గుణగరి
ష్టులు, సి. బి. ఇబిరువాచితులు నగు మ. రా. రా. శ్రీ శ్రీ
శ్రీ రాజారావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు
బహదరు ప్రభువువారు ద్వితీయ ముద్రణమున కగు నట్టి సకల
వ్యయమును నాయం దనుగ్రహించి దయచేసి ముద్రింపించి
నన్నుం గృతార్థుఁ జేసిరి. నా రచించిన దాన విద్యాస్వరూప
నిరూపణము కడ నొక్కింతమూలమున కధికముగ వ్రాచుం
బడియె ; కాని తక్కిన యెల్లచోట్ల మూలమున కంతరము
లేకుండనే సాధ్యమగునంతవఱకు వ్రాసితిని. పురాతన
ముద్రణమునందలి లోపములను బుస్తకాంతరసహాయమున
జాగ్రత్తగఁ బూరించితిని. అయిన నల్పజ్ఞుడ నగుటంజేసి నా
యజ్ఞానమున నేని ప్రమాదమున నేని దోషములు పెక్కు
లుండంబోలును గాఁబట్టి నాయందు వాత్సల్యముంచి క్షమి
యింపుఁ డని సవినయముగఁ బ్రార్థించుచున్నాను. మూల
గ్రంథప్రాశస్త్యము నుపోద్ఘాతమునఁ గవితావిశారదులు
ననేకభాషల విద్వాంసులు మున్ను మహోద్యోగములఁ
గావించి యిపు డుపకారవేతనము నగదుచున్నవారు నగు
మ. రా. రా. శ్రీ-బ్ర-శ్రీ జయంతి రామయ్య పంతులుగారు

వ్రాసిరి కాఁబట్టి మరల నే వ్రాయుట నావశ్యకము. శ్రీ రామ య్యపంతులవారు నే నడిగినంతమాత్రమున నా ప్రార్థన మన్నించి యింగ్లీషుభాషలో నుపోద్ఘాతము వ్రాయించి దయ చేసినందులకుఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా నమస్కరించు చున్నాను. నేను బ్రథానమంత్రిముఖంబున వేడికొన్నంతనే యీ పోత్తము ద్వితీయముద్రణమున కగు నట్టి సకలవ్యయ ముం బ్రసాదించి ముద్రింపించి దయచేసిన శ్రీ శ్రీ శ్రీ పీఠికా పుర మండలాధీశ్వరుల కధికాయురారోగైశ్వర్యముల దయ చేసి పుత్రమిత్రాదిసకలబంధుసమేతముగఁ జిరకాలము పర మేశ్వరుఁడు రక్షించుగాత మని యహరహముం బ్రార్థించు చున్నాను. మఱియు మున్నిట ముఖ్యమంత్రిపదంబున నున్న వారుఁ బరోపకారైకపరాయణులు ననేకవిద్యార్థులఁ బోషించిన వారు నిపుడు కథావశిష్టులు నగు బ్ర. శ్రీ. మ. రా. శ్రీ మొక్కపాటి సుబ్బారాయఁడు పంతులుగారు నే నాంధ్ర సాహిత్యపరిషత్సభకుఁ జెన్నపురము వెళ్లినపు డీపుస్తకము ద్వితీయముద్రణము గూర్చి విన్నవించినంతమాత్రాన నా విన్న పమును మన్నించి శ్రీ శ్రీ శ్రీ ప్రభువువారికి లేఖారూప మునఁ దెలిపి వాక్సహాయము చేసినందుల కెంతయు నభినందిం చుచు వారికిఁ బరలోకసుఖమును వారి కుటుంబమువారి కిహ లోకసుఖముం బ్రసాదింప సర్వేశ్వరు వేడికొనుచు నా విన్న పమును ముగించుచున్నాను.

పితాపితము.

4-4-19.

}

ఇట్లు విన్నవించు విధేయుఁడు,

పు॥ మల్లయ్య శాస్త్రి.

విషయసూచిక

ప్రథమాధ్యాయము

విషయము.

పుటసంఖ్య.

1. నీతిశాస్త్రప్రశంస	1
2. నీతిశాస్త్రాభ్యాసము రాజునకు ముఖ్యము	2
3. రాజు కాలప్రవర్తకుడు	3
4. రాజునకు గుణములచేఁ ద్రైవిద్యము	3
5. వర్ణభేదము	4
6. వర్ణగుణములు	5
7. కర్మవిచారము	5
8. రాజుప్రవర్తనము	6
9. రాజ్యాంగస్వరూపము	7
10. రాజునావశ్యకత	7
11. రాజనిర్మాణహేతువు నతనియందలి దేవాంశములును	8
12. రాజునకుఁ బ్రజకు నన్యోన్యమురాగ మావశ్యకము	9
13. ఇంద్రియనిగ్రహము	10
14. కామజంబులగు వ్యసనంబులనింద	11
15. కామాదు లెక్కడమంచివి యెచటఁగావు	12
16. తపఃపాపఫలములు	13
17. రాజుగుణవోషములు	14
18. రాజు కామక్రోధాదుల నవశ్యము విడువవలయును	15
19. రాజునకు విద్యాభ్యాసమావశ్యకము	16
20. ఆన్వీక్షిక్యాదులస్వరూపము	17
21. రాజుకర్తవ్యాకర్తవ్యములు	18
22. రాజమండలేశ్వరాదులభేదము	19

విషయము.	పుటసంఖ్య.
23. భూపరిమాణము	17
24. రాజు భూమి నెట్లీయవలెను	19
25. పత్తననిర్మాణము-రాజగృహనిర్మాణము	„
26. పాంథశాల	24
27. రాజుదినచర్య	„
28. రాజారెవలకుఁ జేయు నేర్పాటు	25
29. రాజవశ్యముచేయవలసిన శాసనములు	26
29 (a) రాజులాదాయము నెట్లు వ్యయము చేయవలెను	22
30. రాజచారసంభాషణాదికము	29
31. రాజ్యంబెట్టిది కావలయు - రాజుదాయాదులపట్ల నెట్లుండవలయు	30
32. రాజు కార్యములనెపు డాలోచింపవలెను	31
33. రాజు లేఁటేట స్వదేశమునం జరించి చేయవలయుపని...	33

ద్వితీయాధ్యాయము.

1. రాజు సేవకుల నవశ్యము గ్రహింపవలెను	35
2. యువరాజు గాఁదగినవారు	36
3. యువరాజును రక్షించువిధము	„
4. యువరాజు చేయవలయుపనులు	38
5. సుసేవకులయు దుస్సేవకులయు గుణములు	39
6. పురోహితుఁడు ప్రధానుఁడు మొదలగువారి గుణములు	40
7. తక్కిన చిన్న యుద్యోగుల నేర్పఱచువిధము	44
8. సేవకధర్మములు	52
9. పలువిధములగు దస్తావేజులు	60
10. ఆయవ్యయంబులస్వరూపము	62
11. మానసంఖ్యాదిస్వరూపము-ద్రవ్యధనస్వరూపము	64
12. లిఖితములు వ్రాయువిధము	65
13. వేలు వేలు మానంబులయుఁ గాలంబులయు స్వరూపము	67

విషయము.

పుటసంఖ్య.

14. భృతివిభాగము మొదలగునవి	67
15. సేవక భేద భృతి భేదములు- సేవకుఁడు పనిచేయవలసిన కాలము			69
16. రాజు సేవకుల కీయవలయు సెలవు మొదలగునవి.	...		„
17. రాజు భటులకు విరోధమునను రాగము గలిగించు విధము			70
18. రాజు సేవకుల కెట్టి వస్తువుల సేవలయు	71
19. పురోహితాదులయు గ్రామాధికారులయు జాతినిరూపణము	72

తృతీయాధ్యాయము.

1. మనుజుఁడు లోకుల సంతసిల్లఁజేయు విధము	...		73
2. మనుజుఁడు దూరదృష్టి కలవాఁడు గావలయును	...		80
3. మిత్రప్రశంస	„
4. విద్యాదులవలని గర్వము	81
5. విద్యాదిఫలము	82
6. మనుజుఁడు చేయవలసినవి; విడువవలసినవి.	...		„
7. గౌరవార్హులు	84
8. దాఁపవలసినవి	85
9. దేశసంచారాదులవలనిఫలము	„
10. అతిథిపూజాదులు	86
11. జనసమ్మతుఁడగు విధము	87
12. స్త్రీలదుర్గుణములు	89
13. గక్షింపవలసినవారు	„
14. కన్యాదానము	90
15. విద్యాధనముల సంపాదనము	„
16. విభాగవిషయము	92
17. మిత్రునియెడఁ బ్రవర్తిల్లు విధము	93
18. ఉత్తమాదిస్వరూపము	„
19. దానప్రశంస	„
20. వివిధములగు దానములు	94

విషయము.

పుటసంఖ్య.

21. మంచిన్నడువడి- చెడునడువడి-వానిఫలము	97
22. ఖలస్వరూపము	98
23. మంచిపుత్రులు-చెడుపుత్రులు	99
24. భార్య మొదలగువారి ప్రాశస్త్యము	100
25. దుఃఖహేతువులు	101
26. మనుజుల వేటువేటుకోర్కులు	102
27. బ్రాహ్మణ ప్రాశస్త్యము	103
28. వృత్తిభేదములు	104
29. బుద్ధిప్రశంస	105
30. అల్పభాగ్యాదులయ ప్రాశస్త్యము	106
31. నాశహేతువులు	107
32. సంస్కరమహిమ	108
33. సుఖహేతువులు	109
34. అంతఃపురసేవార్థులు	110
35. మార్గమున సుఖహేతువులు	111
36. జరాకారణములు	112
37. స్తుతి	113
38. దుర్గుణహానము	114
39. సాధునకు నసాధునకుఁ గావించిన యుపకారము	115
40. జనుల రంజించు విధము	116
41. వ్యవహారము నెఱుఁగు సాధనము	117

చతుర్థాధ్యాయము

ప్రథమప్రకరణము

1. మిత్రమిత్రుల లక్షణము	108
2. సహజమిత్రులు - సహజశత్రులు	109
3. రాజు శత్రులయెడను మిత్రులయెడను బ్రవర్తించు విధము	110

విషయము.

పుటసంఖ్య.

4. ఉపాయస్వరూపము - వానిఁ బ్రయోగించు విధము...	111
5. మంచిరాజు ప్రకర్తనము	114
6. రాజు శిక్షింపవలయు విధము	115
7. శిక్షార్హులు - శిక్షయు	118

ద్వితీయ ప్రకరణము

8. కోశస్వరూపము - దాని సంగ్రహించు విధము ...	121
9. ధాన్యసంగ్రహము	123
10. రత్న సంగ్రహము - వాని స్వరూపాదులును ...	125
11. రత్నములవెల	127
12. లోహస్వరూపము - వాని మూల్యములును ...	129
13. ఆవు మొదలగు పెంపుడుజంతువుల వెలలు ...	130
14. పన్ను గ్రహించు పద్ధతి	132

తృతీయ ప్రకరణము

15. రాష్ట్ర స్వరూపము	135
16. చాతుర్వర్ణ్యస్థితియుఁ - దద్ధర్మములును ...	136
17. విద్యాకలాస్వరూప సంఖ్యానిర్ణయము ...	137

చతుర్థ ప్రకరణము

18. ఆశ్రమములు	149
19. స్త్రీ సాధారణధర్మములు	"
20. శూద్రధర్మము	152
21. జన్మ గుణముల ప్రాశస్త్యము	153
22. పనివాండ్రు రక్షణము	"
23. వృక్ష లతాది స్థాపనము	154
24. కూపాదుల నిర్మాణము - దేవాలయ నిర్మాణము ...	155
25. ప్రతిమాభేదము - వాని స్వరూపనిర్మాణము ...	156

పంచమ ప్రకరణము

విషయము.	పుటసంఖ్య
26. రాజుల ధర్మము	169
27. సభానిర్ణయము	”
28. సభాంగములు	178
29. వాడుకలో నున్న ధర్మములు	174
30. రాజు వాదిం బరీక్షించి యతని వాదమును విను విధము	174
31. శిక్షార్హులు	175
32. న్యాయముల విచారించు విధము	”
33. చలములు	176
34. అపరాధములు	177
35. నృపతిపదములు - రాజజ్ఞేయములు	”
36. ఆసేధభేదములు	178
37. సభకు రాదగనివారు	179
38. ఎపు డెల్లవారును సభకు రావలెను	180
39. ప్రతినిధులు	”
40. ప్రతినిధుల నంగీకరింపరాని నేరములు	182
41. ప్రతిభూగ్రహణము	”
42. గ్రాహ్యగ్రాహ్యపక్షాదులు	183
43. లిఖితాదిపరీక్ష	185
44. లిఖితవిభాగము	187
45. సాక్షి స్వరూపము	189
46. అగ్రాహ్యసాక్షులు	”
47. సాక్షి విచారము	190
48. సాక్షి శ్రావణము	191
49. సాధనములు-వానిబలాబలములు	”
50. అగ్న్యాదిపరీక్ష	193
51. తీర్పు	197
52. వాదముల పునర్విమర్శనము	198

విషయము.			పుటసంఖ్య.
53.	పదార్థస్వామ్యము-వానివిభాగము	...	199
54.	దండింపదగినవారు	...	208
55.	గనులనుండి తీయువస్తువుల కరనిర్ణయము	...	204
56.	చేసినవస్తువులస్వరూపము	...	204
57.	స్వర్ణరజతాదివస్తునిర్మాణమునకు భృతినిర్ణయము	...	204

షష్ఠ ప్రకరణము

58.	దుర్గభేదములు	...	206
-----	--------------	-----	-----

సప్తమ ప్రకరణము

59.	సేనాస్వరూపము-దానిభేదములు	...	208
60.	ఆయుమునుబట్టి గ్రహింపవలసిన సేనయు, సంవత్సర వ్యయమును	...	210
61.	రాజుసంపాదించవలయు రథగజాదులు	...	211
62.	గజభేదమును దల్లక్షణములును	...	211
63.	అశ్వపరిమాణమును లక్షణమును వానిభేదమును	...	212
64.	అశ్వగతులు	...	222
65.	వృషభోష్ఠస్వరూపము	...	222
66.	నరాదులవయోనిర్ణయము	...	223
67.	ఎద్దు మొదలగువానివయసు పరీక్షించువిధము	...	224
68.	గజాదుల శిక్షాసాధనములు	...	224
69.	వృషభాదుల రాజువిడియించుచోట్లు - దండువిడియు విధము - శత్రులవశపఱచికొనువిధమును	...	225
70.	శస్త్రాస్త్రస్వరూపము, వానిభేదమును	...	227
71.	అగ్నిచార్ణస్వరూపము	...	228
72.	బాణములవిడుచువిధము, ఆయుధపరిమాణమును	...	229
73.	ఎట్టిరాజు యుద్ధకాముఁడు గావలయును	...	230
74.	యుద్ధస్వరూపము-దానిభేదములును	...	230

విషయము.	పుటసంఖ్య.
75. యుద్ధానుకూలకాలము-దేశము	”
76. అసాదాదిబలములకు నెపుడు జయము కలుగును ...	231
77. సంధివిగ్రహములస్వరూపము - వానివిభాగములు - నుప యోగించువిధమును	”
78. సేనానాయకుల ముఖ్యకార్యము	234
79. సేనాపతి యెపు డెట్టి వ్యూహమును రచింపవలెను ...	”
80. సైనికులు పోవువిధము	235
81. వ్యూహస్వరూపము-వానిభేదము	236
82. రాజు సేనల నెటు నిల్పవలయు - శత్రుల నెట్లు వశ పఱచి కొనవలయు	”
83. ఓడినవారిసాము గ్రహింపవలయువారు	237
84. రాజుపాయములను నిశ్చయింపనపు డెట్లుండవలెను...	”
85. కార్య మెట్లు సిద్ధించును - ఎట్లు సిద్ధింపదు ...	”
86. రాజే యుపాయము నే గుణమును గ్రహింపవలెను...	238
87. రాజెపుడు తప్పక యుద్ధము సేయవలెను ...	”
88. రాజున కెట్టి మరణము ప్రశస్తము	239
89. శౌర్యాభివర్ణనము	240
90. రాజు విద్వాంసులతో నెపు డాలోచింపవలయు నెపుడు గూడదు	”
91. రాజు యుద్ధమునఁ బలాయితుఁ డైన నేమి? ...	241
92. రాజెవని విడువరాదు	”
93. రాజు బ్రాహ్మణాదుల నెపుడు చంపిన దోషి కాఁడు...	”
94. బ్రాహ్మణులెట్టికాలమున యుద్ధముచేసిన దోషులుకారు	”
95. యుద్ధ మెద్ది యుత్తము - ఎద్ది తదితరము ...	242
96. యుద్ధస్వరూపము	”
97. బాహుయుద్ధ విభాగము	”
98. యుద్ధమున సేనల నిల్పు విధము	243
99. రాజు స్వసేనల నెపుడు రక్షింపవలెను	”

విషయము.

పుటసంఖ్య.

100.	యుద్ధకాలమున రాజు చేయవలయు నేర్పాటులు ...	244
101.	యుద్ధమున వధానర్హులు	245
102.	కూటయుద్ధము	”
103.	స్వకార్యము సాధించు విధము	”

పంచమాధ్యాయము

1.	నీతిశేషము	252
----	------------------	-----

శ్రీ రస్తు శుక్ర నీతి సారము

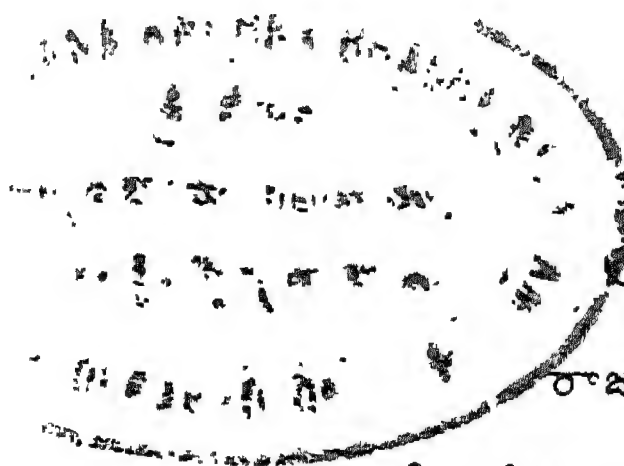
నీతి శాస్త్ర ప్రశంస

శ్రీ మంతం బగు స్వావాసంబున సుఖాసీనుండైన భార్గవుని నమస్కరించి పూజించి పూర్వదేవతలు నీతిశాస్త్రముపదేశింపు మనిన నతఁడు సర్గాదికారణం బగు దీవునకు మ్రొక్కి యిట్లనియె. మున్ను లోకహితంబునకై పరమేశ్వరుండు శతలక్షశ్లోకపరిమితం బైన నీతిశాస్త్రంబుఁ గావించె. అల్పాయువు లగు నరులయు నరపతులయు నుపయోగంబు కొఱకుఁ దర్కవిస్తృతం బైనదాని వసిష్ఠాదుల మైన మేము సంగ్రహించితిమి. క్రియైక దేశబోధకంబు లగు శాస్త్రంబులు పెక్కులున్నను జతుర్వర్గసాధకం బైన నీతిశాస్త్రంబు సకలలోకోజ్ఞీవకంబు. శబ్దశాస్త్రంబు నభ్యసింపకయు లోకవ్యవహారానుసారంబుగఁ బదార్థసంబంధజ్ఞానంబు నందవచ్చు. కాణాదాదుల నేరువకయ ప్రాకృతంబులైన వస్తువుల నెఱుంగవచ్చు. ఉపనిషదాది పరిజ్ఞానంబు నొందకయు దేహాదుల నాశంబు లెల్లంబుగాఁ గానవచ్చు. బుద్ధికౌశల్యజ్ఞాపకంబులైన శాస్త్రంబు లెల్లను దత్తతత్త్వరూపిప్రాయంబుల వెల్లడించుఁ గాని వ్యవహారుల కుపయోగింపవు. మఱియుఁ దత్తచ్ఛాస్త్రంబుల నధిగమింపక యెట్టులేని తత్తజ్ఞానంబు నొందు

గాని జంతువులకు నిరశనంబున ననువులు నిలువనియట్లు నీత్య భావంబున లోకమర్యాద నిలువ దనుట యెల్లరకుఁ దెల్లంబ.

నీతిశాస్త్రాభ్యాసము రాజునకు ముఖ్యము

సర్వాభీష్టదంబును నెల్లరకు సమ్మతంబు నగు నీతి విద్య లోకపాలకుం డగుట తేని కత్యావశ్యంబు. అపథ్యాశికి రోగంబులువ్రాలె నీతిహీనుండైన యేలికకు శత్రువులు సద్య స్కాలంబునఁ గొందఱుఁ గాలాంతరంబునఁ గొందఱు వొడమి బాధింతురు. రాచవారికిఁ బ్రజాపాలనంబు ముఖ్యధర్మంబు; అయ్యది దుష్టనిరసన శిష్టరక్షణ రూపంబై యుండు. ఇవి రెండును దుర్నయనకు దుష్కరంబులు. రాజునకుఁ జెడునడ తయ యత్యాహితకరంబును శత్రువృద్ధికరంబును స్వబల హ్రాసకరంబు నగుట నయంబు వదలి చరించు స్వతంత్రుఁ డైన రాజు దుఃఖభాజనం బగు ; అట్టివాని సేవయు నసిధారావ లేహనంబై యుండు. నీతిమంతుఁ డగు రాజు స్వారాధ్యుండు ననీతిమంతుం డగు రాజు దురారాధ్యుండు నగు. నీతియు బలంబునుగల పుడమితేనియింట సిరి యచంచలయై యుండు. కావునఁ దన ప్రేరణంబు నొందకయ యెల్లరున్ దనకు హితంబు సేయున ట్లాత్మహితంబు గోరు సమ్మోట్టు నీతి ధారణంబు సేయునది. బలరాష్ట్రమాత్యగణంబు భిన్నంబగు టకు సామి యకౌశలంబుకంటె నొండు హేతువు లేదు. శాసన పాలనంబులచే రంజకుం డగు రాజు బుద్ధిబలంబుచేఁ దేజ స్వంతంఁడై పూర్వసుకృతంబున నైహికంబైన తపోవిశేషం బునను మహీమండలంబు ధరియించు.

రాజు కాలప్రవర్తకుడు

వృష్టి శీతోష్ణాదులచేతను బెక్కు లగు నాచారాదుల చేతను గ్రహనక్షత్రగతి విశేషంబులచేతను గాలంబు పలు విధంబు. నృపాలుం డాచారప్రవర్తకుండు గావునఁ గాల మూలం బని యెన్నుంబడు. కాలవిశేషంబునన యట్టి యాచారంబులు గలుగు ననిన వానిఁ గావించువారికి ధర్మాధర్మంబు లొదవనేరవు. రాజదండంబునకు వెఱచియే లోకంబు స్వధర్మనిరతంబై దాన నుత్తమతేజంబు వడయుచుండు. స్వధర్మాచరణంబు సుఖకరంబైన తపంబు. అట్టితపంబుఁ గావించు వారి కింద్రాదులుం గింకరు లగుదురు. మనుజులమాట వేఱ చెప్పనేల? రాజు స్వధర్మనిరతుండు గాఁడేని యతనితేజంబు తుయించు. కావున నభిషిక్తుండైనఁ గానివాఁడైనఁ బాలనంబు సేయ నారంభించిన నాటఁగోలె నచ్చిద్రుండై స్వధర్మవగతంబ్రుండై బుద్ధి శౌర్య తపోబలంబులచేఁ బ్రజఁ దనప్రజఁ బోలెఁ బాలించుచు దుర్జనుల మహాభయహేతువు లగు దండంబులచే భీతులఁ జేయుచు స్వధర్మాచరణంబునకు మఱిల్చునది.

బుద్ధిమంతు కార్యమునకు నల్పంబేని దొసఁగుపొసఁగఁ బోలదు. నీతి బుద్ధి శౌర్య బల ధనసంపన్నునకుఁ దిర్యక్కులును వశగతంబు లగును.

రాజునకు గుణములచేఁ దైవిధ్యము

సాత్త్విక రాజస తామసంబు లగు తపంబుల నెద్దాని రాజుచరించుఁ దద్గుణప్రధానుం డగు. ఉదారుండును

స్వధర్మనిరతుండును తమియు విషయ నిస్సవృహుండును సాత్త్వికుండు శూరుండు నగు రాజైహికసుఖంబుల నెండి యవసానంబున మోక్షంబు నెందు. నిర్దయుఁడు మత్తుఁడు హింసారతుఁడు శతుఁడు నీచప్రియుఁడు స్వతంత్రుఁడు దాంభికుఁడు భోగైకపరాయణుఁడు నన్యతవాదియు నగు రాజు నరక భాజనంబై తదవసానంబునఁ దిర్యక్త్వంబు నొందు.

సాత్త్వికుం డుత్తమభోగంబులను దామసుం డధమ భోగంబులను రాజసుండు మధ్యమభోగంబుల ననుభవించుఁ గావునఁ జిత్తంబు సత్త్వంబునం బనుపఱుచునది. సుకృత దుష్కృతకర్మంబుల సుగతిదుర్గతులు వాటిల్లు. ఎట్టివాఁడు క్షణంబు నక్రియుండై యుండనేరఁడు.

వ ర్ణ భే ద ము

బ్రాహ్మణాదివర్ణంబు లెల్లను గుణకర్మంబులచే భేదిల్లుం గాని జననంబుచే భేదిల్లవు. జననంబు వలన బ్రహ్మతేజ స్సంపత్తి యొదవనేరదు గావున బ్రహ్మవలన నుప్పతిలినవారి నెల్ల బ్రాహ్మణు లనంజనదు.

వ ర్ణ గుణ ము లు

ఎఱుకవలనను గర్మోపాసనాదులవలనను శమదమం బుల వలనను దయాదాక్షిణ్యంబుల వలనను బ్రాహ్మణుండు నాఁబడు. ప్రజాసంరక్షణ సామర్థ్యంబు పరాక్రమంబు నింద్రియనిగ్రహంబు దుష్టనిగ్రహ శైలియుం గలవాఁడు క్షత్రియుండు. క్రయవిక్రయవైపుణ్యంబుఁ బాశుపాల్యంబుఁ గృషియుఁ గలవాఁడు వైశ్యుఁడు. ద్విజార్చనాసక్తుఁడు జితేంద్రి

యుఁడు శూరుఁడు సీరకాష్ఠాదివహుఁడు శూద్రుఁడన నొప్పు.
స్వకులోచితధర్మంబుఁ బరిత్యజించి పరపీడనంబుఁ గావించు
చండు లైన యవివేకులు మ్లేచ్ఛు లనఁబడుదురు.

కర్మవిచారము

తొలిమేనఁ జేసిన చేతవలనన పున్నెంబునం జెట్టయం
దుం దలఁపు వొడము. దాని నొండు తెఱఁగున గావింప మాని
సికి వెరపు దోఁపదు. సహాయంబులుం దాని కనుగలంబులైన
వ యమరు లదృష్టంబు స్మృతి నేవాఁడును వెరవరి గాఁడను
ఁటెంతయు నిక్కంబు గావునఁ గర్తవ్యాకర్తవ్యంబు లైనకర్జం
బులదెస నుపదేశంబు విత యనంజనదు. శిష్టచరితులైన బుద్ధి
మంతు లెల్లం జారుషంబుఁ గొనియాడుదురు ; స్వశక్తిచేఁ
గార్యంబుల నెఱవేర్చికొననేరని క్లీబు లదృష్టంబు గొనియాడు
దురు. సకలకార్యంబులు దైవపౌరుషంబులయందు సుప్రతి
ష్ఠితంబులై యుండు. కర్మంబు పూర్వకృతంబు నైహికం
బనియు నిరుదెఱఁగు లయియుండు. ఇం దెయ్యది బలవత్తరం
బది తక్కటిదానికిఁ బ్రతికారి యగు. తద్బలాబలపరిజ్ఞానంబు
ఫలంబున ననుమేయింపఁదగు. ఘోషలబ్ధికి బ్రత్యక్షంబైన
హేతువు లేకున్న నది పూర్వకర్మజన్యం బని యెన్నందగు.
మానిసిజతనం బల్పం బయ్యు నొక్కతఱి నెక్కుడుగ ఫలిం
చెనా యదియు ముందటికర్మంబున నయ్యె నని కొందఱు
నిప్పటిదానన యని కొందఱు నందురు. కొందఱు దివ్యియ
చమురును వత్తియుం గలదియయ్యు పయ్యరవలన రక్షింపమి
నుత్సన్నం బగునట్లు ఫలంబు పూర్వకర్మసంచితం బయ్యు

నిప్పుటి వ్యాపారంబులేమి లభియింపద యండు. అదియట్లుండె. తప్పక కాగలవానికి నూలుచేత కలదేని చెడుగులకు బుద్ధి బలానుసారంబుగఁ బ్రతివిధానం బాచరించుటయ లెస్స.

రాజుప్రవర్తనము

రాజు స్వానుకూలప్రతికూలఫలంబులచే దైవానుకూల్యాదుల నెఱిగి ప్రవర్తించునది. తొల్లి రావణదుర్యోధనులకు వనభంగగోగ్రహంబులయందు హనూమదర్జునులవలన దైవప్రతికూల్యంబును రాఘవార్జునులకు దైవానుకూల్యంబును విస్పష్టంబయ్యెఁ గాదె. దైవం బనుకూలం బగుడు స్వల్పక్రియయు మహాఫలంబు గావించు; తత్ప్రతికూల్యంబున బలిహరిశ్చంద్రులకుఁ బోలె సుకర్మంబు ననిష్టఫలదం బగు. ఎట్లును సత్కర్మంబువలన సత్ఫలంబును నసత్కార్యంబు వలన నసత్ఫలంబు నగు నని శాస్త్రంబువలన నెఱుకపడుఁ గాన దుష్కర్మంబు విడిచి సత్కర్మం బాచరించునది. తుత్రియుండు కాలంబున కెల్లఁ గారణంబు గానఁ దన చరితంబు నను దండంబునఁ బ్రజను స్వధర్మమ్మున నిలుపునది.

రాజ్యాంగస్వరూపము

రాజ్యాంగంబులేడింటను నృపుండు శిరంబు చక్షు వ మాత్యుండు చెలికాడుచెవి కోశంబు మొగమ్ము సేన మనంబును హస్తంబులు దుర్గంబు పాదంబులు రాష్ట్రంబు నని చెప్పుదురు.

రాజు నావశ్యకత

సదాచారంబునఁ బ్రవర్తించు నరపతి చందురుఁడు మున్నీఁటికిఁ బోలె నిజ్జగంబున కభివృద్ధిహేతువు. బాగుగఁ

జూలించు భూపతి లేడేని యిజ్జగం బకర్ణధారంబగు కలంబు
సంద్రంబం దవియునట్లు విపన్నంబగు. రాజు లేననాడు
జనము స్వధర్మాచరణనిరతంబు గానోపదు; జనసమాజ
విహీనుండైన తేడను రాజిల్లడు; న్యాయప్రవృత్తుడైన
తేడు దన్నుం బ్రజను ద్రివర్గంబుతో ననుసంధించు. యుధి
ష్ఠిరుండు ధర్మంబునఁ జిరకాలంబు భూమి భుజించె; నహుషుఁ
డధర్మంబున స్వర్గపదభ్రష్టుండై రసాతలంబునఁ బడియె;
వేనుఁ డన్యాయంబున నుత్తమపదచ్యుతుండై మేనుతోఁటంగె;
పుథు న్నత్తమకర్మంబున బహుకాలంబు రాజ్యంబు సేసి తన
పేరు లోకవిదితంబు గావించి యెన్నఁటికిం జెడని పదవి
నొందె; కావునఁ బార్థివుండు ధర్మంబు పురస్కరించుకొని
పరిపాలనంబునకుఁ దొడంగునది.

రాజనిర్మాణహేతువు, నతనియందలి దేవాంశములును

మున్నొక్కఁడు నాయకుండు లేమిని జను లన్యోన్య
పీడితు లగుడుఁ జతుర్ముఖుండు లోకపాలురయుఁ జంద్రార్కు
లయు నంశంబులచేఁ దపస్సామర్థ్యంబునఁ జరాచరాత్మ
కంబగు నిజ్జగంబున కొడయని నిర్మించెం గావున భూవిభుఁ
డింద్రుండునుం బోలె రక్షణదత్తుండును భాగభాక్కునై గం
ధంబునకు వాయువువ్రాలె కర్మంబులకుఁ బ్రేరకుండై ధర్మ
ప్రవర్తన తమోనిరసనంబుల రవిం బోలి దుష్కర్ములయెడ
దండంబున న్నమవర్తిత్వంబునం జము ననుకరించి శౌచంబున
నగ్నిసదృశుండై రసంబున వరుణుండువ్రాలె స్వధనంబుల
లోకంబుఁ గాపాడుచుఁ జంద్రుండు స్వకరంబుల జగదాహ్లా

దంబు సేయునట్లు స్వచరితంబుల నెల్లర సంతసిల్లఁజేయుచుఁ
గుజేరుఁడు నిధులకుం బోలెఁ గోశంబులకుఁ గాపరియై యెల్ల
యంశంబులకంటెఁ జంఘ్రాంశంబు గారవించునది. మఱియు
జనకుఁడట్లు సద్గుణం బలవర్చుచుఁ దల్లియుఁబోలె నపరా
ధంబు నైచి పుష్టి గావించుచు గురువువలె హితం బుపదే
శించుచు సోదరుండువోలె శాస్త్రానుసారంబుగ భాగంబు
హరియించుచు బంధుమిత్రులుంబలె స్త్రీధనాదుల నరయుచు
వైశ్రవణుండుఁబోలె ధనంబుల నొసఁగుచు దండధరుండు
వలె సుదండంబుఁ గావించుచు నీగుణసప్తకంబు నేమటకుండ
వలయు. ఈ గుణములు మంచిరాజునం దుండును.

ఎవ్వఁడు శిక్షింప సమర్థుం డయ్యు నపరాధంబు
క్షమియించు నాతఁడు క్షమి యనఁబడును; సర్వగుణసంపన్నుఁ
డయ్యు భూపతి యోరిమి లేనివాఁ డయ్యెనా భాసిల్లఁడు;
దుర్గుణంబులఁ బరిత్యజించి యతివాదంబుల కోర్చి దానమా
నంబుల లోకరంజకుండై దాంతిశౌర్యంబులు గలిగి యరి
నిషూదనుం డై యస్వతంత్రుఁ డై శస్త్రాస్త్రకౌశలంబు వడసి
జ్ఞానవిజ్ఞానయుక్తుం డై నీచమైత్రి వర్జించి దీర్ఘదర్శనవృద్ధసేవ
నంబుల నెడపక గుణవత్సంగంబు గావించుచుఁ బాలించు
రాజు దేవాంశకుండును విపరీతవర్తనుండు పూర్వదేవాంశ
కుండును నరకభాజనుండు నని నీతికోవిదులు పలుకుదురు.

రాజునకుఁ బ్రజకు నన్యోన్యాయరాగ మావశ్యకము

రాజసచివాదులును “యథా రాజా తథా ప్రజా”
యని యున్నందున వాని యంశంబునకుఁ దగినవారల యగు

దురు. అట్టి సచివాదులు చేయు కార్యంబులకు నియతిబలంబున రాజునుమోదించుచుండు. జన్మాంతరకర్మఫలం బవశ్యానుభావ్యం బైనను బ్రతివిధానంబు గావించినఁ జీక్ష్మితగడుండు బాధం బాయునట్లు తత్కర్మోపభోగంబు వాయు. సర్వజనంబు మనంబున సుఖంబు కోరుఁ గావున ననిష్టంబు గురూపదేశంబున విదితంబైన నేవాఁడును జెడు కర్జంబునకుఁ దొడరమి సద్బోధంబు నొందియే రాజేకార్యంబున కైనఁ దొడరునది. నయంబున కడంకువయు దానికి శాస్త్రజ్ఞానంబును దాని కింద్రియజయంబును విదానం బై వెలయు. భూపతి దన్ను మున్ను వినయవంతుం గావించుకొని పదంపడి పుత్రులన్ మిత్రుల స్మంతుల స్పృతుల స్తోకులం గ్రమంబున వినయవంతులం జేయునది. రాజు పరోపదేశమాత్రంబునఁ గుశలుండుగాఁజనదు గానఁ దానును సత్కర్మరతుం డగునది. రాజు సద్గుణుఁ డయ్యు నొకపు డధికారహీనుఁడు గావచ్చును. ఇంద్రాణి యవిధవయైనట్లు ప్రజదుర్గుణయయ్య నెప్పుడు రాజవిహీన గానోపదు. సంపన్నాశంబూదవెనేని రాజునకుఁ గాని మంత్రికిఁ గాదు. పుత్రులను దాయాదులం దన్ను స్పన్దార్గంబున నడుపుచు రాజప్రజాపాలనతత్పరుండు ననురక్తప్రకృతియునై శ్రీ సమృద్ధి నెందు.

ఇంద్రియ నిగ్రహము

దుష్టభోగారణ్యంబునం బ్రధావించు నింద్రియగజంబు జ్ఞానాంకుశంబున వశపఱుచునది. విషయామిషలోభంబున నింద్రియంబులఁ బ్రేరించు మనంబు నిరోధించిన నెల్లయింద్రియంబులు జితంబుల యగు. ఒకటియగు మనంబు జయంపఁ

నశక్తుం డైనవాఁడు ససాగరవనద్వీప యగు వసుమతి నెట్లు జయింపనోపు? అవసానంబున విరసంబులైన భోగంబులచే నాకృష్టుండు కరికరణి బంధంబు నొందును. శబ్దస్పర్శరూప రసగంధంబుల నొక్కటొక్కటియ నాశంబు నొందించు; విషసన్నిభంబు లగు విషయంబు లన్నియుం గూడినఁ జెప్ప నేల? శుచియు దర్భాంకురాహారంబు సుదూరలంఘనజంఘా లంబు నగు మృగంబు లుబ్ధకగానమోహంబున వధంబు నొందుఁ గాదె. గుంటి శిఖరంబుఁ బోలు నాకారంబు గల్గి నగంబుల నుచ్చాలింపఁజాలు వారణంబు కరిణీస్పర్శంబున బంధంబు నొందు; దివ్వెసెగఁ జూచి చంచలదృష్టియై పతం గంబు మోహంబున మిత్తివాతఁ జొచ్చు; అగాధజలంబుల నున్న మీను సామిషంబైన గాలంబు గ్రసించి కాలధర్మంబు నొందు; ఉత్కర్తనంబున సమర్థంబయ్యు నుద్గమనంబునకుం దగినది యయ్యు భ్రమరంబు గంధలోభంబునఁ గమలంబునఁ జిక్కువడును.

కామజంబు లగు వ్యసనంబుల నింద

ధనపుత్రమతిప్రదంబు లయ్యు ద్యూత స్త్రీ మద్యం బులు మహానర్థమూలంబులు. నలధర్మప్రభృతిభూషాలురు జూదంబున నాశంబునొందిరి. కామినీస్మరణంబును మనో వికారంబు కావించు; దర్శనవిలాసభాషణంబులు సెప్పనేల? మృదుగద్గదభాషిణియైన యువతి రక్తాంతలోచనయై యెవ్వని వశుం గావింపనోపదు? జితేంద్రియు లగు మునులను సైతము లోఁబఱుచు నన, నజితేంద్రియుల వార్త చెప్పనేల? ఇంద్రదండకనహుషరావణాదులు పలువురు స్త్రీ మూలం

బునఁ గీడువొందిరి; మద్యంబునం దగులు పెల్లయిన నది బుద్ధి
నాశకం బగు; ఇవియె తజ్జలకుఁ బ్రభూతధనంబును సుఖం
బును బుద్ధివైర్మల్యంబును గలిగించు.

కామాదు లెక్కడ మంచివి, యెచటఁ గావు

విజిగీషుఁ డగు రాజు ప్రజాపాలనంబునఁ గామంబును
శత్రువులయెడఁ గ్రోధంబును, సేనాపరిగ్రహంబున లోభం
బును వినియోగించి యొందుచోఁ జొరనీకుండునది. పరస్త్రి
లయందుఁ గామంబును నన్యధనంబుల లోభంబును స్వ
ప్రజలయందుఁ గ్రోధంబు నుత్తముఁ డైనవానికి వలవదు.
పెరియింతివలనఁ గుటుంబియనియు నన్యధనంబువలన ధనికుఁ
డనియు స్వజనదండంబున శూరుండనియుఁ బ్రతిష్ఠ యేవానికిఁ
గలుగదు. బాగుగం బ్రజ నరయని రాజును నతపస్వి యైన
బ్రాహ్మణుని దాతగాని ధనికుని దేవతలు హింసించి యధో
లోక నివాసిఁ గావించురు.

తపః పాప ఫలములు

ప్రాభవంబు నీఁగియు ధనిత్వంబును దపఃఫలంబులు.
యాచనయు నిర్ధనత్వంబు దాస్యంబుఁ బాపఫలంబులు.

రాజు గుణదోషములు

ప్రభు వైహికాముష్మికసుఖంబులకొఱకు శాస్త్రంబు
లన్నియుం బరిశీలించి యాత్మజయంబు నొంది స్వవృత్తంబు
నిర్మలంబు గావించునది. దుష్టుల శిక్షించుటయు దానంబును
బ్రజాపరిపాలనంబును రాజసూయాదియజనంబు న్యాయం
బునఁ గోశార్జనంబు రాజుల నరిగావులఁ గావించుటయు శత్రు

సత్కార్యంబు చేయ నిచ్చయించు. నీతిశాస్త్రానుసారియై
జితేంద్రియుండైనవాని భాగ్యంబును గీర్తియు మిన్నముట్టు.

ఆస్వీక్షక్యాదుల స్వరూపము

ఆస్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, దండనీతి యను విద్యలను
రాజవశ్య మభ్యసింపవలయు. ఇం దాస్వీక్షకి తర్కవేదాం
తముల వెల్లడించు. త్రయి ధర్మార్థకామంబుల వివరించు. అర్థా
నర్థంబుల వార్తయు నయానయంబుల దండనీతియు బోధించు.
వీనివలన వర్ణాశ్రమంబుల తెఱంగుం దేటపడు; అంగంబులు
వేదములు మీమాంసయు న్యాయంబు నర్థశాస్త్రంబు పురా
ణంబులుఁ ద్రయి యనఁబడు. కుసీదకృషి వాణిజ్య గోరక్ష
ణంబులు వార్తచేఁ జెప్పఁబడు. వార్తాజ్ఞానంబు గల సాధువు
వర్తనంబునకు వెఱవఁడు. దమంబు దండంబు నాఁబడు.
దండంబునకు రాజు హేతువు గాన నతండు దండుడనఁబడు.
తన్నీతి దండనీతి. సర్వాభీష్టప్రాప్తణంబున నీతిశబ్దం బన్వర్థ
సంజ్ఞ నొందు. ఆస్వీక్షకి యాత్మవిజ్ఞానంబు గావించి శోకహ
ర్షంబుల నపనయించు. యథావిధి త్రయి నధిగమించినవాఁ
డుభయలోకసౌఖ్యంబుల నెందు. ఎల్లవారియెడ నాన్యశం
స్యంబు పరమధర్మంబు గాన రాజు దానితోడన కృపణం
బగు జనమును బాలించునది. రాజు స్వసుఖాభిలాషం బర
పీడనంబు గావింపఁజనదు.

రాజు కర్తవ్యాకర్తవ్యములు

కృపణం బైన జనంబు పీడ్యమానం బై స్వమృత్యు
భయంబునఁ బార్థివు బాధింపనోపు. సుజనసేవితుం డైన
రాజు మిగుల శోభిల్లుఁ గాన సుజనసంగంబు కర్తవ్యంబు.

దాన ధర్మసుఖాభివృద్ధియు నగు. చందురుండు నవోత్పల్లో
త్పలం బైన సరసిం బోలె సుజనవేష్టితుం డైన భూపాలుండు
జనంబుల మనంబు తనియంజేయు. సూర్యకిరణతప్తం బై
నిరాశ్రయం బై యుద్వేజనకరంబైన మరుస్థలంబుఁ బోలె
దుర్జనసంగంబు నుజ్జగించునది. నిశ్వాసనిష్ఠ్యాతానలధూమ
ధూమ్రముఖం బైన పాపకులంబు తోడి చెలిమి దుర్జనసం
గతికంటె వరంబు. ఎడఁద హితంబుఁ గోరువాఁడు సాధువు
నకుఁ గావించు వందనంబుకంటె సాధుతరంబుగ నసాధువు
నకు నది గావించునది. దాత యయ్య రాజు వాక్పారుష్యం
బున జనుల కుద్వేజకుం డగుఁ గాన మృదువచనంబున లోకా
హ్లాదంబు గావించునది. మేధావి పీడితుఁ డయ్య జనగబునకు
హృదయతాపకరం బగునుడి నుడిగి మిత్రులయందే నమిత్రు
లయందే శిఖికేకనుంబోలె మధురోక్తిఁ బచరించునది. విప
శ్చితుల వాక్యంబులు వ్రాలె శిఖిహంసకలకంఠంబుల పలుకు
లేని మనంబు హరియింపనేరవండ్రు. ప్రియంబుభాషించుచు
సత్కారం బభిలషించు ననవద్యచరితు లైన శ్రీమంతులు
నరవిగ్రహధారులైన దేవత లనఁబడుదురు. నెయ్యంబునకు
భూతదయకు దానంబునకు మధురవాక్యంబునకు సాటియగు
సంవననంబు ముల్లోకంబుల నెండు లేదు. ఆస్తిక్యసంపన్నుఁ
డై దేవతాపూజఁ గావించుచు సుహృదుల నాత్మంబోలె
జూచుచుఁ బ్రణిపాతంబున నొజ్జను సదాచారంబున సత్పురుషు
లను భక్తిచే దేవతలను సద్భావంబున బంధుమిత్రులనుఁ బ్రేమ
మానంబుల స్త్రీ భృత్యులను దాక్షిణ్యంబున నితరజనంబును
స్వాభిముఖులఁ గావించునది. బలబుద్ధిసంపన్నుఁ డై యుక్త

పరాక్రముఁ డగు రాజు వసుపూర్ణం బైన వసుమతి నెల్ల నేలఁగలవాఁ డై సదృభుఁడు నాఁ బ్రసిద్ధి వడయు. బుద్ధి బలశౌర్యపరాక్రమంబులు రాజున కుత్తమగుణంబులు; అన్య సుగుణసంపన్నుఁ డయ్యు ధనికుఁ డయ్యు నీగుణంబులు లేని వాఁడు స్వల్పం బేని నేల నేలఁదగఁడు. పార్థివుండు స్వల్ప దేశంబున కధిపతి యయ్యు బుద్ధ్యాదిగుణంబులను ధనంబు ననుఁ దేజస్వియు నవ్యాహతాఙ్గాండు నగు; సాధారణగుణంబుల భూప్రసాధనంబున నశక్తుం డగు; దేవదానవవిమర్దిని యగుభూమి యెల్లధనంబులకు గని యగుటంజేసి పుడమి తేండ్లు తదర్థం బాత్మవినాశంబే నిచ్చయింతు. ఆత్మభోగ నిమిత్తంబు ధనజీవితంబులు రక్షించుచుఁ ప్రజారక్షణంబుఁ గావింపనిరాజుల ధనజీవితంబులు వ్యర్థంబులు. సదాయస హాయంబు నొందక యిచ్చవచ్చినట్లు వెచ్చింప సగచితధనంబు నిధీశ నిధిసదృశం బయ్యు నలంభావంబు నొందమి న్యాయమార్గమున ధనం బార్జించుచు వెచ్చింపవలయు. ప్రభువు బలశౌర్యాదులచే గారవింపఁబడిన స్లుత్తమకులజననంబున శోభిల్లఁడు. కావున నెట్టితేనికేని బలశౌర్యాదు లావశ్యకం బులై యుండు.

రాజమండలేశ్వరాదుల భేదము

లక్ష రాజతకర్షణంబులకుం దక్కువ కాకుండ లక్ష త్రయంబుకంటె నధికంబు గాకుండ నేటేటఁ బ్రజవలనఁ బీడ గావింపక నరిగొనురాజు సామంతుం డనఁబడు. నాలుగు లక్షలు మొదలు పదింటిదనుకఁ బలుచంబు గొనువాఁడు మండలేశ్వరుఁ డనియు 'దానికంటె నధికముగ నిరువదిలక్ష

లకు మించని యులుపా (కప్పము) గొనువాఁడు రాజనియుఁ బిమ్మట నేబదిలక్షంబులదాఁకఁ గరంబుగొనువాఁడు మహారాజనియుఁ దరువాతఁ గోటిపర్వంతంబు పన్ను గొనువాఁడు స్వరా ట్టనియుఁ బదంపడి దశకోటి పరిమితభాగధేయంబు నొందువాఁడు సమ్రా ట్టనియుఁ దదధికబలి నార్జించువాఁడు విరా ట్టనియుఁ జెప్పఁబడుదురు. పంచాశతోక్త్యధికభాగధేయము గొనుచు సప్తద్వీప యగు సర్వంసహ వశపఱిచి కొన్నవాఁడు సార్వభౌముండు. రాజు బ్రహ్మచే స్వభాగభృతిని బ్రజకుఁ బాలనార్థంబు స్వామి యనుపేర దాస్యంబున నియుక్తుం డయ్యె. సామంతాదులకు సములగు భృత్యులు రాజుచే నధిక్రతులై రాజభాగంబు గొనుచు సామంతాది నామంబులు వడయుదురు. సామంతాదిపదమునుండి భ్రష్టులై తత్తుల్యవేతనమున మహారాజాదులచేఁ బోషితు లగు వారు హీనసామంతులు నాఁబడుదురు. నూఱు గ్రామంబుల స్వతంత్రాధికారంబు గలవాఁడు సామంతుఁడు. శతగ్రామాధిపాలనమున రాజుచే నియుక్తుఁడు నృసామంతుఁడు. దశగ్రామసంరక్షణ నియమితుఁడు నాయకుఁ డనియు నయతగ్రామంబుల భాగంబు ననుభవించువాఁ డాశాపాలుఁ డనియు స్వరా ట్టనియు నెన్నంబడు.

భూపరిమాణనిరూపణము

క్రోశమాత్రపరిమితం బై సహస్రరూప్యకర్షంబులు రాజభాగ మొసంగునది గ్రామంబనియు గ్రామార్థంబు పల్లియనియుఁ బల్లార్థంబు కుంభం బనియు వ్యవహరింతురు. కర సహస్రపంచకంబునం బ్రాజాపత్యం బైన క్రోశమును జతు

సహస్రహస్త పరిమాణమున మానవక్రోశమును నగు.
 బ్రహ్మమానంబునఁ గ్రోశక్షేత్రంబు (Area) సార్థద్వికోటి
 హస్తంబులే నిరువదేనుదండంబులే నగు. మధ్యమామధ్యమ
 పర్వంబున నేని యవాప్తకంబున నే నొక్కయంగులము.
 దానిష్ఠాల్వమైదు యవలంతయగు. అంగులములు చతుర్ద్వింశతి
 మైన నొకబ్రాహ్మం బగుకరము. భూమి మానంబునం
 బ్రాహ్మం బుత్తమంబు. మిగిలినవి యధమంబులు. చతుఃక
 రాత్మకంబు ప్రాజాపత్యదండంబును, బంచకరాత్మకంబు
 లఘువు (మానవంబగు దండంబు) నగును. మానవం బగు
 నంగులంబు పంచయవ పరిమాణంబు. ప్రాజాపత్యం బగు
 దండంబునకు వసుషణ్ముని యవపరిమాణంబును, మానవ
 దండంబునకు షట్చతయవ పరిమాణంబు నుండును. ఇరువది
 మైదు దండంబులు నివర్తనమను నిది యుభయ సమ్మతంబు.
 మూడువేల యంగులంబుల పరిమాణంబున నేని, పదియు
 నైదువేల యవల పరిమాణంబున నేని, నూఱు నిరువదిమైదు
 హస్తంబుల పరిమాణంబున నేని మానవం బగు నివర్తనం
 బగును. ఏకోనవింశతి సహస్రద్విశతయవ పరిమాణంబున
 నేని, చతుర్ద్వింశతి శతాంగులంబుల పరిమాణంబున నేని, శత
 కర పరిమాణంబున నేని ప్రాజాపత్యం బగు నివర్తనం బగు.
 పంచవింశత్యుత్తర షట్చతదండంబు లుభయ మతగబునను,
 నివర్తనక్షేత్రం బగు. దాని రెండుపార్శ్వంబులు ప్రత్యేకం
 బిరువదైదు దండంబు లుండుఁ గాన నట్లయ్యె. డెబ్బదిమైదు
 వేల యంగులంబుల మానవ పరివర్తనంబు, నఱువదివేల
 యంగులంబులఁ బ్రాజాపత్య పరివర్తనంబునగును. పంచవింశ

తృధికంబు లగు నేక త్రింశచ్ఛత హస్తంబుల మానవ పరి
వర్తనంబును, నిరువదియైదువందల హస్తంబుల ప్రాజాపత్య
పరివర్తనంబును బ్రఖ్యాతంబులు. మఱియుఁ బాదోన చతు
ర్లక్షంబులగు యవలపరిమాణంబున మానవపరివర్తనంబును,
నాల్గులక్షలు నెనుబదివేల యవలపరిమాణంబునఁ బ్రాజా
పత్య పరివర్తనంబు నగును. మఱియు నాల్గువేల హస్తంబులు,
గాని యెనిమిదివందల దండంబులు గాని ముప్పదిరెండు నివర్త
నంబులు మానవమానంబున నగును. పరివర్తనముభుజ
(ప్రక్క) పరిమాణంబున నిరువదియైదు దండంబులు. కానఁ
బదివేలకరంబులు పరివర్తన క్షేత్రంబు. కరగ్రహణంబు
ప్రాజాపత్యమానము నన కావించునది. రాజు స్వాపత్కాలం
బున మనుమానమున నేని గ్రహింపఁదగు. లోభంబునఁ
బ్రజలఁ బీడించురాజు ప్రజతోడ క్షయించు. రాజు ద్వ్యం
గులం బేని భూమి స్వత్త్వనివర్తనపురస్కరంబుగ నీఁ దగదు.

రాజు భూమి నెట్లీవలెను

వృత్త్యర్థం బేనికేని గ్రహీతృజీవితావధికముగ భూమి
నీఁదగు. బుద్ధిమంతుఁ డగు రాజు దేవఃకోత్సవాదులకు
భూదానము గావించునది. మఱియుం గుఱుంబిం బరికించి
గృహార్థం బారామార్థంబుం దగునంతనేల నీఁజను.

పత్తననిర్మాణము - రాజగృహనిర్మాణము

నానావృక్షలతాకీర్ణం బై పశుపక్షిగణావృతం బై
సుబహుదకధాన్యం బై తృణకాష్ఠసమృద్ధం బై నాతి
దూరమహీధరం బై నౌకామార్గంబున వారాశికిం గొం
పోవు నదీతీర సురమ్య సమభూతలంబున వలయాకారంబున నే

నర్థచంద్రాకారంబుననేఁ జతురశ్రాకారంబుననే వాపీకూప
తటాకాదియుతంబు చతుర్ద్వారంబు సుమార్గారామవీధికంబు
దేవాలయ సంయుతంబు సపరిఖప్రాకారంబు మఠపాంథ
శాలావిరాజితంబు నగు రాజధానిం గల్పించి రాజు సుగు
ప్తుండై ప్రజతో నట వసియించునది. రాచగీము నడుమఁ
గొలువుకూటంబును గోష్ఠంబు, సాహిణంబు, నేనికసాలయు,
మంచినీటి డిగ్గియలు, నంధువులు, నీటియంత్రంబులుం గలది
యై యన్నిదెసల సరికొలఁదియై దక్కినంపుఁగడ నున్నతంబై
యుదగ్భాగంబున నవనతంబై విషమబాహుకంబు నై తనర్ప
వలయు. బహుభుజపరిణాహ యైన శాల చతుశ్శాల యైనఁ
గాని రాజల్లదు. అయ్యది శస్త్రాస్త్రకుశల సంయుతం బై
ప్రాకారయంత్ర సురక్షితంబై సత్రికక్షంబై నాల్గుదెసల
ద్వారంబులు గలిగి దివారాత్రం బాయుధధారులై పరివర్తకు
లైన యామికులచే నెల్లకక్షల సుగుప్తంబు నానాగృహలూప
కార్యాట్ట సంయుతమునై వెలయవలయు. స్నాన పాక భోజన
యజన వస్త్ర మార్జనగృహంబులు తూర్పుదెసఁ బాననిద్రా
విహార రోదన ధాన్య ఘరట్టాది నిలయంబులు నుత్సర్గదాస
నిశాంతములు జమునిదిక్కున గోమృగోష్ఠ గజాలయంబులు
పడమటికడను వాజి రథ ద్రవ్య శస్త్ర వస్త్ర వ్యాయామ
విద్యాభ్యాసనిలయంబు లుత్తరాశాముఖంబునను సుమనో
జ్ఞంబుగ సుగుప్తముగ నెనరించునది. ముందటి యేర్పా
టుల నతిక్రమించి యేనియు రాజు లిండ్ల సుఖదాయకము
లుగా నెనర్పవచ్చు. ధర్మాధికరణశిల్పశాలలు స్వనివాసము
నుత్తరమున నిర్మింపఁదగు. గృహవిస్తారమునకుం బంచమాం

శోచ్యాయంబు భిత్తిప్రమాణం బగు. దాని స్థూల్యంబు
 కోష్ఠవిస్తార షష్ఠాంశము. మీదటి పరిమాణం బేక భూమి
 కంబున కుక్తంబు. అనేక భూమికంబులకు దీనిం బట్టి పరిమా
 నాధిక్యంబు గావలయు. కంబంబుల నయినఁ గుడ్యములనైనఁ
 గోష్ఠముల వేటుపఱచుచునది. త్రికోష్ఠం బేని పంచకోష్ఠం బేని
 సప్తకోష్ఠం బేని యెనిమిదిద్వారములు గల యది గృహము.
 గృహమధ్యభాగము ద్వారాంశము గాన నటఁ దక్క నన్య
 స్థలమున ద్వారము నిలుపఁదగదు. అపవరకములం దెల్ల
 వేర్వేరు సుఖదంబు లగు వాతాయనము లుండవలయు.
 ద్వారమునకు నన్యగృహద్వారవేధయు కోణకూపమార్గ
 వృక్షస్తంభాదివేధయు నుండఁజనదు. ప్రాసాదమండప ద్వార
 ముల మార్గవేధాది దోషంబు లేదు. గృహపీఠం బొన్నత్య
 చతుర్థాంశము. అది ప్రాసాద మండపంబుల కర్థాంశ ముని
 కొందఱ మతంబు. ఇతరజాలకవిద్ధంబైన గవాక్షం బప్రశస్తం
 బు. కప్పు దానఁ గురిసిన జలంబు చుల్కన జూఱఁదగినదిగ
 విస్తరార్థాంశ మధ్యోచ్చంబు ఖర్పరసంభవము నుండవలయుఁ
 గాని నిమ్నంబు గాఁ జనదు. లోఁగిటికి సరికొలఁదినే నెచ్చు
 కొలఁదినే నర్థపరిమాణంబుననే మూలంబు గల్గునట్లు పచ్చె
 కాండ్ర లాఁగున కశక్యం బగునట్లును నిచ్చలు గావలి తెంక
 లచే సురక్షితంబును నాశీకాస్త్రయుతంబును బహుదృఢ
 గుల్మంబును సుగవాక్షప్రణాళికమును నగు ప్రాకారము
 పొడవున కర్థవిస్తరమున నిర్మించి దానికిం జుట్టును నాతిసమీ
 పంబుగ నగాధసలిల యగు పరిఖను లోతుకంటె ద్విగుణ
 విశాలముగఁ ద్రవ్వించవలయు. సుసాధన యోధవర్జితం బైన

దుర్గనివాసంబు రాజునకు మే లొదవింపక బంధనకారి యగును. అపవరకంబుల మూటనే నైదింటనే నేడింట నేని యథా కామంబుగ విస్తృతం బైన యినసభంబు శిరోగృహ యుక్తముగ నిర్మించి యెల్లగదుల సోరణగండ్లు నిలిపి ప్రక్కగదుల కంటె ద్విగుణ వైశాల్యంబు మధ్య భవనంబుల కేర్పఱుచునది. మధ్యమకోష్ఠంబు నొన్నత్యమూ విస్తరముకంటెఁ బంచ మాంశాధికముగను బార్శ్వగతంబులకు విస్తారసమంబుగనే మీఁదటియట్లే నొసర్పవలయు. వానిపై మిద్దెయేఁ గప్పే నెనర్చి మధ్యమము నేకభూమికమును బార్శ్వగతంబుల ద్విభూమికములఁగనుఁ గావింపవలయు. అయ్యది స్తంభములచే నేర్పడి చతుర్వార్గంబై జలయంత్రయుతంబై సుస్వర యంత్రంబుల వాతప్రేరక యంత్రంబులఁ గాలప్రబోధక యంత్రముల స్వాదర్శంబులఁ బ్రతిమలఁ గలిగి కార్యాలోచనంబునకుం దగినదిగ నుండవలయు. అట్లమాత్యులకు లేఖకులకు నితర యుద్యోగులకుఁ గార్యస్థానంబులు వేర్వేరు రాణివాసంబునకు శతహస్తదూరంబు వదలి తూర్పున నేనుత్తరదిశ నేని కల్పింపవలయు. రాజనివాసంబునకు ద్విశతకర దూరంబున బలిష్ఠం బైన శాలలను సేనానివేశంబునకుఁ గట్టించి శ్రేష్ఠజాతిక్రమంబునఁ బ్రజానిలయంబులు స్వనివాసంబునకు నాల్గు దిక్కులం గట్టించునది. పురంబునం బ్రకృతులకు నధికృతులకు సేనాధిపతులకుఁ బదాతులకు సాదులకు మావటీలకు బృహన్నళిక యంత్రంబులకు స్వకౌల్మిక బలమ్ములకుఁ బిమ్మట నారణ్యకసేనకుఁ గ్రమముగ నిండ్లు గట్టింపవలయు; మఱియు సజాతీయగృహంబుల వరుసఁగఁగట్టిం

చునది. సుజలాశయములై సుగుప్తములైన పాంథశాలల నట
 నట నిర్మింపఁదగు. పురమందైన గ్రామమందైన నివేశనంబు
 తూర్పుకేని యుత్తరమునకే నభిముఖంబుగ నుండవలయు.
 బజాఱున రాచతెరువున కిరుప్రక్కల ధనికగృహంబుల నిలిపి
 యొక్కొక్క తెగ యంగళ్ళ నొక్కొక్క నేలవున నిలుప
 వలయు. ఇట్లు పురంబేని గ్రామంబేని సృజించి రాజ
 మందిరంబు నలువలఁకుల రాజమార్గంబుల నుంపవలయు.
 ముప్పదిచేతుల వైశాల్యంబు గల రాజమార్గం బుత్తమంబు.
 వింశతికరమితంబు మధ్యమంబు. పంచదశశయమానం బధ
 మంబు. త్రికరాత్మికపద్య యనియుఁ బంచకరప్రమాణవీధి
 యనియు, దశకరవిస్తీర్ణము మార్గమనియుఁ జెప్పఁబడు. పుర
 మధ్యంబునుండి ప్రాకృచ్ఛిమగాములు నుదగ్గక్షిణాభిముఖం
 బులు నగు మార్గంబుల దాని కొలఁదికిం దగినన్నిటి నృపుఁ
 డేర్పఱుపవలయు. పద్యయు వీధియు నగరియందుఁ గూడవు.
 ఆఱుయోజనముల యరణ్యంబున నుత్తమ రాజమార్గంబును
 సాధారణముగ దాని నడుమ మధ్యమమార్గంబును దన్మధ్యం
 బున నధమపుఁ ద్రోవయు నుండవలయు. గ్రామంబులం దెల్ల
 దశకరాత్మకంబు లైన మార్గంబులు ప్రశస్తంబులు. మార్గ
 భూమిఁ గ్రామసేవకులచేఁ గూర్మపృష్ఠ సదృశంబుగ సేతువు
 గావించి దాని యిరుఁగెలఁకుల జలనిర్గమార్థంబు కాల్వలఁ
 ద్రవ్వించి యుభయపార్శ్వ గేహంబులను మార్గాభిముఖం
 బుగ ద్వారంబుల నేర్పఱిచి గృహంబులకు వెనుకటిదెస నొక
 వీధియు దానికి సమీపంబున మలనిర్మోచనస్థానంబులు నేర్ప
 ఱిచి మార్గభూమి కేఁటఁట సుధాశర్కరల సంఘటించుచు

ననుదినంబు తన్మార్జనంబునకు నూరి కొలువుడుకాండ్ర నేని
బందులనేని రాజు నియోగింపవలయు.

పాంథశాల

స్వదేశమం దెల్ల రెండు గ్రామంబులకు మధ్యంబునఁ
బాంథశాలలు వేయించి దానిని గ్రామాధికారులు శుభ్ర
పఱచి రక్షించునట్లు చేసి యచటి యధికారి వచ్చు తెరువ
రులనెల్ల నెక్కారణంబున నేకడనుండి యెక్కడకుఁ బోయె
దరు, సత్యంబు చెప్పుఁ డని వారి జాతినామంబులఁ బరికించి
శస్త్రవాహనంబులు శోధించి యభిజననివాసంబుల నెఱిగి
వ్రాయుచు సాయంసమయంబున వారశస్త్రంబులఁ బుచ్చు
కొని సావధానులరై నిద్రింపుఁ డని యాజ్ఞయిచ్చి వారి
లెక్కించి శాలలోనికిం బంచి ద్వారంబు మూసి ప్రతీహారుల
వలన దాని రక్షించుచు వేకువ స్థేల్కొలిపి యాయుధంబుల
నిచ్చి సీమాంతంబుదనుక గ్రామ్యజనసహాయంబు నొసఁగి
వారి ననుపుచుండు నట్లేర్పఱచునది.

రాజు దినచర్య

రాజు రాజధాని న్వసించుచుఁ బశ్చిమయానుంబున
నిద్రనుండి లేచి ముహూర్తద్వితయంబున నియతాయవ్యయం
బులనుఁ గోశభూతద్రవ్యంబున వెచ్చింపఁబడినదానిని బ్రత్య
క్షంబునను లేఖలవలనను దెలిసికొని నాటివెచ్చంబునకుం
దగినద్రవ్యంబు గోశంబునుండి పుచ్చుకొని తక్కటిదానిం బది
లంబుచేసి యొక్క ముహూర్తంబున వేగ నిర్మోక్షంబును, స్నా
నంబును గావించి సంధ్యాదాన పురాణశ్రవణంబులకు రెండు
ముహూర్తంబుల కాలంబు వినియోగించి గజాశ్వాదియాన

వ్యాయామంబున రెండుగడియలు గడపి యొక్కముహూర్తం
 బునఁ బారితోషికంబుల నిచ్చి వస్త్ర ధాన్య స్వర్ణ రత్న సేనల
 యాయవ్యయ లేఖన పరీక్షణమునఁ బ్రహరంబుగడిపి సుహృ
 ద్బంధు సమేతుఁడయి ఘటికాద్వయము సుఖము భుజియించి
 బాల వృద్ధ నవీన సందర్శనంబున నొక్క ముహూర్తంబు పుచ్చి
 రెండుముహూర్తంబులఁ బ్రాడ్వివాకాదిబోధిత వ్యవహారండ్లై
 ముహూర్తద్వయమున మృగయాక్రీడనంబుగావించి ముహూ
 ర్తమాత్రంబు పూహభ్యాసంబుచేసి పిన్నుట నొక్కముహూ
 ర్తంబు సంధ్యోపాసన తత్పరుండ్లై భోజనమున కొక్కముహూ
 ర్తంబు వెచ్చించి వేగులవారివార్తల రెండుముహూర్తముల
 వినుచుఁ ద్రియామ నెన్నిదిముహూర్తంబుల నిద్రించు చుండ
 వలెను. ఇట్లహోరాత్రములు ముప్పదిముహూర్తములచే విభ
 జించి విహరించుటేనికి సుఖము మిక్కుటముగఁ గలుగు. వ్యర్థం
 బుగఁ గాలక్షేపము సేయఁ జనదు. మఱియుఁ స్త్రీమద్యపానా
 దుల గాలంబుపుచ్చక యెక్కాలమున నెద్ది కర్తవ్యం బక్కాల
 మున నది యశంకితుండ్లై శీఘ్రంబునఁ జేయవలయు.

కాలవృష్టి సస్యాభివృద్ధికి నకాలవృష్టి తన్నాశంబు
 నకుం గారణం బగునట్లు సమయోచితకార్యాచరణంబు రాజా
 భివృద్ధికిఁ దదనుచితకార్యాచరణంబు నృపవినాశంబునకుం
 గారణంబగు.

రాజారెకులకుఁ జేయు సేర్పాటు

ఎల్ల కార్యస్థానంబుల నాయుధపాణులైన యారెకు
 లచే రాత్రియంతయు సురక్షితంబులం గావించుచు వానియం
 దనుదినంబు జరుగుకార్యంబులు లేఖకాధిపముఖంబున విను

చు యామికులం బ్రతిదినంబుం బరివర్తించునది. యామిక్
 ఘానంబు గృహపక్షి కభిముఖంబుగ నొనరించి యాయుండ్ల
 యందలి భృతిమంతులచే గేస్తులచే దద్వృత్తాంతంబు నర
 యుచుండవలయు. రాజధానిం గ్రొత్తవారు ప్రవేశించునపుడు
 పౌరులు గ్రామాంతరము సోవునపుడును బ్రఖ్యాతవృత్తశీ
 లురం దక్కఁ బ్రతిభువులఁ బుచ్చికొనక విడువవలదు. ఎల్ల
 నిశలఁ బ్రతియామంబుఁ గొందఁ జారక్షకు లన్నివీధుల జార
 చోరనివృత్తికొఱకుఁ బర్యటించుచుండునట్లాజ్ఞయివలయు.

రాజవశ్యము చేయవలసిన శాసనములు

మఱియు సకలప్రజలను, నూడిగపువానియం దేని
 కొలువు కానియందేని పెండ్లమునందేని కొమరునందేని నానేల
 నున్నవారు వాగ్దండపారుష్యములు సేయఁజన దనియు, దుల
 యందు మానపాత్రములయందు నాణకములయందు నిర్యాస
 ములయందు ధాతుపదార్థములయందు మధుదుగ్ధఘృతాదుల
 యందుఁ గూటంబు సేయవలదనియు నుత్కోచగ్రహణం
 బును స్వామికార్యవిలోభనంబును దగదనియు దుష్కర్మునిఁ
 జోరుని జారుని మద్దేష్విని నప్రకాశంబుగ రక్షింపవలదని
 యును బితృపూజ్యవిద్వత్సద్వృత్త శాలులకు నవమానం
 బొండె నుపహాసంబు నెండె గావించిన శిక్షింతు ననియు
 దంపతులకు స్వామిభృత్యులకు భ్రాతలకు గురుశిష్యులకుఁ
 బితృపుత్రులకుఁ బైశున్యంబున భేదంబు పుట్టింపఁజనదనియు
 మార్గంబుల వాపీ కూపా రామ ధర్మశాలా దేవాలయంబుల
 నిరోధంబు వలదనియు హీనాంగుల నుపహాసింపవలదనియు
 ద్యూతమద్య సంధాన మృగయా శస్త్ర సంధారణంబులును

గో గ జాశ్వ మహిషీ నృ స్థావర రజత స్వర్ణ మాదక ద్రవ్యం-
 బుల క్రయ విక్రయంబులును క్రయ దాన ఋణ నిర్ణయ
 పత్రంబులును వెజ్జటికంబు మహాపాపాభిశమనంబును నిధి
 గ్రహణంబును నవీన సమాజ నిర్ణయంబును జాతిదూషణం-
 బును బ్రహ్మీణగ్రహణంబును రాజాజ్ఞానొందక కావింప
 రాదనియు రాజుల దుర్గుణంబుల దాఁపకుండునది యనియు
 స్వధర్మ పరిత్యాగంబు నన్యతంబు పరదారాభిమర్శనంబు
 కూటసాక్ష్యంబుఁ గూటలేఖ్యంబు నిర్ధారితకరాధిక్యంబు
 స్త్రీయసాహసంబు మనంబుననేని చింతింపవలదనియు శాసింప
 వలయు. భృతియందు శుల్కంబునందు నరియందు దర్పబల
 చ్ఛలంబుల నాధర్మణం బేరికేని కావింపవలదనియు నెల్ల
 జనుల గుణసంపన్నులరై మనుండనియు నాతతాయని గ్రహించి
 సాహసాధిపతి కొప్పగింపుండనియు నాజ్ఞాపింపవలయు. రాజు
 న్మానంబుల నెల్ల స్వముద్రా ముద్రితంబులఁ జేయుచు వృషో
 త్సర్జనంబు నేరేని గావించిన నా వృషంబుల సుయంత్రితం-
 బులఁ జేసి వార రక్షింప వలయుననియు, నా శాసనంబు విని
 పాటింపని పాపకారుల మహాదండంబున శిక్షింతు ననియు
 నప్పుడప్పుడు శాసన డిండిమంబులం బ్రజల బోధించుచు శాస-
 నంబులు వ్రాయించి చదుకంబునం గట్టించునది. శత్రులందు
 దుష్టులందు నెల్లకాలంబు నుద్యతదండుం డై నీతిపురస్సరం-
 బుగ నెల్లవారిం బాలించుచుఁ బాంథ బాధకుల శిక్షిం-
 చుచుఁ గార్పటిక సుఖంబుకొఱకు మార్గ సంరక్షణంబు తప్పక
 చేయుచుండవలయు.

రాజు లాదాయము నెట్లు వ్యయముచేయవలయు

పుడమితేఁ దేఁటేటఁ దనయాయంబు పండ్రెండుపాళ్లు
 చేసియందు మూఁట దండును గాపాడుచు నెక్కయటపాలు
 చాగంబున వెచ్చించుచుసాఁబాలిచేఁ జారులనరయుచు సంగో
 రున నధికారుల జీతంబు లిచ్చుచు సాము నాత్మసుఖోప
 భోగంబుల వినియోగించుచు నెక్కపాల గ్రామాధికారుల
 జీతంబు లిచ్చుచు మిగిలిన యాటపాళ్లఁ గోశంబు పెంచు
 చుండవలయు. మీఁదిధర్మంబు లన్నియు సామంతాదు
 లకుఁ గాని తక్కువరాజులకుఁ గావు. అట్టిరాజు రాజ్యకీర్తి
 ధనగుణంబులయందుఁ బ్రాప్తంబుల రక్షించుచు నప్రాప్తంబు
 లకు సుప్రయత్నఁడు గావలయు. బాండిత్యంబు శౌర్యంబు
 వక్తృత్వంబు దాతృత్వంబు బలపరాక్రమోత్థానంబులు
 నొకప్పుడేని యేమట కుండవలయు. పరాక్రమోత్సాహ
 సంపన్నుండై స్వకార్యమున నేని స్వామికార్యమున నేని యసీ
 కంబునఁ బ్రాణభయంబుఁ దొలఁగి మార్తుర మార్కొను
 వాఁడు శూరుండు. పక్షపాతంబు విడిచి బాలుండు వలికినను
 సుభాషితంబు గ్రహించి ధర్మతత్త్వంబు విమర్శించు రాజు
 పండితుఁడు. దోషంబులు గుణతుల్యంబు లని స్తుతియింపక
 సమక్షంబున నవిశంకితుఁ డై వక్కాణించువాఁడు వక్త.
 పాత్రుల కీరాని పదార్థం బొక్కండు లేదని యెద్దియే నీ
 సాహసించువాఁడు దాత. దేనఁ గార్యం బవి శంకితుఁ డయి
 చేయంజాలునది బలంబు. ఎద్దాన విమతనృపతులు కింకరు
 లగుదు రది పరాక్రమంబు. యుద్ధానుకూల వ్యాపారం
 బుత్థానంబు. భోజనవేళ విషదోషభయంబున నన్నంబు కపి

కుక్కుటాదులచేఁ బరీక్షించునది. హంసలు విమాన్న దర్శనంబునఁ దడఁబడు. భృంగంబులు కూజితంబుసేయు. మయూరంబులు నృత్యమాడు. క్రౌంచంబు మత్తిల్లు. కుక్కుటంబు విరావంబు కావించు. కపి రేచనంబు గావించు. బ్రువు పులకోద్గమంబు గావించు. శారిక యుద్వమించు. ఇట్టి వికారంబులు సూచుచు షడ్రసంబు నహీనంబు ననతిరిక్తంబు నగు బోనంబు గావింపవలయుఁ గాని యేకద్విత్రి రససంకులంబు భుజియింపఁ జనదు. అతి కటు మధుర తొర సంకులంబును వలదు. ఎవ్వఁ డేకార్యము మనవియొనర్చిన నమాత్యాదులతోఁ గలిసి యప్రమత్తుం డై వినవలయు.

ప్రకృతినటగాయకమాగధైంద్రజాలికులతోడను స్త్రీలతోడను నొక్కొక్కయవసరంబున నారామాదుల వాహ్యాళి సలుపవచ్చు. గజాశ్వరథారోహణాభ్యాసంబు ప్రాతస్సాయం సమయంబుల ననుకూలంబై యుండు. సైనికులకు వ్యూహంబులఁ దా నేర్పుచు నేర్పించుచుండవలయు. దుష్టసత్త్వనిపాతనంబు సేయుచు న్యాఘ్రాదిమృగంబుల మయూరాద్యండజంబులఁ గ్రీడింపించుచు నాభేటనంబు గావింపవలయు. మృగవ్యంబున శౌర్యాభివృద్ధియు లక్ష్యసంధానంబు నకాతరత్వంబును శస్త్రాస్త్ర శీఘ్రపాతనంబును నను గుణంబులును మహత్తరంబై న హింసాదోషంబును గలవు.

రాజచారసంభాషణాదికము

ప్రజలయు నధికృతులయుఁ బ్రకృతులయుఁ శత్రు సైనిక సదస్య బాంధవ శుద్ధాతంబులయు నింగితచేష్టల జతనంబున నెఱుఁగుచు గూఢచారులవలన నిశీఢంబున సావ

ధానచిత్తుఁ డయి యవధరించుచు నాత్యయిక విషయంబుల
సిద్ధశస్త్రాస్త్రుండై లిఖించుచునది. అసత్యవాదియైన ప్రణిధిని
శిక్షింపనిరాజు జనప్రాణ ధనాపహుం డైన మ్లేచ్ఛుఁ డనఁ
బడు. వర్ణియుఁ దపసియు సన్న్యాసియు సిద్ధస్వరూపియు
నగు చరుని ఛలంబునం బ్రత్యక్షంబునం బరికింపవలయు.
వానిని శోధింపక నిజంబు తెలియఁజాలఁడు. అపరిశోధకుఁడైన
రాజువలన స్పృశుఁ డనృతవాదంబున భయపడఁడు. చారునిఁ
బ్రకృతులవలన నుద్యోగులవలన రక్షించుచుండవలయు.

రాజ్యం బెట్టిదిగావలయు - రాజు దాయాదులపట్ల నెట్లుండవలయు

రాష్ట్రం బేకనాయకంబు గావలయుఁ గాని బహు
నాయకంబు ననాయకంబు గా వలవదు. రాచకొలంబునఁ
బురుషులు పెక్కం ద్రున్న జ్యేష్ఠుఁడు రాజును దక్కినవారలు
తత్కార్య సాధకులుం గావలయు. వా రితర సహాయులకంటె
గరీయసులు. వర్షిష్ఠుం డాంధ్య కుష్ఠ బాధిర్యాది బాధితుం
డయ్యెనేనియు పండుఁడు మూకుఁడు నయ్యెనేనియు నతఁడు
రాజ్యార్హుండు గాఁడు. వానిపుత్రు డొండె రాజు సోదరుఁ
డొండె నన్నకొడు కొండె రాజు చిన్నకొడు కొండె దానికిం
దగు. ఇ ట్లగ్రజుఁడు లేనపుడు కనిష్ఠులు రాజ్యార్హులు.
దాయాదైకమత్యంబు రాజునకు మిగుల శ్రేయస్కరంబు;
త త్పార్థక్యంబు రాజ్యమ్మునకుం గులంబునకు న్విनाశకంబు.
కావున నేలిక జ్ఞాతుల స్వసదృశభోగులం జేయవలయు. విభా
గంబున రాజ్యం బల్పిష్ఠం బయ్యెనేని శత్రువులు గ్రహింప
నిచ్చునుంతురు గాన నద్దాని విభజింపం జనదు. దాయుల
రాజ్యచతుర్థాంశ దానంబున నేని మహోద్యోగంబున నేని

నల్గడల నుండం బనుపవలయు. గో గ జాశ్వ ఖరోష్ట్రకోశం
బుల యాధిపత్యంబున నేని వారి నియోగించునది. బానసం
బునఁ దల్లివైన నట్టి సాధ్వీ నితరవైన నియోగించి బంధువగు
శ్యాలుని సేనాధికారంబున నిలిపి సుహృదుల స్తురుల నాత్మ
దోషంబుల నెఱిగి తెల్పుఁ డని వేడుచు వస్త్రాలజ్ఞాన
పాత్రరక్షణంబున స్త్రీల నియమించి యన్నింటిం గ్రమం
బునఁ దాన పరిశీలించికొను చుండవలయు.

రాజు కార్యముల నెపుడాలొచింపవలయు నేరితోఁ జేయవలయు

కార్యాలోచనంబు నడికిరే యంతర్గ్రహంబున నేని
దివాభాగంబున శోధితనిర్జనారణ్యంబున నేని మంత్రులతోఁ
గూడి కావింపవలయు. తేడు నెయ్యురతోడను దమ్ముల
తోడను గొమరులతోడం జుట్టమ్ములతోడ దళవాయులతోడ
సభ్యులతోడం గూడి రాచకర్జంబు కొలువుకూటంబున విచా
రింపవలయు. సభామధ్యంబున సింగంబుగద్దెయ నమర్చి దానఁ
దాను గూర్చుండి తక్కటివారల న్నలుదెసల నిలుపవలయు.
కొమరులు, మనుమలు, సోదరులు, భాగినీయులు, వెరుకటి
దెసను గూతురు కొడుకులు దక్కినంపుదెసను, దండ్రితోఁ
బుట్టువులు శ్రేష్ఠులైనస్వవంశ్యులు సభ్యులు సేనానులు దన
యెదుటను నెడమప్రక్కను మామలు మఱుదులు, మాతా
మహుని వంశంబువారు, మంత్రులు, భాంధవులు, నధికారులు
నుండవలయు. తనకు సరియైన చెలికాఁడు దగ్గఱ నైనఁ దన
యాసనార్థభాగంబున నైన నుండవలయును. జామాతను భగినీ
పతిని వామదక్షిణ పార్శ్వంబుల నిల్పునది. శ్రేష్ఠాసనంబున
నున్నయార్యుండు దండ్రియోజఁ బూజ్యుండు. లేఖరు లెల్లరు

మంత్రీకిం బృష్టపార్శ్వగ్రభాగంబుల నుండవలయు. పరిచారకులందఱకు న్వేనుకటిదిక్కున నిలుచునది. ప్రవేశనతిబోధకులైన స్వర్ణవేత్రహస్తులు పార్శ్వంబున నిలువవలయు.

రాజు ముకుటము ధరియించి వస్త్రమాల్యసుభూషణభూషితుండై మైమఱుపుదొడిగి విశిష్టచిహ్నయుతుండై, సావధానుండు, సిద్ధాస్తుండు నగ్నశస్త్రుండు నై సభకు రావలయు. “సర్వస్మాదధికో దాతా శూర స్త్వం ధార్మికో హ్యసి” యను వంచకు లగు స్తుతిపాఠకుల వాక్యముల ననాదరుండు గావలెను. ఎద్దియే నొక్కకార్యంబు గావింప రా జభిలషించిన మంత్రులు రాగలోభభయముల మూఁగలువ్రాలె దాని గుణదోషంబులు వక్కాణింపక యూరకుందురు. తావన్నాత్రమున నది వారికి సమ్మతం బని తలంపక వేర్వేఱ వారియభిమతము హేతుయుక్తముగ వ్రాయించి బహుసమ్మతం బైనకార్యము గావించుచు నితరము పరిత్యజించు చుండవలయు. ప్రతిదినము భృత్యదాసరథాశ్వగజములయందుఁ గార్యక్షమముల నరయుచుఁ గడుజీర్ణంబులఁ దొల్ఁగించు చుండవలయు. రాజు నూఱుక్రోసులదూరమునఁ బుట్టిన వార్తనేని యొక్కదినమునఁ దెప్పించుచుఁ గొందఱకు జీవితం బొసఁగి విద్యలం గళలు నేర్పించుచు నేర్చిన వారిం దగిన యుద్యోగముల నిల్పుచు విద్వాంసులం గళాభిజ్ఞుల నేఁపేట సత్కరించుచుఁ దనదేశంబున విద్యాభివృద్ధియుఁ గలాభివృద్ధియు నగునట్లు ప్రయత్నించు చుండవలయు. మఱియుఁ దాను గజారూఢుండై ముందును వెనుకను మిక్కిలి సీతివిశారదులును గ్రూరవేషధారులును నగ్నశస్త్రులు నగుభటుల న్నాతిదూరమున నిలిపి.

ప్రజారంజకుండై యుత్తము లగు ప్రధానులతోడను దనకుం
దుల్యులగు బంధుమిత్రులతోడను బురమున సంచరించు
చుండవలయు. రాజయానారూఢుం డెట్టివాడేని సంభావ
నార్హుండ కావున నొకప్పుడేని నీచజనులతో నేగఁజనదు.
నీచులగువారు సాధువులకంటె మార్దవంబునఁ గాన్పింతు గాని
నీచుల సాధువుల మిథ్యోపచారంబుల సత్యోపచారంబుల
నెఱుఁగవలయు.

రాజు లేఁటేట స్వదేశమునఁ జరించి చేయవలసిన పని

గ్రామంబులం బురముల దేశములఁ బ్రతివత్సరంబు
సంచరించుచు నధికారులవలన రంజితులుఁ బీడితులు నగు ప్రజల
వ్యవహారంబుల సత్యంబు పరికించి సేవకపక్షపాతంబు విడిచి
జనులపక్షం బవలంబించి పెక్కండ్రు జనులతో విరోధించిన
యుద్యోగిం దొలఁగించుచు మంత్రినే నొక్కమా అన్యాయ
గామిని రాజు రహస్యంబున దండించుచుఁ బెక్కుమాఱు
లట్లయినఁ బరిత్యజింపవలయును. అన్యాయవస్తు లయినవారి
రాజ్యంబును సర్వస్వంబు నపహరించుచుఁ బరాజితుల దేశం
బున ధర్మాధికరణంబు నిలిపి నిర్జితులకు వారిచరితంబు నను
సరించి భృతి నొసఁగుచుండవలయు. సురూపయు సుసం
శుద్ధయుఁ బ్రియవాదినియు సుభూషయు స్వానురక్తయుఁ నగు
పత్నిం బరిగ్రహింపవలయును. రెండుజాములు నిద్రించు
వానికి సుఖాధిక్యంబు గలుగుఁగాన వట్లొనరింపవలయును.
రాజులుఁ గేశంబులు నఖింబులు దంతంబులు స్థానభ్రంశం
బున శోభింపమిని స్త్రీలుఁ బండితులుఁ బ్రభువులు స్థితలు
నిరాశ్రయంబునఁ గార్యసాఫల్యంబు నొందమిని రాజు దుర్గ

నివాసంబు పరిత్యజింపకయే నీతిచే శత్రుల జలుంచుచు
 నాపత్కాలంబున గిరిదుర్గంబు లాశ్రయించి తదాశ్రయంబున
 దస్యవృత్తిచేనైన స్వరాజ్యంబు మరల హరియింపవలయు.
 ఎవ్వఁడు కులకన్యాదూషణంబు గావింపక పరదారవై
 ముఖ్యంబు నొంది యసజ్జనుల ధనంబుల హరియించుచు
 నెల్లప్పు డొక్కచో వసియింపక యెట్టివారినేని నమ్మక ప్రాణ
 నాశమ్ము గణియింపక సర్వకాలంబు సావధానుడై స్వక
 ర్థంబున నిర్ఘృణుండై సదోద్యుక్తుం డగు వాఁడు దస్యవృ
 నాఁబడు. పుత్రులుం బోలె బాలితు లగుభృత్యులు
 పగవా రైనను మహాప్రయత్నంబునఁ జేసిన కర్జంబు సిష్ఠ
 లం బైనను దనప్రయత్నలోపం బని యెంచక భాగధేయం
 బంతియ యని నిశ్చయించి తపంబున కేగవలయు.

సంతేపంబున రాజకృత్యం బిందుఁ జెప్పఁబడియె. మిశ్రంబున నింకను

జెప్పంబడు. ఇది శుక్రనీతిసారంబున రాజకృత్య

ప్రకరణం బను ప్రథమాధ్యాయము

శ్రీ రస్తు
శుక్ర నీతి సారము

ద్వితీయాధ్యాయము

రాజు సేవకుల నవశ్యము గ్రహింపవలెను

శ్రీ కరం బగు కార్యం బల్పంబైన నేకాకిచే నుసాధంబు గా
దన మహత్తరంబైన రాజ్యం బసహాయునిచే దుష్క
రంబని చెప్పనేల? ప్రభువు సద్విద్యాకుశలుఁ డయ్యు మంత్ర
విదుఁడయ్యుఁ బ్రధానుల విడిచి యొక్కండు నర్థచింత సేయం
దగదా. స్వతంత్రుడైన ప్రభువున కనర్థంబు లవశ్యంబు గలు
గుఁగానఁ బ్రాజ్ఞుడైన రాజు సభ్యాధికారి ప్రకృతులతో
నాలోచించి వారికి సమ్మతంబైన కార్యంబు సేయఁజనుఁగాని
యొకప్పు డేని స్వాభిప్రాయానుసారంబుగఁ బ్రవర్తింపఁ
జనదు. అట్లయిన రాష్ట్రజనులు నమాత్యాదులు ననురక్తు
లగుదురు. ప్రతిపురుషంబును బుద్ధివైభవంబు భిన్నంబుగఁ
గాన్పించుటను నాప్తవాక్యంబున ననుమానంబున నాగమం
బున సాదృశ్యంబునఁ బ్రత్యక్షంబున ఛలంబున బలంబున
వ్యవహారనిర్వాహంబు భిన్నంబగుటను నివి యన్నియు నొక్క
మానిసిచేఁ దెలియ నశక్యం బగుటను గులీనులు సుశీలురు
శూరులు హితోపదేశకులుఁ గ్లేశసహులు ధర్మాసక్తులు కామ
క్రోధాదివర్జితులు ననలసులు ననసూయులునుఁ గుమార్తగా

మియైనఁ దన్నును సన్మార్గంబునకుం ద్రిప్పందగినవారు శుచులునయిన సహాయుల రా జవశ్యంబు వరియింపవలయు. కుకర్మంబునను గుసహాయంబునను రాజు తప్పక రాజ్యభ్రష్టుండగు. మున్ను బలాధికులయ్యు దైత్యులు కుకర్మంబునను దుర్యోధనాదులు గుసహాయంబున న్నాశంబు నొందిరి. కావునఁ బార్థివుండు సుసహాయుండు సుచారిత్రుండుఁ గావలయు. యువరాజు నమాత్యగణంబును భూపతికి దక్షిణవామ భుజంబులు నయనంబులుఁ గర్ణంబులు గాన వారిసహాయంబు నొందని రాజు భుజాద్యవయవంబులు లేనివాఁడువ్రాలె నిరర్థకుం డగు.

యువరాజు గాఁదగినవారు

ఔరసుఁడగు రాజన్యుఁడు, కనిష్ఠసోదరుఁడు, పితృవ్యుఁడు, భ్రాతృపుత్రుఁడు, దత్తుఁడు, దాహిత్రుఁడు, మేనల్లుఁడు, గ్రమమ్మున యావరాజ్యర్థులు. ఇం దెవ్వని నేని యువరాజు నేర్పఱిచి ముద్రాధికారంబునఁ గాక తక్కినరాజకార్యంబులం దెల్ల నియోగించునది. స్వహితం బపేక్షించి యెన్నఁడు న్వారి బాధింపఁ జనదు.

యువరాజును రక్షించు విధము

మఱియు వారి స్వధర్మనిరతుల శూరుల భక్తుల నీతిమంతులఁ గావించి సుఖంబులఁ దనుపుచు సుయత్నంబున రక్షింపవలయు. వా రరక్షితులైన నర్థలోభంబున హింసించుదు. మదోద్వృత్తులైన రాజపుత్రులు రక్ష్యమాణులయ్యు చిద్రంబుల సింగంపుఁగొదమలు ద్విపంబుం బోలె జనకునేని సోదరు నేని హింసించుదు. మోఱకును

బాలుండును గూడ స్వామ్యం బభిలషింతురు; యువంజెప్ప నేల?
రాజు నిపుణు లగు భృత్యులచేతనుఁ దానును గైతవంబున
వారి యభిప్రాయంబును దెలియుచుఁ దన సన్నిధి న వారి
నెప్పుడు రక్షించుచు నమాత్యులు మొదలగు వారిచే సీతికు
శలులను ధనుర్వేదవిదులను శూరులన్ యుద్ధరతులన్ సుశిక్షి
తులఁ జేయుచు వస్త్రభూషణాదుల నలంకరించుచుఁ గ్రీడనం
బుల లాలించుచు నాసనాదుల నర్చించుచు సుభోజనా
దులఁ బాలించుచు నర్హకాలంబున యశావరాజ్యంబున నభిషే
కింపవలయు. అవిసీతకుమారంబైన కులంబు నశించుఁ గాన
గ్రమంబునఁ గుమారుల శిక్షించుచుండవలయు. సుదుర్వృత్తుం
డైన రాచకొమరుఁడు క్లిశ్యమానుండగుచుఁ బరాశ్రయంబున
రాజునకు హాని గావింపనోపుఁ గానఁ బరిత్యాగార్హుండు గాఁడు.
కుమారుండు దుర్వ్యసనాసక్తుం డగు నేని నొప్పించుచు
నుద్వృత్తుండైన దుష్టగజంబుంబోలె సుఖబద్ధుం గావించుచు
మిగులఁజెడునడతగల దాయల నెక్కుడు జతనంబున వేఁగులచేఁ
బగఱచే ఛలంబున హింసించుచుఁ బ్రజకుఁ దనకు నభివృద్ధి
యగునట్లు నృపుఁడు జాగరూకుఁడై మెలఁగవలయు. వేటొక
లాగున నయ్యెనేని వారు ప్రజకు రాజునకు బాధకులగుదురు.
జ్ఞాతులు స్వసద్గుణంబుల రాజునకు నిచ్చులు ముదంబు
గావింపనినాఁడు తరు భాగంబునకు జీవితంబునకు దూరు
లగుదురు. స్వకులంబున జన్మింపని దత్తాదులు ధనాపేక్షఁ
దన్నుఁ బ్రేమింతు గాన మనంబున నేని వారిని బంధులని
యెన్నఁదగదు. పిండదానంబునఁ బుత్రదాహితులకు విశే
షంబు లేమిని గన్యక పుత్రుండువ్రాలె స్వోత్పన్న యగు

టను బుత్రికాపుత్రుండు దత్తాదులకంటె నధికుఁడు. సధనుఁ
డయ్యెనేని రాజు దత్తునిఁ గేవల ప్రజాపాలనార్థంబు రక్షింప
వలయు. మనుజుఁ డన్యోత్పన్నునియందుఁ బుత్రత్వంబు
గల్పించుకొని ధాన యాగాదులకు వెచ్చింపక సుఖోప
భోగంబులకు వినియోగింపక సర్వస్వంబు వాని కొప్పు
గించుటకంటె నచ్చెరువు గలదే?

యువరాజు చేయవలయుపనులు

యువరా జభిషేకంబు నొంది స్వసంపన్నదంబున వికా
రంబు చెంది తల్లిదండ్రులకు భ్రాతలకు భగనికిరాజపురుషులకు
గురువులకు రాష్ట్రంబు నందలి మహాజనులకు నవమానం
బొండెఁ బీడనం బొండెఁ గావింపకుండునది. జాతిభాష్యులు
రాజదర్శనం బపేక్షించిన మహాజనులు సమ్మతింపరు గావున
వారికది సంఘటింప కుండునది. కొమరులకుఁ బిత్రాజ్ఞాపాల
నంబు భూషణంబు గావున మహాసమ్మద్ధి నందియు వారి
మాట జవదాటక వర్తింపవలయు. తొల్లి భార్గవరాముండు
శాపానుగ్రహసమర్థుం డైన జనకు నాన జననిహింసించె
ననియు శ్రీరాముండు రాజ్యత్యాగంబుఁ జేసి వనంబునకుఁ
జనియె ననియు వారు పితృతప స్సామర్థ్యంబునఁ దల్లిని
రాజ్యంబును మరల సంపాదించి రనియు నెల్లరకుం దెల్లంబ.
మున్న దుర్యోధనుండు భాగర్వాభ్రాతల నవమానించి
పోలిసెఁ గాన రాజపుత్రుఁ డెన్నఁడును సోదరులయెడఁ దన
యాధిక్యంబుఁ బ్రకటింపఁదగదు. తండ్రిచే నుత్తమాపదంబున
నభిషిక్తులయ్యుఁ దదాజ్ఞోల్లంఘనంబున రాజన్యులు విశ్వా
మిత్రపుత్రులుంబోలె యయాతిసుతులుంబోలె బదభ్రష్టులై

దాసతుల్యు లగుదురు. యువరాజు వాక్కాయమానసంబులఁ
దండ్రికిం బ్రయంబు సేయుచు నప్రియంబు విడుచుచుఁ బితృ
విద్వేషిని ద్వేషించుచుఁ దత్సఖునితో మైత్రి సలుపుచు నతనికి
సమ్మతంబు నవిరుద్ధంబు నగు కార్యంబు సేయుచు సూచకచార
దోషంబునఁ దనయం దన్యాభిప్రాయంబు జనకునకుం గలిగిన
మంత్రులయనుమతిని మంతనంబున నతనికి యధార్థంబు విన్న
వించుచుఁగపటంబునం బ్రకృతుల యభిప్రాయం బెఱుఁగుచు
వేగుఁబోనఁ దల్లికిం దండ్రికిం గురువునకు న్నందనంబు గావించి
పూర్వదినంబునఁ గావించిన కార్యంబు రాజునకుమనవిచేయుచు
విద్యచేతఁ, గర్మంబుచేత, శీలంబుచేతఁ బ్రజల రంజించుచు స్వజ
నావిరోధంబుగఁ బ్రవర్తించుచుఁ జాగంబున సత్యంబున
నెల్లరఁ దనవశంబున నిల్పుచుండవలయు. ఇట్టి వృత్తంబు
గల రాజపుత్రుండు శుక్లపక్షసుధాంశుండువోలే వర్ధిల్లి
క్రమంబుగ నకంటకం బైన రాజ్యంబు నొంది యమాత్యు
లతో సుఖంబుగఁ జిరకాలంబు వసుంధర భుజియించు నని
యువరాజులక్షణంబు సమాసంబునఁ జెప్పి శుక్రం డమా
త్యాదుల లక్షణంబు సెప్పందొడఁగె.

సుసేవకులయు దుస్సేవకులయు గుణములు

పరీక్షకులు మార్దవంబునను గౌరవంబునను వర్ణంబున
నుశబ్దానులను సువర్ణంబు గరఁగి పరీక్షించునట్లు రాజు భృత్యు
నిఁ గర్మంబున సహవాసంబున గుణంబున శీలంబునఁ గులం
బునఁ బరీక్షించి విశ్వాస్యుని విశ్వసింపవలయు. కర్మశీల
గుణంబులు పూజ్యంబు లగునట్లు కేవల జాతికులంబు లే
నాఁడును బూజ్యంబులు గావు. జాతికులంబుల వలన శ్రే

ష్ట్యంబు రామి వివాహంబుల భోజనంబులం దక్క నుద్యో
గంబులఁ గులజాతిపరీక్షణం బనావశ్యకంబు. సత్యవాదులు
నభిజనవంతులు ధనికులు సద్వంశ్యులు సుశీలురు సత్కర్మనిర
తులు స్వకార్యంబునందలి యత్నంబు కంటె రాజకార్యంబునఁ
బెక్కుమడుఁగులు యత్నాధిక్యము గలవారు భృతిచే తన
సంతసించువారును బరోపకారదక్షులు నపకారపరాజ్ఞులు
రాజున కపరాధంబు గావించు పుత్రునేని తండ్రినేని రాజున
కర్పించువారును సత్తాఽర్యంబున నచిరక్రియులు ననలసులు నస
త్తాఽర్యంబునఁ జిరక్రియులు ప్రభు వన్యాయగామియైన దామట్టి
వారు గాక ప్రబోధించువారు రాజునందు రాణివాసంబునందు
రాజపుత్రునందు మిత్రులందు దోషంబులు దడవనివారు పారిని
జ్ఞాఘింపనివారు నిందింపనివారు రాజదత్తం బైన వస్త్రమా
ల్యాదులు నతనియెదుట ధరియించువారు నన్యాధికారంబుఁ
గోరనివారు నాయంబునకుం దగిన వ్యయంబు గలవారు దయా
ళురు శూరులు రాజు నకార్యంబు రహస్యంబున బోధించువారు
నగు భృత్యులు ప్రశస్యులు. దండంబునం బీడితులు జీవి
తంబులేనివారు శత్రులు కాతరులు నిచ్చకములాడువారు వ్యస
నులు లంచంబునం దిచ్చగలవారు షూదరులు నాస్తికులు
దాంభికులు నన్యతవాదులు తొలుతఁ దమచే నవమానితులు
పగఱకు నిమిత్తులు పూర్వవైరులు ధర్మహీనులు నైనవారు
సుసేవకులు గా రని సంగ్రహంబున సదసద్భృత్యలక్షణంబు
సెప్పి పురోహితాదుల లక్షణంబు సెప్పుచున్నాఁడు.

పురోహితాదుల కుండవలసిన గుణములు

పురోధనుఁడు ప్రతినిధి ప్రధానుఁడు సచివుండు

మంత్రియుఁ బ్రాడ్వివాకుఁడు పండితుఁడు సుమంత్రుఁడు
నమాత్యుఁడు దూతుఁడు నను పదుండ్రు రాజునకుం బ్రకృ
తులు. పూర్వపూర్వుం డుత్తరోత్తరున కధికుండు; కొందఱ
మతంబునఁ బురోధసుని దూతను వదలి యెనమండ్ర ప్రకృతు
లని చెప్పంబడియె. ప్రకృతు లెనమండ్రకుం భృతియందుఁ
దౌల్యంబు వలయు. మంత్రానుష్ఠానసంపన్నుండు సాంగ
వేదవిదుఁడు ధనుర్వేదాధ్యాపకుఁడు జితేంద్రియుఁడు క్రోధ
లోభ మోహ వర్జితుఁడు నీతివిదుఁడు శస్త్రాస్త్రంబుల నేర్చిన
వాఁడు వ్యూహాభ్యాసకుశలుండు తనకోపంబున రాజునేని
భీతుఁజేయ సమర్థుఁడు శాపానుగ్రహశక్తుండు నగువాఁడు
పురోధసుఁడు (Family priest) గావలయు.

ఎవ్వరి నిరోధంబున రాజు వెఱచు నట్టివారు సత్ర
కృతులు. రాజునకు వెఱపు పుట్టింపలేక ప్రజలను గోశం
బును రాజన్యుని సుచరితంబును రాజ్యంబును వృద్ధి నెందఁ
జేయలేని ప్రకృతులవలనం బ్రయోజనంబు లేదు. కార్యా
కార్యంబుల నెఱుఁగువాఁడు ప్రతినిధి. సర్వదర్శి ప్రధానుఁడు.
సేనావిజ్ఞానంబు గలవాఁడు సచివుఁడు. నీతివిద్యాకుశలుండు
మంత్రి. ధర్మతత్వజ్ఞుండు పండితుండు. లోకశాస్త్రనయ
జ్ఞుండు ప్రాడ్వివాకుండు. దేశగణనంబు నెఱిగినవాఁ డమా
త్యుండు. ఆయవ్యయప్రవిజ్ఞాత సుమంత్రుఁడు. ఇంగితా
కారంబులు దేశకాలంబులు నెఱిగి స్మృతిమంతుండై షాఙ్గు
ణ్యంబు నధిగమించి వాగ్మీయు వీతభయుండు నగువాఁడు
దూత (Ambassador). రాజునకు నహితంబైన సమయోచితం
బుగఁ గావింపనుహితంబైన నెకప్పుడు మానను సమయాసమ

యంబుల నెఱిగి బోధించి కార్యంబులు చేయింపను మాన్పింపను స్వాతంత్ర్యంబున నొకప్పుడు చేయను మానను సమర్థుఁడగువాఁడు ప్రతినిధి (Vice-regent). రాచకర్జంబుల నెల్ల సత్యాసత్యంబుల నిరూపించి యందఱకుం గర్తవ్యాకర్తవ్యంబుల నిశ్చయించి చెప్పువాఁడు ప్రధానుఁడు. (Chief secretary) ఏనుఁగులలో గుఱ్ఱంబులలో రథంబులలో నొంటెలలో నెద్దులలో నివి కార్యక్షమంబులు నివి కార్యాక్షమంబులు ననియు నివిమున్నిటివి యివి మనము గడించినవనియుఁ గాలరులలో, వాయిదంబుల గురుతులు బాసలసంకేతంబులు నెడ్డనంబులు నెఱిగినవారిలో, నూడిగపువారిలోఁ గార్యసమర్థు లిందఱు గలరనియు మఱిందఱు గావలయుననియు శస్త్రగోళకాగ్ని చూర్ణయుక్తంబైన సాంగ్రామికసంభారం బింత గలదనియు మఱితకావలయుననియుఁ దెలిసి రాజునకుఁ దెలియఁజేయుచు సంఘటించుచుండువాఁడు సచివుఁడు (War-minister.) సామదానభేదదండంబుల నెప్పు డెట్లెట్టివారియెడ నుపయోగింపవలయు నెట్లుపయోగింప నుత్తమాది ఫలంబులు గల్గునది నిశ్చయించి భూపతికి నివేదించువాఁడు ముత్రి. (Diplomatist.)

సాక్షులచే భోగంబులచే బ్రత్రంబులచే ఛలంబులచే మునుపటివ్యాపారంబులచే సంప్రాప్తంబులైన వ్యవహారంబుల విమర్శించుచు నేతగవుల మానుషంబులైన ప్రమాణంబులుపయోగించు వేనియందు దివ్యసాధనంబులు గావలయునది యుక్తులచేతను శాస్త్రజ్ఞానంబునను బ్రత్యక్షౌదులను నిశ్చయించి బహుప్రమాణ సమ్మతం బైన దాని రాజు

నకు విన్నవించు న్యాయాధికారి ప్రాడ్వివాకుం డగు.
(Chief-justice.)

సనాతనధర్మంబు లివియనియు వర్తమానాచారంబు
లివియనియు శాస్త్రోపదిష్టంబు లివియనియు లోకవ్యవహార
సిద్ధంబు లివియనియు సీధర్మంబు లిప్పటివారికి విరుద్ధంబు
లనియు నీయాచరణంబులు లోకశాస్త్రవిరుద్ధంబు లనియు
విచారించి యిహలోకంబున బరలోకంబున సుఖప్రదంబు
లగువాని రాజునకు విజ్ఞాపించువాఁడు పండితుండు. (Learn-
ed adviser.) ఈవత్సరంబున నింతసొమ్ము సమకూడె నింతయధ
మర్ణులవలన రావలయు నింతవ్యయంబయ్యె నింతమిగిలినది
దీన నింతస్థావరం బింత జంగమంబు నని యెఱిగి రాజునకు
విదితంబు చేయు నుద్యోగి సుమంతుండు (Finance minister.)
నాఁబడు.

మన రాష్ట్రంబునఁ బురంబులు గ్రామంబులు నరణ్యం
బులు నిన్ని కలవనియు నీయేఁ డింతభూమి దున్నఁబడెననియు
నింతయరి వీఁ డిచ్చెననియు నింతకరం బింకనువీఁ డీవలయు
ననియు నకృష్టభూమి యింత యనియు భూమివలన భాగం
బింతయనియు శుల్కద్రవ్యం బింతయనియు దండజంబైన
ద్రవ్యం బింతవచ్చెననియుఁ గొఱఁకులపంట యింతయనియు
నారణ్యకద్రవ్యంబులిన్నియు ఖనిజంబులిన్నియు నస్వామిక
ద్రవ్యం బింతయుఁ దస్కరాహృతం బింతయు సంఘటిల్లె
ననియు రాజునకు నివేదించు సేవకుఁ డమాత్యుఁ (Ordinary
Minister) డగు. సంతేపంబునఁ బ్రకృతిదశలక్షణంబుఁ గృత్యం
బిట్లు చెప్పంబడె.

తక్కిన చిన్నయుద్యోగుల నేర్పఱచు విధము

మఱియు రాజు వారు లిఖించుదాని సర్వంబు నప్ర
మత్తుండై పరీక్షించుచు వీరిఁబరస్పరోద్యోగంబుల కప్పు
డప్పుడు మార్పుచుఁ దనకంటె నధికబలసంపన్నుల కుద్యో
గంబు లీయక యన్యోన్యానురక్తుల సమబలులఁ గార్యం
బుల నియోగించుచు నెక్కకార్యంబున మూపుర నియ
మించుచు నం దొక్క ప్రాజ్ఞతముని ముఖ్యుని నితరుల నప్ర
ధానులఁ గావించుచు వారికార్యప్రవీణ్యంబు పరిశీలింప
నిఁక నిర్దఱ నియమించుచుఁ బరిశీలకుల నేఁటేట మార్పుచు
మూఁడు నైదు నేడు పది సంవత్సరంబులు వారికార్య
కౌశలంబు పరీక్షించి నివర్తింపఁ దగువారి నివర్తించి తక్కిన
వారిం దప్పక యుద్యోగాంతరంబునకుఁ బరివర్తించుచుండ
వలయును. అధికారమదంబున మత్తిల్లనివాఁడు దుర్లభుండు
గాన నెట్టిగుణ్యు నేని చిరకాల మొక్కయుద్యోగంబున నుం
డనీక యా యధికారంబునకు దక్షుం డగువాని వానిక్రింది
కొలువరినేని తగువాఁడయ్యేనేని పరివర్త్యుని పుత్రునేని నియ
మించుచుఁ గ్రమంబుగ శ్రేష్ఠపదంబు నెందినవానిఁ బ్రకృతి
పదంబున రాజు నియోగించుచుఁ గార్యానుసారంబుగ దర్భ
కులఁ బెక్కండ్రనే నొక్కమీఁదియధికారి నే నియోగించుచుఁ
గర్మసచివులను గజాశ్వ రథపాదాత పశూష్ట్ర మృగపక్షులకు
సువర్ణ రత్న రజతాదులకు విత్తంబులకు ధాన్యాదులకుఁ
బాకంబులకు సారామంబులకు సాధగేహంబులకు సంభా
రంబులకు దేవోత్సవంబులకు దానంబులకు వేర్వేఱ నధిపతుల
నియమించుచు నెల్లపురంబులందు గ్రామంబులయందు

* సాహసాధిపతిని స్త్రీ గ్రామణిని X భాగహారుని † లేఖకుని
+ శుల్కగ్రాహునిఁ బ్రతిహారుని నేర్పఱచి తపస్సులను దాన
శీలుర శ్రుతిస్మృతిపురాణాదుల నెఱిగినవారి శాస్త్రజ్ఞుల
దైవజ్ఞుల మాంత్రికులఁ దాంత్రికుల వెజ్జులఁ గర్మకాండజ్ఞుల
బుద్ధిమంతులుఁ బూజ్యులు జితేంద్రియులు గుణవంతులు నగు
నితరజనంబుల దానమానంబుల వేతనంబులఁ బోషించుచుండ
వలయు. అట్లు చేయనివాఁడు రా జకీర్తి బొందుటయే కాక
హానియుం బొందు.

కార్యంబులు బహుజనసాధ్యంబులు కావున నాయా
యికార్యంబులఁ గుశలు లగువారి నెఱిగి నియోగించునది.
అమంత్రంబగునక్షరంబును ననౌషధం బగు మూలంబును
నప్రయోజనం బగుజనంబును లేదు. దాని యుపయోగం
బెఱిగి నియోగించువాఁడు దుర్లభుఁడు. గజంబులలో భద్రా
దిజాతిభేదంబులును జికిత్సితంబును శిక్షయు వ్యాధియుఁ బోష
ణంబు నారోహణనైపుణియు గమనవిశేషంబును చాలుజహ్వ
నఖంబులచేఁ దద్గుణంబులను దెలిసినవాఁడు గజాధ్యక్షుఁడు
గావలయును. అట్టి హస్తీపకుండ కరిహృదయహారకుండగు.
అశ్వహృదయంబును వాని జాతివర్ణ భ్రమంబులచే గుణాబు
లను, గమనంబును, శిక్షయు, వెజ్జఱికంబును, రోగంబును,
సత్త్వంబును, వాని హితాహితంబులు పోషణంబును, దంతం

* సాహసాధిపతి=Magistrate. † లేఖకుఁడు=కరణము. X భా
గహారుఁడు=పన్ను వసూలుచేయువాఁడు. + శుల్కగ్రాహుఁడు=దేశాంతర
మునుండి వచ్చిన సరకులకుఁ బన్ను పుచ్చుకొనువాఁడు. స్త్రీ గ్రామణి=
గ్రామాధిపతి.

బులు వయసు నెఱిగిన శూరు నశ్వపాలనంబున నియోగింపవలయు. మీఁదటి గుణంబులు గలిగి ధుర్యంబుల, రథ్యంబుల, యుగ్యంబులఁ దెలిసి రథసారగమన భ్రమణ పరివర్తనంబుల నేర్చి యొడ్డనంబుల నెఱిగి పగవారు సమీపించునపుడు వారిశస్త్రాస్త్రలక్ష్యసంధానంబు వితథం బగునట్లు రథంబు నడుపఁ గలవాఁడు రథాధ్యక్షుండు గావలయు. శూరులు, దృఢాంగులు, శస్త్రాస్త్రయుద్ధకోవిదులు, ప్రాజ్ఞులు, వ్యూహవిశారదులు, హయగతిజ్ఞులు, నగువారిని రాజుసాదులఁజేయునది. మరియు నశ్వబలానుసారంబుగ శిక్షింప నేర్చినవారు, చక్రితము, రేచితము, వల్గితము, ఛారితము, నాప్లతము, తురము, మందము, కుటిలము, సర్పణము, పరివర్తనము, నాస్కందితమునను నశ్వగతుల నెఱిగినవారు హయ శిక్షణంబునకును దృఢాంగులు శూరులుం బల్యాణాది నియోగకుశలులు, నశ్వసేవనంబునకును నర్హులు. నీతిశాస్త్ర నిపుణులు బల్లిదులు శస్త్రాస్త్రవిదులు జితేంద్రియులు స్వధర్మ నిరతులు స్వామిభక్తులు రిపువిద్వేషులునగు శూద్రులనేని బాలురు వృద్ధులు గానివారు దృఢాంగులు నగువారి క్షత్రియులనేని మైచ్చులనేని సేనాధిపతులను సైనికులను జేసి జయార్థియగు రాజు సంధరించునది. పదగాముల కయిదార్గురకు నొక్కయధిపతిని నియమింపవలయు. ఆయధిపతిం బత్తిపాలుఁ డండ్రు. తర్వాత ముప్పదుండ్రు సైనికుల కొకయధికారి గావలయు. ఆతని గొల్మికుం డందురు. నూఱుగురుయోధుల కధ్యక్షుండు శతానీకుండు. వానిమీఁది యధికారియనుశతికుండు. వాని కధికుండు సేనాని. సేనానికొక్కలేఖకు నేర్పరుపవలయు. వీరు

శత సైనికులక యధికారు లగుదురు. వేగురు భటుల కధికారి సాహస్రికుండును దశసహస్రాధ్యక్షుఁ డాయుతికుఁడు నని వ్యవహరింపఁబడుదురు.

అనుదినంబు ప్రాతఃకాలంబునను సాయంసమయంబు నను జోదులకు పూహంబుల నేర్పుచు యుద్ధకౌశలంబు నల వరించు నధికారి శతాసీకుఁడు. శతాసీకునకుఁ గరంబు పోరి తెఱంగు నేర్పు సాధకుఁ డనుశతీకుఁడు. యుద్ధసంభారంబుఁ దెలిసి కార్యయోగ్యులగు సైనికులను యామికులను దగిన కార్యంబుల నియోగించువాఁడు సేనాని. యామికులఁ బరి వర్తించు నధికారంబు పత్తిపాలునిది. గౌల్మీకుఁడు యామికుల జాగ్రత్తం బరిశీలింపవలయు. సైనికు లిందఱనియు నితని కింత వేతనంబనియు వీరు క్రొత్తవారు వీరుప్రాతవారు ననియెఱిగి యిందఱు గ్రామాంతరంబునన్నువా రింద టిచటఁ గలరని లేఖకుండు వ్రాయుచుండవలయు. ఇరువదిగుఱ్ఱంబులకేని గజంబులకేనధికారి నాయకుం డనంబడు, పైయుద్యోగులనం దఱ వారికిఁ దగినచిహ్నంబులతో లాంఛితు లయియుండ రాజు నియమించునది. మఱియు నుష్ట్రమేషమృగాదిజంతు పోషణంబునం దగినవారి నియోగించుచు శ్యేనాదులకుఁ బాతంబును శుకాదులకు సంభాషణంబును దద్ధదయజ్ఞులచే రాజు నేర్పించుచుండవలయు. యుద్ధప్రవృత్తికుశలురఁదిత్తి ర్యాదిపక్షి పోషణంమన నియోగించునది. మానంబునను వర్ణంబునను జాతిని రత్నంబులమూల్యంబు లెఱిగినవాఁడును సౌవర్ణరాజతనాణకంబులఁ బరిశీలింప నేర్చినవాఁడును ధని కుఁడు దాంతుఁడు వ్యవహారవిదుఁడు ధనప్రాణుండు నగుకృప

ఋని భూపతి కోశంబులకురత్నంబులకు నధ్యక్షునిఁ గావింపవలయు. దేశభేదంబులచే జాతిభేదంబులచేఁ గాశేయాదుల మూల్యంబులును స్థూలసూక్ష్మవస్త్రంబుల క్రయద్రవ్యంబును నెఱిగినవాని వస్త్రాధిపత్యంబున నియోగించి రంజనాదుల నేర్చి కంచుకనిర్మాణంబు నెఱిగి దూష్యరచనఁ దెలిసి శయ్యామండపాలంకారంబు నుపధానాదిసంధానంబును వితాననియోజనంబును నెఱిగినవాని వితానాధిపత్యంబున తేఁడు నియోగించునది.

ధాన్యంబుల జాతులు వాని గుణంబులు శోధనంబును గొలఁతయుఁ దూనికయు నెఱిగినవానిఁ గొల్చున కధిపతింజేసి పదార్థంబుల శుద్ధియుఁ బాకంబును రసంబును నేర్చి పదార్థగుణంబుల నెఱిగి నాతనిం బాకనాయకుఁ జేయవలయు. పుష్పఫలాదివృద్ధిహేతు వగు దోహదంబు నేర్చి కాలానుకూలంబుగఁ బాదపంబుల నాటుటయు, జలాదులచే వాని పోషణంబును భేషజంబును దెలిసినవాని నారామపాలుం జేయవలయు. ప్రాసాదంబుల నగడ్డల దుర్గంబులఁ బ్రాకారంబులఁ బ్రతిమల యంత్రంబుల వాపీ కూప తటాకంబుల జలోర్ధ్వగతిక్రియల శిల్పశాస్త్రానుసారంబుగ నిర్వర్తింప సమర్థుం డగువాని గృహాధిపత్యంబునఁ బ్రభువు నియమించి, రాజకార్యంబులకుఁ దగిన వస్తువుల నెఱిగి కాలానుసారంబుగ వాని సమకూర్చువాని సంభారాధిపుం జేసి స్వధర్మాచరణమున దక్షుని నిస్పృహుని దేవతారాధనాసక్తుని దేవతోత్సవాధికారమున నియోగించునది. యాచకున కాశాభంగంబు గావింపనివాఁడు నర్థుల సంగ్రహింపనివాఁ

డును దానశీలుఁడు నిర్లభుండు దయాళువు మృదువచనుండు
దానపాత్రజ్ఞుఁడు నగు వినయవంతుని దానాధికారంబున
నియోగింపవలయు. వ్యవహారవిదులు ప్రాజ్ఞులు వృత్తశీల
గుణాన్వితులు నిరాలసులు శత్రులందు స్మిత్రులందు సృద్ధ
శులు జితక్రొధులు నకాములు ప్రియంపదులు నగు నెల్ల
జాతుల వారి వయోవృద్ధుల సభ్యుల (Members of council)
నియమించునది. సర్వభూతదయాపరుఁడు నిస్సవృహుఁడు నతి
ధిపూజకుఁడు దానశీలుఁడు నగువాని సత్రాధికారంబున రాజు
నిలుపవలయు. పరోపకారనిరతుని నిర్మత్సరుని గుణగ్రాహిని
బరమర్మాప్రకాశకుని విద్వాంసుని బరీక్షాధికారంబున నియ
మించునది. ప్రజల కతిభీతి గల్గకుండ నపరాధానుసారంబుగ
చండించువాని నతిమార్దవంబు నతిక్రౌర్యంబు లేనివాని సాహ
సాధిపతి నూరూర నియమించి తల్లిదండ్రులువలె బ్రజారక్షణ
దక్షునిఁ జోరులవలన నాధర్షకులవలన నధికారిగణంబు నల
సను గావఁ దగినవాని గ్రామాధిపత్యంబున నేర్పఱచి, మాల
కరి వృక్షంబులఁ బెనిచి పుష్పంబులు ఫలంబులు గొనునట్లును
మధుకరంబు మరందంబు గొనునట్లును జనులకు మనసు నోవ
కుండ నుపకారంబుల గావించుచుఁ గరంబు గొనువాని
భాగహరణంబున నియోగించి స్పష్టంబుగ నగూఢార్థంబుగను
లిఖింపనేర్చిన వాని వేత్త్యు దేశభాషలఁజక్కఁగ నెఱింగిన
వాని గణనాకుశలుని లేఖకు నేర్పఱచి శస్త్రాస్త్రకుశలుండు
నిరాలసుఁడు వినయవంతుఁడు నగు దృఢాంగునిఁ బ్రతీహారకుఁ
జేసి బేహారుల మూలధనంబునకు హానిగలుగకుండ శుల్కంబు
వాకర్షించువాని సుంకంబు గ్రహింప నేలిక నియమించునది.

మంత్రపారాయణంబునందు నాహారనియమంబునందు నాసక్తుండు నిస్సన్నిహితుండు క్షమియు నగువాఁడు తపోనిష్ఠుండగు. ఎద్దియేనియు సంగ్రహింప నపేక్షింపక నిరంతరంబు యాచకులకు నిచ్చువాఁడు దానశీలుండగు. శ్రుతి స్మృతి పురాణాధ్యయనాధ్యాపన సమర్థుండు నభ్యాసశీలుండు శ్రుతజ్ఞుండగు. సాహిత్యశాస్త్ర నిపుణుండును సంగీతజ్ఞుండు సుస్వరుండు సర్గాది పంచకజ్ఞాతయు నగువాఁడు పౌరాణికుండు. మీమాంసా తర్కవేదాంత శబ్ద శాసన తత్పరుండును వాని బోధింప సమర్థుండు నగువాఁడు శాస్త్రజ్ఞుండనంబడు. సంహితయు హోరయు నెఱిగి గణితతత్త్వంబు దెలిసి త్రికాలజ్ఞుండగువాఁడు జ్యోతిష్కుండగు. బీజానుసారంబుగ మంత్రంబుల గుణదోషంబుల గ్రహించి మంత్రానుష్ఠాన నిరతుండును సిద్ధదైవతుండును నగు మహానుభావుండు మాంత్రికుండు.

రోగోత్పత్తి కారణంబునను దాని చిన్నెలను వ్యాధి స్వరూపంబును దన్ని వారణసాధనంబులు నెఱిగి సాధ్యాసాధ్యంబుల నిశ్చయించి చికిత్సోపక్రమంబు సేయువాఁడు సద్వైద్యుండు. శ్రుతి స్మృతీతర మంత్రానుష్ఠానంబుల దేవతార్చనంబు గావించుచు రాజునకు హితతమం బగు కార్యంబు సేయ యత్నించువాఁడు తాంత్రికుండు. సత్యవచనులు ప్రియంవదులు సత్కులులు సురూపులు నగు నపుంసకుల రాజు రాణివాసంబు సంరక్షణంబున నియోగించునది. స్వామిభక్తులు, ధర్మాసక్తులు, దృఢాంగులు, మధ్యమవయస్కులు, సేవాకుశలులు, రాజుచే నియుక్తంబులయిన కార్యంబుల నీచంబుల నే నిరాకరింపక చేయువారు తేని యానతి నతిక్రమింపనివారు నగు పరిచారకు.

తేలికచే నియుక్తులు గావలయు. విభుండు దాయలయుఁ బ్రజలయు సేవకులయు వృత్తంబుల రహస్యంబున నెఱుంగ నిపుణులును యథార్థబోధకులు నగు వారిగూఢచారుల నేర్పఱుపవలయు. రాజు తన్ను సమీపించువారికి నతియును స్థానంబును బోధించు కుశలుల వేత్రధరులఁ గావించి సప్త స్వరంబుల స్థానంబు లెఱిగి నృత్యంబుచెలిసి కంఠంబున స్వీణను నిపుణంబుగ గానంబుసేయ సమర్థుం డగు పురుషునేని యట్టివిధము గలదియు సుందరాంగియు శృంగారరస తస్త్రిజ్ఞయు నిర్లజ్జయు ననురాగవతియు సుస్మితాననయు నగు వేశ్య నేని గాయనాధికారంబున నియోగించి చిత్తరంజకు లగు వైతాళికుల దండధరుల శిల్పజ్ఞులఁ గలావిదుల భాణజ్ఞుల నర్థకుల వేషధారుల వైంద్రజాలికుల దుర్గనిర్మాతల మహానాళికయంత్రగంబులయిన గోళంబులచే లక్ష్మ్యభేదనంబు సేయువారల లఘుయంత్రకారుల నాగ్నేయచూర్ణబాణాసిగోళకారుల నానావిధశస్త్రధనుస్తూణాదికారుల స్వర్ణరత్నాద్యలంకారఘటకుల రథకారులఁ బాషాణవోహాదిక్రియాకుశలుల ధాతువిలేపకుల గుంభకారులఁ దక్షుల మార్గకరుల నాపితుల రజకుల వాంశికుల మలహారకుల వాసికుల (అంపమునం గట్టలఁ గోయువారల) వార్తాహారుల సౌచికుల రాజచిహ్నంబు లఘున ఛత్రదుల ధరించువారల నావికుల ఖనకుల పూహముల నిర్మింపఁగలవారల భేర్యాదులయు వేణుశంఖాదులయుధ్వనులచే యానవ్యపయానంబుల బోధించువారల వ్యాధుల భారవహుల శస్త్రోత్తేజనకరుల నాపణికుల గణికల వాద్యజాయాజీవులఁ దంతువాయుల శాకునికులఁ జిత్రకరులఁ జర్మకరుల గృహపాత్రాది

సమ్రాజ్యనకరుల శయ్యావితానాస్తరణంబులు రచియించువారల
 స్వేదంబువుట్టింపని పరిమళవిశిష్టధూపంబుల రచియించువారల
 దాంబూలికుల మఱియు హీనకర్మకరుల నల్పకర్మకరుల,
 దత్తతాక్ర్యానుసారంబుగ నియమించి వారికార్యంబులు పరి
 కించుచు నాత్మహితంబుకొఱకుఁ బోషింపవలయు. సత్యం
 బును బరోపకరణంబును బుణ్యతమంబులు గాన వానియం
 దాసక్తులగు భృత్యుల రాజు ప్రోషించునది. హింసయు నన్య
 తభాషణంబును మిగులఁ బాపకార్యంబు లౌటఁ జేసి తదా
 సక్తులయిన భృత్యుల నెకప్పుడేనియు రాజు సంధరింపఁ
 జనదు. ఎక్కాలంబున నెయ్యది కర్తవ్యం బెయ్యది వక్తవ్యం
 బద్దానిఁ దప్పక రాజునకు బోధించి చేయించువాఁడు సద్భృ
 త్యుండు. సద్భృత్యుండు పశ్చిమయామంబున నిద్రనుండి
 లేచి కాల్యకరణీయంబులఁ దీర్చి గృహకృత్యంబు విచారించు
 కొని దేవతాప్రార్థనంబు గావించి కార్యశాలకుం బోయి
 కార్యాకార్యంబుల నిశ్చయింప వలయును. దావారికుఁడు
 రాజాజ్ఞనొందక దుర్గంబుఁ బ్రవేశించువారి నిరోధించి వారి
 వచ్చిన కార్యంబు దెలిసి యిట్టివారు దేవరదర్శనంబున కిట్టి
 పనికి వచ్చిరని రాజునకు నివేదించి యాజ్ఞప్తుండై విడుచు
 చుండవలయు.

సేవకధర్మములు

దండధరుండు సభామధ్యంబునకు వచ్చినవారిం జూచి
 రాజునకు మున్ను నివేదించి పిమ్మట వారి నమస్కారంబు
 విన్నవించి వారికిం దగిన స్థలంబుల సంజ్ఞచేఁ దెలియఁజేయ
 వలయు. కార్యాలయంబు ప్రవేశించి కొలువుకాఁడు రాజుచే

నాజ్ఞాప్తుండైనఁ బ్రాంజలియై తత్సన్నిధిం బడసి రెండవవిష్ణుం
బోని ప్రభువునకు యథాన్యాయంబుగ వినమ్రుండై యతని
యంద దృష్టి నిల్పి చిత్తజ్ఞుడగునతనికి సమ్మతుండై దీప్తాగ్నిం
బోలె విసీతుండై సమీపించి యలిగిన నాశీవిషం బని యెన్ని
కొని ప్రాణధనేశ్వరుండగు ప్రభువు నవధానంబున సేవించుచు
నెందునకేని నేఁ గాననక ప్రసంగంబున రాజుపక్షంబు సమ
ర్థించుభాషితంబు నెప్పుచుఁ దదనుయోగంబున సునిశ్చితం
బైనయర్థంబు వాక్రుచ్చుచు సుఖగోష్ఠిని వివాదను వాదుల
యభిప్రాయంబెఱింగియు నవద్యంబైన వచనం బుడుగుచు నను
ద్ధతవేషుండై నతిపూర్వకంబుగా రాజువచనంబు విని ముందు
వారియాజ్ఞ నౌదల ధరియించి పదపడి వస్త్రాంతరితముఖుండై
తనకార్యంబు విన్నవించునది.

మఱియు రాజుమ్రొల నాసీనుండు గాక వినమ్రుండై
యభిముఖిమ్ముగఁ బార్శ్వంబున నిలువవలయు. కాసప్రహ
సననిష్ఠీవన కుత్సనజృంభణగాత్రభంగపర్వ స్ఫోటంబులు
రాజుసమ్ముఖంబునఁ బరిహరించి రాజాజ్ఞాప్తుంబైన స్థలంబున
నామోదంబునఁ గూర్చుండి ప్రవీణోచిత మేధాసంపన్నుం
డయి యభిమానంబు వర్జించి యాపత్కాలంబున నున్నార్గ
గమనంబునఁ గార్యకాలాత్యయంబున నననుయక్తుండయ్యు
సేవకుండు రాజహితార్థియై ప్రియంబుఁ బథ్యంబు ధర్మార్థ
సహితంబు సప్రమాణంబు నగు వాఙ్మిచయంబున నీతిఫలం
బైన రాజన్యుల కీర్తి నతనియొద్ద నుగ్గడించి హితంబుం
బోధింపవలయు. “ఓరాజా! నీవుదాతవు శూరుండవు ధార్మి
కుండవు నీమనంబున దుర్నీతి యెన్నుండును లేదు” అని స్తుతి

యించుచుఁ జెడునడతలచేఁ బదభ్రష్టులయినరాజుల నతని యెదుట సేవకుఁడు నిరూపించుచుండవలయుఁ గాని యందఱు రాజులకంటె నధికుఁడవని విశేషించి యెన్నందగదు.

మఱియు భృత్యుండు దేశకాలజ్ఞుఁడై పరార్థంబు సాధించుచు నొకప్పుడేనియుఁ బరకార్యభంగం బగునట్లు సంభాషింపక పరోపకార మిషంబున నెల్లపుడు రాజుల బాధింపకయుఁ జరింపవలయు. పండితుఁడు తుదాపరిగతుం డై కృశించియు స్థాణువుంబోలి యుండఁదగుఁ గాని యనర్థ సంపన్నం బయిన వృత్తి నేనాఁడు నపేక్షింపఁ దగదు. ఎవఁ డెక్కార్యంబున నియుక్తుం డయ్యె నతఁడు దానఁ దత్పరుండు గావలయుం గాని యన్యధికారంబు నిచ్చగించి యితరులయం దసూయాపరుండు గాఁజనదు.

ఇతరులకు మేలుసేతకంటె మిత్రసంపాదనసాధనం బొండులేదు గావున సేవకుఁ డితరుల ఛిద్రంబు లన్వేషింపక స్వశక్త్యనుసారంబున వానిం బూరించుచుండవలయు. రాజునుచరుఁడు సమర్థుఁ డయ్యెనేని యర్థికార్యంబు సరగఁ జేయవలయుఁ గాని కార్యంబు కావింతుఁ గావింతు నని చిర కాలం బాశాబద్ధుఁ జేయఁదగదు. భృత్యుండు రాజు రహస్యంబును మంతనంబును బ్రకటింపక యతని విద్వేషంబును నాశంబును మనంబుననేని చింతింపక రాజు నాకుం బరమ మిత్రుం డని యిచ్చానుసారంబుగఁ జరియింపక యతని నభిలషించు స్త్రీలతోడను బాపులతోడను తేనిదాయల తోడను దన్నిరాకృతులతోడను నేకకార్యాచరణంబును సాహిత్యసంస్కరణంబులును వర్జించి వేషభాషల రాజు ననుక

రింపక సంపన్నుండయ్య బుద్ధిమంతుండై రాజగొనంబుల
 నీసుఁ జెందక కుశలుండయి రాజు రాగాపరాగంబు లెఱుఁ
 గుచు నింగితాకార చేష్టలఁ దదభిప్రాయంబు దెలిసి తనయం
 దనురక్తుం డగురాజు సేవించుచు విరక్తుం డగువాని వర్జింప వల
 యు. విపత్నాభ్యుదయంబు సేయుచుఁ దనకు నాశ గల్పించియు
 ఫలనాశంబు గావించుచుఁ గ్రోధంబు లేనివాడయ్య నున్నట్లు
 నటియించుచుఁ బ్రసన్నుండయ్య నిష్ఫలుండయి సగర్వంబుగ
 మాటాడుచు వృత్తిచ్ఛేదంబు సేయుచు స్వగుణకీర్తనంబున
 విముఖుం డగు రాజు విరక్తుం డనియుఁ దన్నుఁ జూచి
 ప్రసన్నుండై మనవియొనర్చు దాని నాదరంబున వినుచుఁ
 గుశలప్రశ్నపూర్వకంబుగ నాసనాదు లిప్పించుచు వివిక్తం
 బుగ దర్శనం బిచ్చుచు రహస్యంబుననేని తనయెడ శంకింపక
 హృష్టవదనుండై తాఁ జెప్పుదాని నప్రియంబేని మన్నించుచు
 స్వల్పంబేని తా నిచ్చు నుపాయనంబు గ్రహియించుచుఁ
 గథాంతరంబులయందుఁ దన్ను స్మరించు రాజనురక్తుఁడనియు
 సేవకుఁ డెఱుంగునది. కొలువరి రాజదత్తంబు లయిన వస్త్ర
 భూషణచిహ్నంబుల ధరియించుచు నిచ్చలు స్వాధికారంబు
 నందలి న్యూనాధికభావంబుల నివేదించుచుఁ బ్రణీధి సూచక
 దోషంబున రా జెద్దియేని తాఁ జెప్పినదానికిం బ్రతికూలం
 బుగఁ జెప్పిన మానావలంబి యై దాని విని నిజం బని
 యనుమోదింప కుండునది. ఒక్కమా అయినఁ బ్రేమ
 దత్తం బయిన యెవ్వని యన్నంబు భుజియించు వానికి
 మేలుసేత సల్లక్షణంబు నాఁ జిరపాలకుం డగు రాజు
 నకు మేలాలోచించుట చెప్పనేల? కావున సున్యపతి యా

పద్ధతుండయిన విడువందగదు. అత్యంతసేవనంబున నప్రధానుండు ప్రధానుండును సేవాలస్యంబునఁ బ్రధానుఁ డప్రధానుండును నిత్యసంసేవనరతుండగు భృత్యుండు రాజునకుఁ బ్రിയుండును నగుంగావున భృత్యుండు తనకు నియుక్తంగుబ కార్యంబు సత్వరంబుగ నిర్వర్తించుచుండునది. నీచకార్యంబులు సాహసంబున రాజాజ్ఞాపింపను నుత్తమసేవకుండు చేయను దగదు. అయ్యును దత్కార్యంబు సేయ సర్వుఁడగు సేవకుండు లేనితఱి నుత్తముఁడయిన రాజున కావశ్యకంబగు నీచకార్యంబును జేయన తగు. భృతకుండు రాజు సంతసిల్లు కార్యంబున ననిష్టంబును స్వాధికారశౌరవంబును జూపఁదగదు. రాజును నియుక్తులగువాగు తమయధికారంబు రక్షించుకొఱకుఁ బరస్పరాసూయఁ జెందకుండవలయు. రాజు నధికారిగణంబు నెచట సద్వృత్తంబుననుండు నచట లక్ష్మీ సుస్థిరయై యుండు. అధికృతుం డన్యాధికారివృత్తంబు విన్నను రాజునకు విన్నవింపను నన్యముఖంబున నన్యాధికారివృత్తంబు రాజు వినను సమ్మతింపంజనదు. రాజునకు హితాహితంబులు బోధింపని యధికారులు భృత్యరూపచ్ఛన్నులయిన వైరులు. మంత్రిముఖంబున హితాహితంబులు విననిరాజు ప్రజాధనంబు రాజరూపంబున హరియించుదస్యవు. రాచకొమరులచే వ్యవహారంబులఁ బృష్టలయి వారితో విరోధించు మంత్రులు తస్కరులు. రాజపుత్రులు బాలురయ్యు మంత్రులచే మిగుల సన్మానింపఁబడఁ దగినవారు. మంత్రులు బహుమానపూర్వక వాక్యంబుల వారి బోధింపవలయు. స్త్రీపుత్ర మోహంబు బలవంతంబు గావున వారి యసచ్ఛరితంబు నెన్నఁడు రాజునకు

నివేదింపం దగదు. మఱియు వారి నిందించుటయు శ్రేయంబు గాదు. రాజునకవశ్యంబగు కార్యంబు దనకుఁ బ్రాణసంశయ కారి యయ్యు నన్నాజ్ఞాపింపుఁడు నేజేయఁగలనని యనుజ్ఞ నుంది కర్మోపజీవి శక్తికొలఁదిఁ దత్కార్యంబునకు యత్నించుచు మహాకార్యంబు తటస్థించునపుడు కుటుంబపోషణార్థంబు ప్రాణంబు నేని యొసఁగునది. కాని వ్యర్థంబుగఁ బ్రాణత్యాగంబు దగదు. రాజులు యుద్ధాదిమహాకార్యంబులయందు యుక్తిపూర్వకంబుగ భృతిచే భటులప్రాణంబులు గొందురు. భటులు భృతిచే ధనమాత్రంబు గొందురు. భృతికంటె వేఱుగ రాజధనంబుగొను భృత్యుండును నిష్కారణంబుగ భృత్యుప్రాణంబులు గొను రాజు నాత్మనాశకు లగుదురు. రాజును యువరాజును నమాత్యాదులచే మిగుల మాన్యులును వారికంటె నమాత్యాదులు న్యూనులు నగుదురు. అమాత్యాదులకంటెఁ దక్కిన యధికారిగణంబు న్యూనంబు. ఆయుతికుండు మంత్రితుల్యుండు; అశనికంటె సాహస్రికుండు న్యూనుండు. రాజుతో సమంబుగ నమాత్యాదులు క్రీడింపందగదు; క్రీడించిన రాజును విశేషింపఁజేయవలయు. మంత్రులచే రాజునవరోధంబును, బంధులును, మిత్రులును, మిగులఁ బూజనీయులు. సేవకుఁడు రాజుచే నాహూతుండగుడుఁ గార్యశతంబేని త్యజియించి సత్వరంబుగఁ బోవుచు వారిచే సుమంత్రితంబయిన కార్యంబు మిత్రునకే నెఱిగింపక భృతిందక్క సదత్తంబయిన రాజద్రవ్యంబు నభిలషింపక రాజునానతి నొందక కార్యమాధ్యస్థికభృతి నపేక్షింపక యాపత్కాలంబునఁ బుత్రధనప్రాణాదుల నేని రాజు

రక్షించుచు నుత్కోచం బెన్నండేని గ్రహియింపక, ద్రవ్య
లోభంబున సత్కార్యంబుఁ జెఱుపక రాజునకు దుర్బోధంబు
సేయక శాస్త్రవ్యతిరేకంబుగను దీక్ష్యంబుగను దండించు
భూపుని రాజ్యగుప్తికై యేకాంతంబున నిగ్రహించి బోధించు
చుండవలయు. ననీనకరశుల్కాదులచే లోకంబు పీడనెందుఁ
గాన రాజునకు హితంబును లోకంబునకు నహితంబును నగు
కార్యంబు సేయింపన్వలదు. రాజు గుణనీతిబలద్వేషియు
సత్కులజుండయ్యు నధార్మికుండు నయ్యెనా రాష్ట్రనాశకుం
డగు నతనిఁ ద్యజియించి తత్పదంబున గుణయుక్తుండగు తద్వం
శ్యునిఁ బ్రకృత్యనుమతంబు నొంది రాజ్యరక్షణార్థంబు పురో
ధనుం డభిషేకించునది. సాస్త్రుండగువాఁడు రాజునకు నస్త్ర
పాతంబునకుఁ దగనిదూరంబునను సశస్త్రుండు పదిహస్తంబుల
దూరంబునను బ్రియు లాజ్ఞానుసారంబుగను మంత్రులు లేఖ
కులు నయిదుహస్తంబుల దూరంబునను బేరోలగంబున నుండ
వలయు.

సేనాధికృతులు గానివారు శస్త్రాస్త్రంబులతో సభం
జూరరాదు. రాజసేవకులలో సేనాని శ్రేష్ఠుఁడు; పురోహి
తుఁడు శ్రేష్ఠతరుఁడు; సుహృదుండును బంధుండును సములు;
మంత్రులెల్లను త్తములు; తక్కిన యధికారిగణంబు మధ్య
మంబు; దర్బక లేఖకగణం బధమంబు; పరిచారకగణం బధమ
తమంబు; నీచకార్యసాధకు లంతకంటె న్మూనులు. గాజు
పురోహితాదులకుఁ బురోగమనోద్ధానస్వాసన సన్ని వేశకుశల
ప్రశ్న స్మితదర్శనాదులఁ గ్రమంబుగఁ గావించుచుండవలయు.
రాజు మఱియు నితరు లగు నధికారులకు సభాస్థలంబునఁ

జేమపూర్వకంబుగ దర్శనంబిచ్చుచు విద్వాంసులయెడ శర
చ్చంద్రుని విద్వేషులయెడ నిదాఘాంకుని బ్రజలయెడ వసంత
భానుని బోలి త్రివిధుండయి యుండవలయు. ప్రభువు ద్విజే
తరులయెడ మార్దవంబుఁ బొందెనేని వారు హస్తపకులు గజం
బుం బోలె నెకిమినిఁ బరిభవించి యెల్లవారు స్వార్థపరుల కా
వునఁ దమ కర్జంబు సిద్ధించుకొంటకు వేర్వేఱఁ దమ కార్యంబు
గుణవంతం బని బహువిధంబుల బోధించుచు తేనివచనంబు
వికల్పించి యవమానించి స్వపదంబునఁ దుష్టివొందక తేని
యానతి నొందక రాజభోగ్యంబు లనుభవించుచు నతని
లోపంబును మంత్రంబును వెలిపుచ్చుచు నిర్లజ్జ లయి
యతఁడు కోపించినఁ బరిహసించి భాషించుచు నాజ్ఞోల్లంఘ
నంబునకు వెఱవక యకార్యంబునకు జడియక మోసంబు
సేయుచుందురు. మీఁది దోషంబు లన్నియు రాజునకు సేవ
కులతోడి పరిహాసక్రీడన క్షమలవలనం బుట్టు. కాఁబట్టి రాజు
భృత్యులు మొదలగువారితోఁ బరిహాసక్రీడనంబులఁ గావింపఁ
జనదు. ప్రమాదంబు పురుషధర్మంబు గావునను లేఖ్యంబు
నిర్ణాయకంబు గావునను సేవకుఁడు నృపునిలేఖం బొందక
యొక్కపుడేని రాచకర్జంబు గావింపను గార్యం బల్పం బైన
నధికం బయినను లేఖం బంపక రాజాజ్ఞాపింపను దగదు.
లిఖితరూపమునఁ గాక వాఙ్మాత్రమునఁ గార్యంబుసేయ
నాజ్ఞాపించు రాజును నట్టి యానతి న్మన్నించి కార్యము నావ
తించు సేవకుఁడును బరస్పర వంచకు లగుదురు. నృప
ముద్రాముద్రితంబయిన లేఖ్యంబు నృపుఁడు గాని రాజు
స్వరూపంబున నృపుఁడు గాఁడు. రాజలిఖితం బయిత

న్మద్రాముద్రితంబైన లేఖ్యం బుత్తమోత్తమంబు. రాజు
లిఖితం బుత్తమంబు. మంత్రి లోనగువారిచే లిఖితంబయినది
మధ్యమంబు. పౌరులచే వ్రాయఁబడినది యధమంబు. అన్ని
యుఁ గార్యసాధకంబుల యగు. రాజుచే నాయాయి కార్య
ములయందు నియుక్తు లగు యువరాజాదులు తత్తత్కార్యం
బుల లేఖ్యంబులు దినంబునను మాసంబునను వర్షంబునను
బహువర్షంబులను రాజునకు నివేదించుచుండవలయు.

పలువిధము లగు (దస్తావేజులు) లిఖితములు

కాలం బతిక్రమింప మనుజులకు భ్రాంతి వొడముట
సహజం బగుటను విస్మరణంబు సంభవించుటను ననుభూత
వ్యవహార స్మృత్యర్థంబు బ్రహ్మ లిఖితంబు నిర్మించుటను,
రాజు మొదలగువారిచే లిఖితం బయి తన్మద్రాంకితం బయిన
లేఖ (Order) కు స్మృతిపత్రంబు (నకలు) వ్రాసి యత్నం
బున రక్షింపవలయు. ప్రాచీనులచే లేఖ్యంబు వృత్తలేఖ్యం
బనియు నాయవ్యయలేఖ్యం బనియు ద్వివిధంబుగ విభజింపఁ
బడె. వ్యవహారభేదంబుచే నవిరెండును బహుప్రకారంబుల
భిన్నంబు లయ్యె. లోకవ్యవహారసంబంధి యగు లేఖ్యంబు
వృత్తలేఖ్యంబు. అందు వాదిప్రతివాదులచే సకారణముగఁ
జెప్పఁబడిన సాధ్యార్థంబుతోఁ గూడినదియు సిద్ధాంతయుక్తం
బును నగునది జయపత్రం బగు (Decree). భృత్య సామంతా
దులకు రాజు కార్యానుసారంబుగ నాజ్ఞాపించి వ్రాయు లేఖ
యాజ్ఞాపత్రం బనంబడు.

పూజ్యు లగు ఋత్వి క్పురోహి తా చార్యాదులకుఁ
గార్యంబు విన్నవించుచు వ్రాసినది జ్ఞాపనపత్రంబు. “ ఇది.

యెల్లవారు నిట్లు మదీయాజ్ఞానుసారంబుగఁ దప్పక చేయునది”
 యని కాలసంపన్నంబుగ రాజహస్తంబున లిఖితం బయినది
 శాసనంబగు. రాజు సేవాశౌర్యవైదుష్యాదుల సంతసించి
 దేశగ్రామాదుల లిఖిత పూర్వకంబుగ నిచ్చి వ్రాయించు
 పత్రంబు ప్రసాదపత్రం బగు. అదియె పురుషావధికం బొండె
 గాలావధికం బొండె నయిన యుపాయనం బయ్యెనా భోగ
 పత్రంబు నాఁబడు. భ్రాత్రాదులు పరస్పరారుచిని విభక్త
 ధను లయి వ్రాసికొనునది భాగలేఖ్యం బగు. గృహభూమ్యా
 దులఁ దగినవారి కిచ్చి స్వపుత్రాదులు దాని హరియింపకుండ
 వ్రాయించి యిచ్చినది దానపత్రంబు నాఁబడు. గృహ క్షేత్రా
 దులఁ దగిన మూల్యంబునకు విలిచి వ్రాయించుకొనునది
 క్రయపత్రంబు. స్థావరపదార్థంబునే జంగమపదార్థంబునేఁ
 గుదువయుంచి రక్షించుటయు ననుభవించుటయు నిర్ణయించి
 వ్రాయునది సాధిలేఖ్యంబగు. రెండు గ్రామంబులవారు వివా
 దము లేకుండ నడువ వ్రాసికొన్నది సత్యలేఖ్యంబును నిర్దక్షు
 రాజు లట్లు వ్రాసికొన్నది సంవిత్పత్రంబు నాఁబడు. సొమ్ము
 వడ్డితో నీయఁ బుచ్చికొని వ్రాసియేని వ్రాయించియేని యిచ్చు
 సాక్షిమతం బయిన పత్రంబు ఋణపత్రం బని మనీషులు
 చెప్పుదురు. అభిశప్తునకు విద్వాంసులు ప్రాయశ్చిత్తంబు సేసిన
 పిదప నిచ్చెడు ససాక్షికం బయిన పత్రంబు శుద్ధిపత్రంబు.
 సాధకులు వ్యవహరించు నిమిత్తము స్వధనాంశంబులు గలిపి
 వ్రాసికొన్న పత్రంబు సామయికంబనంబడు. సభ్యాధికార్యా
 దులచే నకృతంబై వాదులచే నంగీకరింపఁబడిన స్వవ్యవహార
 జ్ఞాపకపత్రంబు సమ్మతिसంజ్ఞ మొప్పు. భద్రవాచకపదార

బ్ధంబై యసందిగ్ధంబు నగూఢార్థంబునై యధికారితారతమ్యం
బున స్తుత్యర్థ బహువచనాదులతోఁ గూడి యన్యవ్యావర్త
కంబగు నట్లు పిత్రాదినామయుతంబై లిఖిత వత్సర మాస దిన
నామజాత్యాదికం బయి కర్తవ్యకార్యబోధకంబగు సేవ్యసేవా
ర్థంబైన పత్రంబు షేమపత్రం బని వ్యవహరింతు. పై
లక్షణంబులు గల్గి యాధర్వకుఁ దెలియఁజేయునది వేదనా
(=అభియోగ) పత్రంబు. సంగ్రహంబున వృత్తలేఖ్యస్వరూ
పంబు చెప్పి యవశిష్టంబైన యాయవ్యయలేఖ్యంబు చెప్పు
చున్నాఁడు. అయ్యది వ్యాప్యవ్యాపకభేదంబులచే, మూల్య
మానాదులచే భిన్నంబగు.

ఆయవ్యయంబుల స్వరూపము

ప్రతిదినంబు ప్రతిమాసంబు ప్రతివత్సరంబు స్వాయ
త్తీకృతంబయిన పశుహిరణ్యధాన్యాది రూప ధనం బాయం
బనంబడు. అట్లుపరాధీనంబు సేసినధనంబు వ్యయంబనంబడు.
సాద్యస్కంబు ప్రాచీనంబు నగు నాయంబు సంచితంబు నాఁ
బడు. వ్యయం బుపభుక్తంబు వినిమయాత్మకంబు నని ద్వివి
ధంబు. సంచితంబు నిశ్చితాన్యస్వామికంబు ననిశ్చితాన్యస్వా
మికంబు నిశ్చితస్వస్వత్వంబు నని త్రివిధంబు. అందు నిశ్చితా
న్యస్వామికం బౌపనిధ్యంబు యాచితకంబు నౌత్తమర్ణికంబు
నని త్రివిధంబయ్యె. సజ్జనులచే విశ్వాసంబున నిల్లడయిడిన
ధనం బౌపనిధ్యంబు. వృద్ధిలేకుండ డాఁపనొప్పికొన్నయన్యుల
యలంకారాదికంబు యాచితంబు. వడ్డితో నీయ నొప్పికొని
యితరులవలన గ్రహించిన ధనం బౌత్తమర్ణికంబు. అన్య
క్రాంతంబు గాని స్థలంబున సంప్రాప్తంబైన లిబ్ధి లోనగునది

యజ్ఞాతస్వామికంబు. స్వస్వత్వ వినిశ్చితంబు సాహజికంబు
 బధికంబు నని ద్వివిధంబు. అందుఁ గుసీదంబు నను యాజనా
 దులను బారితోష్యంబున నెక్కువ వెలను విజయంబునను
 బ్రాహ్మంబైన ధనం బధికంబు. తక్కిన పైతృకం బైన ధనంబెల్ల
 సాహజికంబు. స్వాధీనద్రవ్యంబెల్లను బూర్వవత్సర శేషంబువర్త
 మానాబ్దసంభవంబునని ద్వివిధంబగు. మఱియుబహుభేదభిన్నం
 బైన సంచితంబుపార్థివంబునితరంబునని ద్వివిధంబు. భూమిభాగ
 సముద్యాతంబు పార్థివంబు. అది దేవమాతృకంబులు నదీ
 మాతృకంబులు బహు మధ్యాల్ప ఫలదంబులు నగు భూభా
 గంబులచే ననేకప్రకారం బగు. శుల్కంబునను దండంబున
 నాకరంబులను భాటకంబున నుపాయనాదులను బ్రాహ్మంబగు
 నది యితరంబు. అందుఁ గొన్ని యాయంబులఁ దన్నిమిత్తంబు
 నకు వ్యయపఱుపందగు. వ్యయంబు పునరావర్తకంబు, స్వత్వ
 నివర్తకంబు నని ద్వివిధంబు. పెఱలయింట దాఁచినదియు భూ
 నిహితంబును గుసీదంబున నుపయుక్తంబును వినిమయాత్మ
 కంబును బునరావర్తకంబు. వడ్డీ గలుగునట్లొండె లేనియ
 ట్లొండె నప్పిడినది కుసీదోపయుక్తంబు. వస్తువులఁ గొని
 మూల్యంబుగ నిచ్చినది వినిమయంబు.

స్వత్వనివర్తకంబు పారతౌకికంబు నైహికంబు నని ద్వివి
 ధంబు. ప్రతిదానంబును బసదనంబును వేతనంబు భోగ్యంబు
 నని యైహికంబు చతుర్విధంబు.

పరలోకసాధనం బయిన వ్యయంబు జపహోమారాచ
 దానంబులచే బహుప్రకారంబగు. పదార్థంబులఁ గొనియిచ్చు
 వెల, ప్రతిదానము. సేవాశౌర్యాదులచే దుష్టిచెంది యిచ్చి

నది పసదనంబు. భృతిరూపంబున దత్తంబు వేతనంబు. ధాన్య వస్త్ర గృహారామగోగజాది సంపాదనంబునకు విద్యాభ్యాసంబునకు రాజ్యార్జనంబునకు ధనార్జనంబునకు వాద్య శస్త్రాస్త్ర ధాన్య సంభారగృహంబులకు మంత్రి శిల్ప మృగపాక నాట్య నిష్క వైద్యాదిశాలలకు వెచ్చించిన సొమ్ము భోగ్యంబగు. మీఁదటి యాయవ్యయంబు లన్నియు నాయవ్యయ లేఖకుఁడు జాగ్రత్తగఁ బరిశీలించుచు వ్యయంబున ముందు లిఖించియె వెచ్చించుచు నాయంబున ముందు గ్రహించియె వ్రాయుచు వ్యవహరింప హానివృద్ధు లతనిఁ జెందకుండు.

మానసంఖ్యాది స్వరూపము - ద్రవ్య ధన స్వరూపము

పదార్థభేదంబునను దేశభేదంబునను మాన సంఖ్యోన్మాన ప్రమాణంబు లెల్లఁ బదార్థంబులకు వ్యవహారవిదులు నిర్ణయించిరి. ఇవి కొన్నింట సమాహారంబుగను గొన్నింటఁ బ్రత్యేకంబుగను నుపయోగింతురు. అంగులపదహస్తాదికంబు మానంబు. తుల యున్మానంబు. ప్రస్థాదిపాత్రంబు పరిమాణంబు. ఏకద్వ్యాదికంబు సంఖ్య. వ్యవహారార్థంబు ముద్రితంబయిన స్వర్ణరజతతామ్రంబులును వరాటంబు మొదలు రత్నంబుదనుక నున్న పదార్థజాతంబును ద్రవ్యంబు నాఁబడును. పశుధాన్యవస్త్రాదికంబు తృణాంతంబయిన పదార్థంబెల్ల ధనంబనం బడు.

ఏద్రవ్యవ్యయంబున జనులకుఁ బదార్థలాభంబుగల్గునది మూల్యంబు. పదార్థంబుల సౌలభ్య దౌర్లభ్యంబులఁ బట్టియు మంచి చెడ్డలం బట్టియు నానియర్థంబు హీనంబు నధికంబు నగుచుండు. రతనంబులకు సువర్ణాది ధాతుపదార్థం

బులకుఁ దక్కువ వెల కల్పింపఁదగదు. వానికిఁ దక్కువ వెల రాజదాప్యంబునన యగు.

లిఖితముల వ్రాయువిధము

ఎద్దియేని వ్రాయునపుడు పత్రంబు దీర్ఘంబుగ నాల్గు మడతలుగ మణిచి వ్రాయవలసిన యంశంబు కొలఁదిఁ బరికించి మెడమభాగంబున మూట నెక్కసాలేని రెంట నెక్కభాగం బేని నాల్గవయంశం బేని విడిచి కాగితంబున నడ్డంబుగఁ బదానళి వ్రాయవలయు. రాజు లేఖ్యంబుల సొరిదిఁ బరికించి చూచి దానిఁ దాఁ జూచినట్లు గుఱుతుగ వ్రాయు వ్రాలును దన యభిప్రాయంబును నిచ్చవచ్చినట్లు వ్రాయఁదగు. వ్యవహారవిషయంబు లయిన వ్రాతలు మున్నున్న మంత్రియుఁ బ్రాక్షివాకుండుఁ బండితుండు దూతుండును బరస్పరవిరోధంబు లేకుండ వ్రాయవలయు. పిమ్మట నమాత్యుండు దానిం బరీక్షించి యిది సాధు వనియు సనంతరము సుమంత్రుండు దీనిఁ బరిశీలించితి నిది నిర్దుష్టం బనియుఁ దర్వాతఁ బ్రధానుఁ డిది యథార్థంబనియు సనంతరము ప్రతినిధి యిది యంగీకరింపఁ దగు ననియు యువరాజంగీకరింపవలసిన దనియుఁ బురోహితుఁ డి లేఖ్యంబు సమ్మతం బనియు దానిపై వ్రాయుచు గడపటఁ దమ ముద్రలచే ముద్రింపవలయు.

పిమ్మట రాజు దాని నంగీకరించితి నని వ్రాసి ముద్రింపవలయు. రాజు కార్యంతరవ్యగుఁడు కావుటం బట్టి లేఖ్యంబు సర్వంబు పరీక్షింప నవకాశంబు చాలమిని మంత్రిగణం బెల్లను

యువరాజును దాని స్వముద్రాముద్రితంబు చేసియే యనుప
వలయు. రాజు దానిఁ జక్కఁగఁ బరిశీలింప నేడము లేనియపు
డది చూడంబడినది యని మైనదానిపై వ్రాయుచుండవలయు.
ఆయవ్యయంబులు వ్రాయునపుడు పత్రంబు వామభాగంబున
ముందాయంబు వ్రాసి దక్కినంపు దెస వ్యయంబును గ్రమం
బుగ వ్రాయవలయు. వ్యయంబులలో మూల్యాదులను వేర్వేఱ
సా పక్షియందు వ్రాయుచు వ్యాప్య వ్యాపకంబులు రెం
డును విశేషించి యున్నపుడు మీఁది బంతుల మొత్తమును
గ్రింది వరుసయందు వ్రాయవలయు. బహువృత్తియు నవ
యవియు వ్యాపకంబును నూనవృత్తియు నవయంబులు
వ్యాప్యంబును నగు. సజాతీయంబులగు నాయంబులయు వ్య
యంబులయు సముదాయ లేఖనంబును మొదట యథా
ప్రాప్తంబుగ సముదాయలేఖనంబును గావింపవలయు. ఈ
లేఖ్యంబు స్థానవివరణంబును దక్కినది సంఘవివరణంబు
ననంబడు. ఆయంబులివి వ్యయంబులివి మిగిలిన దింతయని
విభాగజ్ఞానంబు దీన స్పష్టంబుగఁ గలుగఁదగు. ముందు యథా
ప్రాప్తంబుగ నాయవ్యయపదార్థంబుల లిఖించి పిమ్మట
వాని వివరణంబు లిఖింపవలయు. లేఖ్యంబులయందుఁ
దిధులు వ్యాప్యంబు లయ్యు గ్రహింపఁగఁదగినవి. ఈ లేఖ్యం
బుల నిశ్చితాన్యస్వామికంబులు నితర గతాయంబులుఁ బున
రానర్తకంబులు నన్ని విధంబులయిన వ్యయంబులు వాని
మొత్తంబులు వ్రాసి వ్రాసినవారి చిహ్నంబులతోడను బై
యధికారుల ముద్రలతోడను ముద్రింపవలయు. ఇ ట్లేల్లవారికి
స్మృతిసాధనం బయిన లేఖ్యంబు సెప్పె.

వెవ్వేలు మానంబులయుఁ గాలంబులయు స్వరూపము

గుంజామాషకర్షపదార్థప్రస్థంబు లను పరిమాణంబుల నొకదానికంటె నొకటి గ్రమంబుగ దశగుణాధికం బగు. అయిదుప్రస్థంబు లొక్క యాథకంబు (కుంచము). ఎనిమిది యాథకంబు లొక్కయర్మణంబు నిరువది యర్మణంబు లొక్క ఖారియు నగు. ఇప్పరిమాణంబు దేశభేదంబున భేదిల్లు. ఆయి దంగుళంబుల లోతును నాలుగంగుళంబుల వైశాల్యంబును గల పాత్రంబు ప్రస్థంబునఁ జతుర్థభాగం బగు. సంఖ్య యొకటి మొదలు పరార్థంబు దనుక నుండు. అంతకంటె నధికంబు లేదు గావుననే బ్రహ్మాయాయువు రెండుపరార్థంబు లందురు. అంకంబులయందు దక్షిణపుగడనుండి వామభాగంబునకు లెక్కింప నొకదానికంటె నొకటి దశగుణాధికం బగు. అది యేకంబు దశంబు శతంబు సహస్రంబు నయుతంబు నియు తంబు ప్రయుతంబు కోటి యర్బుదంబు నబ్జంబు ఖర్వంబు నిఖ ర్వంబు పద్మంబు శంఖంబు నబ్ధి మధ్యమంబు నంతంబు పరా ర్థంబు నని చెప్పఁబడు.

కాలమానంబు చాంద్రంబు సౌరంబు సావనంబు నని ముత్తైఱంగుల నుండు. సేవకులకు జీవితంబు లిచ్చునెడ సౌర మానంబును ధనధాన్యాది వృద్ధులయందుఁ జాంద్రమానం బును 'రోజుకూలి' యందు నవధియందును సావనమానం బును గ్రాహ్యంబు లగు.

భృతివిభాగము మొదలగునవి

కార్యమానయుఁ గాలమానయుఁ గార్యకాలమితియు నని భృతి మువ్విధంబుల నుండు నని తజ్జులు చెప్పుదును. ఎట్టి

భృతియైనఁ జెప్పిన ప్రకారము రాజు తప్పక యిచ్చునది. ఈ భారం బిచటనుండి యచటికిఁ జేర్చునది, యీ కార్యంబు సేత కింత సొమ్ము నీ కిచ్చెదనని నియమించి కార్యసమాప్తియయిన తరువాత నిచ్చునది కార్యమానభృతియని విజ్ఞులు వక్కాణింతురు. భృత్యులఁ గార్యంబుల నియోగించి వత్సరాంతంబుననే మాసాంతంబుననే దినాంతంబుననే నింతవేతనం బిచ్చెదనని చెప్పి యట్లిచ్చునది కాలమానభృతి యనియు నిక్కార్యం బింతకాలంబునఁ జేయునది యనియు దీని కింత ద్రవ్యంబు నీ కిచ్చెదననియు నేర్పఱచి సాంగం బయినపిదప నిచ్చునది కార్యకాల మితంబయిన జీతం బనియుఁ జెప్పుదురు.

రాజు వేతనంబునకు లోపవిలంబంబు లొకప్పుడేనియుఁ గావింపక నియతకాలంబున నిచ్చుచుండునది. పనిచేయు నెక్కనిపోషణంబునకుఁ దగిన భృతి యధమం బనియు నతఁ డవశ్యము పోషింపఁదగినవారికి నతనికిని వస్త్రాదులకుఁ బోషణంబునకుఁ జాలిన భృతి మధ్యమం బనియు నతని నతనిపోష్యులను సేవకులను నేకొఱంత లేకుండ రక్షింపఁదగిన భృతి యుత్తమం బనియుఁ జెప్పంబడు. రాజు భృతకుని కార్యకౌశలంబు సద్గుణసంపత్తియుఁ బరీక్షించి యతని జీవితంబు నాత్మ హితార్థంబు జతనంబున నెచ్చించుచుండవలయు. కొలువుకాని యనుజీవివర్గం బెల్ల నతని వలనన సుఖంబుగ జీవింపవలయుఁ గాన సద్భృత్యునకు భృతి రాజుల్లేర్పఱుచునది. తక్కువ జీతముగల సేవకులు రాజునకు స్వయంకృతశత్రులు గాన వారు చిద్రంబులయందుఁ బరకార్యసాధకు లయి కొశాదుల హరియింతు; ప్రజలబాధింతురును. మాంసభోజను లయిన నీచ

సేవకులకు నన్నవశ్రుంబులకుఁ దగినసాముకంటె నధికం బాసఁగినఁ బాపం బగుంగావున వారిజీవితంబు తావన్నాత్రంబయగునట్లు తేఁడు నిర్ణయింపఁదగు. బ్రాహ్మణుఁ డపహరించిన ధనంబును లోకాంతరోపకారియు, శూద్రున కిచ్చినధనం బేనియు నరకకారియు నగు నని యెఱుంగునది.

సేవకభేద భృతిభేదములును సేవకులు పనిచేయవలసిన కాలము

కొలువరు లెల్లను మందమధ్యశీఘ్రభేదంబునఁ ద్రివిధులు. వారిభృతియు నధమంబు, మధ్యమంబు, శ్రేష్ఠంబునయి యుండవలయు. తేఁడు భృత్యుల నెల్లరఁ బగటికాలంబున సుక్కజాము స్వగృహకృత్యంబు నిర్వర్తింపను రేయి మూఁడుజాములు నిద్రింపను విడిచి తక్కిన కాలంబున వారిచేఁ బని గొనవలయు. దినభృత్యునిఁ బగట నాల్గుగడియలు వదలి పని గొనునది. మఱియు నుత్సవదివసంబులయందును బితృదినంబులయందును వారికి సెలవొసంగు చుండవలయు. అయిదేండ్లు తప్పక కొలువుచేసిన సేవకుఁడు రోగార్తుఁడయ్యెనా నాల్గింట మూఁడుభాగంబులు జీతమిచ్చుచు మూఁడుమాసంబుల దనుక ననుజ్ఞ యిఁదగు. మఱియు నతఁడు దీర్ఘవ్యాధియుతుండయిన నాఱుమాసంబు లట్ల సెలవీయవచ్చు. సంవత్సరంబు దాక నయినఁ బ్రతినిధిని గ్రహింపక సెలవీఁదగదు.

రాజు సేవకుల కీవలయు సెలవులు

మఱియు వర్షపంచకంబుకంటెఁ దక్కువకాలంబు నెక్కువకాలంబు సేవసేసినవారికి సేవాతారతమ్యంబున ననుజ్ఞ యివలయు. ఆఱుమాసములకంటె నెక్కువకాలంబు సేవ

కునకు భృతియిచ్చుచు సెల వీ ననర్హంబు. రోగపీడితున
 కొక్కవార మైన యెడలఁ బూర్ణముగ వేతనం బిచ్చుచు
 సెలవిచ్చునది. మిగుల సద్గుణసంపన్నుం డయిన భృత్యుఁడు
 రుక్ష్ణుఁడయిన నతనికి భృతియం దర్థంబు నీవలయు. భృత్యునకు
 వత్సరంబున కొకసారి యొక్కపక్షంబు జీవితం బొసఁగుచు
 ననుజ్ఞయింపవచ్చు. నలువదియేండ్లుకొలుపుచేసినవానికి నృపుఁడు
 సేవ సేయకుండ యావజ్జీవంబు నతని బ్రదిమికి వేతనంబునం
 దర్థంబు నీవలయు. అతనికిఁ గార్యాక్షమండు బాలుఁడు నగు
 పుత్రుఁ డున్నను సుశీల యగు భార్య యయిన నట్టి కన్యయైన
 నున్న నతని భృతియందు జతుర్థాంశంబు వారిజీవనార్థం బిచ్చు
 చుండవలయు. రాజుకొలుపుకాండ్ర కెల్లఁ బ్రతివత్సరంబు వారి
 వారి భృతి నెనిమిదవ యంశంబు పారితోషికంబుగ నిచ్చుచు
 నెక్కువ కార్యంబు సేసిన సరగఁ బారితోషికం బిచ్చుచు స్వామి
 కార్యంబున హతప్రాణుండైన వానిపుత్రునకు బాల్యంబు వదలు
 నగతవఱకు వానితండ్రి భృతి యిచ్చి రక్షించుచుం బిమ్మట వాని
 గుణంబులఁ బరిశీలించి తండ్రి వేతనంబున నాల్గవయంశం బేని
 యాఱవ యంశంబేని యీదగిన సేవను నియోగించి రక్షిం
 చుచు రెండు మూడేండ్లయిన వెనుకఁ దగినయెడఁ దండ్రి
 జీతంబంతయునేని సగంబే నీదగు.

రాజు భటులకు విరోధము ననురాగముంగల్గించు విధము

రాజు వాక్పారుష్యంబునను, నల్పభృతిని, బ్రబల దం
 డంబున నపమానంబునను సేవకులకు శత్రుత్వంబు నేర్పు.
 భృతిచే సంతుష్టులును మానంబున నభివర్ధితులును మృదు
 వాక్యంబుల సాంత్వితులు నగుభృత్యులు రాజును విడువ

నోపరు. అధములు ధనంబును మధ్యములు ధన మానంబులును నుత్తములు మానంబుం గోరుదురు ; వారికి మానంబ ధనంబు గాదె. రాజు గుణసంపన్ను లయిన సేవకులలోను బ్రజలలోనుఁ గొందఱు వారి కభీష్టంబు లయిన ధనాది దానంబులను మృదుమధుర వచనంబులను, మఱికొందఱు హాస్యవచనంబులను గొందఱు నపాంగవీక్షణంబునను, గొందఱు భోజనంబుల నింకఁ గొందఱుఁ దాంబూల వసనాదులఁ గొందఱు వాహనాది దానంబులను గొందఱు నాభరణాది దానంబులను, గొందఱు నుపకార కీర్తనంబునను, గొందఱు నపరాధ సహనంబునను, గొందఱు ఛత్రాతపత్ర చామర దీపికాది దానంబునను, గొందఱు భక్తిని, గొందఱు జ్ఞానంబునను, గొందఱు సన్మానంబునను, గొందఱు ప్రేమంబునను, గొందఱు సర్ధాసన దానంబునను, గొందఱు సమీపోప వేశనంబునను, గుణ తారతమ్యంబున రంజించు చుండవలయును.

రాజు సేవకుల కెట్టివస్తువు నీవలయు

రాజు స్వకార్యంబుల నియుక్తులయినవారికెల్ల జనులు దూరంబునన చూచి వీరిట్టి యధికారులని యెఱుంగ నువర్ణంబున నేని, రత్నంబుల నేని, రజతంబున నేని, రీతినేఁ దామ్రంబున నేని, లోహంబున నేని, యధికారతారతమ్యంబున రచియింపఁబడిన గుఱుతు లగు వస్తువులను, వస్త్రంబులను, శిరస్త్రాణంబులను, స్వలాంఛనలాంఛితంబులఁ గావించి బహుమానపూర్వకంబుగ నీయఁదగు. మఱియు సేవకులకెల్ల వాహనంబుల వాద్యంబుల వస్త్రంబులఁ బరస్పరవిలక్షణంబు

లయినవాని వేర్వేరు నెసఁగవలయు. కాని విశిష్టంబున
స్వచ్ఛిహ్నంబు (బిరుదంబు) నేరికి నీదగదు.

పురోహితాదులయు గ్రామాధికారులయు జాతినీరూపణము

మున్ను సెప్పిన పురోధ మొదలగు ప్రకృతులు పదుం
ద్రును బ్రాహ్మణుల కావలయు. వారు తగినవారు లభింపకున్న
క్షత్రియులు వైశ్యులు నానియోగంబునకుం దగుదురు గాని
గుణవంతు లయ్యు నితరు లక్కార్యంబు నేయఁదగరు. గ్రామం
బుల భాగహారియు సాహసాధిపతియు క్షత్రియుండ కావ
లయు. గ్రామణిత్వంబునకు విప్రుండ తగు. కాయస్థుండ లేఖ
కుండు గావలయు. సుంకంబు గొనువాఁడు వైశ్యుండును బ్రతి
హారుఁడు శూద్రుండు నుండవలయు. సేనాధిపతి బాహుజుండ
కావలయుఁగాని సంభవింపనినాఁడు బ్రాహ్మణుండును గా
దగు. ఈ యధికారంబునకు వైశ్యాదులు భీరువులు నెప్పుడుం
దగరు. మఱియు నీ కొలువునకు నే కొలంబువా రయినను
శూరుల తగుదురు. రాజు లేకొలపువా రగుదు రాజాతినారు.
సుఖినుంతురు.

ఉపకారంబు స్మరియింపక నుసేవనంబునఁ దుష్టి నెం
దక కథాంతరంబులఁ దలంపక, కోపించి నెఱుకుల నాట
నాడుచు సర్వదా శంకించు రాజును భృత్యుండు విడువవ
లయు.

ఇది శుక్రనీతిసారంబున నాంధ్రీకృతంబున యువరాజుది లక్షణకథనం

బనునది ద్వితీయాధ్యాయము.

శ్రీ రక్ష
శుక్ర నీతి సారము

తృతీయాధ్యాయము

మనుజుడు లోకుల సంతసిల్లజేయు విధము

పూర్వాధ్యాయంబున రాజుయొక్కయుఁ దత్సేవకుల
యొక్కయుఁ బ్రవర్తనం బుపదేశించి యీ యధ్యాయంబున
సర్వసాధారణమైన నీతిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఎల్ల జంతువులకుఁ బ్రవృత్తులు సుఖార్థంబు కావునను,
సుఖంబు ధర్మంబు వదలిన నొదవమిని నరుండు ధర్మపరుండు
గావలయు. వేదప్రతిపాద్యంబై ప్రయోజనవంతంబగు సర్థంబు
ధర్మంబు నాఁబడు. ఏవాఁడునుఁ ద్రివర్గశూన్యం బైన కార్యం
బాచరింపజనదు. త్రివర్గంబునందును బరస్పర బాధనంబు
చేయందగదు. మనుజుండు మలాయనుండు గావునఁ బ్రాత
స్నానశీలుండును సుసురభిగంధుండు సువేషుండు ననుల్బణో
జ్వలవేషుండును నీచరోమన ఖశ్మశ్రువునై యెల్లధర్మంబుల
ననుమోదించి యాచరించుచు నాత్మరక్షణార్థంబు సతతంబు
సిద్ధమణి మంత్రైషధంబుల ధరియించుచు సంచరించునపుడెల్ల
నాతపత్రంబు పదత్రాణంబులు ధరియించి యుగమాత్ర దర్శ
నుండై చరించుచుండ వలయును. రేల సంచారంబు దగదుగాని

యాత్యయికంబైన కార్యంబు తటస్థించిన దండంబును శీరస్త్రాణంబును గూడ ధరియించి చరించునది. వేగితుండై యన్య కార్యంబునకుఁ బోవవలదు. బలంబువలన వేగంబుల నిర్బంధింపనురాదు. ఇతరజనంబులకుఁ బరాజ్ఞులుండై తనకు మేలు సేయు మిత్రుల సేవింపవలయు. హింసయు, స్త్రీయంబు, పైశున్యంబు, అన్యథాకామంబు, పారుష్యంబు, నన్యతంబు, సంభిన్నాలాపంబు, నవినయంబు, దుస్సంకల్పంబు, మిథ్యాదృష్టియు ననుపదియుం బాపకర్మంబులు గాన వాని నరుండు మనోవాక్కాయంబులఁ ద్యజించునది. శక్తికొలఁదిఁ బుణ్యాకార్యంబులకు యత్నించువాఁడుఁ బాపకార్యంబులకు యత్నించువాఁడు నొకప్పుడు సాధన సామగ్రి చాలమి సిద్ధింబడయలేకున్ననుఁ దత్ఫలంబుఁ దప్పక పొందుదు రని ధర్మవిదులు వక్కాణింతురు గాన మనుజుండు సత్సంకల్పుండు గావలయు. దీనులకు రోగులకు శోకార్తులకును బలానుసారంబుగ నుపకరించుచుఁ గీటపిపీలికంబు సైతము తన్నుంబోలెఁ జూచుచు నపకారపరులైన పరులకేని యుపకారంబు కావింపన కొరుచు మానవుండు సంపదయందు నాపదయందు నేకమనస్కుండై ఫలంబునం గాక హేతువునంద యారసంబుఁ జెందుచు నుచితకాలంబున హితంబు మితంబు నవిరుద్ధంబు బేశలంబు నగుపల్కు పలుకుచుఁ బూర్వభాషియై సుముఖుండు సుశీలుండు సకరుణుండు నై వర్తింపవలయు. సుఖయై యొక్కఁడు నొక్కఁడో నుంటయు నెల్లరయందు విశ్వాసంబును నన్నిచోట్ల ననర్థశంకయుఁ దన పగఁ బ్రకటించుటయు దా నిట్టివారికి దాయ ననుటయుఁ

బ్రభువునకుఁ దనయందలి నిస్సేన్నహత్వంబుఁ దన యవమాన ప్రకాశనంబును మనుజునకుఁ దగవు. జనుండు పగారాధన పండితుండై యెవ్వఁ డెట్టివితంబున సంతసించు నవ్విధంబు గ్రహియించి యనువర్తింపవలయు. ఇంద్రియంబుల మిగులఁ బీడింపను లాలింపను దగదు. బలవంతంబుగ నవి మనంబును హరియించు. ఏణగజపతంగ భృంగ మీనంబులు శబ్దస్పర్శ రూపగంధరసంబులచే మోహితంబులై హతంబు లగుట చూచుచుంటిమి. శబ్దాదులయందు వరవర్ణినీ స్పర్శనంబు మునులకేని స్వాంతహాని గాన నప్రమత్తుండై సమయోచితంబుగ విషయంబుల సేవించునది. తల్లితోడనేని చెల్లెలితోడనేని కూతుతోడనేని యేకాంతంబునఁ దడవు వసించుట పురుషునకుం దగదు. కార్యానుసారంబుగ వారిం బిలిచి తగిన ట్లాదరపూర్వకంబుగ సంభాషించుచు బంధుస్త్రీలనేని యన్య కాంతలనేని సోదరీపర్యాయంబులఁ బిలుచుచుండునది. మఱియు స్త్రీల నెల్లపుడు గృహకృత్యంబుల నియమించుచుఁ బర పురుషులతో సహవాసంబు సేయను, బ్రకాశంబుగ నైన భాషింపను నన్యగృహంబునకుఁ బోవను వారికి స్వాతంత్ర్యంబు క్షణంబైన నెక్కాలంబునను దండియేని మగఁడేని కొమరుఁడేని మామయేని చుట్టములేని టేఁడేని యూఁదగదు. దండశీలుఁడు చండుఁడు మండుఁడు నకాముఁడు చిరప్రవాసి సుదరిద్రుఁడు పరస్త్రిరతుఁడు రోగియు నగుపతినిజూచిస్త్రీలు విరక్త లగుదురు ; వేటొకనే నాశ్రయింతురు. కాన నిట్టి దుర్గుణంబుల విడిచి పురుషులు సుయత్నంబున స్త్రీల రక్షింపవలయును. మఱియు వస్త్రాన్నభూషణమృదువాక్యంబుల వారి

సన్మానించుచు నెప్పుడు నింతులఁ బుత్రుల సన్నిధి నరక్షించు
 చుండవలయు. మనుజుండు చైత్యపూజ్యధ్వజాప్రశస్తాచ్చాయ
 లను భస్మంబు నుముకయు నశుచిపదార్థంబులను శర్కరా
 లోష్ణంబులను బలిస్నానభూముఁ నెకప్పుడేనియు నాక్ర
 మింపఁ జనదు. నది నెన్నఁడు బాహులతోఁ దరింపఁ దగదు.
 స్కన్నం బగునగ్ని కే నభిముఖంబుగఁ బోవలదు. శీర్ణతరిని
 శిథిలవృక్షంబును దుష్టయానంబును నారోహింపఁజనదు.
 నిష్కారణంబుగ నుంగుటంబున భూలేఖనంబును నిరుగేలం
 దలగోరుటయు నంగంబుల విగుణంబుగఁ గదల్చుటయుఁ జెట్ట
 యగు. శ్రమంబు గలుగుటకు ముందే మనోవాక్కాయ
 చేష్టల నుడుగునది. ఊర్ధ్వజానువై చిరం బాసీనుండుగాఁజనదు.
 రాత్రుల వృక్షసేవయు ముంగిటం బరుండుటయు, రచ్చకుం
 జనుకంబునకుం బోవుటయు, గంజాప్రవేశంబును హానికరం
 బులు. శూన్యాటవీ శూన్యగృహ శ్మశానంబులం బవలును
 సేవింపఁజనదు. ఎల్లపుడు సూర్యు దర్శించుటయు శిరంబున
 భారంబు మోచుటయు సూక్ష్మవస్తువులను దీప్తవస్తువులను
 నమేధ్యాప్రియవస్తువులను జూచుటయు సంజల నభ్యవహార
 స్త్రీస్వప్నాధ్యయనచింతనంబులును దగవు. మద్య విక్రయ
 సంధానంబు లొకప్పుడేనియుం దగవు. బుద్ధిమంతులకు తాకిక
 కార్యంబులయందు లోకంబ గురువు గాన నెల్ల కార్యంబుల
 యుద్దును బరీక్షకుండు లోకంబు ననుకరించునది. రాజుల
 యాచారంబును దేశంబు నాచారంబును కులాచారంబును
 బంధుల యాచారంబును వేదవిహితాచారంబును దూషింపఁ
 గీడగు. మనుజుండు శక్తుడయ్యు లోకాచారంబు నుల్లం

ఘోషంబు జనదు. ప్రమాదంబున నయుక్తం బగుకార్యంబు సేసియు నట్టిపల్కు పల్కియు యుక్తులచే దాని సమర్థింప జతనంబు సేయఁదగదు. ప్రత్యక్షంబున దుర్గుణంబుల వక్కాణించువారు విరళులు గాన ధీమంతుఁడు లోకంబునను శాస్త్రంబువలనను నిషిద్ధంబుల నెఱిగి త్యజింపవలయువానిఁ ద్యజించునది.

న్యాయకార్యంబుం బోలిన యన్యాయకార్యంబు మనంబుననేనిఁ జితింపం దగవుకాదు. పెక్కు లపరాధంబుల నేఁ జేసితి స్వల్పపరాధంబున నా కేమి యగు నని కొంచెపు టపరాధంబును సాహసించి చేయరాదు. చిందువుచేత నైనను ఘటంబు పూరితం బగుఁ గాదె. రేలుం బగళ్లును నే నేమిపని చేయుచుండఁ గడచుచున్నవి యని చింతించుచుఁ వ్యర్థంబుగ గాలక్షేపంబు సేయనివాఁడు దుఃఖభాజనంబు గాఁడు. సమాసాదిభేదంబునను బుద్ధివిశేషంబునను నర్థవిశేషంబుఁ గల్పింపక యర్థవాదంబులు త్యజించి గ్రంథంబుల సారంబు గ్రహించుచు ధర్మతత్త్వంబు గహనంబు గావున నరుండు విచక్షణుండై సత్సేవితంబును శ్రుత్యాదిప్రసిద్ధంబు నగు కర్మంబుఁ గావించునది. రాజవిరుద్ధం డగుమిత్రు నేని గురునేని సుతునేని దాఁపఁదగదు. మఱియు సధర్మనిరతుని స్త్రీనుని నాతతాయిని రక్షింపఁజనదు. అగ్నిదుండు, గరదుండు, శస్త్రాన్మత్తుండు, పారదారికుండు, తేత్రాపహర్తయు, ధనాపహర్తయు నను నార్వరు నాతతాయిలు. బాలుని, రోగంబును, స్త్రీని, దాసుని, పశువును, ధనంబును, విద్యాభ్యాసంబును, సత్సేవనంబును క్షణంబయిన

నేమఱుం జనదు. ఎద్దేశంబున రాజును ధనికుఁడు శ్రోత్రి
 యుండు భిషగ్వరుండును దనకు విరుద్ధు లగుదురు మఱియు
 నెద్దేశంబునకు బాలమూర్ఖ సాహసు లధికారు లగుదు రెచటి
 యాచారంబు దన కసమ్మతం బగు నెచటిరాజవివేకియు
 సభ్యులు పాక్షికులు విద్వాంసులు త్యక్తసన్మార్గులు సాక్షు
 లన్యతవాదులు నగుదు రెచట స్త్రీలకు దురాత్ములకు నీచు
 లకుఁ బ్రాధాన్యంబు గలుగు నచట ధనమానజీవితంబులను
 వాసంబును బ్రాజ్ఞుండు కోరం దగదు. తల్లి బాల్యంబున
 రక్షింపకున్నను దండ్రి బాగుగ శిక్షింపకున్నను రాజు
 విత్తంబు హరియించినను సుసేవితు లైన మిత్రస్వజనబాంధ
 వులు కోపించినను దర్పంబున నాప్తవాక్యంబు నాదరింపమి
 విపరీతఫలంబు ప్రాప్తించినను దుఃఖంబు వొందిన నిష్ప్ర
 యోజనంబు. మనుజుండు సావధానుండై రాజును దేవతలను
 గురువులనుఁ దపస్వులను ధర్మవృద్ధుల జ్ఞానవృద్ధుల నగ్నిని
 నిత్యంబు సేవించునది. మాతాపితలతోడను గురులతోడను
 స్వామితోడను భ్రాతలతోడను బుత్తులతోడను జెలికాండ్ర
 తోడను మనంబున నేని విరోధింపం దగదు. మఱియు వారి
 కపకరించుట యెన్నండుం దగదు. స్వజనంబుతోడను బలీయ
 సునితోడను స్త్రీ బాలమూర్ఖులతోడను వివాదింపఁదగదు.
 స్వాదుభోజనంబును, నర్థచింతనంబును, మార్గగమనంబును,
 పెక్కండ్రు నిద్రింప మేల్కని యున్నియు నొక్కనికీ దగవు.
 ఒకప్పుడేని యన్యధర్మంబు సేవించుటయుఁ దెగడుటయుఁ
 హీనకర్మగుణ లగు స్త్రీలతో నేకాసనంబున నుండుటయుఁ
 గీడులు. శ్రేయస్కాముం డగువాఁడు నిద్రాతంద్రులును గ్రోధ

భయంబులు నాలస్యదీర్ఘసూత్రతలు నను నాఱుగుణంబులు
కార్యవిఘాతకంబు లగుట విడువవలయు. మనుజుఁ డుపా
యజ్ఞుఁడునుఁ దత్త్వజ్ఞుఁడు యోగజ్ఞుఁడు స్వధర్మనిరతుఁడుఁ
బరస్త్రిపరాజ్ఞుఁడు వక్తయు నూహాపోహవిచక్షుఁడును
నప్రతిహతవచనుఁడును జిత్రకథాజ్ఞుఁడు నై చిరకాలంబు
విని శీఘ్రంబు గ్రహించి యెల్లకార్యంబులఁ బ్రవర్తిం
చునది గాని యిచ్చానుకూలంబుగ నొకప్పుడేనియుఁ గార్యంబు
సేయంజనదు. క్రయవిక్రయంబులం దతిలిప్సయు స్వదై
న్యంబు నెన్నఁడు ప్రకటింపఁదగదు. కార్యంబు లేనపు డన
నుజ్ఞాతుఁడై యన్యగృహంబులకుం బోవలదు. అననుయుక్తుం
డై యెవ్వనికిని గృహకృత్యం బుపదేశింపఁ దగదు. బహ్వా
ర్థంబు నల్పాక్షరంబు కార్య సాధకంబునగుపల్కు పల్కు
నది. లోకానుభవంబునకు విరుద్ధంబుగ స్వాభిమతంబు పగటం
జనదు. పరాభిప్రాయంబు బాగుగ నెఱిగి యనుజ్ఞాతుఁ డయి
యుత్తరం బుపక్రమించునది. దంపతుల కలహంబునందును
బిత్తుపుత్తుల కలహంబునందును సాక్ష్యం బనంగీకార్యంబు.

మనుజుండు సుగుప్తుండుఁ గృతమంత్రుండు నై శరణా
గతు విడువక శక్తికొలఁది గార్యంబు సేయఁదలఁచుచు నెవ్వని
నెఱిఁకులు నోనాడక యాపదల మోహంబునొందక యమం
గలంబులు వ్రీడాకరంబులు నిరర్థకంబులు నగు వాక్యంబుల
నుడుగుచు, లోకవిద్విష్టంబు ధర్మ్యంబైనను వదలుచు నెట్టి
వాని వాక్యంబేని తన హేతువులచే ఖండింపక యెవ్వఁ డేమి
యడిగిన సాహసింపక విచారించి యుత్తరం బిచ్చుచు శత్రు
వులవేనియు సుగుణంబుల గ్రహించుచు గురువులవేనియు

దుర్గుణంబుల విడుచుచు నుత్కర్షాపకర్షంబులును గలిమిలేము
లును బ్రాక్కర్మవశంబునఁ బ్రాప్తంబు లగుఁ గావున నితరుల
నిందింపక, సర్వభూతంబులతోడ మైత్రి నెడపకుండునది.

మనుజుఁడు దూరదృష్టి కలవాఁడు గావలయు

ఎల్లపుడు దీర్ఘదర్శియై యొకప్పుడు ప్రత్యుత్పన్న
మతియు సాహసియు నగుచు దీర్ఘసూత్రం డెన్నండునుం
గాక పరియించిన సుఖియించు. మహాఫలంబైన కార్యంబు
సేయ యత్నించువాఁడు దీర్ఘదర్శియైనఁ జిరకాలంబు సుఖ
యించు. ప్రత్యుత్పన్నమతి కాలానుసారంబుగఁ గార్యంబు
నిర్వర్తించుఁ గాని చాంచల్యంబునను గార్యశౌరవంబునను
సిద్ధి సంశయగ్రస్త యగు. కాలంబున యత్నింపక దీర్ఘసూత్రం
డయ్యెనా నశియించు. క్రియాఫలంబు నెఱుఁగక, మహాకాలం
బున నల్పకర్మంబు గావించుసాహసి పశ్చాత్తాపంబు నొందుఁ
గావున నెల్లవాఁడు దీర్ఘదర్శి గావలయు. ఒకప్పుడు సువిచారి
తంబైన కార్యంబున నల్పఫలంబును నవిచారితంబైన కార్యం
బున మహాఫలంబు నైనను సాహసించి చేసినకార్యం బనర్థ
కారియె యగు. సత్కార్యంబున ననిష్టఫలంబును నసత్కా
ర్యంబున నిష్టఫలంబు నొకప్పుడైనను నవియు నసత్కార్యం
బునకుఁ బ్రేరకంబులు గావు.

మిత్రప్రశంస

భృత్యుఁడు, పత్నియు, భ్రాతయు, బుత్తుండఁ నెక్కా
ర్యంబునకు సమ్మతింప రద్దాని నవిశంకితుండై మిత్రుండు
సేయు. ఎవఁడైనను మందప్రజ్ఞుడై సత్యం బెఱుఁగక పరుని

మిత్రుఁడని నమ్మి స్వకార్యంబున నియోగించువాని కార్యంబు నశియించు. మానసికంబైన మైత్రి దుర్లభంబు గావున నది సిద్ధింప మహాప్రయత్నంబు సేయునది. ఎల్లవారికి ధనస్త్రీ రాజ్యలోభంబు బలవంతంబు గావున నమ్మఁదగిన పుత్రునేని భార్యనేని సోదరునేని యమాత్యాద్యధికారులనేని యత్యంతంబు విశ్వసింపఁదగదు.

ప్రామాణికుని ననుభవంబున నెఱిగిన యాప్తునిఁ దన్నుంబోలె నమ్మి గూఢంబుగ వాని కార్యంబులఁ బరిశీలించుచు నట్టివారి వాక్యంబున ననర్థంబు చింతింపక స్వధర్మ పరులతోడను నీతిబలసంపన్నులతోడను మైత్రి సేయుచుండ వలయు.

విద్యాదులవలని గర్వము

పూజ్యుల దానమానసత్కారంబుల నెపుడుం బూజించుచు దండాధిక్యంబునను బరుషవచనంబునను నాలుబిడ్డలుం బీడనొందుదురు గావునను బశువులును దానమృదుభాషణంబుల వశంబు లగుం గావునను బరుషవచనానుల నుడుగుచు విద్యాశౌర్యధనాభిజనంబులచేతను బలంబుచేతను మత్తుండు నభిమానియుఁ గాక ప్రవర్తించునది. విద్యామత్తుఁ డాప్తో పదేశంబు యుక్తులచే నిరసించి వినకొల్లక మహాజనుల మార్గం బుల్లంఘించి స్వాభిమతం బనర్థంబయ్యు మహార్థంబ కాఁ దలఁచు. శౌర్యమత్తుండు పూహాది యుద్ధకౌశలంబు త్యజియించి సాహసంబున యుద్ధంబు సేసి యసువుల విడుచు. శ్రీమత్తుం డజంబు స్వమూత్రగంధంబుంబోలె దన దుష్కీర్తి నెఱుంగఁడు. అభిజనమత్తుం డెల్లవారి నవమానిం

చుచు నకార్యంబున బుద్ధి నిలుపు. బలమత్తుఁ డెల్లవారి బాధించు. మానమత్తుఁడు జగంబు తృణంబుగఁ దలఁచుచు ననన్హం డయ్య నెల్లవారలకంటె నుత్తమాసనం బపేక్షించు. విద్యానులు సజ్జనులకు దమహేతువులును గర్వితులకు మద హేతువులు నగు.

విద్యాదిఫలము

విద్యకు జ్ఞానవినయంబులును శ్రీకి యజ్ఞదానంబులును జలంబునకు సద్రక్షణంబును శౌర్యంబునకు శత్రునమనం బును నభిజనంబునకు శమదమార్జవంబులును మానంబునకు నెల్లవారియెడ నాత్మసమభావంబును ఫలంబు లగు. సువిద్య యు మంత్రంబును భైషజ్యంబును స్త్రీరత్నంబును సాధకుండు మానంబు వర్జించి దుష్కులుని వలననైనను గ్రహింపందగు.

వసుజుడు చేయవలసినవి - విడువవలసినవి

ఏవాఁడును బోయిన దానికి వగవక ప్రాప్తంబునకు సంతసించుచు స్త్రీలను బాలురను మిగుల లాలింపక బాధిం పక స్త్రీలను గృహకృత్యములందునుఁ బుత్రుల విద్యాభ్యాసంబునను గ్రమంబున నియోగించునది. పరద్రవ్యం బదత్తం బల్పంబైనను గ్రహింప మహాఘంబగు. ఇతరుల పాపకార్యంబు నుచ్చరించుటయు స్త్రీల దూషించుటయు నకృత్యంబులు. సాక్ష్యంబున నన్యతంబు వలుకుట నరక హేతువు. మహా కార్యంబు సాధించునపుడును బ్రాణాత్యయంబునను నన్యతంబు వల్కుట దూషణీయంబు గాదు.

కన్యాదాతకు నిర్ధనుని, జోరునకు సధనుని, జిఘాంసు నకు గుప్తుని, నెఱిగియు వెలువరింపఁ దగదు. భార్యాభర్తల

కును సోదరులకును మిత్రులకును గురుశిష్యులకును స్వామిభృత్యులకును వైరంబు పుట్టింపం జనదు. మాట్లాడువారి నడుమ నుండియేగుట పాతకంబు. సుహృదునకు బంధునకు సోదరునకు యథాశక్తి యుపకరింపవలయు. గృహగతుండు తుద్రుండయ్య శక్త్యచుసారంబుగఁ గుశలప్రశ్నంబునను బాద్యాదులను సత్కార్యుండగు. సపుత్రకుం డగువాఁడు పుత్రవతియగుపుత్రికను జీవద్భర్తృకయగు సోదరినిఁ దనయింటఁ జిరకాలం బుండ నీడగదు. వారనదలైనఁ దప్పక రక్షించునది. సర్పంబు క్రూరంబగుటను నగ్ని తీక్షణంబగుటను రోగంబు వృద్ధిఁ జెందుటను నల్పంబు లయ్యు ననుపేక్ష్యంబులు.

నరుండు రాజును జామాతను శత్రులను భాగినేయుని బాలురయ్యు దణ్ణభయంబునను బుత్రికాభయంబునను వృద్ధిభయంబునను బితృపిండలోపభయంబునను నాదరంబున నుపచరింపవలయు. ఋణశేషంబును రోగశేషంబును శత్రుశేషంబును మిగుల్పకుండునది. ఆర్థులచే నర్థితుండయినవాఁడు వారికార్యంబు సమర్థుండయినఁ జేయను జేయింపను దగుంగాని వాఁడియైన యుత్తరంబు పల్కం దగదు. మనుజుండు శూరులయు దాతలయు ధార్మికులయుఁ జరితంబులు జితనంబున వినవలయుఁ గాని వారి ఛిద్రంబుల నన్వేషింపఁదగదు.

మఱియు నియతకాలంబున హితమితాశనుండు విఘ్నసాశనుండు నదీనాత్ముండు సుస్వప్నుండు శుచియు నెల్లపుడు వ్యవసాయియు సుఖివ్యాయామాభ్యాసియు నగునది. నరుండు స్వస్థుడై యన్నంబు నిందింపక విజనంబున నాహారవిహారంబులు నిర్హారంబు నల్పుచు షడ్రసంబు మధురోత్తరంబు

నగు నాహారంబు ప్రశస్తంబు గావున నట్టిద గ్రహించుచు
 స్వదారలతోడన విహారంబు గావించుచు వేశ్యాదుల దెస
 ననాదరుండై నియుద్ధకుశలులతో వ్యాయామంబు సల్పుచు
 బ్రాక్షశ్చినుయామంబులు వదలి మధ్యమ యామంబుల
 నిద్రించుచు దీ నాంధ పంగు బధిరుల నొకప్పుడే నుపహసిం
 పక దుష్కార్యంబుసేయఁ దలఁపక మానంబు విడిచి బుద్ధి
 బల ధైర్య పరాక్రమోద్యోగార్జవ సాహసంబుల నెద్దాననేని
 శీఘ్రంబుగ స్వకార్యంబు సాధించుకొనుచుండవలయు.

దేనఁ గార్యంబు సిద్ధించునట్టి కలహంబు వరంబ కాని
 నిరర్థకకలహంబు సుఖంబును నాయువు ధనంబు యశంబును
 హరియించు. బుద్ధిమంతుఁ డేవానికే ననిష్టంబు కల్గును
 లోపంబెన్నను వృత్తిలోపంబు సేయను దగదు. మఱియు
 నసత్కార్యంబున నియోగించు గురునేని నిరసించునది.

తేని యానతిని మహాత్ముల యాజ్ఞను నొకప్పుడే
 నుల్లంఘింపఁ జనదు. సత్కార్యబోధకుఁడు లఘీయసుఁడయి
 నను మన్నించునది. స్త్రీ లనర్థంబునకుఁ గుదురు గానఁ
 దరుణియైన స్త్రీకి గృహంబున స్వాతంత్ర్యం బిచ్చి దేశాంత
 రంబునకుఁ బోవఁజనదు. మదద్రవ్యంబులయందును గుసంతతి
 యందును బ్రమాదంబును మోహంబును జెందక జాగ
 రూకుండు గావలయు.

గౌరవాస్తలు.

మనుజుఁడు సాధ్యయగు భార్యను దల్లిని దల్లిసవతు
 లను బాలను దండ్రిని గోడలిని గతభర్తృకయు ననపత్యయు
 నగు కూతును నట్టి స్వసను మాతులానిని బ్రజావతిని బిత్తు

మాతృష్వసలను ననపత్వ్యం డయిన మాతామహుని నట్టి
గురుశ్వశురమాతులులను బాలుం డగు తండ్రి లేని దాహి
త్రుని నట్టిభగినీసుతుని సోదరులను నవశ్యంబు శక్తికొలది
రక్షించునది.

మఱియు వైభవమున్నను లేకున్నను సుహృదునిఁ
బితృకులమువారిని మాతృకులమువారిని భార్యకులమువారిని
దాసీదాసభృత్యవర్గమును నెట్లయిన శ్రమంపడి తప్పక రక్షిం
చుచు వికలాంగులను బరివ్రాజకులను దీనానాథులను యథా
శక్తి పాలించునది. సర్వగుణసంపన్నుం డయ్యు నెవ్వఁడు
మహాయత్నంబు కుటుంబభరణార్థము సేయకుండు నతఁడు
జీవన్మృతుం డగు. ఏవాఁడు కుటుంబము సోషింపక శత్రుల
సాధింపక ప్రాప్తము రక్షింపక యాత్మంభరి యగునట్టివాని
జీవితంబునఁ బ్రయోజనం బొకండు లేదు. స్త్రీజితండును
ఋణీయు సుదరిద్రుండును యాచకుండును గుణహీనుండును
బగటకు లోఁగినవాఁడును జీవించియు మృతుల యగుదురు.

దాపవలసినది

ఆయువును విత్తంబును గృహచ్ఛిద్రంబును దానమా
నాపమానంబులును మంత్రంబు నౌషధంబును నింతులపొత్తు
నను తొమ్మిదియు మనీషులచే గోప్యంబులు.

దేశసంచారాదులవలని ఫలము

దేశాటనమును రాజసభాప్రవేశమును శాస్త్రచింతన
మును వేశ్యాదిదర్శనంబును విద్వద్వైత్తియు మనుజున కవశ్య
కర్తవ్యములు. దేశాటనమున ననేకధర్మంబులను బదార్థము

లను బెక్కువితములగు పశువులను బర్వతములను నరులను నెఱుంగవచ్చు. రాజసభాప్రవేశమున రాజపురుషప్రవర్తనమును న్యాయాన్యాయములును సత్యవాదులయు మిథ్యావాదులయు స్వరూపమును లోకశాస్త్రసమ్మతం బయిన వ్యవహారప్రవృత్తియు నరుచేఁ దెలియఁబడు. శాస్త్రముల తత్త్వచింతచే నరుఁ డహంకారమును ధర్మాధ్యమును విడుచు. వ్యవహారము మిగుల గొప్పది గావునను నేకశాస్త్రాధ్యయనమున సర్వవ్యవహారజ్ఞానము వొడమమిని ధీనుఁతుఁ డెక్కుడు జతనమునఁ బెక్కులగు నాగమముల నేర్చునది. రోవెలఁది ప్రజల సొమ్ము గ్రహియించియు వారికి న్వశురాలు గాక వారి స్వవశమున నుంచునట్లు మనుజుఁడే వారికి నధీనుఁడు గాక జగంబెల్ల స్వవశంబున నుండునట్లు సేయు సామర్థ్యము వారవనితాసందర్శనమున నేర్వవలయు. పండితుల చెలికారంబున శ్రుతి స్మృతి పురాణార్థవిజ్ఞానముం బ్రశస్తబుద్ధియుఁ గలుగు.

అతిథిపూజాదులు

ఆత్మార్థంబు పాకము సేయువాఁడు నరకార్థంబు జీవించుఁ గాన నేఁడును దేవ పితృతిథుల కీక యశనం బేనాఁడును గుడువంజనదు. నడుచునపుడు గురులకును బలవంతులకును రాజులకును వ్యాధిగ్రస్తులకును శవంబునకును శ్రేష్ఠునకును యానారూఢునకును మార్గం బిచ్చి యొరసిలి పోవునది. మఱియు శకటమునకై దుహస్తములును గుఱ్ఱమునకు నెద్దునకుఁ బదిహస్తముల దూరమును నేనుఁగులకు బహుదూరమును తొలఁగి చరించునది. దీర్ఘంబులగు కొమ్ములేని గోల్లేని

కోట లేని గల మెకంబులను దుర్జనులను యువతులను నదీ
కూలంబును నమ్మి యెన్నఁడును సమీపింపఁదగదు.

జనసమ్మతుఁ డగు విధము.

మార్గంబునఁ బోవుచు నమలుటయు హాసించుచు
భాషించుటయు గతంబునకు వగచుటయు స్వకృతంబయిన
సుకృతము పాక్రుచ్చుటయు శంకితుల సమీపంబునకుఁ బోవు
టయు నీచుల సేవించుటయు మనుజులకుఁ దగని పను లగు.
మనుజుఁడు పొంచుండియే వారి సల్లాపంబును వినఁదగదు.
వేల్పుల యనుజ్ఞ నొందక సుధాపానంబు సేయ రాహువు
శిరము దెగియెఁ గావున నుత్తములచే నననుజ్ఞాతుం డయి
వారితో నేకకార్యము సేయ నిచ్చగింపఁ జనదు. అన్యులకుఁ
మృత్యుకారణం బయిన విషపానంబు శివునకుఁ బోలె మహా
త్ముల కసత్కారంబును భూషణంబ యగు. అగ్ని యట్లు
తేజస్వి సర్వపదార్థంబుల భుజించియు దోషి గాఁడు. గురు
నకు రాజునకుఁ దనకంటె గరియసుఁ డగు నేవానికి నెదుటఁ
గూర్చుండఁదగదు. రాజు తనకు మిత్రుం డని యిచ్చానుసా
రంబుగఁ బ్రవర్తిల్లిన హాని యగు. పండితుఁడు మొఱకులకు
స్వామిత్వముకంటె మహాత్ములకు దాస్యంబేని యిచ్చయించు
నది. జ్ఞాన లవ దుర్విదగ్ధుని రంజింపను వానితో విరోధింపను
జతనము సేయఁ దగదు. బుద్ధిమంతుఁడు ప్రాప్తంబు లగు
కార్యంబుల నాలోచించి యవశ్యంబు లగు వాని ముందు
సరగఁజేసి యనావశ్యము లగు వాని వెనుక విలంబంబునఁ
జేయుచు గురువు లాన యిచ్చినను జెడుకర్జమునకు గౌతమ
పుత్రుండు పిత్రాజ్ఞప్తంబైన మాతృవధంబునకుఁ బోలె నాల

సించునది. మఱియుఁ బెరిమనేని స్తుతివినయంబులనేని సేవా
 కాశలముల నేని కళలనేని కథల నేని జ్ఞానార్జవంబుల నేని
 శౌర్య ప్రత్యుత్థానాభిగమనంబుల నేని స్మితభాషణంబున
 నేని యుపకారమున నేని దానమున నేని జగమెల్ల నశపటిచి
 కొనునది. మీఁదటి వశ్యకరము లయిన యుపాయము లన్ని
 యు దుర్జనులయెడ నిష్ఫలంబులగుం గాన వానితోడి నెయ్య
 ము వర్జించి ప్రాజ్ఞుఁడు శక్తుఁడయ్యెనా వాని దండంబున
 నొండె ఛలభూతము లయిన యుపాయాంతరముల నొండె
 జయించునది. సాంగములయిన వేదములను స్మృతి పురాణేతి
 హాసములను నభ్యసించు టాత్మహితం బగు. మృగయాక్ష
 స్త్రీపానంబులు వ్యసనములు గాన వీని ధీమంతుఁడు పరిత్య
 జించి యొకప్పుడు యుక్తిపూర్వకముగాఁ దదాసక్తుఁడు గాఁ
 దగు. ఏవానికిని వృత్తిలోపంబును గూటవ్యవహారంబును నహి
 తమును మనమునను జింతింపను జేయను దగదు. కాలత్రయ
 మునను సుఖదమును దృఢమును మృతుఁడైన స్వర్గమును
 జీవించిన నిర్మలంబగు కీర్తిని గావించు కార్యంబు ప్రాజ్ఞుఁడు
 సుప్రయత్నమునం గావించునది. ఆధి వ్యాధి బాధితుండును,
 జోరుండును బలియునితో వైరంబు గొన్నవాఁడును, విషయా
 సక్తుండును, ధనలోలుపుఁడును, ~~మహా~~ మహాయుండును భిన్నా
 మాత్యసుహృజ్ఞనుండు నగు రాజును నిద్రలేక కుందుదురు.
 కాన బాగుగ నాలోచించి మతిమంతుఁ డిలోపంబుల నివారించు
 కొని సుఖంబుగ నిద్రింపవలయు. రాజును శ్రేష్ఠజనులను వేష
 భాషణాదుల ననుకరింపఁ జెడుగగు. వ్యాఘ్రాది దుష్టసత్వం
 బులఁ జోరులను బాధింప నేకాకియై చనంబోలదు. గురువు

నయిన నాతతాయయయిన జిఘాంసువును హింసింప నిచ్చగించునది. కలహంబున నేవానికిని దోడు సూపందగదు. ఒజ్జలయెదుటను తేండ్లయెదుటను మహాసనంబునఁ గూర్చుండను ప్రాథపాదుఁ డయి వారి వాక్యంబులఁ దన హేతువులతో ఖండింపను దగదు.

ఏవాఁడు చేయఁ దలఁచిన కార్యం బితరు లెఱుఁగరు. మఱి యేవాఁడు చేసినకార్యంబు సువిదితంబగు నేవాఁడు తన సుకృతంబును గర్తవ్యంబును బరుల కెఱిఁగింపకుండు నతఁ డుత్తముఁ డగు.

స్త్రీల దుర్గుణములు

అన్యతంబును దెగువయు మాయయు మోఱకుఁదనంబును నశౌచంబును నిర్దయయు తౌభ్యంబును దర్పంబు నను నెన్నిదియు నింతులకు సహజములయిన దుర్గుణంబులు గావునఁ బ్రియురాలిచే జెప్పఁబడిన స్నుషామాత్రాదుల యపరాధంబు ననుభవంబునఁ బరిశీలింపక సత్యంబని యెన్నఁదగదు. పదియునాఱు వత్సరంబులకంటె మీఁదఁ బుత్రునిని బదియురెండు వత్సరములకంటె మీఁద స్నుషాదిస్త్రీజనంబును దాడనంబు నను దుర్వచనంబులను బీడింపఁజనదు.

రక్షింపవలసినవారు

దౌహిత్రులు, భాగినీయులు, భ్రాతలును బుత్రులకంటె నధికంబుగను స్నుషలు, భ్రాతృభార్యలు, స్వసలు దుహితలకంటె నధికంబుగను బాలనీయులు. గృహపతికుటుంబపోషణార్థంబు పదార్థంబుల నార్జింపను రక్షింపను మిగుల జతనంబు సేయు. తక్కినవారు తస్కరులం బోలుదురు. ఉవిద.

అకు సాహసాన్యశమార్థ్యబులుఁ గామంబు నధికంబులు గా
వున వారితో నేకాసనంబునఁ గామకాలంబునఁ దక్క శయ
నించు టనుచితంబు.

కన్యాదానము

కులంబును ధనంబును శీలరూపంబులను విద్యను వయో
బలంబులను బరికించి యుత్తమునకుఁ గన్యసీయవలయు. విద్యా
వయోరూపసంపన్నుం డగువాఁడు నిర్ధనుండయినను భార్య
ర్థియయ్యెనా వానికిఁ గన్నె నీదగు. కేవలధనవయోరూపసం
పత్తిని గన్యాదానార్హుండు గాఁడు గావున ముందు కులంబును
బిమ్మట విద్యయుఁ దర్వాత వయసును ననంతరము శీలంబును
పదంపడి ధనరూపంబులును వెండియు దేశంబును బరిశీలించి
యుత్తమునకుఁ గన్యాదానముచేసి మైత్రి నెఱపునది. కన్య రూ
పంబును దల్లి ధనంబును దండ్రి విద్యయు బాంధవులు కులం
బును దక్కినవారు మృష్టాన్నంబును గోరుదురు. వరుఁడు
భిన్నర్షి గోత్రజాతయు భ్రాతృమతియుఁ గులీనయు గౌతాన
దోషవర్జితయు నగుకన్యను భార్యగా వరియించునది.

విద్యాధనముల సంపాదనము

ధనార్థియు విద్యార్థియుఁ గణంబును క్షణంబును బరి
త్యజింపక కణంబుకొలఁదిని క్షణంబు కొలఁదిని ధనంబును
విద్యను సంపాదింపఁ గడఁగునది. అనురక్త యగు భార్యను
మిత్రులను రక్షింపను దానార్థంబును ధనార్జనంబు హితంబు.
కళత్రాదులు లేనివానికి ధనంబుతోడను బ్రపంచంబుతోడను
బ్రయోజనం బొకఁడు లేదు. శతవర్షంబులు జీవించు ననియు
ధనంబుల మోదింతు ననియు భావిసంరక్షణక్షమం బయిన

ధనం బార్జింపవలయు. దానంబున వర్ధిల్లునదియుఁ జోరులచే ననపహార్యంబును భారంబు లేనిదియు నగు విద్యాధనం బెల్ల ధనంబులకు మూలంబు గావున నెల్లవాఁడును నిరువది మైదేండ్లయినఁ దదర్థంబయినఁ దదర్థంబయిన విద్యాసంపాదనమునకు మొదలఁ గడఁగవలయు. దుర్గుణుం డయ్యు ధనవంతుఁ డెల్లవారికిఁ బూజ్యుండును సేవ్యుండును నిర్ధనుండు ప్రశస్తగుణుం డయ్యు దారపుత్రాదులచేతనుం ద్యాజ్యుండు నగుం గావునను సంసారంబున సుఖజీవనమునకు సుసాధనంబుగా ధనంబు పరిగణితము గావునను సూపాయము లగు సువిద్యాసుసేవాశౌర్యంబుల నేని కళలనేని కృషి కుసీద ప్రతిగ్రహంబుల నేని బేహారమున నేని యెద్దియే నొక్కవృత్తిని ధీమంతుఁడు ధనముసంపాదించునది. ధనకుని గృహ ద్వారమున గుణవంతులుం గిరికరులు వ్రాలె నిల్తురు. వాని దోషములును గుణములట్ల వినుతిఁ జెందు. నిర్ధనుని గుణములును దోషములట్ల యగు; మఱియు నతఁ డెల్లవారిచే నిందింపంబడు. కొందఱు దారిద్ర్యంబున నాశముఁ బొందిరి. మఱికొందఱు దేశాంతరములకుఁ బర్వతములకు నరణ్యములకుఁ బలాయితులయిరి. ఇంకఁ గొందఱు వేదురు గొనిరి. మఱియుఁ బెక్కండు శత్రులకు వశంపడి దాస్యమును జేయ నీకొనిరి. ధనవంతుండు ధనపరిమాణమును ధనస్థానమును బుత్ర మిత్ర కళత్ర బాంధవు లెఱుఁగని యపుడు వ్యవహారులకు లిఖితముకంటె స్మారకము లేదు గావున లిఖితపూర్వకముగఁ బదిలము నేయునది. మఱియు బుధుండు లేఖ్యములేకుండ వ్యవహారం బెన్నుండును జేయందగదు. మిగుల నోరిమి గలిగి నిర్లోభుఁడయిన

రాజునెద్దను విశ్వస్తుం డయిన ధనికునెద్దను సంచితధనము
 పత్రము వ్రాయించికొని దాచికొనునది గాని మిత్రునకు
 గావలసినపుడు కుసీదము లేకుండఁ దగినంతధనం బీదగు.
 ఏయధమర్జునకు నిచ్చిన మూలధనంబునకు హాని లేకుండు
 నట్టి వ్యవహారక్షముం బరికించి లగ్నకుం బుచ్చికొని సాక్షి
 మంతముగఁ దగునట్లు వృద్ధి నిర్ణయించి లిఖితము వ్రాయించి
 కొని ధనవంతుండు ఋణం బొసఁగిన సుఖప్రత్యాగమం బగు.
 వృద్ధిలోభమున సంచిమొదలు నశించునట్లు పర్యదంచనం బీ
 నర్హము గాదు. ధనం బిచ్చునపుడు మైత్రీకరమును మరల
 గ్రహించునపుడు శత్రుకరము నగుం గావున వ్యవహారమున
 బోనమునందుం బోలె నిర్లజ్జుండైన వ్యవహారి మిగుల సోగియు
 ధీశాలి మనమున మహాదార్యము గలిగియు వెలుపటఁ
 గార్పణ్యము సూచించుచుఁ దగిన కాలమున సముచిత
 వ్యయంబు తప్పక చేయునది. మఱియు సుభార్యాపుత్ర
 మిత్రాదులను సకలధనమును వెచ్చించియేని శక్తికొలఁది
 రక్షించుచు మనుజుఁడు జీవించిన భద్రశతముం జూచుఁ గావు
 నను దాఁగల్గిన సకలపదార్థములు సుసాధనులు గావునను
 ధనాదుల నన్నిట నాత్మరక్షణము గావించుకొను చుండునది.

విభాగవిషయము

సదారులుం బ్రాశవయస్కులు నగు సుతుల శ్రేయోర్థి
 యగు తండ్రి విభజించునది. సదారులుం బ్రాశవయస్కులు
 నగుభ్రాత లేకోదరులయ్యు విభక్తధనుల కావలయు. అట్లు
 కాని నాఁడు తప్పక ముప్పుఁ జెందుదురు. స్త్రీయుగళమును
 నొక్కచో వసియింపఁ బొసఁగ దనఁ బెక్కండ్రు యువతు

గాదె. జనుండు మిగుల నాలోచించి యేవానితో నయిన నెయ్యంబేని పగయేని గావించి దానికి దొసఁగు పొసఁగ కుండ మిత్తున కుపకారమును శత్రున కపకారమును గావింప యత్నించు చుండవలయుఁ గాని వ్యత్యయము దగదు. మఱియు నతిక్రౌర్యము నతిశౌర్యము నతివాదము నతికార్యా సక్తియు నత్యాగ్రహమును నతిమార్దవమును నతిశౌర్యమును విడుచుచు ననర్థకారి యగుట నతిని సర్వకార్యములఁ ద్యజించు నది. అతిక్రౌర్యమున జనము పీడ నెందు. కార్పణ్యాధిక్యమున నిందించు. మార్దవతిశయమున సరకు సేయకుండు. అతివాదమున నవమానించు. అతిలోభమునఁ దిరస్కరించు. అతిదానమున దారిద్ర్యము ఘటిల్లు. అత్యాగ్రహమునను నత్యాచారమునను నరునకు మోఱకుఁదనమును ననాచారమున ధర్మహాని

బుద్ధినుంతుఁ డే నందఱకుండు నధికుండు నా కెక్కుడు

శ్రేవలాత్మగనియు ధర్మతత్త్వం బిది యనియు నెన్నఁడు గుణములచేతన విదితుఁడ౯ నద్గిలమును గలుగున ట్లెల్ల కార్యలన ప్రధితుఁ డధముఁడును కధికుండు గలఁడని తలఁచునది. తుఁడు నీచుండును నగుదురు. హృణులయందును గోవులందును ధనమునను భార్య సొమ్ముననుభిలషింపక యాత్రితయమున ముండుగు.

లయు. ఏవనియం దెట్టి

దానప్రశంస నునది యెవ్వఁడెఱుఁగు.

మహాధనుం డగు బుధుండు పోష్యు నవి దుర్లభంబు బోషించుచుఁ గొంచెమైన నేవానికైన దానము నష్ట విమర్దిత నొక్క దివసమును గడపంగూడదు. నేను మిత్తినోకారియు వాఁడ మీఁదటి ఊణమున జీవింతు నను ప్రమాణమునును

రాజునెద్దను విశ్వస్తుం డయిన ధనికునెద్దను సంచితధనము
పత్రము వ్రాయించికొని దాచికొనునది గాని మిత్రునకు
గావలసినపుడు కుసీదము లేకుండు దగినంతధనం బీదగు.
ఏయధమర్జునకు నిచ్చిన మూలధనంబునకు హాని లేకుండు
నట్టి వ్యవహారక్షముం బరికించి లగ్నకుం బుచ్చికొని సాక్షి
మంతముగఁ దగునట్లు వృద్ధి నిర్ణయించి లిఖితము వ్రాయించి
కొని ధనవంతుండు ఋణం బొసఁగిన సుఖప్రత్యాగమం బగు.
వృద్ధిలోభమున సంచిమొదలు నశించునట్లు పర్యదంచనం బీ
నర్హము గాదు. ధనం బిచ్చునపుడు మైత్రీకరమును మరల
గ్రహించునపుడు శత్రుకరము నగుం గావున వ్యవహారమున
బోనమునందుం బోలె నిర్లజ్జుండైన వ్యవహారి మిగుల సొగియు.
ధీశాలి మనమున మహాదాద్యము గలిగియు వెలుపటఁ
గార్పణ్యము సూచించుచుఁ దగిన కాలమున చారదత్తం
వ్యయంబు తప్పక చేయునది. మఱియై యథాతుకునకును
మిత్రాదులను సకలధనమును మును బాపభయమున దత్త
రక్షించుచు మనుజుఁడు జీవించి వారల కిచ్చినదియు జూద
నను దాఁగల్గిన సకలపదార్థమృతమును నష్టంబనియు బరస్త్రీ
ధనాదుల నన్నిట నాత్మరక్ష వ్యవహరింతు.

వి - చెడునడవడి - వానిఫలము

సదారులుం బుచు దేవుఁ డుత్కృష్టుఁ డని చెప్పుచుఁ
యగు తండ్రి విశ కల్పింపక సుఖముగ నతని సేవించుచు
నగుభ్రాత సమండు వలయు. దానార్జవములకంటె వశీకరణ
కాని నా బొకండు లోకమున లేదు. దానక్షీణుండగు శుక్ల
నాక శశి వక్త్రుఁ డయ్య వర్ధిష్ణువు నయన సుభగుఁడు నగుం

గాదె. జనుండు మిగుల నాలోచించి యేవానితో నయిన నెయ్యంబేని పగయేని గావించి దానికి దొసఁగు పొసఁగ కుండ మిత్రున కుపకారమును శత్రున కపకారమును గావింప యత్నించు చుండవలయుఁ గాని వ్యత్యయము దగదు. మఱి యు నతిక్రౌర్యము నతిశౌర్యము నతివాదము నతికార్యా సక్తియు నత్యాగ్రహమును నతిమార్దవమును నతిశౌర్యమును విడుచుచు ననగ్ధకారి యగుట నతిని సర్వకార్యములఁ ద్యజించు నది. అతిక్రౌర్యమున జనము పీడ నెందు. కార్పణ్యాధిక్యమున నిందించు. మార్దవాలిశయమున సరకు సేయకుండు. అతినాద మున నవమానించు. అతిలోభమునఁ దిరస్కరించు. అతిదాన మున దారిద్ర్యము ఘటిల్లు. అత్యాగ్రహమునను నత్యాచార మునను నరునకు మోఱకుఁదనమును ననాచారమున ధర్మహాని యునగు. బుద్ధిచుంతుఁ డే నందఱకంటె నధికుండు నా కెక్కుడు తెల్వియుం గల దనియు ధర్మతత్త్వం బిది యనియు నెన్నఁడు నిశ్చయింపక తిమింగిలమును దద్దిలమును గలుగున ట్లెల్ల కార్య ముల నెక్కనికంటె నొకఁ డధికుండు గలఁడని తలఁచునది. నరుఁడు దేవతలయందును బ్రాహ్మణులయందును గోవులందును స్వామ్యంబనర్థకారిగావున దానినభిలషింపక యాత్రితయమున భజనపూజన సేవనతత్పరుండు గావలయు. ఏవనియం దెట్టి బ్రహ్మవర్చసము సుప్రతిష్ఠితంబై యుండునది యెవ్వఁడెఱుఁగు. తరుణీధనపుస్తకములు పరాధీనములు సేసిన నవి దుర్లభంబు లగు. దైవానుగ్రహమున లబ్ధములయ్యేనేని భవ్య నవ్య విమర్దిత ములగు. మనీషి యల్ప సాధనసాధ్యమును మిగులలాభకారియు నగుకార్యము మానను బహ్వర్థసాధ్యమును నల్పఫలదమును

నగుకార్యం బభిమానమునఁ జేయను మహాసాధనసాధ్యం
 బయినను సత్కీర్తికరం బయిన కార్యము విడువనుం దగదు.
 లెంక లెఱుంగమి నసదుక్తి వల్లిన నీసును నలుకయు నొందఁ
 జనదు. మేధావి నెయ్యనకు ప్రీకరమును మర్మభేదకమును
 నగు పల్కు వినోదమున నేని వచియింపఁదగదు. ఎవ్వని
 యొద్ద సూక్తదురుక్తములు సదృశము లయి బధిరునెద్ద
 గాననైపుణ్యముంబోలె నిరర్థకం బగు నతనియొద్ద భాషింప
 కుండునది. ఆపన్నగ్నుం డగు నుహూదు ననునయించి
 యూఱిడింపనివాఁడు నృశంసుఁడు. దాయలకుఁ గలహంబు
 ప్రాప్తంబయిన సర్వయత్నంబుల మాద్యస్థ్యంబు నంగీకరిం
 పనివాఁడు మిత్రుండనం దగఁడు. మానసమున నాఁకిన దురుక్తి
 శల్యం బుద్ధరింపఁ గరణం బొండు లేదు గావున నా జన్మ
 సేవితుండును దానమానంబులఁ బోషితుం డయిన చెలి
 కాఁడును బరుసపు మాటల నప్పుడ పగవఁ డగు. తన
 బలం బధికం బగునంత దనుక నమిత్రుని గందంబున నయిన
 వహించి వాని బలంబు హీనం బగుడు తాత ఘటంబుం
 బోలె భేదించునది. అలంకారంబులును రాజ్యంబును బౌరు
 షంబును విద్యయు ధనంబును సౌజన్యంబుం బోలె మనుజు
 నలంకరింపం జాలవు. అశ్వమునకు జవంబును వృషంబునకుఁ
 భారవహన సామర్థ్యంబును మణికిఁ గాఁతియు రాజునకు క్షుమ
 యు వేశ్యకు హావభావంబులును గాయనునకు మధురస్వరం
 బును జోదునకు యుద్ధోత్సాహంబును గోవునకు బహు దగ్ధ
 సంపత్తియుఁ దపస్సుల కింద్రియ నిగ్రహంబును ధనికునకుఁ
 బాగంబును విద్వాంసునకు వాచదూకతయు వివాదపద నిర్ణేతల

కపక్షపాతంబును భృత్యులకుఁ బ్రభుభక్తియు సాకిరులకు సత్య
వచనమును మంత్రులకు హితోక్తియు మూఢులకు మాన
మును స్త్రీలకుఁ బాతివ్రత్యమును సుభూషణమును విపరీతము
దుర్భూషణము నగు. శక్తుఁడు హింస నుపేక్షింపక తత్త్వ
ణంబ దండించునది. పైశున్యంబును గోపంబు మాత్సర్యంబును
(పరశుభద్వేషము) గార్యఘాతిత్వంబు నన్యతవాదంబు నాల
స్యంబు (సోమరీతనము) గుణవంతుల కున్నను గుణంబుల
నాచ్ఛాదించి దోషంబుఁ బ్రకటించు. బాల్యంబున మాతృ
వియోగంబును జవ్వనంబున భార్యవియోగంబును వార్ధకం
బునఁ బుత్రనాశ ధననాశంబులును మహాపాపఫలంబులు.
శ్రీమంతుల కనపత్యతయు దుర్గతులకు మార్కఙ్గ్యంబును
భామినులకు నపుంసకుండు పతి యగుటయు మహాదుఃఖ
కరంబులు. యథాహతుఁ డగు పుత్రుఁడును విధవ యగు
కూతురును జండి యగు భార్యయుఁ బేదతనంబును సీచ
సేవయు ఋణంబు నను నీయాఱును మహావ్యథాకరంబులు.

ఖిలస్వరూపము

అధ్యయనంబునను నధ్యాపనమునను దేవునందు
నొజ్జయందు నితిహాసాగమదేశభాషాలిప్జ్ఞానాది కలలయందు
సత్సేవయందు గానంబునను ఋజుప్రవర్తనంబునను రమణి
యందును దపంబునను సాహిత్యంబునను నేవానిమనంబు
రమింపకుండు నట్టివాఁడు ఖిలుండు నరరూప ధరుండయిన
పశువును గావలయు.

కానినాఁడు ముక్తుఁ డయినఁ గావలయు. ఇతరుల వృద్ధి
నోర్వని నాఁడు పరుల తప్పులనె వెదకువాఁడు నొరుల

నిందింపం గడఁగువాఁడు నన్యులకుఁ జెలుపు నేయ యత్నిం
చువాఁడు మనంబున దురాలోచనంబు గల్గియుఁ బ్రసన్నా
స్యండగువాఁడు ఖలుండు నాఁబడు. ఆశ గలవానికిఁ బ్రపం
చంబునఁ గల యర్థం బెల్ల నొక్కనిక చాలదు. సాశుఁడకా
ర్యంబు నేయుచు బోధించుచు ననుమోదించుచు నుండు.
ధూర్తులన్యోపదేశంబున సాధువులువోలె నుందురు గాని స్వప్ర
యోజనంబుకై యకార్యశతంబేని చేయ నిచ్చయింతు.

మంచిపుత్రులు - చెడుపుత్రులు

తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞ జవదాటక యనలసుండై నీడ
వలె వారి నేవించుచు ధనాగమార్థంబేని వేదార్థజ్ఞానార్థం
బేని యత్నించుచు సర్వవిద్యాకుశలుం డగు పుత్రుండు
ప్రీతిదాయకుండును విపరీతవర్తనండు దుర్గుణండు ధననాశ
కుండు నగువాఁడు దుఃఖిదాయకుండు నగు.

భార్య మొదలగువారి ప్రాశస్త్యము

మగనియం దనురక్తయు గృహకృత్యంబునఁ గుశలయు
సుశీలయు భర్తృసేవాతత్పరయుఁ బుత్రప్రసువు నగు పత్ని
పతికిం బ్రియురా లగు. నిసువుల యపరాధంబులు పైఁచి
పోషించుమాత ప్రీతిదాయకురాలు దుశ్చరిత దుఃఖినురాలు
నగు. పుత్రునికి విద్యాగమార్థంబు జీవనార్థంబు నిచ్చులు
యత్నించుచు నెల్లపుడుఁ దగునట్లు శాసించుచు నుండు పిత
రుఁ డుత్తముఁడు నన్మణియు నగు. ఎవఁ డెల్లకాలంబు స్వకా
ర్యంబులకు సహాయము గావించుచు నొకప్పుడేనియుం
బ్రతీపంబు వలుకక సత్యమును హితంబు నుపదేశించుచుఁ

దనయొద్దఁ గలదాని నెద్దియే నిచ్చుచుఁ బుచ్చికొనుచుఁ
దనయింటికి వచ్చుచుం బోవుచుండు వాఁడు సన్నిత్రం బగు.

దుఃఖహేతువులు

నీచులతోడి యతిపరిచయంబును బరగృహంబులకుఁ
బలుమాఱు పోకయు జాతీయందును సంఘంబునందును
బ్రాతికూల్యంబును దారిద్ర్యంబును మానహానికరంబు లగు.
వ్యాసుంబులతోడను, వహ్నితోడను, సర్పంబులతోడను,
హింస్రులతోడను సంఘర్షణంబు గీడు గావించు. సుహృ
దులకు ధార్మనస్యంబును బగఱకుఁ బ్రాబల్యంబును విద్యాం
సులకు బీదతనంబును దరిద్రున కపత్యబాహుళ్యంబును దుఃఖ
హేతువు లగు. కన్యయొక్కత యయ్యు సంతాపకాఢిని. తల్లి
దండ్రుల యాచనంబు దుఃఖదగంబు. ధనికుఁడు గుణవంతుఁ
డును వెజ్జును జేఁడును సుజలాశయంబును లేని యూర
నివసింప సుఖంబు గలుగదు. పతి ధనరూప సంపన్నుండగు
నను బలాధికుఁ డయినను విద్యాంసుఁ డయినను యగ్రేష్ఠం
బుగఁ బ్రవర్తింపనివాఁ డింతులకు సుఖదుండు గాఁడు. సంధా
రణ లాలనంబుల శిశువు వశంపడునట్లు మానసం బెఱిగి
యభిలాషానుసారంబుగఁ జరించువానికి స్త్రీ వశురా లగు.
జ్ఞాని కార్యసాధనం బయిన వ్యయం బెంత యధికం బయినం
జేయుఁ గాని నిరర్థకంబయిన వెచ్చ మల్పం బయినఁ జేయఁ
దలఁపఁడు. మఱియు నధికవ్యయంబు నల్పలాభంబు నగు పని
చేయక విపరీతంబగు దాని నుపాయంబుతో నేవించు. పణ్యం
బులయిన వస్తువుల మూల్యంబును మానంబును యత్నంబున

నెల్లరుం దెలియ వలయు. తప స్త్రీ కృషి సేవలందు నుప-
 భోగ్యంబులందును భక్షణంబునను గాక యన్యకార్యంబుల-
 హితకారి యగు ప్రతినిధిని నియోగింప న్వచ్చు.

మనుజుల వేర్వేలు కోర్కెలు

మధురపదార్థంబులఁ దినఁ గోరు వాఁడును జోరుఁ
 డును బొజుఁగును విజనప్రదేశంబును, బలవంతుఁడో విద్వే-
 షంబు గొన్నవాఁడు సహాయమును, వేశ్య ధనికమైత్రియు,
 గున్మపతి ఛలంబును, దేవజీవకుఁ డగ్నియు దంభతపంబును,
 గ్రొత్తడి నిజకాంతుని, జ్ఞానితత్త్వంబును జఱఱి దురాచారుని,
 వ్యాధితుఁడు వైద్యుని, ధృతపణ్యుఁడగు బేహరి మహర్షిం-
 బును, గుసేవకుఁడు రాజద్రవ్యంబును, యాచకుఁడు దాన-
 శీలుని, భీతుఁడు రక్షకుని, దుర్జనుఁడు ఛిద్రంబును, వెదకు-
 చుందురు. పాలసుఁ డొకపుడు మిగులఁ గోపించుచు విరుద్ధం-
 బుగ భాషించు. నిద్రించు. మాదకద్రవ్యంబుల భక్షించు.
 నిష్ఫలంబు ననిష్టఫలంబు నగు కర్మంబేని కావించు. తాత్త్వం
 బయిన తేజంబు తమఃప్రధానమును బ్రాహ్మము సత్త్వగుణ-
 ప్రధానమును నితరతేజంబు రజఃప్రధానము నగుఁ గాని
 సత్త్వప్రధానం బయిన తేజం బన్నిటంబ్రశస్యతమం బగు.

బ్రాహ్మణప్రాశస్త్యము

బ్రాహ్మణుం డెల్లవారికంటె స్వకర్మమునన యధిక-
 తేజస్వియగు. క్షత్రియాదులందుఁ దత్తేజముకంటె నను తేజ-
 ముండు. స్వధర్మాచరణనిరతుఁ డయిన బ్రాహ్మణుం జూచి
 యితరులు భీతిల్లుదురు. కనుక స్వధర్మముం జేయునది.

వృత్తిభేదములు

ఎల్లవారికి స్వధర్మమునకు లోపము గావింపని వృత్తి యుత్తమ యగు. మఱియు నెద్దేశమునఁ గుటుంబపోషణము సుఖముగ నగు నద్దేశము ప్రశస్యము. కృషి సరిస్మాత్పకం బయ్యెనా యుత్తమవృత్తి యనందగు. వాణిజ్యము మధ్యమ వృత్తియు భారవహనాదుల జీవనం బధమమును దపస్సు లందుఁ దక్క యాచ్ఛావృత్తి యధమతమము నగు. మఱియు నొకప్పుడు ధర్మశీలుండగు రాజు సేవయు నుత్తమంబని యెన్నుదురు. యాజనమును బేహారమును గరిసనమును రాజసేవ యుంబోలె విపులం బయిన ధనంబు గావింపం జాలవు గాని యది బుద్ధిమంతులకుఁ దక్క నన్యులకు నసిధారయుంబోలె నతిగహనంబు నశక్యమునై యుండు. వ్యాశగ్రాహి వ్యాశంబును మంత్రి నృపునిని మంత్రబలమునన వశపర్చికొందురు గాని రాజు నెడ బుద్ధిమంతులకు వెఱ పగ్గలం బగు.

బుద్ధిప్రశంస

మతిమంతుఁడు దూరమున నున్నను సమీపమున నున్నవాఁడు ఘోర బుద్ధిపాశమున బంధించి యెవ్వనినే నాకర్షింపఁ జాలు. బ్రాహ్మతేజంబు బుద్ధిమంతులందును తౌత్రంబు రాజునందును బ్రతిష్ఠితంబులు. మందప్రజ్ఞుఁడు సమీపమున నున్నను దూరస్థుఁడ యగు. వేదాభ్యాసపాటవమునఁ దేరినబుద్ధి సర్వతంత్రములం బ్రవేశింపఁ జాలమి వ్యవహారక్షమము గానోపదు.

అల్పభాగ్యాదుల యస్రాశస్త్వము

అల్పం బయిన కలిమికంటె లేమియు దుష్టయానారోహణముకంటె బాదగమనంబును మృతాపత్యతకంటె ననపత్యతయుఁ బగగొనుకంటె నౌదాసీన్యమును దేశాచ్ఛాదనముకంటె జర్మమునఁ బాదగూహనమును బరునింటఁ గాఁపురముండుటకంటె నడవి వసించుటయు నల్పజ్ఞానముకంటె నజ్ఞానమును దుష్టభార్యార్హస్థాస్థ్యముకంటె మరణం బేనియు సన్న్యాసం బేనియు వరమును సుఖదము నగు. ఋణమును గర్భధారణమును నధికారము ఖిలసఖ్యమును నపథ్యభోజనమును మొదల సుఖమును దర్వాత దుఃఖమును గావించు.

నాశహేతువులు

రాజు దౌర్జన్యమునను రోగి దుర్వైద్యమునను బ్రజదురాధిపత్యమునను గులము గుసంతతిని గుబుద్ధి నాత్మయు నశియించు.

సంసర్గమహిమ

హాస్త్వశ్వ వృషబాల స్త్రీ శుకములు సంసర్గమునం జేసి శిక్షకుని గుణములు ధరియించు. సమయోచితభాషణమున జయమును సద్వసనములఁ బ్రసిద్ధియు విద్యచే సభయందు మానమును నధికారమున మూఁడును సంఘటిల్లు.

సుఖహేతువులు

సత్కళత్రమును సుపుత్రుఁడును సువిద్యయు సుధనమును సుమిత్రుఁడును వశంవదుండయిన దాసుండును నట్టిదాసియు నారోగ్యసంపన్నం బయిన దేహమును సుఖవాసార్హం

బయిన సదనమును నున్మపతియు ననుపదియు మనుజునకు
సుఖము గావింపంజాలు. ఇం దెద్దియోఁ గొఱతవడిన సుఖము
నకుఁ గొఱత యగు.

అంతఃపుర సేవార్థులు

వృద్ధులు సుశీలురు విస్త్రంభార్థులు సదాచారులు నగు
పురుషులనేని యట్టి యింతుల నేని క్షీబులనేని నరుం డవరోధ
రక్షణమున నియోగింపవలయుం గాని మిత్రునేని యువను
నియోగింప మేలు గాదు. ఎల్లవాఁడును గాలము నియమించి
కార్యములు సేయు చుండవలయుఁ గాని వ్యర్థముగఁ గాల
క్షేపము సేయంజనదు. గవాదులం దన్నుఁబోలెఁ బాలించు
చు నన్నసంసిద్ధికిఁ దల్లిని దన్ను ధర్మార్థంబులను స్వశిక్షణ
మునకు గురులను నియోగిం చుచు ననియమముగ నంతిపుర
మున కప్పుడప్పుడు నరుండు పోవుచుండ వలయు.

మార్గమున సుఖ హేతువులు

అనపత్య యగు పెండ్లమును సద్యానమును బరువు
మోయువాఁడును సంరక్షకుండును అనలసుఁ డగుసేవకుం
డును బరక్లేశహారం బగు విద్యయుఁ బ్రవాసమున సుఖహేతు
వు లగు.

చేయఁగూడని పనులు

మార్గమునిరోధించి యొక్కపుడయినను సమర్థుండును
నిలువఁదగదు. దేశాధిపతియయ్య సద్యానముననేని హట్టమా
ర్గమున బోవఁ గీడగు. అధ్వగామి సహాయము కలిగియె పయ
నంబు సేయుచు సన్మార్గమునకు సమీపమున నున్న యూర

సుజలము నభయము నగుదాన విడియ వలయుం గాని మార్గమున నరణ్యమునను నాఁగఁగూడదు.

జరాకారణములు

బహుదేశాటనమును ననశనవ్రతమును స్త్రీసంసర్గాధిక్యము నతిశ్రమానుభవమును శీఘ్రంబుగ జరాగమన కారణంబు లగు. వాగ్రూపము లయిన విద్యలయందును గ్రియారూపము లయిన కలలయందును నిరంతరాభ్యాసమును జరాకారియ యగు.

స్తుతి

దుర్గుణములను సద్గుణము లని కీర్తించువాఁడు ప్రియుండన గుణాధిక్యము స్తుతించు వాఁడు సఖుం డెట్లు కాకుండు? ప్రియుం డయ్యు దుర్గుణముల నెదుట వక్కాణించువాఁడ ప్రియుండగునన గుణంబులు దోషంబు లనువాఁడ ప్రియుండని చెప్పనేల? దేవతలును స్తుతిచే వశ్యు లగుదు రన మనుజుల మాట చెప్పనేల? లోకమున నెల్లరును స్తుతిప్రియు లగుటఁ బ్రత్యక్షముగ నేవాఁడును దోషము నుడువ వెఱచుఁగాన లోకజ్ఞానమునను శాస్త్రాభ్యాసపాటవమునను నెల్ల వాఁడు నాత్మదోషముల నెఱిగి విసర్జించు చుండవలయు.

దుర్గుణహానము

తన దుర్గుణములు విని యెవ్వఁడు కోపింపక సంతసించుచు స్వదుర్గుణములఁ దెలిసికొన యత్నించుచు శ్రుతములయిన దురభ్యాసముల విడుచుచు నాత్మగుణంబుల విన్న

నుష్పాంగక నే దుర్గుణాకరుండ జ్ఞానహీనుండ నాయుడు
గుణాధానం బెట్లగునని తలచువా డెట్లరకంబు నధికుండును
సాధువు నగుం గావున నతని కలా లేశంబు దివ్యులుం బోలరు.
మహాత్ములకు గావించిన యుపకారం బల్పం బయ్యు మహా
త్వము వడయు.

సాధునకు నసాధునకుఁ గావించిన యుపకారము

ఖలులకుఁ గావించిన మే లధికం బయ్యు సర్వ పము
కంటె నల్పముగఁ దలఁతురు. సాధువు తమ గలవాని బల
వంతుఁ డనియు దుర్జనుఁడు బలహీనుఁ డనియుఁ దలఁచు.
సాధుని దుర్వచనంబును తమించునది. కాని దుర్జనునిది
తమింపరాదు.

జనుల గంజించు విధము

ఏవారికిని గలహంబు గలుగున ట్లుచ్చంఖలంబుగఁ
గ్రీడింపను, వినోదంబునను నీభార్య చెడిప యగునా యను
నిట్టి పల్కు పల్కునుండగదు. స్నేహాధిక్యము నచేవారియందు
నపశబ్దములఁ బ్రయోగింపఁజనదు. మిగుల గోప్యం బయినను
మిత్రునకు దాఁపక వాని గోప్యంబుఁ బ్రకటింపక వానితోఁ
గాలవశమునఁ బగ చేకూడినను దాను ము న్నెఱిగిన వాని
రహస్యంబుఁ బ్రకటింపక వాని గోప్యము నుగ్గడింపక మాన్పు
గుప్తంబుగ యత్నించుచు శక్తికొలఁదిఁ బ్రతిక్రియ సేయు
టుచితం బగు. యథార్థం బయినను బలవంతులకు విరుద్ధం
బగు నుడి నుడుగుచు నరుఁడు బలవంతులకుఁ బ్రతికూలం
బయిన వచనం బొకయపుడు విన్నను విననియట్లు నట్టి
కార్యంబు చూచినం జూడనియట్లును వ్యవహరించుచు సాధు

త్కాలమున మూకుని బధిరుని ఖంజునిని బోలియుండవలయు. అట్లు కానినాఁడు దుఃఖము వాటిల్లు. నయ జ్ఞాన సంపన్నుఁడు వృద్ధానుకూలం బయిన వచనంబు సమయమునకుఁ దగునట్లు పల్కవలయుఁ గాని కోమలప్రజ్ఞుఁడు గాఁ దగదు. ప్రసంగమున నన్యగృహంబునకుఁ బోయినను వాని కాంతా జనంబు వంక దృష్టిప్రసారము సేయందగదు. అధను ననుజ్ఞ వొందకఁగెను వాని కార్యంబున యాజమాన్యంబు వహింపను దగు. బాలుర వివాదమునఁ దన బాలుర శిక్షింపనలయును. గాని యపరాధుల నేని యన్యుల బాలుర శిక్షింపఁదగదు. వాదిప్రతివాదుల మతంబు యథార్థంబుగ నెఱింగినను నధికారినియుక్తుండు గాక చెప్పినహీనుండు శత్రు వగుం గాన నేవాఁడు నట్లు చేయఁదగదు. అన్యవివాదంబు గ్రహించి తా నెన్నఁడు నేనానితోడను వాదింపఁ దగదు. అధర్మనిరతుఁడు ఛలాంతరుఁడు నతిపీడకుఁడు నీతిహీనుఁడు నగు నధికారి యెచట నుండు నా గ్రామంబు పరిత్యజించి యన్యస్థలమున బుద్ధిమంతుఁడు నివసించునది. పెక్కండ్రు సంఘీభవించి రాజ మంత్రము తర్కింపఁ గీడు మూఁడు. జ్యోతిషంబు ధర్మనిర్ణయమును నీతియు దండంబును జికేత్సయుఁ బ్రాయశ్చిత్తంబును గ్రియాఫలంబును దత్తచ్ఛాస్త్రజ్ఞానంబు సంపాదింపక చెప్పవలదు.

అప్రవాసియు స్వతంత్రుండు నగు గృహమేధి సుఖం చును. స్వాతంత్ర్యంబుకంటె సుఖంబును బారతంత్ర్యంబు కంటె దుఃఖంబును లేదు.

వ్యవహారముం దెలియు సాధనము

ప్రాచీనులు నవీనులు నగు వ్యవహారవిదుల బుద్ధివిశేషంబునను బ్రతిక్షణంబును వ్యవహారంబు నవనవం బగు చుండుఁ గాన దాని నిర్ణయంబు దుస్సాధం బయ్యు ననుభవంబునను యుక్తి నుపమానంబునను నాప్తోపదేశంబునను సుసాధం బయియుండు నని నృప రాష్ట్ర సాధారణం బయిన నీతి చెప్పె.

ఇది శుక్రనీతిసారంబున నాంధ్రీకృతంబున నృపరాష్ట్ర సామాన్య
లక్షణం బనునది తృతీయాధ్యాయము

—————

శ్రీ ర క్తు

శు క్ర నీ తి సా ర ము

చతుర్థాధ్యాయము

ప్రథమప్రకరణము

మిత్రమిత్రుల లక్షణము

వెనుకటి యధ్యాయంబున జనసాధారణం బయిన నీతి నుపదేశించి మిత్రంబున సుహృదాదుల లక్షణంబు సమాసంబునఁ జెప్పెద వినుఁడని హితశ్రోత లగు రక్కసులకు శుక్రుం డిట్లనినెను. సుహృదుఁడు దుర్హృదుఁడును గర్తయుఁ గారయితయు ననుమంతయు సహాయకుఁడు నని నలుఁదెఱఁ గుల నుండురు. ఎవ్వని మనం బస్యదుఃఖంబున ద్రవించు; మఱెవ్వఁ డితరుల ప్రేరణంబు నొందకయ యిష్టకార్యంబు సేయ జతనంబు సేయుచు సత్కర్తించు; ఇంక నేవఁ డాప త్సమయంబున నాత్మ స్త్రీ ధ నాదులకు శరణం బగు నతఁ డుత్తమమిత్రుండును గొన్ని కర్జంబులయంద సహాయం పడువాఁడు రెండవ మిత్రుండు నగుదురు. ఒక్కఁ డపేక్షిం చిన పదార్థంబును మఱియొక్కఁ డపేక్షించుటయు నన్యుని యిష్టంబునకు నాశంబు గావించుటయు వైరిలక్షణం బగు. సోదరులు లేరేని పితృద్రవ్యం బంతయు నాక యగు నితని

వశంబున నేమియు ద్రవ్యం బుండదు. నిస్సపత్నంబుగ నంతయు నే నొక్కరుండన యనుభవించెద నను వారు పరస్పర వైరులు. ద్వేషించువాఁడును ద్వేషింపఁబడినవాఁడు నేకతరవైరు లగుదురు. శూరుండు నుత్థానశీలుండు నీతిబల సంపన్నుండు నగు రాజున కెల్లనృపులు గూఢవైరులు కాలప్రతీక్షకులు నగు నమిత్రుల యగుదురు. ఎల్లరకు రాజ్య లోభంబు మెండు గావున నది యంత వింతయుఁ గాదు. రాజు లేవారికి నేవారు రాజులకును మిత్రులు గారు గాని వారలు పరస్పరంబు కార్యవశంబున మిత్రులు తఱచుగ నగుచుండు.

సహజమిత్రులు - సహజశత్రులు

మఱియుఁ గొందఱు స్వభావంబునన యెప్పుడు మిత్రులును శత్రులు నగుదురు. తల్లియుఁ దత్కులంబువారును దండ్రియు నతని తల్లిదండ్రులు దండ్రిపితృవృత్తి పుత్రికయు నాత్మకన్యయు భార్యయు నామె కొలంబువారును చిత్తమా త్రాత్మభగినులు దుహితృ సంతానంబును సత్ప్రజాపాలకుండును గురువును సహజమిత్రు లగుదురు. విద్యయు శౌర్యంబు దాక్ష్యంబు బలంబును ధైర్యంబును బుధులకు జీవనసాధనంబు లగుం గావున సహజమిత్రంబు లగు. పిత్రాజ్ఞానువర్తి యగు పుత్రుండు పుత్రుండు. గుణహీను లగు నూర్వురకంటె గుణవంతుఁ డగు పుత్రుఁ డొకఁడు శ్రేష్ఠుఁడు.

హింస్తుండును దుర్వృత్తుండును ఋణి యగు తండ్రియు ధర్షణి యగు తల్లియు నాత్మసోదరులుం చిత్తసోదరు

లును వారి భార్యలుం బుత్రులును స్నుషాశ్వశ్రువులును
 సపత్నులును ననాందయుఁ దోడికోడండ్రును మూర్ఖుండగు
 పుత్రుండును గువైద్యుండును రక్షకుఁడు గాని పతియును
 గోపనుండగు ప్రభువును దాత గాని ధనికుఁడుం బ్రజలకును
 సహజశత్రు లగుదురు. దుష్టులకు రాజును గులటలకుఁ బతివ్ర
 తయు ఖిలులకు సాధువును మూర్ఖుల కుపదేశకుండును శత్రు
 వులు. భుజంగంబులకు క్షీరపానంబు విషంబుంబోలె నుపదేశ
 శంబు మూర్ఖులకుఁ గ్రోధంబు వర్ధిల్లఁజేయును. రాజులకు నలు
 దెసలను సన్నికృష్టులును వారి తరువాతివారును వారి యవ
 తలివారు నగు రాజులు గ్రమంబున హీన బలారులు నరి
 మిత్రోదాసీనులు నగుదురు. తన కతిసమీపంబున నుండు
 కర్మసచివులు నమాత్యాదులుం గర్హితు లయి శత్రు లగుదురు.

రాజు శత్రులయెడను మిత్రులయెడను బ్రవర్తింపవలయువిధము

రాజు హీనబలులు నధికబలులు నగు మిత్రులయందుఁ
 గ్రమంబున బృంహణంబును గర్హణంబు నుపయోగించుచు
 శత్రులకు సామాద్యపాయంబులచే భేదనంబుఁ బీడనంబు
 వాశనంబు గావించుచు నెయ్యరను దాయలను వశవర్తులం
 జేయునది. ఉపాయంబున వ్యాళ గజ సింహాదులును వశం
 పడును. భూమిష్ఠు లుపాయంబున స్వర్గంబుం జొత్తురు. బుద్ధి
 మంతు లుపాయంబున వజ్రంబు భేదింతు. సుహృత్సంబంధుల
 యందును స్త్రీ పుత్ర ప్రజా శత్రులందును సామాద్యపాయం
 బుల వేర్వేల నుపయోగించునది. ఏక శీల వయో విద్యా
 జాతి వ్యసన వృత్తులకు సాహచర్యంబు నార్జవంబు గలిగిన

మైత్రి సంఘటిల్లు. నీతోడం దుల్యుండగు చెలికాఁడు నా కిం
కొకఁడు లేఁడను నుడికారంబు మిత్రునియందు సామంబగు.
నా కున్న దంతయు జీవితంబుతోడ నీద యని యర్పించుట
మిత్రునందు దానంబును మిత్రునొద్ద నన్యమిత్రుని సద్గుణ
కీర్తనంబు గావించుటయు మిత్రునందు భేదప్రయోగంబు నగు.
నీ విట్టి పనులు సేయుచున్న నీతో నింక నేస్తంబు సేయఁగల
వాఁడఁగా ననునుడియె దండంబగు. ఏవాఁ డిష్టంబు సంఘటిం
పఁడు మఱియు ననిష్టంబు నుపేక్షించు నతఁ డుదాసీనుండగు.
నేను నీకును నీవు నాకును నెన్నందు ననిష్టంబు చింతింప వల
వదు. నేను నీకును నీవు నాకును గావలసినపుడు సహాయంబవ
శ్యంబు చేయవలయు నని నిశ్చయించి పల్కుటయు పగవారి
యందు సామప్రయోగంబును బ్రబలు లయిన శత్రుల నేఁ
టేట మితంబులగు గ్రామంబులనే నరినేని యథాయోగ్యం
బుగ నారాధించుట దానంబును శత్రులకు సాధనవైక
ల్యంబు గావించుటయుఁ దాను బ్రబలుల నాశ్రయించుటయు
నతనిచే నిష్కాసితు లయినవారి నుద్ధరించుటయు భేదంబును
దస్య ద్వారంబున ధనధాన్యంబులు హరియించి శత్రులఁ
బీడించుటయు వారిభిద్రంబు లన్వేషించి నీతిచే నుగ్రబలులచే
భీషణంబును బ్రాప్తంబైన యుద్ధంబునకుఁ దొడరి మరలక
త్రాసంబు గావించుటయు దండంబు నగు. క్రియాభేదంబున
నుసాయంబులు భేదిల్లు.

ఉపాయస్వరూపము - ఉపాయములఁ బ్రయోగించువిధము

నీతిజ్ఞఁ డయిన భార్గివుఁ డరిమిత్రోదాసీనులు తన
కంటె నధికులు గాకుండ సర్వోపాయంబుల యత్నించుచుండ

వలయు. సర్వకార్యంబులకుఁ బ్రధానసాధనంబును శ్రేష్ఠంబునగునది సామంబును దదనంతర సాధనంబు దానంబును దర్వాతిది భేదంబు నగును; కాని ప్రాణసంశయకాలంబున దండంబు సమాశ్రయణీయంబు. రాజు ప్రబలులగు నరులయందు సామదానంబు లేని సామభేదంబు లేని వినియోగించుచు సముఁ డగు పగవానియందు భేదదండంబులు ప్రయోగించుచు హీనబలుఁ డగు రిపునియందుఁ దప్పక దండం బుపయోగించునది. మిత్రులందు సామదానంబులె కాని భేదదండంబు లొకప్పుడును బచరింపఁ దగదు. పుడమితేఁడు స్వవిజయార్థంబు శత్రురాజులచే బాధింపఁబడిన గుణవంతు లగు జనుల సామదానంబుల సంగ్రహించుచు దుష్టులకు స్వదేశంబునుండి నిర్వాసనంబు గావించుచుండవలయుం గాని తన ప్రజలయందు దండ భేదంబులు గావించిన రాజ్యవినాశంబు గలుగుఁ గావునఁ దన పాలనంబున నున్న వారియెడ నవిచూపందగదు; మఱియుఁ బ్రజలత్యధికులు నతిహీనులు గాకుండ వారిం బావించునది. చెడునడవడినుండి నివృత్తిదమనంబు; అది దండంబునన సంభవించు. దేన జంతువు దమియింపఁబడు నది దండోపాయంబు. రాజు సర్వంబునకుఁ బ్రభువు గాన నాయుపాయంబు దదధీనంబయియుండు. నిర్భర్తనంబు నవమానంబు ననశనంబును జెఱసాలం బెట్టుటయుఁ దాడనంబును ద్రవ్యహరణంబు పురనిర్వాసనంబు నంకనంబు నేకదేశ ఔరంబు నసద్యానారోపణంబు నంగచ్చేదంబు వధంబు యుద్ధంబు నను నివి యన్నియు దండభేదంబు లగు. దండంబునఁ బ్రజధర్మాసక్తిఁ జరియించు; మఱియుఁ

బూజ్యులకుఁ దిరస్కారంబు నన్యతభాషణంబు గావింప
నోడు. క్రూరులు మార్దవంబు నొందుదురు. దండంబునఁ బశు
వులును నశంపడు. చోరులు దండంబునకు వెఱచి యూడనిఁ
బాడుదురు ; కొండెగాండ్రు మూఁగఁ లగుదురు ; ఆతతాయులు
వెఱతురు ; కొందఁ జరి యీనొప్పికొండ్రు ; కాన నధిపతి
ధర్మరక్షణార్థంబు నిచ్చులు దండధరుండు గావలయు. గురుం
డయినను గార్యాకార్యంబు లెఱుంగక గర్వించి యుద్వృత్తుం
డయినఁ దప్పక దండార్హుండయగు. జన్నంబులయందుఁ బశ్వా
లంభంబుఁబోలె నసాధువులందు హింసయు వేదచోదితంబు
గావున నహింసయు యనఁదగు. రాజులకు నెల్లకార్యంబులు
దండసీతిన సిద్ధించు ; మఱియు నెల్లధర్మంబులకు నదియ శర
ణం బగు ; దండ్యుని దండింపమి నదండ్యుని దండించుటను
బరుసంపు దండంబునను రాజు గుణవంతులచేఁ బరిత్యక్తుం
డును బాతకియు నగు. అల్పదానంబున మహాఫలంబును దండ
ప్రణయనంబునఁబుణ్యాంబును శాస్త్రంబులయందు మునివరులు
ప్రవృత్త్యర్థంబును భయార్థంబును నిర్వచించిరి గాని యశ్వ
మేధాది మహాయాగంబులవలని ఫలంబు స్తోత్రపాఠంబునను
క్షమచేఁ గల్గు పుణ్యాంబు దండంబునను గలుగదు. స్వప్రజా
దండంబున రాజులకెట్లు శ్రేయంబు గలుగు? తద్దండంబున
చక్రీర్తియు ధన పుణ్యావినాశంబును గల్గు. కృతయుగంబున రాజు
నెల్ల ప్రజలును గేవల ధర్మపరులు గాన దండంబులేదు.
త్రేతయందధర్మలేశంబు గలదు గావున దండంబు పూర్ణం
బుగ వలయు. ద్వాపరంబున సంగోరుధర్మంబు గలదు గావునఁ
బాదోనంబుగ దండంబు గావలయు. కలియందు రాజు

కౌష్ఠ్యంబువలనఁ బ్రజ నిస్స్వ కావున నర్థదండంబు విహితంబు. జనులకు ధర్మాధర్మంబు లలవఱుచుటంబట్టి రాజు యుగప్రవర్తకుఁ డగు. నృపుఁ డెద్దాన సంతసిల్లు దానిఁ బ్రజ లోభంబునను భయంబునను నాచరించుం గాన మను జుల యపరాధంబునను యుగంబుల దోషంబునను గాదు గాని రాజుల యపరాధంబునన యధర్మంబు గలుగు.

మంచిరాజు ప్రవర్తనము

రాజు సుశిక్షకుం డయిన జనం బెట్లు ధర్మపథంబున నడువకుండు? ఎద్దేశంబున మహిపతి ధర్మిష్ఠుం డగు నచటి జనులు ధర్మనిరతులు, నెచట భూపతి యధర్మనిరతుఁ డగు నచటివా రధర్మపరులు నగుదురు. అధర్మవర్తనుల దేశంబునఁ బర్జన్యండు కాలంబున వర్షింపఁడు. భూమియు మిగుల ఫలింపదు; మఱియు రాష్ట్రంబునకు హ్రాసంబును ధనక్షయంబును బగఱ కభివృద్ధియుఁ గలుగు. భూమిశుండు మిగుల స్త్రాప్యశక్తుండును నతికోపనుండు నగుటకంటె మద్యపుఁ డయినను వరం బగు. ప్రథముఁడు వర్ణలోపంబును ద్వితీయుఁడు లోకతాపంబును గావింప నోపుదురు. మద్యంబు త్రావువాని కొక్కనిక బుద్ధి భ్రంశంబును వ్యవహార భ్రంశంబును గావించును గాని కామక్రోధంబు లితరులకును బాధకంబు లగుట మద్యంబు కంటె బలవత్తరంబు లగు. రాజున కతిలోభంబు గలిగినఁ బ్రజల ధనప్రాణంబులు హరియింప నోపును; కావున మీఁదటి దోషంబులు మూఁడును విడిచి రాజు దండధరుండు గావలయు. మఱియు రాజు తన ప్రజల దండించునపుడు మనంబున దయా

భువు వెలుపటఁ గ్రూరుండు నై శిక్షించుచుఁ దనకు స్వభా
వంబున నహితంబు గావించు వారియెడ నుగ్రదండకల్పుండు
గావలయు. రాష్ట్రంబునకుఁ గర్ణేజపులచే హాని గల్గుఁ గాన
రాజు సూచితఁ డయ్యు బాగుగఁ గార్యంబు విమర్శించు
చుండవలయు. ఆత్మదోషంబులు రాష్ట్రజనుల దోషంబులును
గనుఁగొని వ్యవహరించు రాజు తత్తముఁడు. రాజు మొదటఁ
దన్ను శిక్షించికొని పిమ్మట భృత్యులను బిమ్మటఁ బ్రజలను
శిక్షింప యత్నించునది.

రాజు శిక్షింపవలయు విధము

అపరాధంబు కాయికంబు వాచికంబు మానసికంబు
సాంసర్గికంబు నని నలుఁదెఱుఁగు లయియుండు. ఇ వన్నియు
బుద్ధికృతంబులు నబుద్ధికృతంబులు నని ద్వివిధంబులు. అవి
మరలఁ గారితంబులు (చేయింపఁబడినవి) ననుమోదితంబులు
(సమ్మతించఁబడినవి) నని యిరుదెఱుఁగు లయ్యె. మఱియు నివి
యెల్ల సకృత్కృతంబులు నసకృత్కృతంబులు స్వాభావికం
బులు నభ్యస్తంబులు నని చతుర్విధంబులు. నేత్ర ముఖా
ద్యవయవంబులవికారంబుల మానసికంబును గ్రియచే
గాయికంబును బరుషవచనంబున వాచికంబును సాహచర్యం
బున సాంసర్గికంబును బాగుగఁ దెలిసికొని వాని గౌరవ
లాఘవంబులఁ బరికించి చేసిన యపరాధంబులకుఁ జేయఁగల
యపరాధంబులకు రాజు దండంబు గావించునది. ఉత్తముఁడు
మొదల నల్పపరాధంబు గావించిన ‘ నిట్టి తప్పు గావించుట
నీబోఁటివానికిఁ దగునా ’ యని యుపహాసంబు గావించి
చీవాట్లు వైచి యట్టి యపరాధంబు మఱిమఱి కావించిన

మీదటి యట్ల త్రిగుణంబుగను ద్విగుణంబుగను మందలించి,
 మధ్యమాపరాధంబు గావించిన మొదట ధిగ్దండంబును
 బిమ్మట నట్లు కావించినఁ బ్రథమాపరాధ దండంబును
 దర్వాతివానికిఁ గ్రమంబుగ నధికంబుగను దండించుచు నుత్త
 మాపరాధంబు గావించిన ముందు ప్రథమాపరాధదండం
 బును ననంతరము మధ్యమాపరాధ దండంబును దర్వాత
 నుత్తమాపరాధంబునకుఁ దగిన దండంబును గావించి యింక
 నపరాధంబు గావించిన ద్విగుణంబుగ రాజు శిక్షించి కడపట
 నవరోధంబు గావించునది. మీదటి దండకల్పనంబు బుద్ధి
 కృతం బయిన నరహత్యకుఁ గాక యితరాపరాధంబులక
 చెప్పబడియె. ఈ ప్రకరణంబున నుత్తమ మధ్య మాధమ
 భావంబులు ముఖ్యంబుగ గుణంబునను దర్వాత గులంబునను
 ధనంబునను జెప్పబడె. మధ్యమునిఁ బ్రథమాల్పాపరాధం
 బున ధిగ్దండంబునను రెండవసారి యర్థదండంబునను మూఁ
 డవసారి పూర్ణదండంబునను శిక్షించి పిమ్మట నతఁడు దోషి
 యయ్యెనా ద్విగుణంబుగను ద్రిగుణంబుగను శిక్షించుచుఁ
 గడపట సంరోధంబు గావించి నీచకర్మంబు సేయ నియో
 గించునది. మధ్యముఁడు మధ్యమాపరాధంబు గావించిన
 మొదట నర్థదండంబునకును బిమ్మట విహితదండంబునకును
 దర్వాతను నట్లు కావించెనా ద్విగుణదండంబునకును ద్రిగుణ
 దండంబునకును ననంతరంబు బంధనంబునకును దగును.

మధ్యముఁడు మహాపరాధంబు గావించిన మొదట
 మధ్యమాపరాధదండంబునను దర్వాత యథోక్తదండంబునను
 గ్రమంబుగ ద్విగుణమునను ద్రిగుణంబునను రాజు శాసించి

బిమ్మటను దోషి యయ్యెనా జీవితావధికముగ బంధనాగారమున నుంచునది. అధముఁ డల్పాపరాధంబు చేసిన ముం దర్థదండంబునను బిమ్మటఁ బూర్ణదండంబునను శిక్షించి యనంతరము సంరోధనంబు గావించి యతనిచే నధిపతి మార్గ సంస్కారము సేయించుచుండవలయు. అధముఁడు మధ్యమాపరాధమున మొదటిమా అల్పాపరాధ దండమునను రెండవసారి చేసిన యపరాధమునకుఁ దగిన దండమునను మూడవసారి ద్విగుణదండంబునను దండ్యుఁ డగు. అధముఁడు త్తమాపరాధంబు గావించిన మొదట మధ్యమాపరాధ దండమును దర్వాత విహితదండమును గావించి యనంతరపర్యాయమున ద్విగుణముగ శిక్షించి తర్వాత యావజ్జీవమును నిగళమున బంధించి నీచకార్యంబులన సేయనతని నధికారి నియోగించునది. ఎవ్వఁడు ధనగర్వమున నపరాధము గావించు నాతని ప్రథమాపరాధమున నర్థంబునఁ జతుర్థాంశంబు భోముచేసి పుచ్చికొని యనంతరాగంబున నర్థంబును దృతీయమంతువున సకలధనమును హరియించి తర్వాత జీవితం బుండునంతదనుక బంధనాలయమున నుండరాజు శాసించునది. సహాయగౌరవమునను విద్యామదంబునను బలదర్పమునను బాపంబు గావించువాని శృంఖలంబుల బంధించి పలుమాటు కశల మోదించునది. భార్యయుఁ బుత్రుఁడు భగినియు శిష్యుఁడు దాసుండుఁ గోడలు ననుఁజుఁడు నపరాధము గావించిన గృహస్థుఁడు సన్నంపుఁద్రాటనేని యట్టి వేణువుననేని శరీరమునకుఁ జరమభాగమునఁ గొట్టవలయుం గాని యుత్తమాంగమున నెన్నఁడు దండింపఁ గూడదు.

అట్లేవడయిన దండించిన రాజు వానిఁ జోరదండమునఁ దండింపవలయు. మఱియు రాజు పాపాత్మునిఁ దప్పునకుఁ దగినట్లు మాసంబేని మూడుమాసంబులేని యాఱునెలలేని వత్సరంబేని యావజ్జీవంబేని బంధనాలయంబున నుంచి నీచ కర్మముల నియోగించుచుండవలయుం గాని యెట్టి యపరాధినైనను వధదండంబున దండింపదగదు. భూతంబుల హింసింపఁ దగదని వేదంబు లుగ్గడించుఁ గాన రాజు సర్వప్రయత్నంబులను వధంబుజ్జగించి యవరోధమునను బంధనంబునను దాడనమునను దోషిని బాధింపవలయును, కాని లోభంబున ధనదండంబును విధింపఁ దగదు. తప్పు గావించినవానికి సహాయులు గాని పిత్రాదిబంధువులు దండ్యులు గారు. ఇది క్షమాశీలుం డయిన రాజు దండప్రకారంబు. రాజుగ్రదండుండు ధనహారకుండు నై యపరాధముల నైఁపనప్పుడు లోకంబు కలఁత నొంది శత్రుభేదమునకు సుసాధం బగుం గావున క్షమాపతి క్షమావంతుఁడు రంజకుండునయి జనుల యెడ న్యాయ్యంబుగ దండంబు ప్రయోగించుచుండవలయు.

శిక్షార్థులు - శిక్షయును

మద్యంబు ద్రావువాఁడు జూదరియుఁ జోరుండును జూరుండును బరహింస గావించువాఁడును వర్ణాశ్రమాచారములఁ ద్యజించినవాఁడును నాస్తికుఁడు శనుఁడును మిథ్యాభిశాపకుఁడు కర్ణేజపుఁడు (Tale-Bearer) నార్యుల దేవతల దూషించువాఁడు నన్యతవాదియు న్యాసహరియుఁ (దాచికొన్న సొమ్ము హరించినవాఁడు) బరులవృత్తికి హాని చేయువాఁడును బరులసంపద నోర్వనివాఁడును లంచంబున నాసక్తుఁడును

జెడుకార్యంబులఁ గావించువాఁడును మంతనము వెలువఱుచు
 వాఁడును గార్యంబులఁ జెడనడఁచువాఁడును బరుసములు
 ననిష్టంబులు పల్కువాఁడును సుజలాశయముల నారామ
 ములఁ బాడుచేయువాఁడును నక్షత్రసూచియు రాజవిద్యేషి
 యుఁ గుమంత్రియుఁ గుసాక్షియు డాంబికుండును స్వామి
 ద్రోహియు నాయంబుకంటె నెచ్చు వెచ్చించువాఁడును జిచ్చు
 వెట్టువాఁడును విషంబు ప్రయోగించువాఁడును బ్రబలదండం
 బు గావించువాఁడును బాక్షికుండయిన ధర్మాధికారియు బలం
 బున లిఖితంబు (దస్తావేజు) గ్రహించువాఁడును గలహశీలుం
 డును యుద్ధపరాజ్ఞులుండును రాజశత్రుల సేవించువాఁడును
 గ్రామకంటకుండును దల్లిదండ్రులకు మెండె సతి యగు భార్య
 కొండె మిత్రులకొండె ద్రోహముసేయఁ దలఁపుగొన్న వాఁడును
 గుటుంబభరణమునకుఁ దగిన వెరవు సూపక విద్యాభ్యాసంబు
 నకుఁ దపంబునకు నరుగువాఁడును తృణకాష్ఠాదుల మోచికొన
 శక్తుఁ డయ్యు బికిరంబున జీవించువాఁడును రాజుదాయల
 దాఁచువాఁడును గన్యావిక్రేతయు రాజు ననిష్టం బుపేక్షించు
 వాఁడును గుటుంబవృత్తికి హానిచేయువాఁడును నగు పురుషుల
 యందును గులటయుఁ బతిం బుత్రులను హింసించునదియు
 నెల్ల పుడు గృహకృత్యంబుల విడిచినదియు దురాచారురాలు
 స్నుషయం దప్రియయు నగునింతులయందును స్వభావదుష్టు
 లగువారిం దెలిసికొని యపరాధానుసారంబుగ రాజు దేశం
 బునుండి వెడలనడఁచుచు ద్వీపాంతరమున నేని దృఢబంధము
 గావించి దుర్గమధ్యంబున నేని వసియింపఁ జేయుచుఁ గదన్నం
 బునను న్యూనభోజనంబునను గృశింపఁ జేయుచు మార్గసం

స్కరణమున నియోగించుచుఁ దత్తజ్ఞాత్యుచితంబు లయిన
 కర్మంబులు వారిచేఁ జేయించుచు నిట్లు సంసర్గమున దుష్టులగు
 వారి సయితము దండించుచు నెల్లవారిని సన్మార్గమునకుఁ
 ద్రిప్పునది. మఱియు రాజు తనకును రాష్ట్రజనమునకును
 మంత్రిగణమునకును శత్రుసంబంధమున వినాశంబు గావింపఁ
 గడంగువాని సరగ వధించునది. సమాజమున దౌష్ట్యంబు
 గలప్పుడు తేడొక్కమాటు గణంబునకు హానిసేయక పర్యా
 యమునఁ దన్నాశంబు సేయవలయు. రా జధర్మనిరతుఁడయి
 నపుడు ధర్మశీలుండు నతిబలుండు నగు నతనిశత్రు నాశ్ర
 యించి జనంబు లతని భయపఱుచునది. రా జెంతదనుక
 ధర్మైకపరాయణుం డగు నంతదనుక రా జగు. ధర్మశీలుండు
 గాకున్నఁ బ్రజలును రాజును శీఘ్రముగ నశియింతు. నిరప
 రాధు లగు తల్లిం దండ్రుని భార్యను బరిత్యజించిన భృత్యుని
 నిగడంబుల బంధించి మార్గశోధనంబున నియోగించి యతని
 భృత్యుల దర్థంబు వారిజీవనంబున కిచ్చుచుండవలయు.
 మహాపరాధంబునకుఁ బణసహస్రంబు దండంబుని రాజేఱుఁ
 గునది. రాజముద్రాముద్రితంబయిన దశమాషమాత్ర తామ్ర
 నాణకంబు పణంబునాఁబడు. సార్థశతవరాటికామూల్యం
 బయిన తామ్రనాణకంబు కార్షాపణంబు. మధ్యమాపరాధం
 బులకు నూఱుపణంబులును బ్రథమాపరాధంబున కందున
 సర్థంబును రాజు దండంబు విధించునది. ఇట్లు మిశ్రంబున
 నుపాయములతో నరిమిత్రోదాసీనులు చెప్పంబడిరి.

ఇది చతుర్థాధ్యాయంబునఁ బ్రథమప్రకరణము.

చ తు ర్థా ధ్యా య ము

ద్వితీయ ప్రకరణము

అనంతరము మిశ్రంబున ద్వితీయమైన కోశప్రకరణంబు నుపక్రమించి చెప్పెద నని శుక్రం డి ట్లనియె.

కోశ (Treasure) స్వరూపము - దాని సంగ్రహించువిధమును

సజాతీయార్థసముదాయంబు వేత్వేఱఁ గోశంబు నాఁబడు. రా జెద్దియే నొక్క యుపాయంబున ధనంబు సంపాదించి దాని రాష్ట్రంబును బలంబును యజ్ఞాదిసత్త్రియాకలాపంబును రక్షించునది. సేనాప్రజాసత్త్రియా రక్షణార్థం బయిన ధనసంగ్రహం బుభయలోకనుఖదంబు నితరంబు దుఃఖదంబు నగు. దారపుత్రార్థంబు నుపభోగార్థంబు నగు ధనసంగ్రహంబు నరకకారియ యగుంగాని లోకాంతరంబున సుఖంబు నీజాలదు. అన్యాయంబున నేవానినుండియేని ధనంబు నాచికొనురాజు వాని పాపంబు నొందు. పాత్రునివలన గ్రహించిన ధనము నతనికిచ్చిన ధనముఁ గ్రమంబుగ వర్ధిల్లు. స్వాగమియు సద్యయందును బాత్రుండును విపరీతుఁడౌపాత్రుండును నగుదురు. రాజపాత్రుల సర్వస్వంబు హరియించియు నధర్మశీలు రయిన నృపాలురధనము హరియించియుఁ బాపభాజనము గాఁడు గావున నట్టివారి నుండియు బలంబున

నేని ఛలంబుననేని దస్యవృత్తినేని పరరాష్ట్రముల నుండియు
 ధనంబు తప్పక సంగ్రహించునది. సత్ప్రవర్తనము వదలి
 స్వదేశప్రజలఁ బీడించి యార్జించురాజు ధనసంచయంబు
 రాజ్యముతోఁ గూడ శత్రుల యధీనంబగు. రాజు లాపద లేని
 యపుడు దండ భూభాగశుల్కాధిక్యంబునను దీర్ఘదేవ కర
 గ్రహంబునను గోశవర్ధనంబు గావింపందగదు గాని శత్రువినా
 శార్థం బధికబలసంధారణంబు గావింప యత్నించునపుడు
 విశిష్టదండశుల్కాదుల లోకమునుండి ధనము హరింపఁదగు.
 మఱియు నాపత్కాలంబున ధనికులకు భృతియిచ్చుచు వారి
 ధనంబు పుచ్చికొని యాపత్సముత్తీర్ణం డయి మరల దాని
 సవృద్ధికంబుగ నీవలయు. అట్లు కానినాఁడు ప్రజయుఁ గోశం
 బును రాజును క్షీణించు. మున్ను సురథాదులు ప్రబలదండం
 బున నశించిరి యని విందుము గాదె. స్వప్రజారక్షణక్షమఁ
 డయిన రాజునకు దండభూభాగశుల్కాదులు గొనకున్నను
 వింశతివత్సరంబుల దనుకఁ దనకును దండునకును సంరక్షణ
 క్షమంబయిన గోశంబు ధార్యంబగు. బలమూలంబు గోశం
 బును గోశమూలంబు బలంబు నని బుధులు స్మరియింతు గాన
 బలరక్షణంబు గావించు రాజునకుఁ గోశంబును రాష్ట్రవృద్ధి
 యు నరిక్షయంబును బ్రజాపాలనంబున స్వర్గమును సిద్ధించు.
 ద్రవ్యము యజ్ఞార్థమును యజ్ఞంబు స్వర్గసుఖమునకు నుత్ప
 న్నంబు లయ్యె. శత్రులయభావంబును బలమును గోశమును
 రాజ్యవృద్ధికరములు. క్షమాశీలుం డయిన నృపునకుఁ
 దద్వృద్ధిసీతి వై పుణ్యంబున నగునుగాన బుద్ధికొలఁదిఁ దదర్థంబు
 యత్నించుచుండవలయు.

మాలాకారుండు వృక్షములఁ బెనిచి పుష్పంబులఁ గొనునట్లు ప్రజల రక్షించి సంపాదించిన భాగమునను బగఱంగరదులఁ గావించి సంపాదించిన ధనమునను గోశంబు పెంచు రాజులు శ్రేష్ఠులు. కృషివాణిజ్యాది వైశ్యవ్యాపారముల ధనార్జనము సేయువారు మధ్యములును సేవను దండమునను దీర్ఘదేవకరగ్రహంబులను సొమ్ము సంపాదించువా రధములు నగుదురు. హీనధను లయిన జనులును మధ్యధను లయిన భృత్యులును రాజులకు రక్షణీయులు. అధికృతులుం బ్రతిభువులును ద్రవ్యవంతు లయినకొలఁది నుత్తము లగునారు. ఉత్తమధనులయిన ధనికులు రాజులకు హీనాధికులు గాకుండువారు. పంచైండేండ్లు కుట్రంబము రక్షింపఁజాలిన ధనము హీనమును బదియునాఱబ్దంబులు కుట్రంబము రక్షింపఁ బర్యాప్తం బయినది మధ్యమంబును ముప్పదినత్సరంబులు ప్రోవ సమర్థంబయినది యుత్తమధనము నగు. మహార్థంబగు కాలంబునఁ బడార్థంబుల విక్రయించుచుఁ దక్కువవెల గల కాలంబున విలుచుచు వణికులు భాండమునన కాని వృద్ధిచేత వ్యవహరింపరు. రాజు లాపత్కాలమునను వ్యవహారమునందలి ధనము గాక తక్కిన యెల్లవారల ధనముఁ గ్రమముగ రక్షింపవలయును. అట్లు కావింపనినాఁడు ప్రజాసంతాపంబు సాన్వయంబుగ నృపుని దహింపనోపు.

ధాన్యసంగ్రహము

రాజు లాయాయికాలంబుల రాష్ట్రార్థమును నాత్మ హితార్థమును మూడేండ్ల భోజనంబునకుఁ జాలిన ధాన్యము

సంగ్రహించి యుంచునది. ధాన్యంబు చిరస్థాయియు నెల్ల సంపదలలో నధికము నగు. సుపుష్టమును గాంతిమంతమును బ్రశస్యజాతియు శుష్కముఁ గ్రొత్తదియు సుగంధియు సువర్ణమును జిరస్థాయియు రసవంతము నగు ధాన్యముఁ బరిశీలించి మహార్ఘ్యం బయ్యు నట్టిదానిని సంగ్రహించి రక్షింపవలయు. విషమునను నన్నిని స్పృష్టము నివము దాఁకినది గీటజుష్టము నగుకొల్చు సంధరింపఁ జనదు. సంగ్రహించిన ధాన్యము నిస్సారముగాక మున్న వెచ్చించుచు వ్యయపఱచినవానికిఁ దుల్యపరిమాణం బగు క్రొత్తధాన్యం బేఁటేటఁ బ్రయత్నమున రాజు సంగ్రహించునది. మఱియు నోషధులు ధాతువులు (=ఖనిజములు) తృణకాష్ఠాదులు జంత్రములు శస్త్రాస్త్రములు, నగ్నిచూర్ణము భౌండాదులు వసనములు నింకను గార్యసాధకములగు నితరపదార్థములు సుప్రయత్నమున సంగ్రహించి సంగ్రహీతము లయినవాని రక్షించుచుండవలయు. ఆర్జసముననొందు శ్రమముకంటె రక్షణమున నాయాసము చతుర్గుణంబధికము. ఆర్జించినవస్తువు ఊణ ముపేక్షించిన నశియించు. సంపాదించిన వస్తువులు నశించిన సంపాదకునకు మిక్కిలి దుఃఖము వొడముగాని యతని స్త్రీపుత్రాదులకు నంతదుఃఖము వొడమదన నితరులకును జెప్పనేల? ఎవఁడు తనకార్యమున శిథిలప్రయత్నం డగు నతని సహాయులు నట్లయగుదురు. ఎవ్వఁడు తనకార్యంబున మెలఁకువపడు నతని సహాయులును వానికిం దుల్యులగుదురు. ఎవ్వఁ డార్జింప శక్తుఁడయ్యు నార్జించిన వానిరక్షింప నశక్తుఁ డగు వానికంటె మూఁడువేటొకఁడు లేఁడు. వానియార్జనశ్రమం బెల్ల విత

యగు. ఏకాధికారంబున నిద్దఱ నియమించువాఁడును జీవద్వీ. భార్యుండును నతివిస్రంభవంతుఁడును మహాధనాశుండు నల సుండును స్త్రీజితుండును జారచోరాతతాయులయుం దేవాని నేని సాక్ష్యం బడుగువాఁడును మూర్ఖులు. ఎల్ల వాఁడును గృహ ణుండువ్రాలె ధనంబుల రక్షించుచుఁ గర్జంబుతఱి విరక్తుండు వోలె వెచ్చింపకున్నను నిరర్థకంబుగ వెచ్చించినను మౌఢ్యం బునొందు. వస్తువుల యాథాత్మ్యంబు పరీక్షింప మనుజుండు. తాన యత్నింపవలయుం గాని యన్యుల నియోగింపఁ జనదు.

రత్న సంగ్రహము - వాని స్వరూపాదులును

రాజు పరీక్షకులచేఁ బరీక్షింపించి రత్నాదిపదార్థం బులఁ గాపాడునది. వజ్రంబును మౌక్తికంబును బ్రవాళం బును గోమేదంబు నింద్రనీలంబును వైడూర్యంబుఁ బుష్యరా గంబును బొచ్చియు మాణిక్యంబు నను తొమ్మిదియు మహా రత్నంబు లని విద్వాంసులు చెప్పుదురు. రక్తవర్ణంబు నింద్ర గోపకాంతంబు నగు మాణిక్యంబు గాములజ్ఞేనికిని రక్తంబును బీతంబును శ్యామంబు నగు మౌక్తికంబు చందురునకును, మాంజిష్ఠంబున ప్రవాళంబు నేలపట్టికిని నుయూర చావ పత్రాభంబున పాచిబుధునకును స్వర్ణవర్ణం బున పుష్య రాగంబు బృహస్పతికి నత్యంతవిశదంబుఁ దారకాభంబు నగు వజ్రంబు శుక్రునకును వార్షికాబ్దసీలం బున సీలంబు శనై శ్చరునకు, నీషత్పీతాకుణప్రభం బున గోమేదంబు రాహున కును మార్జారాక్షినిభం బున వైడూర్యంబు కేతుగ్రహం బునకును బ్రీతికరంబు లగు. రతనంబులలో వజ్రంబు శ్రేష్ఠ

తరంబును గోమేదవిద్రుమంబులు హీనంబులును గారుత్మత
మాణిక్య మాక్తికంబులు శ్రేష్ఠంబులును బుష్కరా గేంద్ర
నీల వైడూర్యంబులు మధ్యమంబులు నని చెప్పబడు.
ఎల్ల రత్నంబులకంటె మహాద్యుతిమంతం బయిన యహిజం
బగు మణి శ్రేష్ఠతమంబ కాని యది దుర్లభంబు. అచాల
గర్భంబును గీతలుం జుక్కలు లేనిదియు సద్వర్ణంబును
సత్కొణంబును సుప్రభంబు నగు రత్నంబు శ్రేష్ఠం బని
తద్విదులు చెప్పుదురు. శర్కరాభంబు దలాభంబు చిపిటంబు
వర్తులంబు నని రత్నంబు లెల్ల నలుఁదెఱంగుల నుండు. సిత
రక్త పీత కృష్ణంబు లయిన ప్రభావర్ణంబులు రత్నజంబులు.
దోషవర్జితం బయిన రత్నంబు ప్రభావర్ణంబుల ననుసరించి
యైశ్వర్యంబుం బుష్టియు శౌర్యంబు నాయువు ధరియించు
వారి కొనఁగు. కోకనదచ్చవి యైన పద్మరాగంబు మాణిక్య
భేదంబగు. పుత్రకామ యగునారి యొక్కప్పుడును వజ్రంబు
ధరియింపఁ జనదు. నిర్దుష్టం బయిన రత్నంబునకు శౌరవంబు
నను బ్రభావర్ణంబులను విస్తారంబున నాశ్రయంబున నాకా
రంబునను మూల్యం బధికం బగుచుండు. ముత్యంబుం బవడం
బును ధరియింపఁ గాలంబున జీర్ణంబగు. ముక్తాప్రవాళం
బులకంటె సితరంబు లగు మణులు పాషాణంబున నాయసం
బునను నుల్లేఖ్యంబులు గావని రత్నవిదులు వల్కుదురు. సద్గు
ణంబయిన రత్నంబు విరివిగలిగి లఘువయిన నధికమూల్యంబు
నకును బరిమాణంబున నల్పంబయి గురువైన నల్పార్థంబున
కును దగు. శర్కరాభంబయిన మణికి నల్పంబును జిపిటము
నకును మధ్యమమును దలాభంబయిన దాని కధికమును వర్తు

అంబయిన దానికి యథాకామముగను వెలయగుం గాని రాజ
దౌష్ట్యమున వాని కర్ణం బధికంబు నల్పంబు నగుచుండు.
ముక్తాప్రవాళేతరంబు లయినమణులు చిగకాలంబు ధృతంబు
లయ్యు జీర్ణింపవు. ముత్తియంబులు మత్స్యాహిశంఖంబుల
వలనను వేణువరాహజీమూతంబులవలనను శుక్తులవలననుం
బుట్టును గాని వానియందు శుక్త్యుద్భవంబులు మెండయి
యుండు. శుక్తిజంబులయందుఁ గృష్ణవర్ణంబులు ద్వికంచుకం
బులు గనిష్ఠంబులును సితవర్ణంబును నాల్గుపొరలు గలదియు
మధ్యమంబును బీతరక్తంబు సప్తకంచుకంబు శ్రేష్ఠంబును
నగు. ఇట్టి ముత్తైంబులు వేధ్యంబులు నితరంబు లవేధ్యంబులు
నగు. మఱియు సింహశద్వీపవాసులు కృత్రిమంబు లయిన
తారల రచియింతు గాన సందియంబుదీరఁ బరీక్షకుఁడు వానిఁ
బరీక్షించునది. లవణంబుతోడను జమురుతోడను గూడిన
యష్టజలంబున నొక్కరే యునిచి వ్రీసఁబలతో మర్దించిన
వైవర్ణ్యంబు నొందని ముత్తియంబు లకృత్రిమంబు లనియుఁ
దక్కినవి కృత్రిమంబు లనియు నెఱుఁగునది. శుక్తిజాతంబులు
న మౌక్తికజాతం బుత్తమప్రభంబును దదితరజాతంబు మధ్య
మప్రభంబు నగు. గోమేదకభిన్నం బయిన రత్నంబుల కెల్ల
సర్వును తులాకల్పితంబు గావలయు.

రత్నముల వెల

ముత్తియంబులకుఁ గాక యితరరత్నంబులకు వింశతి
సంఖ్యాకంబు లయిన తుమ లొక్కరతి యగు. ముత్తియం
బులకు నాల్గుకృష్ణలంబులు మూఁడురక్తు లగు. ఇరువదినాల్గు

రతు లొక్క రత్నటంకం బగు. స్వర్ణవిద్రుమంబులకు నాల్గు
టంకంబు లొక్కతోలం బగు. ఏకరక్తిమితం బయిన యేక
హీరంబునకు సువిస్తృత దలంబునకుఁ బరీక్షకుఁ డుత్తమ
మూల్యంబు పంచసువర్ణకంబులు నిర్ధరించునది. పరిమాణా
ధిక్యంబును బెక్కుకొణంబులుం గలిగిన నధికమూల్యంబును
మానంబు తక్కువయిన కొలఁది నల్పపువెలయు నిర్ణయింపఁ
దగు. ఇం దెనిమిదిరతు లొక్కమాషంబును బదిమాషంబు
లొక్క సువర్ణకంబు నగు. అయిదు సువర్ణంబుల మూల్యం
బెనుబదిరాజతకర్షంబు లగు. వజ్రంబునకు బరువుంబట్టి
రక్త్యనుసారంబుగ మూల్యంబు నిర్ణయించునపుడు చిపిటం
బయినదానికి వెల మున్ను చెప్పిన వజ్రంబు వెలకంటె
మూడవయంశంబు న్యూనంబుగ నేర్పడు. శర్కరాభం
బయిన హీరంబునకు నుత్తమమూల్యంబునం దర్థంబు వెల
యగు. ఒక్కరతి పరిమాణంబు గల రెండు మగతాలవెల
సార్థద్విసువర్ణకంబులును నంతియె పరిమితి గల పెక్కు మగ
మానికంబులకు మూల్యంబుమీఁది దానియం దర్థంబు నగు;
మఱియు గుణహ్యైంబున వాని విలున మున్ను చెప్పిన దాని
యందు సగంబును నాల్గవపాలు నగు. దలాభంబులుఁ జిపి
టంబులు వర్తులంబులు నగు వజ్రంబు లొక్కనివలన నొక్క
మాఱు నూఱురతులకంటె నధికంబుగ విలిచెనేని శత శతం
బునకు ని్వంశతి రతులకు ప్రాసించి శేషించినవానిక మూ
ల్యంబు గొన్నవాఁ డిచ్చుచుండవలయు; మఱియు శర్కరా
భంబు లయిన నేఁబదిరక్తులయిన న్నలుబదిరక్తులైనం గొన్న
చు నట్లు ప్రాసించియె వెల యీవలయు. కృష్ణవర్ణంబును

రక్తబిందుయుతంబునగు రత్నం బేనాఁడును శ్రేయస్కాముండు ధరియింపఁదగదు. గారుత్మతంబు మాణిక్యంబు నుత్తమంబు లయ్యెనేని రతి కొక్క సువర్ణం బుత్తమమూల్యంబు. నంత కంటె నధికపరిమాణంబు గలిగినఁ దదనుసారముగ మూల్యం బునునగు. రక్తిపరిమితంబు లగు పుష్కరాగ నీలముల కుత్తమ మూల్యము సువర్ణమునం దర్థంబగు. ప్రశస్తంబయిన వైడూ ర్యము నుత్తమమూల్యమునకుఁ దగు. ఘోలకమితం బయిన ప్రవాళంబుమూల్యం బర్థసువర్ణకం బగు. గోమేదం బల్ప మూల్యంబు గావున నున్మానంబునకుఁ దగదు. అల్ప పరి మాణంబులయిన హీరభిన్నంబు లగు రత్నంబులకు సంఖ్యన వెల నిర్ణయింపఁదగు. అత్యంతరమణీయంబులు మర్ల భంబులు నగు మణులకుఁ గ్రయద్రవ్యం బిచ్చానుసారంబుగ నుండు. మహాగుణసంపన్నంబు లయిన మణులకెల్ల మానంబునం గాక వెల యథాకామంబుగఁ గల్పింపఁ దగు. ఉత్తమం బయిన ముత్తియంబున కర్థసువర్ణంబును దక్కువగుణంబు గలదానికిఁ దక్కువయును గ్రమంబుగ వెల యగు. రక్త వర్ణంబును బీతంబును సితంబును వర్తులంబు నగు ముత్తైంబు శ్రేష్ఠంబును జపిటంబు శర్కరాభంబు నధమంబును దక్కి నవి మధ్యమంబులు నని తద్విదూలు వల్కుదురు.

లోహస్వరూపమును - పాని మూల్యములును

రతనంబులందు స్వాభావికంబులును ధాతుస్థలందుఁ గృత్రిమంబులు నగు దోషంబులు పెక్కులుండుం గాన విద్వాంసుండు పానిం బాగుగఁ బరీక్షించి యర్థంబు నిర్ణ

యించునది. స్వర్ణ రజత తామ్ర వంగ సీస రంగలోహంబు
 లేడును ధాతువులును దక్కిన యారకూటాదులు దత్సంకరం
 బులు, నిందుఁ బూర్వపూర్వంబు శ్రేష్ఠాబు నని ధాతువిదులు
 చెప్పుదురు. ధాతువులన్నిటను గార్తస్వరంబు ప్రశస్యతమంబు.
 వంగతామ్రంబుల సంయోగంబునఁ గాంస్యంబును దామ్ర
 రంగంబుల సంయోగంబునఁ బిత్తలంబు నుత్పన్నం బగు.
 ప్రమాణంబున సమంబులయ్యు భర్మంబు తనువు నితరంబులు
 పృథులంబులు నయి కాన్పించు. జంత్రంబులయు నాయుధము
 లయు నాకారము నెందిన లోహము నుహామూల్యం బగు.
 సువర్ణమునకు షోడశగుణంబయిన రజతమును దఱచుగ నశీతి
 గుణం బయిన తామ్రము రజతమునకును, సార్థకగుణం బయిన
 వంగమును ద్విగుణంబయిన రంగమును ద్విగుణంబయిన సీస
 మును షడ్గుణంబయిన లోహమును దామ్రమునకును మూల్య
 ము లగు. ఇది విశిష్టంబయిన రత్న ధాతుమూల్యకల్పనం బని
 తత్స్వరూపజ్ఞులు సెప్పిరి.

ఆవు మొదలగు పెంపుడు జంతువుల వెలలు

సుశృంగములు మంచివర్ణమును లేఁబ్రాయమును
 గలిగి బహుదుగ్ధయై సువత్సకయైనగో వల్పయేని మహతియేని
 మహార్ఘ్యమునకుఁ దగు. పీతవత్స యయ్యుఁ బ్రస్థదుగ్ధ యైన
 గోవునకు రాజతం బయిన యొక్కపలము మూల్యం బగు.
 అయిదుగుంజ లొక్కమాషమును బదియునాఱుమాషము
 లొక్కనిష్కమును నాల్గునిష్కము లొక్కపలమును నగు.
 అజకు గోవునర్ఘ్యమునం దర్థంబును మేషి కందు సగంబును

మూల్యంబగుం గాని యుద్ధశీలంబును సుదృఢంబు నగు మేషం
బునకు రాజతంబున పలంబు వెల యగు. గోవులకు త్తమంపు
వెల పదియే నెన్నిదేని రజతపలంబులును నజావిజాతంబునకు
మహార్ఘ్యం బేకపలంబును నగు. మహిషికి గోవు వెలయు
మఱియు నందర్థంబును త్తమం బయిన వెల యగు. సుషృఢం
బును బలవంతంబును సుశృంగంబును వోధయు శీఘ్రగమనం
బును నగు సప్తతాలప్రమాణం బయిన వృషభంబున కఱువది
రాజతపలంబులును మహిషంబున కేడే నెన్నిదేని పలంబులును
గజాశ్వంబులకు వేదోన్ని రెండువేలేని మూడువేలేని, నాల్గు
వేలేని పలంబులును గ్రమేలకంబునకు మాహిషసమంబును
మహార్ఘ్యంబు లని తచ్చాస్త్రజ్ఞులచే జెప్పంబడె. ఒక్క దివసం
బునన నూఱుయోజనంబులు పోఁ గల యశ్వం బుత్తమంబును
దానికిఁ బంచశతసువర్ణ ము త్తమమూల్యము నని నిర్ణీతంబయ్యె.
ఏకాహమున ముప్పదియోజనములు నడువ శక్తి గల యుష్మ
ముత్తమమును దను త్తమమూల్యము పలశతము నగు. సర్వ
విధముల నుత్తమంబయిన గౌరవ కుత్తమమూల్యము రెండు
వేలఁబ్బములు. నాల్గుమాషముల పరిమితిగల శాతకుంభం
బొకనిష్కమును నైదురక్తు లొక్కమాషము నని గజమూల్య
మున నిర్ణయింపఁబడె. భూమియం దప్రతిమములయిన వస్తువు
లెల్ల రత్నభూతముల యగుం గావున వానిమూల్యము దేశ
కాలానుసారముగఁ బ్రభువులచే గల్పనీయం బగు. వ్యవహా
రాక్షమము గుణహీనము నగుపదార్థమునకు మూల్యము
కల్పింపఁదగదు. ఎల్ల పదార్థములకు వెల నీచమధ్యమోత్తమ
భేదమునఁ గల్పించునది.

పన్ను గ్రహించు పద్ధతి

పదార్థజాతము నమ్మినవారినుండియుఁ గొన్నవారి
నుండియు గ్రహింపఁబడిన రాజభాగము శుల్కం బని
బుధులు వ్యవహరింతు. హట్టమార్గములు నాకరంబులు సీమ
లును శుల్కదేశము లగు. రాజు వస్తుసముదాయమున కొక్క
మాటు జతనమునఁ దనరాష్ట్రమున సుంకము గ్రహింపఁదగుం
గాని ఛలమునఁ బలుమాటు గ్రహింపఁదగదు. విక్రేతనుండి
యేని క్రేతనుండియేని వస్తువునర్హమునందు ముప్పదిరెండవ
యంశమురాజుగ్రహించునది. సుంకము వింశాంశము షోడశాం
శమునయినను మూలద్రవ్యమునకు హాని సేయకుండు. కొన్న
మూల్యమునకు సమంబుగను హీనముగను విక్రయించువారి
వలన రాజభాగంబు గొనందగదు. రాజెల్లపుడును సరకులఁ
గొన్న వారిలాభము పరికించి యరి గొన శ్రేయంబగు. భూపతి
బహుఫలములు మధ్యఫలములు నల్పఫలములు నగు భూప్రదేశ
ములఁ గొల్పించి సంగోరు నిర్ణయించి కర్షకునధీనంబు చేసి
పిమ్మట వానికినష్టములేకుండ భాగంబు గొనునది; మఱియు ఫల
తారతమ్యంబు లెస్సగఁ బరికించి యంగారకారునిఁ బోలక
మాలాకారుం బోలి భాగంబు హరించుచుండవలయు. రాజ
భాగాదిసకలవ్యయంబుకంటె ద్విగుణంబగు లాభంబు గావించు
కృషికృత్యంబు కృషీవలునకు సుఖదంబు నితరంబు దుఃఖదము
నగు. వాపీకూపతటాకాది జలాశయంబుల సహాయమున
ఫలించు భూభాగమునుండి తృతీయాంశమును వర్షమునన
పండుసేలనుండి తురీయాంశమును నదీమాతృకంబయిన యు
ర్వరనుండి సంగోరును గుల్మపాషాణాది సమాకులం బయిన

భూమినుండి వస్త్రాంశమును నగు ఫలము రాజు గ్రహించునది. ఏ కాపువలనఁ భూమిశున కేటేట శతరాజతకర్షమితంబయిన భాగము వచ్చునతని కిరువదిమానఁ దగు. ఖనిజంబయిన సువర్ణమునందు నర్థంబును రూప్యమునఁ మూడవయంశమును దామ్రమున నాల్గవపాలును లోహానీసాదుల నాఱవ భాగమును మణులయందును తొరంబులందు నర్థమును వ్యయశేషమునఁ గర్షకునకు లాభాధిక్యము గలుగునట్లు నృపతి స్వభాగము హరియించుచుఁ దృణకాస్తాదుల నరణ్యమునుండి సంగ్రహించి జీవించువానినుండి వింశాంశము కరంబు గ్రహించునది. అజావిగోమహిష్యశ్వంబుల వృద్ధియం దెనిమిదవయంశము రాజభాగం బగు; మఱియు గవాదిదుగ్ధంబుల షోడశాంశము రాజరి గొనునది. కారు శిల్పాదిగణంబువలనఁ బక్షమున కొక్కదినమునఁ బనిగొనవలయు. కొఱకులు నూతనముగ దున్నువారినుండియు భూమి ఫలవతిఁ జేయ వాపీకూపాదుల నేని కుల్య నేని త్రవ్వించిన కర్షకునివలనను వారి కయిన వ్యయముకంటె ద్విగుణముగ ధనము తత్ఫలమునఁ గూడునంత దనుక రాజు బలి గ్రహింపఁదగదు. భూమిఫలమున భాగమును నిర్వేశమును సూకమును వడ్డియు నుత్కోచమును గప్పమును గాలవిలంబనము గావింపక బుద్ధిమంతుఁడు నియతకాలమున గ్రహింపవలయు. భూములయందు భాగము నిర్ణయించుకొని ధనవంతు నొక్కని లగ్నకుఁ బుచ్చికొని యైన వారివలన నేని కర్షకులవలన వేర్వేఱనేని నిరుడు వచ్చినంత సొమ్ము ముందు పుచ్చికొనియైన, నొక్క పర్యాయంబేని పెక్కుపర్యాయంబులేని ధనము గ్రహింప నిశ్చయించి

కొనియైన రాజు కర్షకులకెల్ల స్వచిహ్నితము లయిన భాగ
పత్రంబులు వ్రాయించి యీవలయు. మఱియు నెనమండ్ర
నేని పదుండ్రనేని యంతకంటె నెక్కువ సంఖ్యగలవారి నేని
గ్రామాయంబున నాటవపాలికి మించకుండ వేతనంబు నియ
మించి గ్రామపాలుర నేర్పఱుచునది. గవాదిదుగ్ధంబుల విక్ర
యింపక కుటుంబార్థం బుపయోగించు శేస్తునివలన రాజు
స్వభాగంబు హరియింపఁ జనదు. మఱియు ధాన్యవస్త్రాది
పదార్థంబుల స్వోపయోగంబునకు విలుచునారివలన సుం
కంబును గ్రహియింపఁ దగదు. వార్ధుషికునివలనఁ గౌసీదం
బున ద్వాత్రింశాంశంబు రాజుగరంబు గొనవలయు. గృహం
బుతో సంబంధించిన భూమికి వ్యవసాయంపుభూమికిం బోలె
బన్ను పుచ్చికొనం దగు. మఱియు నల్లె యాపణికులవలనఁ
బ్రసారభూమికిని మార్గసంస్కరణార్థంబు పాంథుల వలన
మార్గభూమికిని రాజు కరంబు గ్రహింపవలయు. ఎల్లవారి
వలన ఫలము గ్రహించుచు రాజు ప్రజారక్షణమున దాసుం
డువ్రోలె జాగరూకుండు గావలయు. ఇట్లు చతుర్థాధ్యాయం
బున ద్వితీయంబైన కోశప్రకరణం బుశనుండు చెప్పె.

ద తు ర్థా ధ్యా య ము

॥

తృతీయప్రకరణము

రా త్రై స్వ రూ ప ము

అనంతరము మిశ్రమునఁ దృతీయం బైన రాత్రైప్ర
కరణంబుఁ సంగ్రహముగఁ జెప్పెద నని శుక్రుం డిట్లనియె.
స్థావర జంగమాత్మకంబెల్లను రాత్రైంబని నీతికోవిదులు వ్యవ
హరింతు. రాత్రైం బెవ్వనివశంబున నెంతకాల ముండు నంత
కాలంబది యతనిద. సర్వగుణ సంపత్తికంటె ధనసంపత్తి
శతగుణం బధికంబును మహాతపఃఫలం బయిన యీశత్వంబు
దానికంటె నధికమునని గణువలు వల్కుదురు. పృథివియందుఁ
శార్థివునికంటె దేవుఁడు లేఁడని స్మరింపఁబడుఁ గాన నతఁడు
తేజస్వీయయి సర్వోత్కర్షంబున నుండు. లోకంబతని నాశ్ర
యించి జీవించుచు నతనియాచరణము గొనియాడి యాచరిం
చుచుండు. రాజు రాత్రైఫలము పూర్ణముగ ననుభవించుఁ
గాన దదఘంబుం బొందు. ఎవ్వనిదేశమున జనము స్వధ
ర్మాచరణతత్పరం బగు ధర్మనీతి పరుండయిన యారాజు శా
శ్వతంబయిన కీర్తి నడయు. భూమియం దెవ్వనికీర్తి యెంతకాల
ముండు నతఁడంతవఱకును స్వర్గంబున నుండు. అకీర్తికంటె
నరకం బనునది వేఱొండు లోకాంతరమున లేదు. నరదేహం
బుకంటె నన్యదేహంబులెల్లను నరకములు నాధివ్యాధులు

మహాపాపస్వరూపములు నని విద్వాంసులు పల్కుదురు. ఈ శుండు తాను స్వధర్మపరుండయి ప్రజ స్వధర్మమున నియమించెనేని ప్రమాణభూతుండు ధర్మిష్ఠుండు నగు నతని నెల్ల వారు ననుసరింతు. సనాతనములయిన దేశధర్మములును జాతి ధర్మములుం గులధర్మములు మునిప్రోక్తము లయిన ప్రాచీనములు సనాతనములు నగు నితరధర్మములును రాష్ట్రగుప్త్యర్థంబు సన్నపు లెఱింగి సుయత్నమున రక్షించునది. ధర్మసంస్థాపనమున వారికిఁ జరై శ్వర్యముం గీర్తియుం గలుగు.

చాతుర్వర్ణ్యస్థితియుఁ దద్ధర్మములును

మున్ను పద్మసంభవునిచేఁ గర్మములచేత జాతినలుఁదెఱంగుల భేదింపఁబడె. పిమ్మట ననులోమసాంకర్యమునను బ్రతిలోమసాంకర్యమునను జాత్యానంత్యము ప్రాప్తంబయ్యె. తదానంత్యము చెప్ప నశక్యము. మనుష్యునకు జన్మమున జాతిభేదము నెఱుఁగువారెల్లను నామకర్మములన యట్టి భేదము గలిగెనని యెఱుంగుదురు. సంగ్రహమునఁ బ్రాణులెల్లను జరాయుజములు నండజములు నుద్భిజ్జములు స్వేదజములునని చతుర్విధజాతులుగలవి. జన్మమున నుత్తముఁడయ్యు పంసర్గమున నీచుఁడగుం గాని నీచుఁడగువాఁడు పంసర్గమునఁ గాని జన్మమునఁగాని యుత్తముఁడు గానోపఁడు. జన్మమునను గర్మమునను గుణమునను విద్యాకలాశ్రయమునను నీచోత్తమభావములు చిరంకాలంబునకు స్థిరంపడును ; అదియ నామమున జాతి యనంబడు. యజ్ఞము నధ్యయనము దానము ననునివి ద్విజున కావశ్యకము లయిన కర్మములు. ప్రతిగ్రహము నధ్యాపనము యాజనము ననునవి బ్రాహ్మణునకు విశేషధర్మ

ములు. సద్రక్షణమును దుష్టశిక్షణమును స్వభాగహరణమును క్షత్రియునకును గృషి పాశుపాల్య వాణిజ్యములు వైశ్యునకును విశేషధర్మములు. సేవయు దానముననురంజుధర్మములు శూద్రునకు విహితములయ్యె. కర్మభేదమున నెల్ల వారికి భృతివృత్తి నిందితముగాదు. స్మృతికర్తలయిన మన్వాదులు బ్రాహ్మణాదులకు సీరభేదమునఁ గృషి వేర్వేరు విధించిరి. బ్రాహ్మణులకు పోడశగవంబును దక్షిణవానికిఁ జతురూనంబగు లాంగలమును సంత్యజులకు ద్విగవమును నందు విహితములు. విప్రులక కాని యితరులకు భిక్షావృత్తి గర్హితంబు. తపోవిశేషంబుతోడను విధిచోదితంబులయిన వివిధవ్రతములతోడను సరహస్యముగఁ గృత్స్న వేదాధ్యయనము ద్విజునకు విహితము. విద్యలుం గలలు నేర్చినవాఁ డెల్ల వారికి గురు నగుగాని జాతిమాత్రమున ననధీతి యాచార్యకమునకు నర్హుండుగాఁడు.

విద్యాకలాస్వరూపసంఖ్యానిర్ణయము

విద్యలుం గలలు లెక్కింప శక్యముగా నన్ని కలవు గాని యందు ముఖ్యవిద్యలు ముప్పదిరెండు నట్టికల లఱువడి నాలుగుం గలవు. వాగింద్రియసాధ్యం బయిన కర్మము విద్యయనియు మూకునిచే నయిన సుకరంబయినకర్మము కలయనియు విద్యాకలాస్వరూపము సంగ్రహముగఁ జెప్పి, యింక వానినామములు లక్షణములు వేర్వేరుగఁ జెప్పెద వినుండని భార్గవుం డిట్లు చెప్పె. ఋగ్యజుస్సామాధర్వము లను వేదంబులు నాల్గును నాయుర్ధనుర్ధాంధర్వతంత్రంబు లను నుపవేదంబులు నాల్గును శిక్షావ్యాకరణములును నిరుక్తవ్యతిష

ములును గల్పమును ఛందము నను వేదాంగము లాఱును
 దర్శమీమాంసలును సాంఖ్యమును వేదాంతమును యోగ
 బును బురాణేతిహాసములును మన్వాదిస్మృతులును నాస్తిక
 మతము సర్థశాస్త్రమును గామశాస్త్రమునుశిల్పంబు నలంకృతి
 గ్రంథంబులును గావ్యములును దేశభాషయుఁ బ్రస్తావజాత
 ము(అవసరోక్తియు)ను యాననమతమును దేశధర్మము నను
 ముప్పదిరెండును విద్యలనంబడు. ఋగాదులందు మంత్ర
 బ్రాహ్మణములు రెంటికిని వేదనామము ప్రోక్తంబయ్యె. వేది
 యుచ్చారణంబునను జపహోమాదులను దేవతాప్రీతియు
 సర్పనంబునగు నవి మంత్రంబులును వాని వినియోగంబుఁ
 జెప్పునది బ్రాహ్మణంబు నగు. ఋగ్రూపంబు లయిన మంత్ర
 ములు పాదములకొలది సర్థర్చముల కొలదిగ గలిగి హూత్ర
 మునకు సాధనంబయినది ఋగ్వేదంబు నాఁబడు. ఎందలి
 మంత్రంబులు ప్రశ్లెష్టపఠితములు సృత్తగీతవర్జితములుఁ ద్రిగుణ
 పఠితములు యత్ప్రతిపాద్యంబయిన కర్మంబాధ్వర్యవంబు
 నది యజుర్వేదము. జన్నంబులయం దుద్గీధము శస్త్రములకు
 నెహివిటతమో యది సామవేదంబు. ఉపాస్యోపాసనాస్వ
 రూపప్రతిపాదకం బాధర్వణము. ఇది సంక్షిప్తంబయిన
 వేదచతుష్కస్వరూపంబు.

ఓషధుల, నాకృతిని, నాయువు దేనఁ దేటపడు నది
 యాయుర్వేదంబు. యుద్ధశస్త్రాస్త్రకౌశలంబు వ్యూహారచనా
 విశేషంబును దెలుపునది ధనుర్వేదంబు. తంత్రులను గంతం
 బునను నుద్ధితంబులు నుదాత్తాది ధర్మవిశిష్టంబులు నగు స్వరం
 బులతోను దాలంబులతోను గానవిజ్ఞానంబు గావించునది.

గాంధర్వంబు. వివిధంబు లగు నుపాస్యంబులయిన మంత్రంబుల ప్రయోగంబులు నుపసంహారంబులును వానిధర్మంబులు నియమంబులు నెఱిగించువిద్య తంత్రంబు. ఇవి గ్రమంబుగ ఋగ్యజుస్సామాధర్వంబుల కుపవేదంబులు. స్వరంబులను గాలంబునను స్థానప్రయత్నంబులను వర్ణపాఠంబు శిక్షింపుటం జేసి శిక్ష యన్వర్థాభిధానం బయ్యె. బ్రాహ్మణశేషంబయిన వేదభాగంబున జన్మంబులఁ బ్రయోగంబుఁ దెల్పునది శ్రౌత కల్పంబు నుపనయనాది స్వరూపంబు నిరూపించునది స్మార్త కల్పంబు నని కల్పంబు ద్వివిధంబయ్యె. శబ్దంబులెల్ల ధాతు సంధిసమాసంబులతోఁ బ్రకృతిప్రత్యయవివేచనపూర్వకంబుగ లింగభేదంబుతో నెఱ్ఱాన వ్యాకృతంబులయ్యె నది వ్యాకరణంబు. సంగ్రహంబుగ వాక్యార్థంబు సెప్పుచు వైదికశబ్దంబుల నిర్వచించు వేదాంగంబు నిరుక్తంబు. రిక్తలయు గాములయు నడకలచేఁ గాలంబు నిర్ణయించు సంహితాహారారూపంబయిన గణితంబు త్యజితంబు. మయరసతజభనగణంబులయు గురులఘువులయు స్వరూపంబును బద్ధంబులప్రమాణంబును బ్రస్తారక్రమంబును దద్యేదంబులును వేదపాదప్రమాణంబును జెప్పునది ఛందశ్శాస్త్రంబు. వేదవాక్యంబులకు విధినామధేయాది భేదంబున వ్యవస్థితంబుగ సర్థకల్పనంబు గావించు న్యాయంబు మీమాంస యనంబడు. దీనికిఁ బ్రవర్తకుఁ డగు జైమినిముని ధర్మానుష్ఠానంబున నభిమతార్థసిద్ధి యగు నని తత్స్వరూపాదినిర్ణయార్థంబు ద్వాదశలక్షణియగు పూర్వమీమాంసం జెప్పె. అందు విధినామధేయాద్వాత్సకంబయిన వేదవాక్యజాతంబునకు ననన్యాపేక్షంబుగఁ

బ్రాహ్మణ్యంబు నిర్వహించి పెక్కులగు కర్మంబుల స్వరూపంబును వాని యధికారులను నిరూపించి ఫలతారతమ్యంబు వివరించి “స్వాధ్యాయం బధ్యేతవ్యం” బనియు దాని కర్థావబోధంబు దృష్టఫలంబనియు దృష్టఫలంబు సంభవించుచుండ నదృష్టఫలకల్పనం బన్యాయంబనియు బలవద్యుక్తిపూర్వకంబుగ నిర్వచించి వేదంబులు స్మర్యమాణకర్తృకంబులు గామినపారుషేయంబులని స్థిరపఱిచి కర్మం బపూర్వద్వారంబున స్వాతంత్ర్యంబునన పురుషార్థము గావించునని యాముని సిద్ధాంతించె. భావపదార్థంబులు నభావపదార్థంబులు నిరూపించు కణాదాదిప్రణీతం బగున గ్రంథంబు తర్కంబు నాఁబడు.

అందు గౌతముండు ప్రమాణాప్రమేయ సంశయ ప్రయోజన దృష్టాంత సిద్ధాంతావయవతర్క నిర్ణయ వాద జల్పవితండాదులు పదియునాఱు పదార్థంబులు గల వనియు వాని స్వరూపంబు దెలిసిన మోక్షంబు సిద్ధించుననియు నందుఁ బ్రమాణంబు ప్రత్యక్షాది భేదంబుల నలుఁదెఱఁగు లయ్యె ననియుఁ బ్రమేయంబు నాత్మయు శరీరంబు నింద్రియంబులు విషయంబులు మనంబు బుద్ధియుఁ బ్రవృత్తియు దోషంబు మరణంబు ఫలంబు దుఃఖంబు మోక్షంబు నని ద్వాదశవిధంబు లయ్యె ననియుఁ జెప్పి యనిశ్చయాత్మకం బగున జ్ఞానంబు సంశయంబనియు నీలోకమందేని పరలోకమందేని మనుజులు దేని సంపాదింప యత్నింతు రది ప్రయోజనంబనియు నుదాహరణంబు దృష్టాంతం బనియుఁ బ్రమాణంబున నంగీకృతం బయిన యర్థంబు సిద్ధాంతం బనియు యథార్థానుభవంబును రెండవపేరుగల ప్రమితి నిర్ణయంబనియుఁ జెప్పి యిట్లై తక్కిన

వానిని నిర్వచించె. మఱియును నందు దుఃఖజన్మప్రవృత్తి
 దోషమిథ్యాజ్ఞానంబులలో నుత్తరోత్తరంబు నశియింపఁ
 బూర్వపూర్వంబు నశియించిన నపవర్గంబు సిద్ధించు ననియు
 నాత్మగాని దేహాదులం దాత్మ యనుభ్రాంతి మిథ్యాజ్ఞానం
 బనియు దేహాదుల కనుకూలంబు లయిన వస్తువులందు రాగం
 బును బ్రతికూలంబులందు ద్వేషంబును దోషంబనియు నాదో
 షంబునఁ బ్రేరితుండయి ప్రాణి శరీరంబున హింసాదిని షిద్ధ
 కార్యంబులందును వాక్కున నన్యతాదులందును మనంబునఁ
 బరద్రోహాదులందును బ్రవృత్తికలవాఁ డగుననియు నిదియై
 యధర్మంబనియు మఱియు నొక్కపుడు శరీరి శరీరంబున దా
 నాదులను వాకున సత్యాదులను మనంబున హితసత్యాదు
 లను బ్రవర్తిల్లు ననియు నిదియై ధర్మం బనియు నీయుభయ
 ప్రవృత్తులఁ బ్రశస్తంబేని నిందితంబేని దేహంబు ప్రాణి
 గ్రహించి యనుకూలంబయిన సుఖంబేని ప్రతికూలంబయిన
 దుఃఖంబే నొందుచుండుననియు నిట్టిమిథ్యాజ్ఞానాదు లెడ శైశవ
 ప్రవర్తించునంత కాలము సంసారం బనువర్తించు ననియు నెపు
 డేని యీ సంసారంబు దుఃఖాయతనం బని పురుషుండు
 సుకృతపాకంబున నవిద్యాదుల విసర్జింప యత్నించు నప్పుడ
 సమ్యగ్జ్ఞానంబు మోడముననియు దాన మిథ్యాజ్ఞానంబు నశి
 యించుననియు దాన దోషంబును దానఁ బ్రవృత్తియు దాన
 జన్మంబును దాన దుఃఖంబును నశియించు ననియు నిదియై
 యపవర్గం బనియు స్పష్టపఱిచె. మూలప్రకృతియుఁ బ్రకృతి
 వికృతు లయిన మహదహంకార తన్మాత్రంబులును గేవల
 వికృతులయిన స్థూలభూతంబులు నింద్రియజాతంబును బ్రకృతి

వికృతిభిన్నం డయిన పురుషుండును బంచవింశతి తత్త్వంబు
 లని నిరూపించి వాని స్వరూపంబు నిర్వచించు కపిలాద్యృషి
 ప్రణీతంబయినమతంబు సాంఖ్యంబు. బ్రహ్మం బేకంబు నద్వి
 తీయంబు ననియు నీ ప్రపంచంబు నుత్పత్తికంటెఁ బూర్వము
 వేఱువస్తువు లేదనియుఁ బిమ్మట సర్వంబు నధిష్ఠానంబున నని
 ర్యాచ్యయగుమాయచేఁ గల్పితంబనియుఁ బ్రతిపాదించు నౌప
 నిషదంబయిన మతంబు వేదాంతంబు. చిత్తనిరోధంబు యోగం
 బనియు నది ప్రాణాయామాదుల సలవడుననియుఁ జెప్పి ధ్యాన
 సమాధుల స్వరూపంబు విదితంబు సేయు పాతంజలం బయిన
 సూత్రసముదాయంబు యోగశాస్త్రంబు. ఒక్కరాజకృత్యం
 బు సెప్పునెపంబునఁ బెక్కుకితలు ప్రాచీనంబులు దేనఁ జెప్పుఁ
 బడు నది యితిహాసంబు పురావృత్తంబు ననంబడు. సర్గప్రతి
 సర్గంబులును రాజవంశంబులును స్వాయంభువాది మన్వంత
 రంబులును రాజవంశ్యులయిన మహాపురుషుల చరితంబులును
 గల యది పురాణం బనంబడు.

బ్రాహ్మణాదివర్ణంబుల నాశ్రమంబులఁ దద్ధర్మంబులను
 వేదావిరుద్ధముగఁ గీర్తించు మన్వాది ప్రణీతంబయిన గ్రంథ
 జాతంబు స్మృతి యనఁబడు. బలీయసి యగు యుక్తికో సర్వ
 ప్రపంచంబు స్వభావంబునన జన్మించు ననియు దేనికి నీశ్వ
 రుండు కర్త గాఁడనియు వేదంబులు ప్రమాణంబులు గావ
 నియుఁ బ్రతిపాదించునది నాస్తికమతంబు. “మృత్యుగోచరంబు
 గాని జంతువు ప్రపంచంబున లేదు గావునను భస్మీభూతం
 బయిన దేహంబు మరల రామిని నెల్లవాఁడు సుఖంబున
 జీవించునది” యను లోకగాథ ననుసరించి నీతి కామశాస్త్రము

సారంబుగ నర్థకామంబులు రెండు పురుషార్థంబు లని నిశ్చయించి పరలోకసిద్ధం బయిన యర్థంబు నపహ్నవించి ప్రవర్తించుటంబట్టి నాస్తికమతంబునకు లోకాయతం బని యన్వర్థాభిధానంబు గలిగియుండు. ఈమతంబునఁ బృథివ్యాదిభూతంబులు నాల్గుతత్త్వంబులు దేహకారంబునఁ బరిణతంబులయిన వానివలనఁ గిణ్వాదుల సంయోగంబున మదశక్తియుంబోలెఁజైతన్యం బుత్పంన్నబగుననియు నవి శిథిలంబు లయిన నశియుంచుననియు నీవిషయంబున “విజ్ఞానఘన ఏవై తేభ్యో భూతేభ్యస్స ముత్థాయ తాన్యే వానువినశ్యతి సప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి” యను మైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యంబు ప్రమాణ మనియు నట్లగుటచేఁ జైతన్యంబుగల దేహ మెయాత్మయనియుఁ బ్రత్యక్షాతిరిక్తంబులయిన యనుమానాదులకుఁ బ్రామాణ్యంబు మనోరథమాత్రకల్పితరాజ్యతుల్యంబనియు దేహేంద్రియాతిరిక్తుడైనయాత్మఁడు లేడనియు నిహలోకసుఖంబులె పగమపురుషార్థంబనియు నది దుఃఖసంభిన్నంబగునను మత్స్యంబులం గోరువాఁడు సశల్కంబులు సకంటకంబులు నగు మీలం బట్టి గ్రాహ్యంశంబు గ్రహించి యితరాంశంబు ద్యజించినట్లును ధాన్వార్థి సపలా లంబయిన ధాన్యంబు గ్రహించునట్లు ననశ్యప్రాప్తం బగునదుఃఖంబుఁ బరిత్యజించి సుఖమాత్రంబు భోక్తన్యం బనియు నాస్తికశిరోమణులు నిర్ణయించిరి. మఱియు నందు దుఃఖంబుతోఁ గూడినదను కారణంబున సుఖంబు త్యాజ్యంబు గాదు. మృగంబులు గలవను కారణంబున క్షేత్రంబుల శాల్యాదులు నాటకుందురా? మాధుకరవృత్తిని జీవించువారు బాధింతురని గృహంబులఁ బాకంబు మానుదురా? యనియుం జెప్పి

పారతాకికసుఖంబు లేదేని బహువిత్తవ్యయ శరీరాయాస
 సాధ్యంబయిన యగ్ని హోత్రాదికర్మంబుల శ్రోత్రియు లెట్లు
 ప్రవర్తింతు రని యడిగిన నన్యత పునరుక్తాది బహుదోష
 మాషితంబు గావున వేదంబునందు వైదికమ్మన్యులును బర
 స్పరంబు కర్మకాండజ్ఞులు జ్ఞానకాండంబునకును జ్ఞానకాండ
 జ్ఞులు కర్మకాండంబునకును బ్రామాణ్యలోపంబు కల్పింతురు
 గావునను ద్రయి ధూర్తప్రలపితగావునను వేదాధ్యయనాగ్ని
 హోత్రాదులు పౌరుషహీనులకు జీవనార్థంబు కల్పితంబు
 గావునను వారిప్రవర్తనంబు ప్రమాణకొటిం బ్రవేశింప దని
 యు నైహికంబైన దుఃఖంబు నరకంబును సుఖంబు స్వర్గంబు
 ననియుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధుం డయిన రాజు పరమేశ్వరుం
 డనియు దేహనాశంబు మోక్షం బనియు దేహత్మవాదిమతం
 బున నేను గృశుండను గృష్ణుండను మొదలగు సమానాధి
 కరణప్రత్యయం బుపపన్నంబగుననియు నాశరీరము నాచేయి
 మొదలయిన ప్రయోగంబులు “రాహువుశిర”మన్నట్టు లుప
 చారప్రయుక్తంబు లనియు సిద్ధాంతంబు చేయంబడె. శ్రుతి
 స్మృతివిరోధంబు లేకుండ రాజవృత్తంబు శాసించుచు యుక్తి
 పూర్వకంబుగ నర్థార్థనంబు తెఱం గెఱిగించువిద్య యర్థశా
 స్త్రంబు. పురుషులయందు శశవృషాదిభేదంబుల ననుకూల
 దక్షిణాదిభేదంబులను స్త్రీలయందుఁ బద్మిన్యాదిభేదంబులను
 స్వీయాదిభేదంబులను స్త్రీపురుషుల యంతఃకరణలక్షణం
 బును వివరించునది కామశాస్త్రంబగు. ప్రాసాదంబులు నారా
 మంబులు నిండ్లు ప్రతిమలు వాపీకూపంబులు నిర్మించుతెరపు
 చెల్పునది శిల్పశాస్త్రం బని ఋషులు చెప్పిరి.

సమముగను న్యూనముగను సధికముగను సాదృశ్యా
దిభేదముల నన్యోన్యగుణభూషణాదివర్ణసంబు లెద్దానఁ జెప్పఁ
బడు సది యలంకృతి. మఱియు నందుఁ గావ్యభేదములును
గుణములు రసములు ధ్వన్యాదులు నిరూపింపఁబడు. సరస
ములు సాలంకారములు సగుణములు నదుష్టములునగు శబ్దా
ర్థములు కావ్యము లనంబడు. అవి పద్యాదిభేదమున విలక్షణ
చమత్కారజనకంబులగు. లోకసంకేతానుసారముగ నెల్ల నారు
నర్థంబు సులభముగ గ్రహించునట్లు ప్రయోగించువాక్యభా
తము దైశికి యనంబడు. సమయానుసారముగఁ బ్రశంసించు
వాక్యసముదయం బవసరోక్తి. ఇజ్జగమునుత్పత్తిక సీర్వరుండు
కారణంబనియు సతఁ జెప్పుడు నదృశ్యుడనియు శ్రుతిస్మృతు
లతో వినాగ ధర్మాధర్మనిర్ణయం బగుననియుఁ బ్రశంసించి
వేదవిరుద్ధములయిన యాచారములఁ బ్రశంసించుచుతము యా
వనము. కల్పితశ్రుతి మూలములేని యమూలములేని లోకు
లచే ధృతములయిన సదాచారములు దేశధర్మములు. ఇవి
దేశదేశమునందును గులగులమునందును వేర్వేరు గ్రహించు
నదియని యిట్లు విద్యులకెల్లఁ బార్థక్యమున లక్షణములు సెప్పి
కలలకు నామములు లక్షణము నుజేయఁడు చప్పఁకొరంగు.
కలలకుఁ బ్రత్యేకము నామమును లక్షణమును లేవు నాది
యవి క్రియాభేదమున భేదిల్లు. హావభావాదాలతోడి పర్తప
మును, దత్తాన్వయాద్యనేకవిధంబు లయిన వాద్యములు నిగణ
వాదసవిజ్ఞానమును, స్త్రీలకుఁ బురుషులకు వేర్వేరు వస్త్ర
లంకారసంధానమును, బక్కుభూషణము రచియించు నైపు
ణ్యమును, సెజ్జలు నాస్తరణములు రచియించు నేర్పును

బలుతెఱఁగులఁ బుష్పమాల్యగ్రధనమును, ద్యూతాద్యనేక
 క్రీడనములఁ బ్రజారంజనమును, ననేకసంవిధానముల యువతి
 జనసంతోషణము నను కలాసప్తకము గాంధర్వమున నుదా
 హృతం బయ్యె. మద్యంబులుం బానకంబులు రచియించు
 వైశారద్యంబును, సిరావ్రణంబుల వేధించుటయందును
 గూఢంబులయిన శల్యంబుల నుద్ధరించుటయందును సామర్థ్యం
 బును, హీనరసంబు నధికరసంబు సమరసంబునగునట్లన్నాది
 పచనవిజ్ఞానంబును, వృక్షలతాదులకుఁ బ్రసవఫలాద్యుత్పత్తి
 తత్పాలనంబులకు సాధనంబులగు దోహదంబుల యెఱుకయు,
 ధాతుపాషాణాదులద్రుతియు వానిభస్మీకరణంబును, ఇత్సువు
 నుండి మధురపదార్థంబుల రచియించు నైపుణియు, ధాతువు
 లఁ గలుపు విన్నాణమును వానిని వేఱుసేయు తెల్వియు,
 ధాత్వోషధముల సంఘటించుజ్ఞానము, లోహంబుల సంయో
 గంబున లోహాంతరము నిర్మించు జ్ఞానమును, తూరనిష్కా
 సనము, నను కలాదశకం బాయుర్వేదమున గ్రధితంబయ్యె.
 వేర్వేఱు పాదవిన్యాసముల నస్త్రప్రతిక్షేపణమును, సంధుల
 నాకర్షించియు బాధించియు మల్లయుద్ధము సేయు కౌశల
 మును, దూరమునుండి యస్త్రముల లక్ష్యవిభేదనమును,
 గాహశాదిసంకేతముల గ్రహించి వ్యూహముల రచియించు
 నైపుణియు, గజాశ్వాదుల గతివిజ్ఞానమున వానియుద్ధాదుల
 నియోగించు కౌశల్యము నను నైదుకలలు ధనుర్వేదోదిత
 ములు. మల్లయుద్ధ మశస్త్రముగఁ బిడికిళ్లతోడను బాహుల
 తోడన చేయునది. అందు మృతునకు స్వర్గముగాని కీర్తిగాని
 రాదు కాఁబట్టి బలదర్పము లుడుగునందాఁకన కావించునది;

కాని ప్రాణాంతమునఱకుఁ గావింపరాదు. వివిధములగు నా
సనముల ముద్రలను దేవతాతోషణము తంత్రోదితము. సా
రథ్యమును, గజాశ్వాదులకు గతిశిత్రుణమును, మృత్తికను
గాష్ఠముననుం బాషాణములను సువర్ణాదులను రచింపఁబడిన
భాండములకు మెఱుఁగు వెట్టుటయు నను నీనాల్గును వేఱుకలల
యగు. చెఱువులు బావులు నూతులు మాడువులు నిర్మించు
నైపుణియు, ఘట్యాద్యనేకయంత్రములయు వాద్యంబులయు
నిర్మాణంబును, జిత్రాద్యా లేఖనంబును, వర్ణరంజనంబును,
వా య్వగ్ని జలసంయోగంబునను దన్నిరోధంబునను జమ
త్కారకరణంబును, రజ్జువిజ్ఞానంబును, బటచిత్రకం బలాది
వయనంబును, రత్నంబుల దోషపరిజ్ఞానంబును, నౌకారథాది
యానకృతియు, స్వర్ణాదిధాతువుల యాథాత్మ్యవిజ్ఞానంబును,
గృత్రిమంబులయిన స్వర్ణరత్నాదుల రచియించు నైపుణియు,
స్వర్ణాద్యలంకార రచనాసామర్థ్యంబును, జర్మంబులకు మా
ర్దవం బాపాదించురీతియు, లేపాదికరణంబును, పశుచర్మాంగ
నిర్హారక్రియాజ్ఞానంబును, దుగ్ధదోహంబును, దస్మశనంబున
నవనీతాహరణంబును, గంచుకాదుల నీవనంబును సీతయు
గృహభాండాది సమ్మార్జనంబును, వస్త్రసమ్మార్జనంబును,
క్షురకర్మంబును తిలమాంసాదులనుండి చమురుగీయుట, హల
కర్మంబును, వృక్షాద్యారోహణనైపుణ్యంబును, ప్రభుమనోను
కూలంబుగ సేవించు తెల్వియు, వేణుదళంబులను, దృణా
దులను దాళపత్రంబులను వేత్రంబునను బుడికాకటాది
నిర్మాణకౌశల్యంబును, గాచపాత్రంబులఁ జేయు చదురును
జలంబుల సంధరించి విడుచు పాటవంబును, రోహంబున

శస్త్రాది క్రియాభ్యాసంబును, గజాశ్వాదులకుఁ బల్యయనం
 బుల రచియించు నొడికంబును, శిశుసంరక్షణ ధారణ క్రీడ
 నంబులనేర్పును, దప్పుచేసినవారిని యుక్తంబుగఁ దాడితులఁ
 జేయు నేరిమియు, నానాదేశలిపిజ్ఞానంబును దల్లెఱునంబును,
 దాంబూలరచన రక్షణంబులు, గలాగుణంబు లయిన శీఘ్ర
 గ్రహణంబును, మందబోధనంబును గూడ నివి యణువడి
 నాల్గుం గలలు. ఎవఁ డేకల నాశ్రయించి జీవించు నిపుణుం
 డగు నతఁడ దానింజేయునది.

ఇది విద్యాకలాస్వరూపనిరూపణ మను

తృతీయప్రకరణము

చతుర్థాధ్యాయము

॥౨౬॥

చతుర్థప్రకరణము

అశ్రనుములు

బ్రహ్మచర్యంబును గార్హస్థ్యంబును వానప్రస్థంబు
ను సన్న్యాసంబు నను నాశ్రమంబులు నాల్గును బ్రాహ్మ
ణులకుఁ గ్రమంబున విహితంబులు. క్షత్రియగాదులకుఁ జర
మంబు గాక తక్కిన యాశ్రమంబులు విహితంబు లయ్యె.
విద్యాభ్యాసార్థంబు బ్రహ్మచర్యంబు నెల్లవానిఁ జూషింప
గార్హస్థ్యంబును దీర్ఘసేవార్థంబును శమదమాద్యభ్యాసార్థం
బును వానప్రస్థంబును మోక్షార్థంబు సన్న్యాసంబును విహి
తంబు లయ్యె. విప్రాకులెల్లను గులాచారంబులకు విరుద్ధం
బుగఁ జరించిన రాజునకుఁ దప్పక దండస్య లగుదురు. రాజుచే
నుపేక్షితంబులు దండంబున నదండితంబులు నగు కులంబుల
కులత్వంబు నకులంబులు కులీనత్వంబుం బొందును. వారు
గ్రమంబున మంత్రజపపరాయణులును నసోనిష్ఠులును దీర్ఘ
సేవాసక్తులును సంచరణ శీలురును గావలయు. రాజులుపే
క్షించిన నాచారహాని వాటిల్లుగ గావున జాగరూకులును
సదాచారప్రవర్తకులు గావలయు.

స్త్రీసాధారణము లగు ధర్మములు

స్త్రీలకుఁ బతిశుశ్రూష గాక జపదీర్ఘసేవాదికంబు
గావింపం జనదు. స్త్రీలకుఁ బతికంటె వేఱుగాఁ ద్రినర్గసాధ

నంబు లేదు. భార్య భర్తకంటెఁ బూర్వము నిద్రనుండి లేచి ముఖప్రక్షాళనాది దేహశుద్ధిం గావించికొని పాన్పుల నుత్థాపించి మార్జన లేపనంబులచే గృహశోధనంబుఁ గావించి సానలంబయిన ముంగిటిం జేరి స్నిగ్ధంబులయిన యజ్ఞపాత్రంబుల నుష్ణోదకంబున శోధించి తొలఁచి యుండవలయుచోట్ల నిల్చి శోషింపఁజేసి పూరింపవలయువానితోఁ బూరించి రక్షించునది. మఱియు వంటయింటిపాత్రంబుల వెలికిఁ దెచ్చి ప్రక్షాళించి మృత్తికతోఁ బ్రాయ్యినలికి యం దగ్ని నింధనంబుల నునిచి రసంబు (పేయంబు)ల నన్నంబుల నింట నున్న ద్రవ్యంబుల వ్యవహారార్హభాజనంబులఁ జింతించి యత్తమామలకు మ్రొక్కి వారిచేతను మగనిచేతను, దల్లిదండ్రులచేతను, సోదరమాతులబాంధవులచేతను దత్తము లగు వస్త్రాలంకార రత్నములను ధరించుచుండునది. కలత్రం బిట్లు పూర్వాష్టాకృత్యంబులం గావించి మనోవాక్కర్మంబుల శుద్ధురాలయి భర్త నిదేశవర్తినియయి నీడయుంబోలె నెల్లపుడు ననుగతయై యతని హితకార్యంబులం జెలివలె నిర్దిష్టకార్యంబుల దాసివలె నుండునది. పిమ్మట నామె వంట గావించి మగనికి నివేదించి వైశ్యదేవార్థ ముద్ధృతమైన యన్నముకంటె మిగిలినదాన భోజనీయుల భుజియింపఁజేసి పిమ్మటఁ బతికి బోనంబు వడ్డించి తదనుజ్ఞాతయై తానును భుజియించి యా యవ్యయచింతచే నహశ్శేషంబుఁ గడపునది. సాధ్యయగు నింతి మరల సాయంకాలమునను మరలఁ బ్రాతఃకాలమున నిట్లు గృహశుద్ధిని గాకంబును గావించుచు సభృత్యుఁ డయిన పతిని భుజియింపఁ జేయుచుఁ దాను సాయంతనమున నధికంబుగాకుండ భుజి

యించి గృహకృత్యంబుఁ దీర్చి శయనీయంబులఁ బఱచి పతి కుపచారంబు సేయుచు నతఁడు నిద్రింపఁ దానును శయనంబు నధివసించి భర్తృగతమానసయు నప్రమత్తయు జితేంద్రి యయు నవివసనయు నై శయనించునది. ఉచ్చైస్త్వనంబుగను బరుషంబుగను నేవారితోడను వివదింపను బ్రలాపింపను దగదు. మఱియు సాధ్వీ ప్రమాదరోషేర్ష్యావచనంబుల నిందితవచనంబులఁ బైశున్య హింసాహంకారదర్పవచనంబుల నుడుగుచు నాస్తిక్య హింసాస్తేయదంభ 'సాహసంబుల వర్జించి ధర్మాధ్మార్థావిరోధిని యయి యతివ్యయశీల గాక పతిని దైవతముగా భావించి యుపచరించుచున్నది యగుచు నీ లోకంబునఁ గీర్తిసుఖంబులను బరలోకంబునఁ బతిలోకంబును బడయు. ఇది యింతులకు నిత్యకృత్యంబు. మీఁద నై మిత్తికం బయిన కార్యంబు చెప్పంబడు. వనిత రజస్వల యయిన మున్ను చెప్పంబడిన కార్యముల నెల్ల నుజ్జగించి యెవ్వనికంటం బడక లజ్జితయై యంతర్గృహంబునకుం బోయి యేకవస్త్రయుఁ గృశయు దీనయు స్నానాలంకారవర్జితయు నప్రమత్తయు నై భూమిన పన్నుండుచు మూఁడురాత్రులు వసించునది. అట్టి కాంత నాల్గవనాఁడు సూర్యుఁడుదయింప సచేలస్నానంబు గావించి భర్తృముఖంబుంగాంచి శుద్ధురాలగుచున్నది. ఇట్లు శుద్ధయై పూర్వమునంబోలె నెల్లకర్మములం గావించునది. ఈ ధర్మంబు ద్విజాతిస్త్రీలకుఁ దఱుచుగాఁ బెరియింతులకును విహితంబు. కాని పెరియింతులు కృషివాణిజ్యాది పురుష కార్యంబులకు నుపకరించువారు గావలెను. భర్తృమరణించిన ననుగమనంబు గావింపనినాఁడు పరగృహంబునకుఁ బోవ నిచ్చ

యింపక సర్వాభరణవర్జితయై బ్రహ్మచర్యంబుననుండి భర్త
వ్రతంబుఁ బాలించుచుండునది. ప్రోషితభర్తృకయు మంగ
ళార్థంబులయిన యలంకారంబులఁ గాక తక్కినవాని వర్జించి
పతిహితార్థంబు దేవతారాధనతత్పర యై యుండునది. స్త్రీ
లెల్లపుడును సంగీతంబులను మధురాలాపంబులను భర్త వశం
వదుండగునట్లు ప్రవర్తించుచు భర్తృసముండగు బంధువును
సుఖంబును బ్రభువును లేడు గావున సర్వస్వంబుం బరిత్య
జించి యతనిన శరణంబు నొందునది. ఇంతికిఁ దండ్రీయు
సోదరుండును బుత్రుండును జుట్టంబులును మితంబుగ నిత్తురు
పతియొక్కండ సర్వస్వంబు నివేదించు. అట్టివానిఁ బూజిం
పని యవిదల కెట్లు సుఖంబు గలుగు.

శూద్రధర్మము

శూద్రుండు చతుర్థవర్ణుండయ్యు సత్కర్మానుష్ఠానంబున
కర్హుండ కాని వేదోక్తంబు లయిన మంత్రంబులను స్వాహా
స్వధావషట్కారంబులను వదలి పురాణేతిహాసోక్తంబులును
నమోంతంబులు నగు మంత్రంబుల సకలకర్మంబులు సేయం
దగు. బ్రాహ్మణులచే వివాహితలగు యువతులందు జన్మించిన
వారు బ్రాహ్మణుండునుంబోలెను క్షత్రివిన్నలయందు జని
యించినవారు క్షత్రియుండునుంబోలెను వైశ్యోధలయందుఁ
బుట్టువారు వైశ్యుండునుంబోలెను గర్మంబులు గావించు
వారు గావలయు. విప్రులవలనను క్షత్రియులవలనను వైశ్యం
గనయందును శూద్రాంగనలయందు నుత్పన్ను లగువారు
శూద్రుండునుంబోలె గర్మంబులు గావించునది. అధముం

ఉగు పురుషువలన నుత్తమ యగు వనితయందు జాతుండు శూద్రాధముఁడు గాన వారికంటె హీనంబుగ నమోమంత్రంబునన సత్కర్మంబుల నాచరించునది. పాశ్చాత్యులు నుత్తర దేశవాసులు నగు యావనులు వేదంబు లప్రమాణంబు లనియుఁ దద్భిన్నంబు లగున వచనంబులు ప్రమాణంబులు ననియుఁ జెప్పుదురు. వారికి హితార్థంబుగ వారి యాచార్యులచే నట్టిశాస్త్రంబు సిద్ధింపఁబడె; కాని లోకస్యనహారాను కూలంబయిన నీతిశాస్త్రం బెల్లవారికి సమగ బు యుండును.

జన్మగుణముల ప్రాశస్త్యము

విశ్వామిత్ర వసిష్ఠ నారదాదులకుఁబోలె నీచమధ్య మాదిభావంబు లొక్కపుడు క్షేత్రమాహాత్మ్యగలుగనను నుండి యొకప్పుడు బీజానుభావంబునను జనులకుఁ గల్గుచుండు. విశ్వామిత్ర వసిష్ఠ నారదాదులు స్వతఃస్సామర్థ్యగలుగనను యుత్తమత్వంబు వడసిరి కాని జాతివలనగ గారు. ఎల్లజాతుల వారుం దమకు విహితంబులుం బూర్వాచరితాబులు నగుధర్మంబుల నాచరింపకున్న గాజాలచే నవశ్యగబు దండసియు లగుదురు. ఎల్లకులంబులవారు, నెల్ల యాశ్రమంబుల వారు వేద్యులు చిహ్నంబులఁ దెలిసికొనఁదిగినట్లుండె ననియు.

పనివాండ్ర రక్షణము

ధాతుకారుల జగత్త్రగములు లోకగు పదార్థగము లెల్ల రేల నారెకులచే భేదంబు రక్షించుచుండ ననియు. మాలికుం గారుశిల్పాదిగణంబు నెల్ల స్వరాష్ట్రగలుగనఁ గాలాంతరగలుగ నేని కార్యంబు గలుగనోపు నని రక్షించుచు నగును మును.

ధూర్తులుందురు గానఁ బెక్కఁ ద్రున్నయెడ వార లలసులు
గాకుండ సేవాకార్యంబుననేని కృషికర్మంబుననేని భృత్య
పదంబుననేని నియోగించునది.

గంజాగృహంబు గ్రామోపశల్యంబున నిర్మింపించి మ
ద్యపుల నందు నిల్పుచు దివాభాగంబునఁ దనదేశంబున నొక్క
పుడేని మద్యపానంబు లేకుండఁ జేయుచు నిక్కార్యంబున
రాజు మిగుల మెలఁకువ గల్గియుండునది.

వృక్షలతాది స్థావరము

మఱియు గ్రామంబున గ్రామ్యంబులు నరణ్యంబున
నారణ్యకంబులు నగు వృక్షలతాదుల నుత్తమంబు లగువాని
వింశతికరంబుల దూరంబునను మధ్యమంబు లగువాని బదియు
నయిదుహస్తంబుల దూరంబునను సాధారణంబులగువాని బది
కరంబుల దూరంబునను గనిష్ఠంబులగు వాని నైదుమూరల
దూరంబునను నాఁటించి యజావి గోమహిష్యాది శకృత్తులను
జలంబులను మాంసాదిదోహదంబులను వానికిం దగునట్లు
రక్షణంబు రాజు గావించుచు వృద్ధియగునట్లు సేయవలయు.
వృక్షలతాదులు దేశంబున వృద్ధి యగుకొలఁదిని తేమంబు
గలుగు నని పెద్దలు సెప్పుదురు. ఉదుంబరాశ్వత్థవటచించా
చందనజంభలంబులును గదంబాశోకవకుల బిల్వామృత కపి
త్థంబులును రాజాదనామ్ర పున్నాగచంపకంబులును సీప
సరళదాడిమాక్షోటంబులును శింశుపా బదర నింబజంబీరంబు
లును ఖర్జూర కుద్దాలలవలీ ధాత్రీ మాతులుంగకంబులును
నారికేళ రంభాజంబువులు చాంపేయమల్లి కాకురువకంబులు

నింకను సుఫలంబులు సుపుష్పంబులు నగు నితరవృక్షంబులును గ్రామ్యంబులు గాన వానినెల్ల గ్రామంబులందునే దత్సమీపంబుననే నారోపించి వర్ధిల్లఁజేయుచుఁ గంటకవతంబులును ఖదిరాదులును దమాలకుటజార్జునపలాశంబులును సప్తపర్ణ శమీ దేవదారువికంకతంబులును భూర్జవిషముష్టి కరవీరకాదులును హారీతక భల్లాతపుష్కరంబులును వీతద్రు శాల్మలివిభీతకంబులును బబ్బులాదులు గుల్మవంతంబు లగు నీవృక్షంబులు నారణ్యకంబులు గావున వాని సరణ్యంబునందు నాటించి భూపతి పెరుఁగఁజేయునది.

కూపాదులనిర్మాణము, జేవాలయాదినిర్మాణము

మఱియు బొస్రులు నూతులుఁ బుష్కరిణులుగ దీక్షాకంబులును విశాలంబులుగఁ ద్రవ్వించి నలుప్రక్కల నోపానంబులు గట్టించి రాజు తనదేశంబున నెల్ల జలసమృద్ధి యగు నట్లు సేయుచు నదులయందు నుమనోహరంబుగ సేతువులు నిర్మింపఁ బంచుచు వానియందు నొకాదితరణసాధనంబు లుభయపారంబుల నుండ నియోగించుచు నేజాటి విద్య కెవ్వఁడు గురువగు మఱియు నేజాటికి నెట్లేపుడు పూర్వము జేగు మా గృహంబు లావీధికి మొదల నిర్మింపించుచు శ్వేతగాఢశంకున నేని గ్రామమధ్యంబున నేని శివనకు విష్ణునకు గణపతికిని గవికిని దేవికిని మేర్వాది షోడశవిధంబులలో నట్లెల్లనను మనోహరంబులు సచిత్రంబులు జలమూలంబులు సమగ్రపప్రాకారంబులు నగు ప్రాసాదంబుల వర్తులంబులనేని చతురశ్రాకారంబులనేని యంత్రాకారంబులనేని శాస్త్రోక్తంబులుగాన నున్నవి.

మలనోనిర్మించుచునది. వీనియుచ్చాయంబు వైశాల్యంబునకు ద్విగుణంబేని త్రిగుణంబే నగు. సహస్రశిఖరంబులచే రమ్యంబును సపాదశతభూమికంబును సహస్రహస్తవిశాలోచ్చాయంబునయిన యాలయంబు మేరుసంజ్ఞంబొలుచు. ఒకదాని కంటె నెకటి యష్టమాంశహీనంబు లగునవి మందరాదులు. ఋక్షమాలియు ద్యుమణియుఁ జంద్రశేఖరంబు మాల్యవంతంబుఁ బారియాత్రంబు రత్నశీర్షంబు ధాతుమంతంబు పద్మకోశంబు పుష్పహాసంబు శ్రీకరంబు స్వస్తికంబు మహాపద్మంబు పద్మకూటంబు విజయంబును నాదిపదగ్రాహ్యంబులు. వీనికిం దగినంతయుఁ బాదహీనంబగు నుచ్చాయంబు గలదియు నగు మండపంబును ముందటిప్రదేశంబునఁ గల్పింపవలయు. ఇట్లు దేవళంబులు గల్పించి వానియందుఁ బ్రతిష్ఠాపకులారాధ్య దేవతాధ్యానపూర్వకంబుగఁ బ్రతిమలఁ బ్రతిష్ఠింపవలయు.

ప్రతిమాభేదము, వాని స్వరూప నిర్మాణాదులు

ధ్యానయోగసిద్ధికై ప్రతిమా లక్షణంబు చెప్పంబడె. ప్రతిమలంజేయువాఁడు ధ్యానపరుండయి ధ్యానానుసారముగ నిర్మించునది. ధ్యానముకంటెఁ బ్రతిమాలక్షణముఁ దెలిసికొనవేఱుసాధనము లేదు. ప్రతిమానిర్మాణంబునఁ బ్రత్యక్షపరిశీలనము ననుపయుక్తము. ఇసుముతోడను బిండితోడను రంగులతోడను గాజరంగుల పూతతోడను మంటితోడను గట్టలతోడను రాలతోడను వెండి బంగారుమొదలగు వానితోడను జేయఁబడిన విగ్రహంబులలో నుత్తరోత్తరంబు

తాలమితయుఁ గావలయు. మూర్తులకు దేశభేదంబున సప్త
తాలాద్యాన్నత్యంబు కల్పితం బయ్యె. స్త్రీమూర్తియు వానున
మూర్తియు నెన్నండు సప్తతాలోన్నతయ కావలయు. నర
నారాయణ విగ్రహంబులును రామప్రతిమయు సరసింహ
మూర్తియు దశతాలప్రమాణంబు లయి యుండు. బాణుండు
బలీంద్రుండు భార్గవుండు నర్జునుండును దశతాలు రని చెప్పం
బడిరి. క్రూరులుగు చండీభైరవవేతాలురును హయశీర్షుండును
షోడశతాలురు. మఱియుఁ బైశాచీవిగ్రహంబులు నాసురవిగ్ర
హంబులు నెల్లపుడు షోడశతాలోన్నతంబుల కావలయు.
హిరణ్యకశిపుండును వృత్రుండును హిరణ్యాక్షుండును రావణ
కుంభకర్ణులును నముచియు శుంభనిశుంభులును మహిషాసు
రుండును రక్తబీజుండు ననువారి విగ్రహంబులు షోడశతా
లోన్నతంబులై యుండునది. బాలవిగ్రహంబులు పంచతా
లంబులును గుమారవిగ్రహంబులు షడ్తాలంబులు నగు. కృత
యుగంబున విగ్రహంబు లెల్ల దశతాలప్రమాణంబులును
ద్రేతయందు నవతాలయుతంబులును ద్వాపరంబున సప్తతాల
మాత్రంబులును గలియందు సప్తతాలద్వయసంబులు గావ
లయు ననియుం జెప్పుదురు. నవతాలప్రమాణంబు మూర్తి
యగునపుడు ముఖం బేకతాలంబు లలాటంబు చతురంగులం
బును బిమ్మట నంతయె నాసికయు నాసికకుఁ గ్రిందిభాగంబు
హనువువఱకును నాల్గంగులంబులును గ్రీవ నాల్గంగులంబు
లును హృదయం బొకతాలంబును నెదకుఁ గ్రిందటి ప్రదేశం
బున సురవ్యంబయిననాభి యొకతాలప్రమాణంబును దానికిఁ
గ్రిందిభాగంబున ననురూపం బగు లింగంబును నూరుపరిమా

ణంబు రెండుతాలంబులును జానువులు నాల్గంగులంబులును
 జంగలు రెండు తాలంబులును గుల్భంబులకుఁ గ్రింద నాల్గంగు
 లంబులు నుండునట్లు శిల్పిచేఁ బ్రతిష్ఠాపకులు ప్రతిమల
 నిర్మింపఁజేయునది. ఇది నవతాలప్రమాణం బయిన విగ్రహా
 వయవనిరూపణం బని బుధులు సెప్పుదురు. దీని ననుసరించి
 సప్తతాలప్రమాణంబులకు నష్టతాలప్రమాణంబులకు దశ
 తాలోన్నతంబులకు నవయవనిరూపణంబు సేయందగు. మఱి
 యు నెల్లయర్చులకు సిగమొదలు కేశాంతంబుదనుక మూఁ
 డంగులంబుల పరిమాణంబును భాహువులంగులులతో నాల్గు
 తాలంబుల పరిమాణంబు గలవియు నందుఁ గందంబు మొదలు
 కొని కూర్పరంబుదనుక నిరువది యంగులంబుల పరిమితి గల
 వియు నగునట్లును గక్షంబులనుండి కూర్పరంబుదాకఁ బదియు
 మూఁడంగులంబు లుండునట్లును మధ్యమాంతంబయిన కరం
 బిరువదియెన్ని దంగులంబులు గలిగియుండునట్లును జేయించు
 టుత్తమంబు. మఱియుఁ గరతలంబున కే డంగులంబులును
 నడిమివ్రేలి కయిదంగులంబులు నుంగుటంబునకుఁ దర్జనీమూల
 పర్వంబు నొందునట్లుగాఁ బరిమాణంబు సార్థత్యంగులం
 బును రెండుపర్వంబులును దక్కినవానికి మూఁడేసి పర్వంబు
 లును దర్జననామికలకు మధ్యాంగులంబుకంటె సర్థాంగు
 లంబు న్యూనంబుగను గనిష్ఠిక కనామిక కంటె మెక్కయంగు
 లంబు తక్కువ పరిమాణంబును నుంచునది. పిమ్మట భాదం
 బులకుఁ బదియు నాలుగంగులంబులును దక్కిన వ్రేళ్ళకు
 సార్ధైకాంగులంబును పరిమాణంబు గలుగునట్లు శిల్పజ్ఞుఁ
 డొనర్చునది.

ఇంకను బాణిపాదములును గుల్ఫములును సిరలు గన్పింపకుండునట్లును బ్రతిమావిశారదులు నిర్ణయించిన యీ యవయవంబు లింతకంటె నధికంబుగను న్యూనంబు గను నుండనట్లును శిల్పులు మిగుల మెలఁకువతో విగ్రహంబులఁ జేయునది. కృశంబులనేని స్థూలములనేని యన్ని యవయవంబులను రమ్యంబు లయిన యర్చలు పెక్కిటియం దొక్కటి యుండుం గాని యన్నియు నుండవు. శాస్త్రవిహితపరిమాణానుసారంబుగ నిర్మింపఁబడిన యంగంబులతోఁ గూడిన ప్రతిమలె విద్వాంసులకు రమ్యంబులగుంగాని తద్విరుద్ధంబు లట్టివి గానోపవు. మనంబు రంజించు విగ్రహంబులె రమ్యంబులు గాని శాస్త్రవిహితంబులు గావని కొందఁ జెందురు. మఱియు మున్ను చెప్పిన పరిమాణం బౌన్నత్యంబునకును మీఁదం జెప్పు నది వైశాల్యంబునకు నగు.

విగ్రహంబులకు నెనిమిదంగులంబుల విశాలంబయిన లలాటంబును నంతటిభ్రావులును మూఁడంగులంబుల నేత్రంబులు నందు నడుమ నొక్కంగులంబు కనీనికయు రెండంగులంబుల భ్రామధ్యంబును నాసామూల పరిధి యొకయంగులంబును దద్బిలద్వయంబున కంగులద్వయ వైశాల్యంబును శ్లేష్ణంబయిన నాసిక యౌన్నత్యంబు సార్ధైకాంగులంబును గంధరామూలంబు మొదలొని యంసపర్యంతము నెన్నిదంగులములు రెండుబాహువుల నడిమితావు రెండుతాలంబులును స్తనమధ్యం బేకతాలంబును రెండుకర్ణంబుల నడిమితావు పదియు సాఱంగులంబులును గర్ణంబులకు సెలవులకు మధ్య నెన్నిదంగులంబులును నాసకు గర్ణంబులకు మధ్య

కూలముగఁ బ్రసన్నాక్షిని గావించి ధ్యానించునది. ప్రతిమా
 పరిమాణమున సగమున నేని । మూడవయంశమున నేని విగ్ర
 హమునకుఁ బీఠముగల్పించి తత్పరిమాణముకంటె ద్విగుణముగ
 నేని త్రిగుణముగ నేని యెత్తుగ నాలయద్వారము నిర్మింపించి
 పీఠాన్నత్యముకంటె దశకరోన్నతముగ గోడవెట్టించి ద్వార
 ము నుచ్చాయముకంటె ద్విగుణముగ నేని త్రిగుణముగ నేని
 యధికముగఁ బ్రాసాదంబు నిర్మింపించి యందేక భూమిక మొదలు
 సపాదశతభూమికాపర్యంతము శక్త్యనుసారముగఁ గట్టించి
 నలుదిక్కుల మండపములు స్థాపకుండు నిర్మింపించునది.
 ప్రాసాదముల నేని మండపముల నేని శిఖరము నిర్మింపించు
 నెడల స్తంభములు నుపకుడ్యముల నిర్మింపించునది. గర్భా
 లయవిస్తారము విగ్రహప్రమాణముకంటె నయిదుగుణము
 లేని యాఱుగుణము లేని ప్రతిమకన్ని దెసలను లేకున్న
 నెదుటిదెసనయినను విశాలముగ నుండవలయు. ఏదేవ
 తలకు రూపము చెప్పఁబడకుండు నాదేవతలకు నాల్గుభుజము
 లును నాయుధంబులు చెప్పఁబడకున్న మీఁదికరముల నభ
 యవరముద్రలును గ్రిందికరముల శంఖచక్రములేని యంకుశ
 షాశములేని డమరుశూలములేని కమలకలశంబులేని జప
 మాలాపుస్తకములేనియు యథాకామముగ నిలుపం దగు
 ఏదేవునకు శిరోబాహుల్యము చెప్పంబడు నక్కడ గ్రీవాము
 కుటకంఠములు వరుసతో నేత్రకర్ణయతముగ శిల్పి నిర్మింపఁ
 దగునుగాని బాహుబాహుల్యంబు చెప్పినచో స్కంధభేదంబు
 గల్పింపక మోచేతి క్రింది ప్రదేశమున దృఢముగ హస్త
 ములఁ గల్పించునది. బ్రహ్మవిగ్రహమునకు మొగములు నలు

తేకున్నను దోషంబులేదు. మఱియు బాణలింగంబులందును
 స్వయంభూవిగ్రహంబులందును జంద్రకాంత విగ్రహంబు
 నందును గండకిం బుట్టిన మూర్తులందును మానదోషంబు
 లేదు. సువర్ణాదిధాతువులను బాషాణంబులను నిర్మించిన విగ్ర
 హంబున దోషవిచారంబు సేయునది. కృతయుగంబున శ్వేత
 శిలను ద్రేతను బీతశిలను ద్వాపరంబున రక్తశిలను గలిని
 గృష్ణశిలను శిల్పి విగ్రహంబులఁ జేయందగు. శ్వేత సాత్వి
 కియు రక్తయుఁ బీతయు రాజసియుఁ గృష్ణవర్ణ తామసియు
 నని విద్వాంసులు సెప్పుదురు. కొందఱు గృతంబున సువర్ణం
 బునను ద్రేతను రజతంబునను ద్వాపరంబునఁ దామ్రంబునను
 గలిని నారకూటంబునను విగ్రహనిర్మాణంబు చెప్పిరి. శివ
 ప్రతిమ శ్వేతవర్ణయు విష్ణుప్రతిమ కృష్ణవర్ణయు సూర్యశక్తి
 గణేశ్వరప్రతిమలు తామ్రవర్ణంబులును గావలయు నని బుధు
 లు చెప్పుదురు. ఇట్లు లోహనీసాదుల నిర్మించు ప్రతిమలను
 శాస్త్రవిహితప్రకారంబున నిర్మింప వలయు నని బుధులు
 వక్కాణించిరి. చలార్చయందేని స్థిరార్చయందేని సలక్షణం
 బయిన ప్రతిమ నాలయంబున స్థాపింపవలయును గాని సర్వ
 సౌఖ్యవినాశనియయిన విలక్షణప్రతిమ నేవాఁడును స్థాపింపఁ
 దగదు. మీఁదటి ప్రతిమాలక్షణంబు లన్నియు సేవ్యసేవక
 భావంబునందుఁ జెప్పఁబడినవి గాని ప్రమోదంబునకుఁ గల్పి
 తంబులందుఁ గావు. ప్రతిమలయందుఁ బెక్కుదోషంబు లున్నను
 బరమేశ్వరాయత్తచిత్తుం డయిన యర్చకుని తపోబలంబున
 నవియన్నియు నశియించు. దేవత కెదుటనుండు గండపంబున
 విగ్రహంబులకంటె నర్థపరిమాణంబున నేని పూర్ణపరిమా

గంబున నేని యధికంబుగ నుండునట్లు శిల్పి వాహనంబులఁ గల్పించునది.

గరుడవాహనంబు రెండుబాహులు మోమునఁ జంచువు మంచికన్నులు శోభనపక్షంబులు నరాకారంబును గిరీటంబును గవచంబు నంగదంబులు గలిగి బద్ధాంజలియు నమ్రశీర్షంబు సేవ్యపాదాబ్జలోచనంబు నయి వెలయవలయు. మణియు దేవతలకు వాహనత్వంబు నొందినపక్షులు సింహ వృష భాడి మృగంబులును గామరూపంబుల కాని విద్వాంసులయిన శిల్పులు వానినామంబులకుఁ దగిన యాకారంబులతోడన దేవాలయమండపంబుల సుభూషణభూషితంబులుఁ దత్తద్దేవతాధ్యానతత్పరంబులు నగునట్లు నిర్మించునది. మూర్తాలంబు నాకృతియుఁ బచ్చని వర్ణంబును నల్లనిచాఱులును పెద్ద శరీరంబుం గలిగి నటలు లేనిది వ్యాఘ్రంబును సన్నంపునడుమును బెద్దకన్నులును విశాలంపుఁ జెక్కులును స్థూలంబులగు గనుబొమలును గలిగి ధూసరవర్ణంబును కృష్ణాంఛనంబులు లేనిదియై జడలుగల మనోహరాకారం బయిన మహాసర్వంబుగల జంతువు సింగంబు. సింగంబునకును శార్దూలంబునకును భేదంబు కేసరంబులచేతను లాంఛనంబులను వర్ణంబునన కాని తక్కిన యాకారంబునఁ గొన్నింపను. గజానను నాకారంబు పృథూదరంబును లంబకర్ణంబును మహాస్కంధంబును సంక్షిప్తచరణంబును బీనహస్తంబును దీర్ఘశుండంబును భగ్నవామదంతంబు నిచ్చానుకూలవాహనంబును నగు నట్లును గూఢంబులగు సెన్దులు సందులు ధమనులు గలుగునట్లును బరిమాణానుసారంబుగ శిల్పులు నిర్మింపవలయు. శుండాచండం

బునకు నాల్గుతాలంబులు నాఱంగులములును మస్తకము
 నకుఁ బదియంగులములును భ్రూగండంబులకుఁ జతురంగులం
 బులును గర్ణములకు దశాంగులదైర్ఘ్యము నష్టాంగులవిస్తార
 మును గర్ణముల కంతరంబు పదునాల్గంగులంబులును మస్తక
 పరిధి షట్త్రింశదంగులములును నేత్రములకుఁ గ్రిందికర
 పరిధి రెండుతాలములు రెండంగులములును దంతమున కాఱం
 గులంబుల దైర్ఘ్యంబును, నూరుమూలపరిధి ముప్పదియా
 ఱంగులంబులును, దదగ్రపరిధి యిరువదిమూడంగులంబు
 లును, జంఘామూలంబునకు నిరువది యంగులంబులును,
 బాహుమూలపరిధి యంతకంటె రెండంగులంబు లధికం
 బును గంతంబునకు మూడంగులముల దైర్ఘ్యంబు, నుదరంబు
 నకుఁ జతుస్తాలపరిణాహంబును, గణపతి విగ్రహంబునకుఁ బరి
 మాణంబు విశేషజ్ఞులచే జెప్పబడియె. శక్తివిగ్రహంబులకుఁ
 బయోధరోత్సేధం బయిదంగులంబులుం గటి వైశాల్యంబు
 మూడు తాలంబులు రెండంగులంబులు నయియుండు. స్త్రీ
 విగ్రహావయవంబు లెల్లను సప్తతాలవిగ్రహంబునకుఁ దగి
 నట్లు నిర్మించునది. అట్లయినను మొగము ద్వాదశాంగులంబు
 గావలయు. కంధరంబువలె శిరంబు వర్ధిల్లదు గాన శిశువిగ్ర
 హంబులు ప్రాస్వకంధరంబును బృథుశిరంబును గలిగియుండ
 వలయు. బాలావయవంబులకుఁ బరిమాణనియమంబు లేదు
 గావున నవి శోభాధ్యంబు లగునట్లు కల్పించునది. అయిదేం
 డ్లకుఁ బిమ్మట నిరువదేండ్ల దనుక బాలుండును బదియునా
 తేండ్లదనుక బాలికయు మిగుల వర్ధిల్లి తర్వాతఁ బూర్ణావ
 యవసంపత్తి నెందుదురు. సప్తతాలాదిప్రమాణంబు విగ్ర

హంబుల కవయవసంపత్తి పూర్ణంబయిన వెనుక నిర్ణీతంబయ్యె.
కొన్ని విగ్రహంబులు శాల్యంబునను గొన్ని తారుణ్యంబునను
గొన్ని వార్ధకంబునను నున్నట్లు రచియింప మిగుల శోభా
భ్యంబులగు. సప్తతాలమితం బయిన విగ్రహంబునకు మోము
నకుఁ గ్రిందఁ గంతంబున మూడంగులంబులును హృదయం
బున నుదరంబున నెక్కింకొక్కట నవాంగులంబులును సక్తి నష్టా
దశాంగులంబులును జానువుల మూడంగులంబులును జం
గలఁ బదియు నెన్నిది యంగులంబులును గుల్ఫంబులకుఁ గ్రింద
మూడంగులంబులును పరిమాణం బుండవలయు. అష్టతా
లమిత ప్రతిమకు జంగలయు నూరులయు మానంబు నిరు
పదియొక్క యంగులంబులును దక్కినవాని పరిమాణంబు
సప్తతాలప్రతిమావయంబులకంటె నొక్కొక్క యంగులం
బున నధికంబుగను నుండవలయు.

దశతాలంబయిన మూర్తికి ముఖహృదయంబులు నుద
రవస్తులును ద్రయోదశాంగుల మితంబులును గుల్ఫాధో
భాగంబును గ్రీవయు జానువులును బంచాంగుల మితంబు
లును నూరువులు జంగలు నిరుపది మూడంగులంబుల పరి
మితి గలవియు నేకాంగులమితం బయిన శిరోమణియు నేబది
యంగులంబుల బౌహువులు నుండవలయు. ఇంతకంటె హీన
ప్రమాణంబులయిన ప్రతిబింబంబుల యవయవంబులకెల్ల రెం
డేసి యంగులంబుల పరిమాణంబు తక్కువయై యుండు. దశ
తాలాధికప్రమాణంబు లయిన మూర్తుల యవయవంబులెల్ల
మీదటి మూర్తుల యవయవంబులకంటె నెక్కింకొక్క యం
గులంబున నధికమగు పరిమాణంబు గలవి యగునట్లు బుద్ధి

మంత్రుడయిన శిల్పి రచియించునది. దీర్ఘోరుజంఘయుఁ గూ-
 రాకారయు భీషణియు నగు మూర్తి యాసురి . యనియు
 నదియె మిగులం గృశయయ్యేనేని పై శాచియనియు విబుధులు
 వ్యవహరింతురు. సర్వప్రమాణంబులయందును జేతి నడిమి
 ప్రేలికి నాటంగులంబులకంటె నధికంబుగను నయిదంగులం
 బుల కంటె హీనంబుగను బరిమాణంబు శిల్పి నిర్మింపఁదగదు.
 మఱియు విగ్రహంబులు బాలసదృశంబులుం దరుణసదృ
 శంబులు నిర్మింపఁదగుం గాని యొక్కపుడేని వృద్ధసన్నిభం
 బులు సేయందగదు. దేశాధిపతు లిట్లు శాస్త్రప్రకారం
 బునఁ జేయంబడిన విగ్రహంబులఁ దమదేశంబున నెల్లచోట్ల
 బ్రతిష్ఠింపించి ప్రతివత్సరంబును వానికి మహోత్సవంబులు
 సేయింపించుచు దేవాలయంబున మానహీనయు భగ్నయు
 నగు ప్రతిమ నుండనీక శిథిలంబు లగు దేవశంబుల నుపేక్షిం
 పక మహాయత్నంబున నుద్ధరించుచుఁ బ్రజలచేఁ జేయింపం
 బడు నుత్సవంబులెల్ల వర్ధిల్లఁజేయుచు దేవతలఁ బురస్కరించు
 కొని నృత్తగీతవాద్యాది సుఖంబు లనుభవించుచు బ్రజల
 దుఃఖంబున దుఃఖంబును దత్సుఖంబున సంతోషంబుం బొందు
 చుండునది.

ఇది శుక్ర నీతిసారంబునఁ జతుర్థాధ్యాయంబునఁ జతుర్థప్రకరణము

చ తు ర్థ థ్యా య ము

—

పంచమ ప్రకరణము

రాజు ధర్మము

ప్రజ స్వతంత్ర యయ్యెనేని స్వేచ్ఛానుసారంబుగఁ జరియించుం గాన రాజు జనుల వ్యవహారంబు లన్నియు బాగుగం బరిశీలించుచు దుష్టుల నిగ్రహించు చుండవలయు.

ఇష్టహాని గావించువాఁడు శత్రువును బాపప్రచారండు దుష్టుండు నని చెప్పంబడుదురు. రాజునకుఁ బ్రజేష్టసంపాదనంబు న్యాయ్యంబు. అదియె పాలనంబు ననంబడు. ఏవాఁడు నెవనికి ననిష్టంబు గావింపకుండ నివారించుటయె శత్రునాశంబును నేవాఁడును బాపంబుసేయకుండ శాసించుటయె దుష్టనిగ్రహంబు నని నీతికోవిదులు నల్కుదురు. సదసద్వివేకపూర్వకంబుగ నీ రెండు గుణంబులు గల రాజులకు స్వప్రజాధర్మసంస్థాపనంబును స్వార్థసంసిద్ధియు సులభంబు లయియుండు.

సభానిర్ణయము

పార్థివుండు క్రోధలోభవర్జితుండయి యమాత్యులతోడను బురోహితునితోడను బ్రాహ్మణులతోడను, బ్రాహ్మివాకునితోడను గూడి సమాహితాంతఃకరణం డయి ధర్మశాస్త్రానుసారంబుగ రాచకర్జంబులఁ గ్రమంబుగఁ బరిశీలించు

నది. బుద్ధిమంతుఁ డయిన రాజుండె సభ్యుండొండె నొక్క
 రుండు తగవులఁ బరిష్కరింపను రహస్యంబున వాదిప్రతి
 వాదుల వివాదాంశంబు వినను నొక్కపుడుం దగదు. రాగ
 లోభ భయద్వేషంబులును నేకతంబున వాదుల యభిప్ర
 యంబు వినికీయు నను నైదును బక్షపాతారోపహేతువు లని
 నీతిజ్ఞులు వల్కుదురు. ఏరాజు సుఖి యయ్యుఁ బౌరజానపద
 కార్యంబులు విచారింపకుండు నతఁడు ఘోరనరకంబునం బడు.
 మఱియు నేయధిపతి మోహంబున నధర్మంబుగఁ గార్యం
 బులఁ దీర్చు నతఁడు శీఘ్రకాలంబున శత్రువశుండగు. వాది
 ప్రతివాదుల వచనంబులు విని శాస్త్రసభ్యనిరపేక్షంబుగ
 రాజొక్కరుండ వివాదంబు దీర్చిన నుత్తమలోకహానియు
 నాయుర్జ్ఞానియు శత్రులవలని భయంబును స్వజనాపదయుఁ
 బాటిల్లుం గాన శాస్త్రంబును సభ్యులం బురస్కరించికొని
 వివాదంబులఁ దీర్చుచుండవలయు. రాజునకుఁ గార్యనిర్ణయంబు
 సేయ నెడము లేనియెడ జితేంద్రియుండు నపక్షపాతియు
 శాంతప్రకృతియుఁ బరలోకభీరువు ధర్మశాస్త్రజ్ఞుఁడు ననల
 సుండు వేదవిదుండు నగు విప్రునిఁ దద్విషయంబున నియోగించు
 నది. విద్వాంసుండగు బ్రాహ్మణుండు లభింపఁజేసి ధర్మశాస్త్ర
 జ్ఞులగు క్షత్రియాదుల నియోగించునది; కాని శూద్రు వర్జించు
 నది. మఱియు రాజవంశ్యులు ప్రాయికంబుగ బుద్ధిమంతు లయి
 యుందురు గాన వారినైనఁ దద్విషయంబున నియోగింపఁదగు.
 వ్యవహారంబు నెఱిగినవారు ప్రాజ్ఞులు సద్వృత్తశీలురు గుణా
 న్వితులుం బగటయందా నెయ్యరయందు సములు సత్య
 వాదులు నరివర్గంబు జయించినవారు ననలసులు ప్రియంవదులు

నగు నెల్లజాతుల వారిని సభ్యుల (Councillors) నృపతి కార్య నిర్ణయార్థం బేర్పఱచుచునది. మఱియుం గృహీతములును గారు పులును శిల్పులును వృద్ధిజీవులు శ్రేణులును నర్తకులును మఱియు లింగులుం జోరులును వారివారి జాతితో సంబంధించిన ధర్మనిర్ణయంబు సల్పునపుడు తజ్జాతిధర్మంబు లితరులకు దుర్విజ్ఞానంబులు గావునఁ దత్తజ్జాతివృద్ధులన వాని నిర్ణయింప రాజు నియోగించునది. ఆత్మహితంబు గోరు రాజు బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమంబుల నున్న వారి కాశ్రమ ధర్మనిర్ణయార్థంబు వివాదంబు మోడమినపుడు విరుద్ధంబుగ భాషింపక యోగులుం దపస్వులును మాయావిదులును సులభ కోపులు గావున వారి వివాదంబులు వేదవిదులచేతన తీర్చింప వలయును గాని స్వయముగఁ బరిశీలించి తీర్పదగదు. రాజు లెస్సగ నెఱింగినవాడయ్యుఁ దపస్వులకు నాచార్యులకు నుపదేశింపఁదగదు. అరణ్యవాసులను సార్థంబువారిని సైనికులను వారివారి వివాదంబులు దీర్ప రాజు నియోగింపవలయు. ఎవ్వరెం దభియుక్తులు మఱి యెవ్వరెందు నియుక్తులు వారు దాని గుణదోషంబులఁ బరిశీలింప రా జాజ్ఞాపింపవలయు. మఱియు ధార్మికులు సుపరీక్షితులు పుంగవంబులువ్రాలె వ్యవహార ధురంధరులు నగు సభ్యులను ధర్మనిర్ణయార్థంబు నియోగించునది. లోకాచారజ్ఞులును వేదజ్ఞులును ధర్మశాస్త్రజ్ఞులు నగు విప్రులేడ్డురేని మైదుగురేని మూపురేని యెచ్చట వసింతు రాసభ (Assembly) పరమపావని యగు. ఆ సభయందుఁ జేయు ధర్మ నిర్ణయంబు విచక్షణు లగువారు విన ననుజ్ఞ ధర్మాధిక్యతం డీవలయు. సభయందు నియుక్తుండయిన ననియుక్తుండయినను

ధర్మజ్ఞుండు శాస్త్రానుసారంబుగను సత్యంబుగను బల్కుఁగానఁ బల్కునతగు. విద్వాంసుఁ డట్టిసభకుఁ బోవఁదగదు. పోయిన సత్యంబు పలుకం దగు. ఎఱిగియు సత్యంబు పల్కునివాఁ డును విరుద్ధంబు పల్కువాఁడును గిల్చిషంబు నెందు. రాజుచే విదితంబులయిన కులగణాదులెల్లను స్వకులోచితకర్మంబులఁ గావించుచు స్త్రీయాది దుష్కర్మంబులఁ గావింపక చరియించు. కులంబువారు విచారింపలేని కార్యంబు సభ్యులును వారు విచారింప శక్తులు గాని కార్యంబు తదధ్యక్షుండు (Officer) నతనికి సాధ్యంబుగాని కార్యంబు రాజును విచారింపవలయు. కులంబువారికంటె సభ్యులును వారికంటె సద్యక్షుండు నెల్ల వారికంటె ధర్మాధర్మనియామకుఁ డయిన రాజు నధికులు గదా! ఉత్తమాధమమధ్యంబు లయిన వివాదంబులఁ దీర్చు నపుడు ప్రభుబుద్ధులందఱు నతిక్రమించి వర్తిల్లు. ఒకవిద్య నధి గమించినవాఁడు ధర్మనిర్ణయంబు సేయ సమర్థుండు గాఁడు గావున రాజుచే బెక్కువిద్యలు నేర్చిన యుత్తముండు వివా దంబుల ధర్మనిర్ణయార్థంబు నియోగింపఁబడవలయు. పెక్కు శాస్త్రంబుల నెఱిగిన యుత్తముండు చెప్పినది ధర్మం బగు. అధ్యాత్మవిచారంబు సేయువాఁ డొక్కఁ డయినను ధర్మనిర్ణయంబు సేయందగు. తేఁడు శ్రేష్టులయిన వేత్వేఱు ధర్మాధి కారులతోఁ గూడి వ్యవహారానుచితనంబు పెక్కుసారులు కావింపవలయు. ఎవఁడు వాదిప్రతివాదులను సభ్యులను లేఖ కులం బ్రేక్షకులను ధర్మప్రతిపాదకవాక్యంబుల రంజించు నతఁడు సభ్యపదంబును దదధ్యక్షపదంబును బొందఁదగు.

సభాంగములు

స్పృహుడును, నధికృతుడు (Officer), సభ్యులును (Councillors) ధర్మశాస్త్రంబును, గణకుడు (Accountant), లేఖకుడును, హేమంబు, నన్నియు, జలంబును, భటులు, ననుపదియు ధర్మాధికరణంబున కంగంబులు. ఈ దశాంగములు గల యేసభ నధివసించి రాజు కృతమతియై న్యాయము విచారింపుచు నాసభ యజ్ఞసదృశం బయి వెలయు. ఈ యంగముల యందు నధికృతుడు వివాదవత్తయు రాజు శాసకుండును సభ్యులు కార్యపరీక్షకులుఁ గావలయు. స్మృతి నిర్ణయమును జపదానాదులం జెప్పును. హిరణ్యాక్షులు శపథార్థమును జలము తృషానివారణార్థము నుపయోగించు. గణకుఁ డర్థముల గణింపుచు. లేఖకుఁడు ప్రకృతంబయిన న్యాయము లిఖింపుచు. (భటు లూడిగము సేయవలయు.) శబ్దార్థముల నెఱిగినవారు శుచులు నానాలిపిజ్ఞులు గణనాకుశలులు నగు గణక లేఖకులు రాజుచే నియోగింపఁబడవలయు. ఎల్లజనుల వ్యవహారములు ధర్మశాస్త్రానుసారముగ నిందు మిగులఁ బరిశీలింపఁబడుటం జేసి యీసభ ధర్మాధికరణము (Court of Justice) నాఁబడు. పార్థివుండు వ్యవహారముల విచారింపఁగోరి శుచులగు బ్రాహ్మణులతోడను మంతనంబు నెఱిగిన యమాత్యులతోడను వినీత వేషుండై సభం బ్రవేశించి ధర్మాసనం బధిష్ఠించి కార్యవిచారంబునకుఁ దొడంగి యర్థిప్రత్యర్థులయందు సముడయి వారి వివాదాంశంబుల నడిగి శాస్త్రసిద్ధంబులు లోకసిద్ధంబులు నగు హేతువులతో జాతిధర్మంబులు జనపదధర్మంబులు శ్రేణీధర్మంబులు గులధర్మంబులు బాగుగం బరికించుచు క్షత్రధర్మంబు నతిక్రమింపక తీర్పవలయు.

వాడుకలో నున్న ధర్మములు

పురాతనంబు లయిన జాతి దేశ కుల ధర్మములు రాజు రక్షింపకున్నఁ బ్రజ మిగుల ఖోభించు. దాక్షిణాత్యులయిన ద్విజులు మాతలకన్య నుద్వహింతురు. మధ్యదేశంబునఁ గర్మ కరులును శిల్పులును గోమాంసంబు భుజియింతు. అచటి నరు లెల్లరు మత్స్యములం దినువారును స్త్రీలు వ్యభిచారా సక్తలు. ఉత్తరదేశమునఁ బెక్కండ్రు స్త్రీలు మద్యంబు ద్రావువారును గలరు. మఱియు నచట రజస్వలలు మనుజులకు స్పృశ్యులగుదురు. ఖశజాతుల భర్తృకయైన భ్రాతృభార్యం బెండ్లియాడుదురు. ఈజనుల కివి యప రాధంబు లని యెంచి రాజు ప్రాయశ్చిత్తంబునేని దమంబునేని విధింపఁదగదు. ఎవరి కే యాచారంబులు పరంపరా ప్రాప్తంబులుం బూర్వానుష్ఠితంబులు నగు నవి వారి కనుష్ఠేయంబుల కాని యితరుల కవి దూష్యంబు లగు. కలియుగంబున శ్రీమంతులు జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధులును వేదవిముఖులుఁ దంత్రకర్మరతులుం బరస్త్రీధనలుబ్ధులును బ్రాయశంబుగ నగుదురు గాన రాజు వారినధికముగ దండించి ధర్మమార్గంబునకుం ద్రిప్పనది.

రాజు వాదిం బరీక్షించి యతనివాదమును వినువిధము

రాజు పూర్వాహ్లాంబున స్మృతులం బరిశీలించుచు మధ్యాహ్నంబున న్యాయంబులు విచారించునది కాని మనుష్యమారణంబు స్త్రీయంబుం బ్రజలకతిపీడాకరంబయిన యప రాధంబును గాలనియమంబుసేయక తక్షణంబ విచారింపవలయు. వాది (Plaintiff) ధర్మాసనగతుం డయి మంత్రులతోఁ

గూడియున్న నృపుఁ జేరి సత్యంబు చింతించుచు నధర్మంబు నకుఁ జొరక జాగరూకుఁ డయి నివేద్యాంశంబు లిఖించి నమస్కరించి ప్రాంజలియై వినయముం డగుచు నివేదించునది. రాజులు నివేదింప నేతెంచినవానిం జూచి యథార్హంబుగ సత్కరించి బ్రాహ్మణులతో సాంత్వనంబున నతనికి దుఃఖోపశమనంబు నేసి యేకర్జంబున నిచటి కేతెంచితి వేదుష్టునిచే నేకాలంబున నేచోట నేకారణంబున నేపీడ నందితివి సత్యంబు చెప్పు మని యడిగి యతఁడు చెప్పునది వినవలయు. మరియు నాచెప్పినదాని లేఖకుఁడు ప్రసిద్ధంబున లిపిని సులభార్థంబగు భాషను వ్రాయవలయు.

శ్లోకములు

వాది ప్రతివాదులు చెప్పినదానికి విరుద్ధముగ వ్రాసిన లేఖకునిఁ జోరదండమున దండించుచు నట్టివ్రాతను మన్నించు సభ్యులను బలాత్కారంబున లిఖితంబు గ్రహించువారిని నట్లు దమియించుచు రాజు వ్యవహారముల విమర్శించుచుండ వలయు.

¹ న్యాయముల విచారించువిధము

రాజు సభకు రానియపుడు ప్రాడ్వివాకుఁడు సభాగతుని నట్లడిగి రాచకర్జముల విచారించునది. వాదిప్రతివాదులఁ బృచ్ఛ నేయుటచే బ్రాట్టెనయు వారు చెప్పినదాని విని విచారణసేయుట నేని సభ్యులతోఁ (Assessors) గూడి ధర్మాధర్మములు నిర్ణయించి పలుకుట నేని వివాకుం డనియు నివి రెండును గలవాఁడు ప్రాడ్వివాకుఁ డనియు నీతిజ్ఞులు నిర్వచిం

త్రు. సభయందుఁ బరహితులు గార్యదక్షులు సాధువులు నగువారు సభ్యులనంబడుదురు. స్మృతికిని సదాచారమున కును విరుద్ధంబగు మార్గమునఁ బెఱలచే నాధర్మింపఁబడిన వాఁడు రాజునకు విన్నవించిన నా యాధర్మణినివేదనము వ్యవహారపదంబు. (Subject Matter of Law-suit) రాజేని రాజపురుషులేని పరులచే నివేదింపఁబడని తగవులఁ దమబుద్ధిబలమున నుత్పాదించి రాగమున నొండెఁ గ్రోధమున నొండె లోభంబున నొండెఁ బ్రజల బాధింపఁ దగదు; కాని ముందు చెప్పంబడు ఫలములు నపరాధములు నృపతిపదములును స్వయముగ నేని స్తోభకునిచేత నేని సూచకునిచేత నేని యెఱిగి యావేదకులు నివేదింపకున్నను రాజు గ్రహించి విచారింపవలయు. శాస్త్రంబున నిందితుఁడును రాజుచే ననియుక్తుఁడు ధనముం గోరువాఁడు నయి యెవఁడు రాజునకుఁ గార్యము నావేదించు నాతఁడు స్తోభకుఁడును రాజుచేఁ బరనోషవీక్షణమున నియుక్తుఁడయి నృపునకుఁ గార్యము సూచించు వాఁడు సూచకుఁడు నని చెప్పంబడుదురు.

ఫలంబులు

మార్గభంగంబును, బరనిందయు, బ్రాకారలంఘనంబును నిపాన (Water-reservoir) వినాశంబును గృహనాశనంబును గ్రామరక్షణార్థంబు త్రవ్వించిన పరిఖం బూడ్చుటయు, రాజలోపప్రకాశనమును, శుద్ధాంతమును వాసగృహమును భౌండాగారమును బానసము నాన వొందక చొచ్చుటయు, చట్లు భోజనదర్శనమును, రాజు నెదుట బుద్ధిపూర్వకముగ నిష్ఠివనాది ప్రత్యేపణమును, బర్యంకాసనబంధమును, రాజాధిక

వేషమును ముందటఁగూర్చుండుటయు నపద్వారమున నకాలమున నన్యగృహప్రవేశమును, బ్రభువు నాజ్ఞ నొందక యాస నాదిగ్రహణమును, నృపునెదుట శయ్యాసనపాదుకాగ్రహణమును తేని పగఱ సేవించుటయు రాజు శయనింప నాసన్నుఁడగుటయు, భూపతి సమీపంబున నన్యవస్త్రాభరణ ధారణము, నదత్తతాంబూల గ్రహణమును, బుష్పమాలాధారణమును, ముక్తకేశత్వము, నభ్యంగనము, బరిధానవిధూననము, నవకుంఠ నవిచిత్రాంగత్వంబులు నేకవస్త్రధారణంబు ననుజ్ఞఁ బ్రార్థింపక భాషించుటయు, గర్జనాసావిశోధనంబు, వ్యసనాసక్తియు, దంతకర్షణంబు, నుష్ణీషధారణంబు, బరచ్ఛిద్రాన్వేషణంబు రాజనిందయు మొదలగునవి ఛలంబులు.

అపరాధంబులు

రాజశాసనాతిక్రమణంబును, బరస్త్రి గమనమును, స్త్రీవధంబును, వర్ణసాంకర్యంబును, జౌర్యంబును, భర్తృసంబంధము లేకుండ గర్భధారణంబును, వాక్పారుష్యంబును, దండపారుష్యంబును, గర్భపాతంబును, నవాచ్యవాదంబు, ననునవి యపరాధంబు లగు; ఉద్వేజనంబును, సస్యఘాతంబును, గృహదిదాహంబును, రాజద్రోహంబును, రాజముద్రాభేదంబును=తప్పునాణెముల సృజించుట.

నృపతిపదములు, రాజజ్ఞేయములు

తన్మంత్ర భేదంబును, రాజభాగాపహరణంబును స్వత్వంబు లేని వస్తువుల దాన విక్రయంబులును, రాజశాసన ఘోషణాచ్ఛాదనంబును, బందీ విమోచనంబును, రాజద్రవ్యం బేని యస్వామిక ద్రవ్యం బేని యపహ

రించుటయు, జంతులయంగవినాశంబు, ననునివి నృపతి పదంబు లని చెప్పంబడు. ఇవియన్నియు, నెవ్వరు నావేదింప కున్నను, రాజు తెలిసికొని విచారించి యపరాధుల దండించు నది. క్రూరవేషుండును గర్వితుండును దాంభికుండును స్థేయు నితోఁ దుల్యంబుగ నాసనంబున నున్నవాఁడు నగువాడి (Complainant) రాజునకు దండ్యుఁ డగు. వాడిచే రాజునకు నివేదింపఁ బడినయంశం బావేదనం (Plaint) బనియు నదియె యఖిల వ్యవహారంబు తెలియునట్లు ప్రాడ్వివాకునకు సభ్యులకు విన్నవించినఁ బూర్వపక్షంబనియుఁ వ్యవహారజ్ఞులు చెప్పుదురు. వాడి చెప్పిన పూర్వపక్షము విని సభ్యాదులు విచారించి యధిక సాక్ష్యంబు త్యజియించి లోపంబున్నం బూరించిన పిదప రాజు వాడిచేనంకితంబయిన యా వాఙ్మూలంబునఁ దన ముద్ర వేయింపవలయు. ధర్మాధికారులు రాగలోభ భయంబుల వాడిచెప్పినపక్షంబు శోధింపక పక్షపాతులయి యుత్తరంబు = (Statement) వ్రాయించినయెడ రాజు వారి శాసించి స్మృత్యర్థం బధికారంబునుండి తొలఁగించునది. మఱియు రాజు వివాదంబులు గ్రాహ్యంబులు (పట్టఁదగినవి) నగ్రాహ్యంబులు (పట్టఁదగనివి) బాగుగ విమర్శించి తగినవానిన గ్రహించి వాడి పూర్వపక్షంబు సేసినవెనుక నతని విడచునది.

ఆసేధభేదము

చెప్పినదాని నతిక్రమించుననియు వక్తవ్యాంశంబు బాగుగఁ జెప్పుడనియుఁ దోఁచెనేని వాడి ప్రతివాడిని రాజాజ్ఞ నొంది సత్యవచనులు, దృఢులు, శస్త్రాస్త్రధారులు నింగి తజ్ఞులు ననలసులు నగు రాజభటులచేతనేని తనశపథంబుల

నేని వివాదంబు తీర్పనాహ్వానంబు (సమను) (Summons) చేయుదనుక నాసేధించునది. స్థానాసేధంబు కాలాసేధంబుఁ బ్రవాసాసేధము గర్భాసేధము నని యాసేధము (Detention) నలుఁదెఱంగులనుండు. ఆసిద్ధుఁడెన్నఁడు నాసేధంబుల్లఘింపఁ జనదు. ఉల్లంఘించిన దండు్యండగును గాని యింద్రియ వ్యాపారమునకు నిరోధము గలుగునట్లును శ్వాసనిరోధము గలుగునట్లు నాసేధింపఁబడినయెడ నాసేధము నతిక్రమించి నను దండార్హుండు గాఁడు; మఱియు నట్లాసేధించినవాఁ డవ శ్యము దండు్యఁ డగు. తత్త్వముననేని సుదేహమున నేని వాడి యెవ్వభివై నభియోగము చెచ్చు నతనిన రాజు స్వముద్రా ముద్రితంబయిన లేఖ్యమున నేని కేవల భటులచేత నేని వివాదంబు పరిశీలింప నధికరణంబు (Court) నకు రావించునది. విచక్షణుండయిన తీర్పరి యసత్సంసర్గంబునను బూర్వచరిత్రానుభవంబునను శంకయు లోఁప్రప్రవ్య దర్శనంబునఁ దత్త్వంబు నెఱుంగవచ్చు.

సభకు రాఁదగనివారు

రోగార్తులను విపన్నులను రాజకార్యవ్యగులను మఱియొక్కచో నభియోగంబు గలవారి నుత్సవాసక్తులను భృత్యులను మత్తులను సూతికలను వ్యసనులను యియ్యక్షులను దత్తత్కాలంబునను గులీనలు ననదలు నగు నువిదలను నుత్తమలగు కన్నెలన జ్ఞాతప్రభుకలయిన యింతులను బాలురను వృద్ధులను నొక్కపుడును రాజు పిలిపింపను నాసేధింపనుందగదు. మఱియు గోవుల మేపుతఱి గోనాలురను, సస్యావాపకాలంబునఁ గృషీవలులను గర్జంబులు సేయునపుడు

శిల్పులను బాలికలను నున్నపుడు జోదులను వచ్చినపని కావింపకున్న దూతలను దానాభిముఖుండగు దాతను వ్రతంబు పూర్ణంబగు దనుక వ్రతిని సాక్షులఁగాఁ బిలిపింపను నిరోధింపను దగదు.

ఎపుడెల్లవారును సభకురావలె

దేశోపద్రవాదులయం దాసేధంబు నతిక్రమించినవాఁడపరాధి గాఁడు. టేఁడు దేశకాలంబులను గార్యంబుల బలాబలంబులను బాగుగం బరిశీలించి యొకప్పు డకల్యాదుల నయినను మందమందంబుగను యానాదిసహాయంబునను రప్పింపనుం దగు. అభియోగంబు నెఱింగినవా రరణ్యవాసులగు పరివ్రాజకాదులయినను గార్యశౌరవంబు గలప్పు డనుశాసకుఁడు వారలకుఁ గోపంబు వుట్టకుండ రప్పింపన వలయు. అర్థియేఁ బ్రత్యర్థియేఁ గార్యాంతరాకులుండొండె వ్యవహారానభిజ్ఞుండొండె నగునపుడు తజ్ఞుడయిన ప్రతినిధిని (Pleader) రాజంగీకరింప వలయు.

ప్రతినిధులు = (Pleaders)

మఱియు వాది ప్రతివాదులప్రగల్భులు, నున్నత్తులు, వృద్ధులు, స్త్రీలు, బాలురు, రోగులు నయినయెడ వారిబంధువేని నియుక్తుఁడేని పూర్వోత్తరపక్షంబులుచేసి వ్యవహారంబు నిర్వహింప రాజంగీకరింప వచ్చు. వాది ప్రతివాదులు లేకున్నను వారిమాతాపితలేని సుహృద్బంధులేని భ్రాతలేనియున్నయెడ వాదంబు ప్రవర్తింపఁ జేయవలయు. మఱియు నియోగంబుననేని చుట్టటికంబుననేని యేనాఁడయినం బ్రతినిధియే.

చేసినదంతయుఁ దన్నియోగంబు గావించినవాఁడు చేసినట్ల యప్రతిహతంబుగ రాజు గ్రహింపం దగు.

నియుక్తు (Pleader) నకు వివాదద్రవ్యంబున షోడశాం శం బేని వింశాంశం బేని దాననర్థం బేని తదర్థం బేని తదర్థం బేని భృతి న్యాయాధికారి యిప్పించుచు ద్రవ్యం బధికంబయిన కొలఁదిఁ దక్కువపాలు నల్పంబయినకొలఁది నెక్కువపాలు నిప్పిం పవలయు. నియోజకుఁడు పెక్కండ్ర నియోగించెనేని వారి కా వాసరంబు వెచ్చమునకుఁ దగినంతసొమ్మయిన నిప్పింప వలయు. ధర్మజ్ఞుఁడు వ్యవహారజ్ఞుఁడు నగువాఁడు ప్రతినిధి పదంబున కర్హుండుగాని యితరుఁడు గాఁడు. అనర్హుఁడు ప్రతి నిధియై వేతనంబు గొనెనేని రాజతని దండించునది. రాజు తన యిచ్చ ననుసరించి సంతతంబు నొక్కప్రతినిధి నియమింపఁ గూడదు. మఱియు వాదులచే నియుక్తుండయిన ప్రతినిధి లోభంబునఁ గార్యహాని చేసెనేని యవశ్యం బతని దండింప వలయు. ఎవఁడు వాదిప్రతివాదులకు సోదరుఁడేని పితయేని పుత్రుఁడేని నియుక్తుఁడేని కాక వ్యవహారంబుల వాదించుచు వివిధంబులగు నసంబద్ధాలాపంబులు వల్కు నతఁడు రాజు నకు నెట్టిన దండుకొడగు. గృహంబునఁ బెత్తనంబు సేయు స్త్రీలను స్త్రైవిణులను గణికలను నిష్కులులను మహాపాత కంబులు గావించిన వెలందులను వివాదంబుల విచారించు నపుడు తేడాహ్వనంబు నంపి యధికరణంబునకు రావింపఁ దగు. మఱియు వాదంబు ప్రవర్తిల్లిన యనంతరము వాది ప్రతివాదులు మృతులయిన నావ్యవహారం బెఱిగినపుత్రుల

వారిస్థానంబున నిల్చి వ్యవహారంబుల నిర్వహింప వలయు.
 బౌరసు లావ్యవహారం బెఱుగకున్న నెత్తివేయవలయు.

ప్రతినిధుల సంగీకరింపరాని నేరములు

మనుష్య మారణంబును బరదారాభి మర్దనంబు నభి
 త్యుభక్షణంబు కన్యాహరణంబు దద్దూషణంబును బరుష
 దండప్రయోగంబును బరుషవాక్ప్రయోగంబును గూటకర
 ణంబును రాజద్రోహంబు నను నపరాధంబులందుఁ బ్రతినిధి
 సంగీకరింపక యపరాధియె వాదించుకొనునట్లు రా జేర్పఱు
 చునది. అభియోగమున నాహూతుండయి యెవఁడేని బంధు
 బలంబుననేని యితర దర్పముననేని రాక యాజ్ఞను నిరాక
 రించు వాని నావివాదానుసారముగ లోకమర్యాదార్థంబు
 రాజు దండింప వలయు.

ప్రతిభూగ్రహణము

రాజభటులచే నాహూతులయి వచ్చిన ప్రాప్తాధర్ష
 ణులగు వాది ప్రతివాదులకుఁ దగిన లగ్నకుల రాజులోచించి
 గ్రహించునది. ఇతఁడేనియెడ నింత సొమ్మిచ్చెదనని యొప్పి
 కొన్నవాఁడు దానప్రతిభువును వీని మీసమీపమునకుఁ
 గావలసినపుడు తీసికొని వత్తునని యొప్పికొన్నవాఁడు దర్శన
 ప్రతిభువును బంధకంబు నీతనిచేఁ దెప్పింతుననియు నీతనిచేఁ
 గార్యంబునేఁ జేయింతుననియు నీతనివలన భయములేదనియు
 నితఁడు వృత్తిమంతుఁడనియు సత్యవాదియనియుఁ జెప్పి
 యొప్పికొన్నవాఁడు ప్రత్యయ ప్రతిభువునని చెప్పంబడుదురు.
 రాజుప్రగల్భుఁడు విశ్రుతుండు ధనియు స్వతంత్రుఁడు నగులగ్న
 కుని వాది కేని ప్రతివాది కేని యంగీకరింప వలయు. మఱియు

వివాదంబుల విమర్శించునపుడు వివాద సాధనంబులయిన లిఖితాదులతోఁ గూడినవారును స్వతంత్రులే నస్వతంత్రులే సగువాది ప్రతివాదుల నిరోధించి కూటసాధన సందేహమున సత్యము తెలియంగోరి బాగుగ విమర్శించునది.

గ్రాహ్యగ్రాహ్య పక్షాదులు

ప్రతిజ్ఞాదోషంబులు (మొదటి వాగ్మూలమునకు విరోధము) లేనిదియు సత్కారణాన్వితంబు సాధ్యంబు నిశ్చితంబు లోకసిద్ధంబునగు నభియోగవిషయంబుపక్షంబని విద్వాంసులు చెప్పుదురు. అన్యార్థము నర్థహీనంబు ప్రమాణవర్జితము హేతుశూన్యంబు హీనలేఖ్యంబు నధిక లేఖ్యంబును జ్యోతాంశంబు నను నివి లిఖితమున భాషాదోషములని చెప్పుదురు. అప్రసిద్ధమును నిరాబాధమును నిరర్థకము నసాధ్యమును లోకవిరుద్ధంబు నగు నభియోగవిషయము పక్షాభాసముగావున దాని తేఁడు వర్జింపవలయునుగాని గ్రహింపందగదు. మూఁగ నన్నుఁ దిట్టెననియు వంజకొడుకు నన్నుఁ గొట్టెననియు నేవాఁడు నెన్నఁడు విననిదియుఁ జూడనిదియు నగు వాదం బప్రసిద్ధంబు. నాయింటిసమీపమున నొకఁడు తనయింట నధ్యయనంబు సేయుచుండుననియు సుస్వరమున గానము సేయుచుఁ గ్రీడించుచుండుననియు నాసుఖమున సుఖమును దుఃఖమున దుఃఖమును లోకము వొందదనియు నానిశాంతంబునొద్ద నొకఁడు వీధి కభిముఖముగఁ గ్రొత్తగుమ్మము నిర్మించెననియుఁ జేయు నభియోగము నిరాబాధము నిరర్థకమునగు. నాకూఁతు నల్లుఁడు తీసికొనిపోయెననియు మృతుండు మాట్లాడుట లేదనియుఁ జేయువాదము లోకవిరుద్ధము నసాధ్యంబునగు. వాది

తనకార్యము రాజునకు మున్నా వేదించి పిమ్మట దానికి విరు
ద్ధముగ భాషించినను వివాదము వదలుకొన్నను బ్రతి
పక్షంబు నాశ్రయించినను జితుండును దండుడునగు. నిశ్చిం
తముగ వాది పూర్వపక్షము (ఫిర్యాదు) చేసినవెనుక గ్రాహ్య
గ్రాహ్యంబుల బాగుగం బరిశోధించి సదస్యులచే ననుజ్ఞాతుం
డయి ప్రాడ్వివాకుఁడు ప్రతివాదిచే నుత్తరము వ్రాయించు
నది. అభియోగము చేసిన నానిసన్నిధి నభియోగంబు నంశంబు
విని పూర్వపక్షమున కంతకు వర్తిల్లునదియు సారవంతము
నసందిగ్ధంబు వినువారికి సుబోధంబు నగునుత్తరంబు (Answer)
ప్రతివాది లిఖించునది. సందిగ్ధమును బ్రకృతాంశముకంటె
భిన్నమును సత్యల్పము సతివిస్తారముఁ బక్షైకదేశ వ్యాప్తంబు
నగు నది యుత్తరము గాదు. వాదియేని ప్రతివాదియేని
(Defendent) యాహూతుండయి యేమియుం జెప్పకున్న సతఁ
డోడినవాఁడును దండుడు నగు. వాదిపూర్వపక్షము
యథార్థంబగుచుండఁ బ్రత్యర్థి యుత్తరంబీయనియెడ విచార
పతి సామాద్యుపాయముల నుత్తరంబిప్పించునది. అజ్ఞానం
బున నేని శాత్యముననేని వాది విడిచినయంశం బుత్తరమున
నున్న నట్లు ప్రతివాది యుత్తరం బీయనియంశము పూర్వ
పక్షమున నున్నను వారిద్దఱ నడిగి యాయంశము యుక్తి
చాతుర్యమున న్యాయాధిపతి గ్రహించునది. ఉత్తరము
సత్యంబు, మిథ్యోత్తరము, ప్రత్యవస్కందనము, పూర్వ
న్యాయము నని నలుఁదెఱంగుల నుండు. వాది చెప్పినది
సత్యంబని యంగీకరించి యిచ్చిన యుత్తరము సత్యంబగు.
అదియె ప్రతిపత్తియు ననంబడు. పూర్వపక్షము విని యందలి

శబ్దంబున నేని యర్థంబున నేని నిషేధించిన దాని మిథోత్తరంబందురు. వివాదాంశము నేనెఱుంగననియు, నీవ్యవహారము జరిగినపుడు నేజన్మింపలేదనియు, నే నీ వ్యవహారకాలమున నచట లేననియు నిది మిథ్యయనియు నిషేధభేదమున మిథోత్తరము చతుర్విధంబయ్యె. వాది చేసినవాదము ప్రతివాది యొప్పికొని యీకారణమున నిది గ్రాహ్యము గాదని నిషేధించిన నది ప్రత్యవస్కందనంబు. ఈవిషయమున నాకు నీ వాదికి మున్ను వివాదము జరిగెననియు నం దీవాది యొట్టు వడియె ననియు జయపత్రమున నేని సభ్యులచేత నేని సాక్షుల చేత నేని తెలియఁజేసి నిషేధించిన నది పూర్వన్యాయంబని శోధిదులు వల్కుదురు. వాది ప్రతివాదుల సమక్షమున నుత్తరంబు గొనక రహస్యమున నట్లు చేసిన సభ్యులను రాజు దండింపవలయు. ప్రతివాది లిఖించిన యుత్తరంబు శోధింపఁ బడినపిమ్మట నిర్ణయంబు (Decision and judgment) నకుఁ గారణంబయిన క్రియాభాగంబు ప్రవర్తిల్లు.

లిఖితాదిపరీక్ష

పూర్వపక్షంబు నుత్తరంబుం గ్రియయు నిర్ణయంబు నను నాల్గును ప్రతిపత్త్యుత్తరంబు గాని వ్యవహారంబులకుఁ బాదంబులు. అర్థిప్రత్యర్థులకార్యంబు సాధ్యంబును దదాకర్త సాధనంబు క్రియయు ననంబడు. అర్థియేని ప్రత్యర్థియేని తృతీయపాదంబునఁ గార్యసాధనంబగు సాక్షి లేఖ్యాది రూపంబయిన క్రియం బ్రదర్శింప వలయు. రాజు వివాదంబులఁ గ్రమంబుగ నేని కార్య కారవంబు నాలోచించి యక్రమంబుగ నేని వర్ణానుసారంబుగ నేని విచారింపవలయు.

సభ్యులు ప్రతివాదిచే నుత్తరంబు వ్రాయించినవెనుక నిర్ణయార్థం బెవ్వఁడు సాక్ష్యాదిక్రియ ముందు తేవలయునో బాగుగ నాలోచించి వాని కాజ్ఞ యీవలయు. అట్లనుజ్ఞ యిచ్చినతరువాత నతఁడు తాఁ జెప్పినదాని నిర్వహించుక్రియఁ దేవలయు. ఒక వివాదంబున వాది ప్రతివాదుల కిద్దఱకును సాక్ష్యాదిక్రియ యనావశ్యకంబయి యుండు. మిథోత్తరంబున వాదియుఁ బ్రత్యవస్కందనంబునను బూర్వన్యాయంబునను ప్రతివాదియుఁ గ్రియాభారంబు (Burden of proof) నిర్వహింప సభ్యు లనుజ్ఞ యీవలయు. ఒకప్పుడు కారణవిశేషంబువలనఁ బూర్వపక్షంబు నుత్తరపక్షం బగు. అప్పుడు ప్రతివాది యుత్తరం బిచ్చినవెనుక వాది తన వాగ్మూలము ధ్రువపర్చుక్రియ లిఖియించి యిచ్చునది. పైనఁజెప్పినక్రియ, మానుషంబు దై వంబునని ద్వివిధంబగు. అందు మానుషంబు లిఖితంబు భుక్తి సాక్షులు నని త్రివిధంబు. ఈసాధనంబులు సంభవిల్లనినాఁడు దివ్యంబులయిన ప్రమాణంబులు గావలయు. అట్టిదై వమానుష సాధనంబులు తత్త్వంబులు ఛలంబులు నని యిరుదెఱఁగుల నుండు. నిజంబు చెప్పునది తత్త్వంబును గూటంబు (False) చెప్పునది ఛలంబునని వ్యవహారవిదులు చెప్పుదురు. రాజు యుక్తులను సామాన్యపాయంబులను గూటంబు చెప్పు సాక్ష్యాదుల నెఱిగి నిరసించి నిజంబు చెప్పు వాని గ్రహించి వివాదంబులఁ దీర్చునది. మఱియు సాక్షి లిఖితాదులఁ దేఁ జిరకాలంబు గడువిచ్చిన ధర్మహానిరూపంబైన దోషంబు సంభవిల్లుఁగాన దానఁ గాలహరణంబు చేయింపఁ దగదు. రాజు లిఖితాది సాధనంబుల వాది ప్రతి

వాదుల యెదుటన గ్రహింప వలయును గాని వారి పరోక్షంబున గ్రహింపఁ దగదు. ఒండొరుల సాక్ష్యాదిసాధనంబులఁ గల దోషంబులు విచారణకాలంబున నర్థిప్రత్యర్థులు ప్రకటింపవలయు. వారికిం దెలియని గూఢంబు లగుదోషంబులు విచారనియుక్తులయిన సభ్యులు శాస్త్రదర్శన పూర్వకంబుగ నిరూపింపవలయు. శాస్త్రవిరుద్ధంబు లగు దోషంబులఁ బ్రకటించినవాఁడు దండ్యుఁడును సాధ్యార్థంబునుండి తొలఁగిన వాఁడు నగుంగాన రాజు సాధనంబుల మెలఁకువతోఁ బరిశీలించునది. మఱియుఁ గూటసాక్ష్యంబు నట్టి లిఖితంబుం దెచ్చినవాని నవశ్యము దండించుచు నన్యతవాదియైనట్టి సాక్షిని నిజంబు దెలిసియుం జెప్పని సాక్షినిని ద్విగుణంబుగ దండింపవలయు. మున్ను బ్రహ్మచే ననుభూత వ్యవహారంబునకు స్మారకంబుగ లిఖితంబు సృజింపఁబడె.

లిఖిత = (దస్తావేజుల) విభాగము.

అట్టి లిఖితంబు రాజకీయంబు, తాకికంబు నని ద్వివిధంబు. అదిమరల స్వహస్తలిఖితంబుఁ బరహస్తలిఖితంబునని రెండు తెఱంగులు. మఱియు నివియెల్లను సాక్షిమంతంబులు నసాక్షిమంతంబులు నని ద్వివిధంబులు. ఇవి యన్నియు దేశస్థిత ననుసరించి చెల్లందగినవియ. అందు తాకికంబయిన (Non-official) లిఖితంబు భాగదానక్రయ ఋణాదులయిన నిమిత్తంబులచే వివిధంబగు. రాజకీయంబు (Official) శాసనార్థంబు జ్ఞాపనార్థంబు నిర్ణయార్థంబునని మువ్విధంబులనుండు. దాయాదుల కభిమతంబును సాక్షిమంతంబునగు భాగపత్రంబు కార్య

సిద్ధిం గావించుంగాని యట్టిది గానిది జనకుచే వ్రాయింపఁబడి నను జెల్లదు. దానక్రయ విక్రయ పత్రంబులు సాక్షిమంతంబులు దాయాదులకు సమ్మతంబులుం గావలయు. మఱియు నవి స్థావరవిషయంబులైన నందు గ్రామాధికారుల సాక్ష్యంబు బలవత్తరంబు. రాజహస్తంబునలిఖితంబుముద్రితంబు ప్రకృతులచే నంకితంబు నగు లేఖ్యంబు రాజకీయంబు. ఆలేఖ్యంబున సంవత్సరంబును మాసంబును బక్షంబును దిథియు వారంబును వేళయుఁ బ్రదేశంబును విషయంబును జాతియు నాకారంబును బాయంబును బ్రమాణంబులయిన సాక్షిపత్రాదులును గ్రమసంఖ్యయు నామంబును వారి నివాసంబును దల్లిదండ్రుల నామంబులు నభియోగ కారణంబును నివాదగ్రస్తంబయిన వస్తువు నార్జించినవానిని దాని నిచ్చినవానిని గ్రమంబుగ లిఖించి రాజు తన పేరును వాసస్థలంబును మఱియుం గార్యసాధకంబు లగు నితరవిషయంబులను వ్రాసినం బ్రమాణంబును వీని వ్రాయకున్న నప్రమాణంబు నగు. మఱియుం గ్రమభంగంబుగలదియు విపరీతార్థ బోధకంబును బ్రకీర్ణార్థంబు నర్థశూన్యంబు నతీతకాల లిఖితంబును నప్రగల్భుని చేత నింతిచేతను వ్రాయఁబడినదియు బలాత్కారంబున వ్రాయించికొన్నదియు నగు లిఖితంబు (దస్తావేజు) ప్రామాణ్యంబుం బొందదు. సభ్యులే వాని వ్యవహారంబులయందు లేఖ్యంబుల సాక్షుల భోగంబుల దివ్యంబుల బరిశీలించి ప్రామాణ్యంబు నిర్ణయింతు రతఁ డీలోకంబునఁ బరలోకంబునను సుఖంబు వడయు.

సాక్షిస్వరూపము

వాది ప్రతివాదులకంటె నన్యుండు వివాదాంశంబు బాగుగ నెఱింగినవాఁడును సాక్షి యనంబడు. అతఁడుచూచినవాఁడును విన్నవాఁడు నని ద్వివిధుండగు. మరల నతఁడు కృతాకృతభేదంబున ద్వివిధుఁడు. వాదిప్రతివాదులయెదుట మున్ను తనచే శ్రవణదర్శనంబుల ననుభూతంబైన యంశంబు తుల్యంబుగ విన్నవించునేని యతఁడు సాక్షియగు. చిరకాలంబుననేని స్మృతియు బుద్ధియుఁ దొలంగని వాఁడును గరణపాటవంబు గలిగినవాఁడు వ్యవహారజ్ఞుఁడును సత్యంబు చెప్పువాఁడును సాక్ష్యంబునకుఁ దగు. ఇద్దఱువాదులకును సమ్మతుండగు ధర్మజ్ఞుఁడైన సాక్షి యొక్కఁడ యభియోగ నిర్ణయంబునకుఁ జాలు. అనుభూత సత్యవచనండు నొకఁడ చాలు. వాదులకు సజాతీయులు స్వతంత్రులు యువలు విద్వాంసులు గృహస్థులు నప్రవాసులు నెల్ల వివాదంబుల సాక్షులు గావలయును; కాని చౌర్యంబు దండపారుష్య వాక్పారుష్యంబులు నను నపరాధంబులయం దెల్లజాతులవారికి నెల్లవారు సాక్షులు గావచ్చు. ఇంతుల వివాదంబున నింతులుసాక్ష్యంబీ నర్హులు.

అగ్రాహ్యసాక్షులు

అజ్ఞానంబున బాలుండు నసత్యంబువలన నింతియుఁ బాపపుంగర్జంబుల నలవాటునఁ గపటియు, నెయ్యంబు కలిమిని జుట్టంబు, నభిమానంబున విజాతీయుఁడును, లోభంబున శతుండును, బగఁదీర్పం గడఁగుట నరియును, జీవన లోపభయంబున సేవకుండును, మఱియు ధనసంబంధంబు

గలవారును దేహసంబంధంబు గలవారును విద్యాసంబంధంబు
గలవారును శ్రేణులలో నొక్కనితో వివాదంబు గలప్పు
డాశ్రేణివారును దెలిసినదానికి విరుద్ధంబుగఁ బల్కనోపుదురు
గాన సాక్ష్యంబునకు నర్హులుగారు.

సాక్షివిచారము

రాజు సాధ్యార్థంబున సాక్షులవిచారింపఁ గాలహరణంబు
సేయక వాది ప్రతివాదులసన్నిధిని విచారింప వలయుంగాని
వారిపరోక్షంబున నెన్నఁడు విచారింపఁ దగదు. ప్రత్యక్షమునఁ
బ్రవర్తిల్లిన విషయంబున నాదిష్టులయి సాక్ష్యంబంగీకరింపని
వారు దండ్యులగుదురు. ఎవఁడు మొదట వాదులచే సాక్షి పదం
బున నిర్దేశింపఁబడక యాహ్వానంబునొందక రాజుచే నాది
ష్టుండునుం గాక తథ్యంబేని మిథ్యయేని చెప్పు నానరాధ
ముండును రాజునకు దండ్యుడగు. సాక్షులవచనంబు ద్వైధం
బైనఁ బెక్కండ్రు చెప్పినదానిని బెకండ్రు పెక్కు తెఱంగులఁ
జెప్పిననందు గుణవంతుల వచనంబును గుణవంతులు ననేక
ప్రకారంబులఁ జెప్పిన గుణవత్తురుల వచనంబును రాజుగ్రహిం
చునది. మొదట నిర్దిష్టుండు గాకున్నను గన్నులతోఁ జూచిన
దానిని జెవులతోవిన్నదానిని రాజడిగినప్పుడు సాక్షి సత్యంబు
తప్పక చెప్పవలయు. వేఱువేఱుకాలంబుల వివాదంబునం
దలి యొక్కొక్కయంశంబు నెఱింగినవారి నొక్కొక్కనిం
బిలిచి రాజాయాయ యంశంబులఁ బరికించునది యని
సనాతనంబయిన యాచారంబు గలదు. మఱియు సాక్షులు
స్వభావంబునఁ జెప్పినపలుకులు గ్రహింప వలయుం గాని బలం

బున నేమియుఁ జెప్పింపను సాక్ష్యంబు పూర్ణంబయిన వెనుక
మరల సాక్షి నేమియు నడుగనుం దగదు.

సాక్షి శ్రావణము.

రాజు విచారణ కాలంబున సాకిరిం బిలిచి ప్రమా
ణంబు సేయించి పురాణంబులయందలి సత్యవచనంబుల
మహిమంబు నన్వతంబువలని దోషంబును గీర్తించి మెల్ల
మెల్లఁగ నసత్యంబు వలుక వెఱపు పుట్టించి యేదేశంబున
నెక్కాలంబున నేకారణంబున నెట్లీవివాదాంశంబు నెఱిగితి
వని యడిగి లిఖితంబు వ్రాసిన సాక్షియైన నీవేమి లిఖించితివి
సత్యంబు చెప్పు మని నియమించి సత్యంబు చెప్పినసాక్షి
కీర్తియు నుత్తమలోకంబుం బడయు ననియు సత్యవచనం
బున సాక్షి పూతుండగుననియు సత్యంబున ధర్మంబు వర్ధి
ల్లుననియు నీ కారణంబున నెల్ల వివాదంబుల సాక్షులు సత్య
వాదులు గావలయుననియు నాత్మ యెల్లవారికి సాక్షియనియు
నన్వతంబు వల్కువాఁ డాత్మ నవమానించు ననియుఁ బాపా
త్మండు తనవృత్తంబెవ్వరు నెఱుంగరని తలఁచుఁగాని దేవతలు
నాత్మయుఁ జూచుచుందురనియు నీవన్వతంబు వలికి యేవాని
కపజయంబు గలిగింతు వాతఁడు పెక్కు జన్మంబులం జేసిన
పాపంబు నీకును నీ వనేక జన్మంబులఁ జేసినపుణ్యం బాతని
కిని సంక్రమించుననియు వానికి సభయందు వినిపించి మఱి
విచారింప వలయు.

సాధనములు (లిఖిత భోగాదులు) వాని బలాబలంబులు

రాజులు నాది కేని ప్రతివాది కేని లిఖితాది సాధ
నములఁ బ్రదర్శింప దైవికంబు రాజకృతంబు నగు నిమి

త్తంబు పరికించి దేశానుసారంబుగఁ గొంతకాలం బెడమిఁ
దగు. లిఖితం బెక్కారణంబున నయిన నశించెనేని సా
క్షులచేతను భోగంబులచేతను సాక్షులును లిఖితంబును
లేకున్నను జరకాల భోగంబు (Enjoyment or possession)
చేతను భోగంబు లేకున్న సాక్షి లిఖితంబులచేతను రాజు
వివాదంబుల నిర్ణయంబు సేయందగును; కాని కేవలసా
క్షులచేతను భోగంబులచేతను లేఖనంబుచేతను నిర్ణయంబు
సేయందగదు. కుటిలులు (Hypocrites) నిపుణులు నగువారు
లేఖ్యబింబంబుల వ్రాయ సమర్థులు గానఁ కేవల లేఖ్యంబు
సామర్థ్యంబుననున్నేహలోభభయంబుల సాక్షులు కూటం
బు పల్కుదురనుశంకచేఁ కేవలసాక్షిబలంబునను బలవంతులు
సస్వామికంబేని యస్వామికంబేని ద్రవ్యంబు బలదర్పంబున
ననుభవింతుగానఁ కేవల శంకిత భోగంబులచేతను విచారపతి
వివాదనిర్ణయంబు సేయందగదు. సభ్యులు సందిగ్ధంబులయిన
వ్యవహారంబులన సందేహింపవలయుం గాని యెల్ల వ్యవహా
రంబుల సంశయింప వలదు. అట్లు శంకించిన సభ్యుల రాజు
శాసింపకున్న ననవస్థయగు. మఱియు లోకంబు భేదిల్లు;
వ్యవహారంబును ధర్మంబును గ్రమంబుగ నశియించు. దానా
దిలిఖితంబు గలదియు నిరాక్రొశంబు క్రమాగతంబు ప్రతి
వాది సన్నిధానంబున భుక్తంబు నగు చిరకాల భోగంబు
ప్రమాణవంతంబు. ఎవఁ డెప్పుడును లిఖితంబు లేదనియు
భోగవ్యాజంబునన తనకు వివాదవిషయంబైన పదార్థంబు
రావలెననియు వాదించు నాతఁడు తస్కరుండగు. మఱియు
నేకొలఁదియు భోగంబులేని లిఖితంబును బలవంతంబు గాదు

గాని యేధని తనయెదుటఁ దనపదార్థంబు పరులనుభవించు చుండ నెఱిగియుఁ బదియేం డ్లుపేక్షించు నాతఁ డావస్తువు మరలఁ దనకు రావలయు నని వ్యవహారపదంబు సేయం దగఁడు. ఎవఁడు సమర్థుండయ్యుఁ దనభూమి నితరులనుభవించుచుండ రాజునకు విన్నవింపక యిరువదేం డ్లుపేక్షించు నాతం డాభూమిని మరలఁ బొందఁ దగఁడు. కాని యెవఁడేని యనాగమంబుగఁ బరద్రవ్యంబు చిరకాలం బనుభవించినను రాజు వానిం జోరదండంబున దండించి ద్రవ్యంబు స్వత్వవంతున కిప్పించునది. ఎవఁడు లిఖితంబు నొందకున్నను నఱువదేం డ్లెడతెగకుండ నేభూమి ననుభవించు రాజాతనినుండి యాభూమి దొలఁగింపఁ దగఁడు. ఆధియు (తాకట్టువస్తువు-తనభూమి) సీమయుఁ బరులయింట దాచిన ధనాది జంగమ పదార్థంబును బరుల కొప్పగించిన గృహాది స్థిరపదార్థంబును బాలుని (Minor) ద్రవ్యంబును రాజద్రవ్యంబును శ్రోత్రియ ద్రవ్యంబును జిరకాలంబు పరానుభూతంబు లయ్యును స్వత్వంబునకు హాని పుట్టింప నోపవు. అయినను బూర్వోక్తంబయిన కాలం బతిక్రమించునంతదనుక నుపేక్షించిన యాతఁడాద్రవ్యంబుఁ బొంద నర్హుండుగాఁడు. ఇది సంక్షేపంబున సాక్షి భోగలిఖితంబుల స్వరూపంబు.

అగ్న్యని పరీక్ష

ఇంకఁ బ్రమాదంబున నీ మూఁడు సాధనంబులు లేని యేధనియగు వాదిపాదంబు ప్రతివాది యపహ్నవించు నాతని కార్యంబు సాధింప సమర్థంబు లగు దివ్యోపాయంబులు చెప్పంబడు. యుక్తియుఁ జోదనాప్రతికాలంబును శపథం

బునటఁ గ్రమంబుగఁ గార్య సాధనంబులు. శాస్త్రంబునకు
 శిష్టాచారంబునకు విరోధంబు లేకుండఁ దత్త్వనిర్ణయార్థంబు
 రాజుచేఁ దర్కింపఁబడినయోజన యుక్తి యనంబడు. దానం
 బును బ్రలోభనంబును భేదోపాయంబును దానికి సాధనంబు
 లగు. వాది చెప్పినయంశంబు మాటిమాటికి నడిగిన దానిం
 బ్రతివాది నిరాకరింపకున్న నది చోదనాప్రతికాలంబగు; వీనిచే
 నర్థనిర్ణయంబు సాధ్యంబు గానపుడు దివ్యంబులయిన శపథం
 బులచే సత్యంబు రా జెఱింగి ధర్మంబు శాసించునది. మున్ను
 మహాత్ములైనదేవతలు దుష్కారార్థంబున నీప్రమాణంబు లుప
 యోగించిరి గాన వీనికి దివ్యంబులని నామంబు గల్గె. మఱియు
 వసిష్టాదులయిన సప్తర్షులు భిస్సాహరణకాలమున నాత్మశుద్ధ్య
 ర్థం బీప్రమాణంబు నంగీకరించిరి. అట్టి మహాత్ములచే నంగీకృ
 తంబయిన యీప్రమాణంబు జ్ఞానదర్పంబున నంగీకరింపని
 వాఁడు ధర్మతస్కరుం డగు. ఏబ్రాహ్మణుండు జ్ఞానహీనుం
 డయి దివ్యంబు నిరాకరించు నాతని యర్థధర్మంబుల దేవతలు
 హింసించురు. ఎవఁ డాత్మవిశుద్ధ్యర్థంబు దివ్యంబు చేసి శుద్ధుఁ
 డగు నతఁడు స్వర్గంబు నుత్తమకీర్తియుం బొందు. అగ్నివిష
 జలంబులు, తులయు, ధర్మాధర్మంబులు, తండులంబులు,
 శపథంబులును దివ్యనిర్ణయంబున సాధనంబులని మునులచే
 నిర్దిష్టంబు లయ్యె. దివ్యంబులన్నియు బలవంతంబులకాని
 యిందు లోకవిశ్వాసంబుం బట్టి పూర్వపూర్వంబు బలీయంబు.
 తప్తాయోగోలంబు గరంబున ధరియించి యేడడుగులు నడు
 చుటయేని కాలినయంగలంబుల నన్నియడుగులు నడుచుట
 యేని తప్తతైలంబున నున్న లోహంపుగుళిక చేతఁ దీయుట

యేని నుతత్తంబయిన లోహశలాక నాల్కనుస్పృశించుటయేని
 యగ్ని పరీక్ష యగు. విషంబు గ్రహించుటొండెఁ గృష్ణసర్పంబు
 హస్తముల నుద్ధరించుటొండె విషపరీక్షయు స్వేష్టదేవత కభి
 షేకించిన జలంబు ద్రావి నియమితకాలమున నీట మునిఁగి
 యుంట జలపరీక్షయునగు. తులనధిరోహించి మొదటను దరు
 వాతను హీనుఁడు నధికుఁడు నగునో కాఁడో శోధించుట;
 తులాపరీక్ష. ధర్మాధర్మమూర్తుల నదృష్టంబుగ గ్రహించుట
 ధర్మాధర్మపరీక్షయుఁ గర్షమాత్రమితంబు లగు తండులంబుల
 నమలించుట తండులపరీక్షయు నగు. పూజ్యులపాదంబులు
 స్పృశియించియుఁ బుత్రునిశిరంబు తట్టియు ధనంబు ముట్టియు
 నేనీపాపంపుఁగార్యంబు చేసితినేని నాసుకృతంబెల్ల నశియించుఁ
 బాపము వర్ధిల్లునని బాససేయుట శపథంబగు. సహస్రం
 బపహృతంబయిన నగ్ని పరీక్షయు నందు మూఁడంశము లప
 హృతంబయిన విషపరీక్షయు నర్థంబపహృతంబయిన జలపరీ
 ట్టుయు మూఁడవవంతు తక్కువగా నపహృతంబయిన ధర్మా
 పరీక్షయుఁ జతుర్థాంశం బపహృతంబయిన ధర్మాధర్మశోధనం
 బును దదర్థంబయినఁ దండులపరీక్షయుఁ దదర్థం బపహృతం
 బయిన శపథంబును రాజు చేయించునది. వాదినన్నిధిన
 దివ్యశోధనము చేయవలయు. దివ్యనిర్ణయమున శ్రుతినిదర్శన
 మువలనఁ బ్రతివాదికి దివ్యము నిర్ణయించునది. ఎవఁడును
 వాది నేనాఁడును దివ్యంబుల నియోగింపఁ జనదు గాని వాది
 యిచ్చచే దివ్యప్రమాణంబు సేయం జను. వాది ప్రతివాదు
 లలో నొకఁడు దివ్యంబుసేయునపుడు రెండవవాఁడు సమ్ముఖ
 స్థితుండు గావలయు. దన్యులచే నితఁడు తప్పుచేసిన వాఁడని నిర్దే

శింపఁబడినవానికిని రాజుచేశంకితుఁ డగువానికి నాత్మశుద్ధిపరు
లకు దివ్యంబు నిర్ణయింపఁ దగుం గాని యపుడు రెండవవాఁడు
సమ్ముఖమందున్న వాఁడుగానక్కఱలేదు. పరదారగమనంబున
నగమ్యాగమనమున మహాపాతకమునను దివ్యంబావశ్యకము.
చార్యాదికార్యముల శంకితులకు సుతప్తగోళోద్ధరణము విధిం
పవచ్చు. ప్రాణాపాయకరంబయిన వివాదమున సాధనము
లున్నను వాది ప్రమాణము గోరెనేని వానివిచారణం బనా
వశ్యకము. కాని యా సాధనములు కపటపూర్ణంబులయినట్లు
రాజునకు విదితంబయ్యేనేని ధర్మాసనగతుండయి వాని దివ్యా
దుల శోధించునది. నిర్జనారణ్యమునను నిశీధమున సంతర్క
హంబునను జరిగిన యపరాధంబులందును స్త్రీలశీలాభియోగం
బునను బ్రతివాది వాదిచెప్పిన సర్వార్థంబు నపహ్నావించిన
పుడు మానుషసాధనంబు లయిన సాక్ష్యాదులు లేని యపుడు
నవిదుష్టంబు లయినపుడును రాజు కార్యంబుల దివ్యసాధనంబు
ల శోధించునది. మఱియు సాక్షు లున్నను మహాపాతకంబుల
యభియోగంబులందును నిక్షేపహరణంబునను దివ్యసాధ
నంబుల విచారించునది. రాజు వేనియం దుత్తములుం దక్కిన
వారునగు సాక్షులు వేఱువేఱువిధముగా సాక్ష్యంబు సెప్పుదు
రో యావాదంబుల శపథంబులఁ దీర్చునది. స్థావరవిషయంబు
లయిన వివాదంబులందును దానంబుచేసి మరలఁ బుచ్చికొన్న
వానియందును గ్రయముచేసి సొమ్ము పుచ్చికొన నిచ్చయింపఁ
డను వాదంబునను పూగశ్రేణిగణంబులయు, స్వామిభృత్య
లయు వివాదంబులందును సాక్షులను లిఖితంబును భుక్తిని బరి
శీలించి రాజు తీర్పవలయుం గాని దివ్యంబులఁ దీర్పందగదు.

వివాహ విషయంబును, ద్యూతసంబంధంబు, దేవ్రాత్మపాది సంబంధంబు నయిన వివాదంబులయందు సాక్షులన కాని యితరసాధనంబుల విచారింపఁ దగదు. ద్వారమార్గాదులయుఁ బరీవాహాదులయు వివాదంబుల భుక్తియ కాని యితరంబు రాజు పరిశీలింపఁ దగదు. మీఁదటి వివాదంబుల వాది ప్రతివాదుల లో నొకఁడు మానుషసాధనంబులు నొకఁడు దైవసాధనంబు లును విచారింపఁ గోరినను రాజు మానుషంబు లయిన సాక్షి భోగాదులు వివాదాంశంబున నేక దేశవ్యాప్తంబులయినను వానిన గ్రహించి విచారింప వలయును గాని దివ్యంబుల విచారింపఁ దగదు.

తీర్పు

సాక్షి లిఖితాదిసాధనంబులను వాదకారణంబులను వాదుల చరిత్రంబునను శపథంబులను రాజునానను వాది యంగీకారంబునను నిర్ణయం (Decision) బాటుతెఱంగుల నుండు.

ఏ వివాదంబుల సాక్షి లిఖితాదులును దివ్యావకాశంబును లేకుండు నా వివాదంబుల రాజు తనయిచ్చుం దీర్పవచ్చు. సందిగ్ధంబులయి నిశ్చయింప నశక్యంబులయిన సీమానిర్ణయాదులను బ్రభువుగాన రాజు ప్రమాణము. రాజు స్వతంత్రుఁ డయి తీర్చినేని కిల్బిషంబు నొందుం గావున ధర్మశాస్త్రానుసారంబుగ విచారింప వలయు. రాజమాత్యులలోభంబున వ్యవహారంబుల దోషంబు లొదవు; లోకంబు ధర్మచ్యుతి నొంది కూటకార్యంబులఁ బ్రవర్తిల్లు. కామక్రోధాదుల యతి శయంబున వ్యవహారంబు జరిగినేని పాది ప్రతివాదులను

సాక్షులను సభ్యులను రాజును బాపంబు వొందుఁ గాన తేఁడు
లోభాదికారణంబులఁ బోనడచి తగవుల విమర్శింప వలయు.
ఏవారు రాజునకు ననర్థంబర్థవంతంబని విపరీతంబుగ నివేదిం
తురు వారును వారుఁజెప్పినది విచారింపక సత్యంబని తలఁచి
యాకార్యంబున నట్లు ప్రవర్తించిన రాజును బాపంబు చేసిన
వారికంటె నెనిమిది మడుంగు లెక్కువ పాపంబనుభవింతు.
రాజధర్మప్రవృత్తుండయిన సభ్యు లుపేక్షింపక ధర్మంబు
నివేదించునది. అట్లుచేయక యుపేక్షించినవారును రాజుతోఁ
గూడ నధోముఖులయి నరకంబునఁ గూలుదురు. ధిగ్దండం
బును వాగ్దండంబును సభ్యులును, ధనదండంబును వధదండం
బును రాజును విధింప వలయు.

వాదముల పునర్విమర్శనము

ఎవఁడు రాజు తీరితముననుశిష్టము (Judgment and
Decree)నధర్మంబని తలంచు వానివలన మునుపటి దండధనం
బుకంటె ద్విగుణధనంబు పూటవెట్టించి (డిపాజెట్చీయించి)
వివాదమును మరల విమర్శించునది. తీర్పుయిన పీదపను సాక్షు
లచేతనేని సభ్యులచేతనేని యవసన్నుని (బాధింపఁబడినవాని)
చేతనే నమాత్యులచేతనేఁ బత్రంబున దూషణంబు ప్రకటిం
పఁబడెనేని రాజు తాను విచారించిన తగవులయందును బున
ర్విమర్శముచేయ విధిగలదు. అమాత్యుఁడేని ప్రాడ్వివాకుఁడేని
సభ్యులేని యధర్మంబుగ న్యాయస్థానంబునఁ దగవులఁదీర్చిన
రాజు వాని మరలఁ బూర్ణంబుగ విచారించి తీర్పురుల సహస్ర
ధనదండంబున దండించునది. క్రమంబుగ దండింపకున్న నే

పాడును సన్మార్గంబునఁ బ్రవర్తిల్లుఁడు; కాన సభ్యుడోషంబు ప్రకటింపఁబడెనేని రా. జా వాదమును మరల విమర్శించునది. వాది వాదము యుక్తిచే స్థిరపఱిచి కొనుటవలనను న్యాయాధిపతి యంగీకరించుటవలనను జయపత్రమును గొనుటవలనను జయి యగు. వాది వాదంబు ప్రాడ్వివాకాదులు శోధించి సత్యంబని యంగీకరించినను బ్రతివాది యొప్పికొన్నను రాజు జయించినవానికి జయపత్రంబీవలయుఁగాని వాదివాదం బసత్యంబని ప్రతివాది చెప్పినపుడు సభ్యులును విచారించి యట్లు నిర్ణయించిరేని వాదిని మిథ్యాభియోగమునకుఁ దగునట్లు బహువత్సరంబులు నిరోధించి (ఖైదుచేసి) ప్రతివాదిని గౌరవింపవలయు. కామక్రోధంబులు విసర్జించి ధర్మశాస్త్రానుసారంబుగ వివాదంబులఁ దీర్చు టేని నదులు సముద్రంబుంబోలె నెల్ల ప్రజలు ననువర్తింతురు.

పదార్థ స్వామ్యము - వాని విభాగమును

తల్లిదండ్రులు జీవించినంతకాలంబును బుత్రుఁడు వృద్ధుఁడయినను జరస్థిర పదార్థంబులయందు స్వతంత్రుండు గాఁడు. అయిద్రుణయగదును దల్లికంటఁ దండ్రి బీజప్రాధాన్యమువలన స్వాతంత్ర్యంబున నధికుఁడు. తండ్రి లేనియపుడు తల్లి స్వతంత్రురాలయ్యెడు. వారియభావమున జ్యేష్ఠుఁడు స్వతంత్రుఁడగు. జ్యేష్ఠత్వంబు నయోగుణంబుల లభియించు. తండ్రికిం బెక్కుండు భార్యలున్న వారియందుఁ బుత్రుండు తల్లియందుంబోలె భక్తింజూపుచుఁ దనభాగంబునకు సమంబయిన యొక భాగంబున వారినెల్లఁ బోషింప వలయు. కార్యంబులయం దెల్లఁ

విద్వాంసులు నిర్ణయించిరి. రాజు ననుజ్ఞ నొంది శత్రురాష్ట్రంబు నుండి ధనంబాహరించినచోరు లందఱవపాలు రాజునకు నివేదించి తక్కినదాని నందఱు సమంబుగఁ బంచికొనునది. కాని యందెవ్వరైనం బలరులచేఁ బట్టువడిన నతని విడిపింప నయ్యెడు వ్యయం బెల్లవారు సమంబుగ వహింపవలయు.

హేమరస ధాన్యాదిపదార్థంబులు పెక్కుం డ్రేకీభవించి సమాదిభేదంబున భాగంబు లేర్పఱిచికొని వాణిజ్యంబు సేసిన నందలి లాభంబు మొదల వారేర్పఱిచికొన్న భాగంబుల క్రమంబునఁ బంచికొనవలయు. సమంబుగను న్యూనంబుగను నధికంబుగను భాగేర్పఱిచికొన్న వారు భాగానుసారంబుగ ముందు ధనంబు వెచ్చించి చేయవలసిన కార్యంబులు చేసి పిదప లాభంబు గ్రహింపవలయు. కర్షకులుం బెక్కుండు కృషిచేసిన నిల్లె పంచికొనందగు. సామాన్యధనంబును యాచితంబును న్యాసంబును దాసుఁడు తద్ధనంబు నాధియు నిక్షేపంబును వంశమున్నపుడు సర్వస్వము నన్వాహితమునను వాని దన కెంత యాపదయైన బండితుఁడు విక్రయింపను దానంబు సేయను దగఁడు. ఈయఁగూడని వస్తు విచ్చినవానిని బుచ్చికొనం దగనిదానిఁ బుచ్చికొన్నవానిని రాజు చోరదండంబున దండించి ద్విగుణధనంబు స్వత్వవంతున కిప్పింపవలయు. తస్కరులవలనను గృహస్వామికంటె నితరులవలనను రహస్యంబున వస్తువులం గొనుచు నట్లు విక్రయించుచున్న వాఁడు చోరుఁడునుం బోలె రాజున కవశ్యము దండ్యుఁడగు. సజ్జనుండగు యజమానుం బరిత్యజించిన పురోధను నట్టి పురోధనుం బరిత్యజించిన యజమానుని రాజు దండింపవలయు. రాజు

వణిజులమ్ముపదార్థములకు వ్యయంబును దేశకాలములను ననుసరించి ద్వాత్రింశాంశమేని షోడశాంశంబేని లాభంబు నిర్ణయింప వలయు. మఱియు నేవాఁడైనలాభంబు సర్థంబు గ్రహించుచు వ్యవహరింప వడ్డి లేకుండనప్పీయవచ్చు. అధమర్ణ నివలన నుత్తమర్ణునకు మూలధనంబునకు ద్విగుణంబుగ వృద్ధి ధనంబు వచ్చినతరువాత వడ్డిపుచ్చికొనం గూడదని బేహరులకాజ్ఞ యీవలయు. ధనికులు చక్రవృద్ధివిషంబునఁ బ్రజాధనంబు హరింపఁ జూతురుగాన వారివలన జనులను రాజునుయత్నంబున రక్షించునది. సమర్థుఁడయ్యు నెవ్వఁడు ధనవంతులయొద్ద నప్పుపుచ్చికొని హరియింపఁ జూచు నతనిచే సామాన్యపాయంబులఁ బ్రభువు వారిసొమ్మిప్పింపవలయు. మఱియు నెవఁడేని వ్రాయించుకొన్న లిఖితంబు ప్రమాదంబున నష్టంబయినట్లు విన్నవించుకొన్న సాక్షులచే బాగుగంబరిశీలించి మరల మునుపటియట్లు వ్రాయించి యిప్పింపవలయు.

దండింపఁ దగినవారు

ఇతరుల పదార్థంబుల నీయకుండఁ బుచ్చికొన్నవానిఁ గూటపణ్యంబు (సంకరపుసరకు) లమ్ము వానిని, మున్నిచ్చినవాని మరలఁ గోరువానిని, ధర్మజ్ఞుఁడయిన రాజు తప్పక శాపించునది.

గనులనుండి తీయువస్తువుల కర నిర్ణయము

శిల్పులకు వారుచేయు వస్తువులను వారిగుణంబులను బరికించి నృపుఁడు దినవేతనంబు నిర్ణయింపవలయు. ప్రతిదిన

ము గనులనుండితీసి రజతము నమ్మువానికిఁ దన్నూల్యంబున
నై దవపాలేని నాల్గవభాగమేని మూడవయంశంబేని యర్థం
బేని పన్ను నిర్ణయింపం దగుం గాని యంతకంటె నధికంబు
నిర్ణయింపం దగదు.

చేసిన వస్తువులస్వరూపము

చేసినవస్తువులం గరఁగినపుడు నూఱుపలంబులకు మిం
చని శుచిస్వర్ణంబున నేమియుఁ దఱుగఁగూడదు. రజతంబునఁ
జతుశ్శతాంశంబును దామ్రంబున నూటికొక్కపాలును వంగ
జసదసీసంబుల ఖోడశాంశంబును నాయసంబున నష్టమాం
శంబును హీనంబగు; నంతకంటె నెక్కువ హీనంబయిన శిల్పి
యవశ్యంబు దండ్యుఁడగు.

స్వర్ణరజతాది వస్తునిర్మాణమునకు భృతి

స్వర్ణంబున నదుకులుగల మెడపులఁ జేసిన ద్విశతాం
శంబును రాజతంబుల నట్టివానింజేసిన నూటి కొక్కపాలును
దఱుఁగును. సుసంయోగంబున(=మంచిటంకము కూర్చున) ఖోడ
శాంశంబు వర్ధిల్లు. వాని నిర్మాణవిశేషంబున వృద్ధిప్రసం
బుల నెఱుంగుచు నెక్కువ తఱిఁగిన స్వర్ణకారు నవశ్యంబు
రాజు శిక్షించునది. మఱియు స్వర్ణంబున నుత్తమవస్తువుల
రచియించునపుడు తన్నూల్యంబున ముప్పదవయంశంబును
మధ్యవస్తువులఁ జేయునపు డఱువదవయంశంబును హీనంబు
లయిన వానిం జేయునపు డందర్థంబును హీనతరంబులయిన
కటకాదుల నిర్మించునపుడు మీఁదటిదానియందు సగంబును

(240 వ యంశము) తేఁడు భృతి నిర్ణయింపవలయు. కేవల విద్రుతికిఁ బై దానియం దర్థంబ భృతి యగు. మఱియు రజత మున నెక్కుడు జతనంబున రచియింపబడు నుత్తమవస్తువులకుఁ దన్నూల్యంబున నర్థంబును మధ్యవస్తువులకు నాల్గవ పాలును సాధారణంబులకు నెనిమిదవయంశంబును గటకాదులకు షోడశాంశంబును సర్వేశంబు గావచ్చు. తామ్రవంగాదుల కార్యంబులకు వానిమూల్యంబున నాల్గవవంతును లోహ కార్యంబుల కర్థంబేని సమంబేని ద్విగుణంబేని యష్టగుణంబేనియుఁ గూలి భూపతి నిర్ణయించునది. మఱియు సువర్ణాది ధాతువులయందుఁ గూటంబు సేయువారిని ద్విగుణంబుగ దండింపవలయు. మున్ను మునులచే నిరూపితంబును లోకులచే ననుష్ఠితంబు నగు వ్యవహారంబు పెక్కు తెఱంగులు కలదియై యుండు. అదియంతయుఁ జెప్ప నశక్యంబు గావున దిజ్ఞాత్ర మిం దుదాహృతం బయ్యె. ఇం దనుక్తంబులగు గుణంబులను గోషంబులను లోకంబునను శాస్త్రంబునను తేఁడెఱిగి వ్యవహరింపవలయు.

ఇది శుక్రనీతిసారంబున నాంధ్రీకృతంబునఁ జతుర్థాధ్యాయంబున .

రాజధర్మనిరూపణం బను పంచమ ప్రకరణము

చ తు ర్థ ధ్యా య ము

—

ష ష్ఠ ప్ర క ర ణ ము

—

దుర్గభేదములు

ఇట్లు రాజధర్మంబు నిరూపించి శుక్రండు సంగ్రహంబుగ షష్ఠంబయిన దుర్గప్రకరణంబు చెప్పందొడంగె. ఖాతంబునను గంటకపాషాణంబులను దుష్పథంబయినది యైరిణంబయిన దుర్గంబును నలుదిక్కుల మహాఖాతంబు గలది పారిఖంబు నిష్టకోపల మృద్భిత్తికాప్రాకారంబు గలది పారిఘంబును మహాకంటకవృక్షసముదాయ వ్యాప్తంబయినది వనదుర్గంబును నలుగడల జలాభౌవంబు గలది మరుదుర్గంబునన్నిదెసల మహాజలావృతంబయినది జలదుర్గంబును మీఁద జలంబుగలది యై వివిక్తోన్నతస్థలమునందు శిరోగృహాయుతంబుగ నిర్మితంబయినది గిరిదుర్గంబును నభేద్యంబు పూహవిదులగు వీరులచే గుప్తంబు నగునది సైన్యదుర్గంబును శూరులతోడను ననుకూలు రగు బాంధవులతోడనుం గూడినది సహాయదుర్గంబు నగు. పారిఖంబుకంటె నైరిణంబును దానికంటెఁ బారిఘంబు నంతకంటె వనదుర్గంబును దానికంటె ధన్వదుర్గంబు నన్నిటికంటె జలదుర్గంబు నంతకంటెను గిరిదుర్గంబును శ్రేష్ఠంబులని నీతిజ్ఞులు వల్కుదురు. సహాయదుర్గంబును సైన్యదుర్గంబునను నివి యెల్ల దుర్గంబుల కలంకా

రంబులు నవి లేని దుర్గంబులు నిష్ఫలంబులు నగు. మఱియు రాజునకు నన్ని దుర్గంబులకంటె సేనాదుర్గంబు శ్రేష్ఠంబని యుఁ దక్కిన దుర్గంబు లెల్లఁ దత్సాధకంబులనియు సేనాదుర్గంబుగల రాజునకు భూమి వశ్యయగుననియు నది లేనిదుర్గంబులెల్ల బంధనాగారంబులనియు విద్వాంసులు చెప్పదురు. కాబట్టి రాజుదాని నవశ్యము నాశ్రయించి రక్షించునది. దుర్గస్థుఁడయినజోదు శస్త్రధరుండయినఁ బ్రతియోధశతంబునే నోడింపఁజాలును. రాజుల కాపత్కాలంబున దుర్గాశ్రయంబు త్తమంబగు. మఱియు పైన్యదుర్గంబు గల శూరునకు స్థలంబెల్లదుర్గప్రాయంబ యగు. రాజులుదుర్గంబుల నెల్ల ధాన్య పుష్పంబులు వీరాస్త్రసంయుతంబులు యుద్ధసంభారపూర్ణంబులుం గోశ సహితంబులు గావించి రక్షింపవలయు. సహాయ యుతంబయిన దుర్గంబునకు విజయంబు నిశ్చితంబు గావున నది యుత్తమంబు. మఱియు సహాయవంతంబెల్ల ఫలవంతంబగుం గావున దుర్గంబుల యానుకూల్యంబున రాజునకుఁ దప్పక విజయంబుగలుగు.

ఇది శుక్రనీతిసారంబున శాంధ్రీకృతంబునఁ జతుర్థాధ్యాయంబున

చ తు ర్థ థ్యా య ము.

స త్తమ ప్రకరణము-దాని భేదములును

సేనాస్వరూపము-దాని భేదములును

ఇట్లు దుర్గప్రకారంబు సంగ్రహంబుగఁ జెప్పి నైన నైన్య నిరూపణం బయిన సత్తమప్రకరణంబు భార్గవుండు చెప్పం దొడంగె. శస్త్రాస్త్రసంయుక్తంబయిన మనుష్యాదిగణంబు సేన నాఁబడు. నైన్యంబు స్వగమంబు నన్యగమంబు నని ద్వివిధంబగు. ఉభయంబును దైవియు నానురియు మానవి యు నని త్రివిధంబయ్యె. ఈ మూఁటిలోఁ బూర్వపూర్వంబు బలాధికంబు. అందుఁ బరాపేక్ష లేకుండ గమనశీలంబు స్వగ మంబును యానసహాయంబునం బోవునది యన్యగమంబు ననంబడు. సాదాతంబయిన నైన్యంబు స్వగమంబును దక్కినది యన్యగమంబు నగు. అన్యగంబు రథాశ్వగజగభేదం బునం ద్రివిధంబు. నైన్యవంతునక కాని రాజ్యంబును ధనం బును బరాక్రమంబును సిద్ధింపవు. మఱియు బలవంతున కల్ప జనున కేని యెల్లవారు వశులును దుర్బలునకు శత్రులు నగు దురు; రాజునకుం జెప్పనేల. శరీరబలంబును శౌర్యబలంబును సేనాబలంబు నాస్త్రికబలంబును బంచమంబయిన ధీబలం బు నాయుర్బలంబును గలరాజు ప్రత్యక్షవిష్ణు వగు. దేవాసు రాదులును సేనాసహాయంబు నొందక యన్యోపాయంబుల

స్వల్పశత్రునేని జయింప సమర్థులుగారు. మఱియు సేనయే
రిపుపరాజయంబునకుఁ గారణంబగుట రాజవశ్యంబు నభేద్యం
బయిన బలంబు సంతరించునది. సేనాబలంబు స్వీయంబు
మైత్రంబు నని ద్వివిధంబు. అది మౌలసాద్యస్కభేదంబున
నిరుదేహఁగులనుండు. ఇదియెల్లను సారంబు నసారంబు ననియు
శిక్షితంబు నశిక్షితంబు ననియు గుల్మీభూతంబు నగుల్మీభూ
తంబు ననియు దత్తాస్త్రవాహంబు స్వాస్త్రవాహంబుననియు
రెండువితంబులనుండు. సౌజన్యంబునఁ గార్యసాధకంబయిన
బలంబు మైత్రంబును భృతిపాలితంబు స్వీయంబు నగు. అనేక
వత్సరంబులనుండి యనుబంధించినది మౌలంబును నూతనం
బుగ సంపాదించినది సాద్యస్కంబు నని తద్విదులు వల్కుదు
రు. సుయుద్ధకాముకంబు సారంబును విపరీతం బసారంబును
వ్యూహాదికుశలంబు శిక్షితంబును విపరీతం బశిక్షితంబును
సాధికారికంబు గుల్మీభూతంబును స్వస్వామికం బగుల్మకం
బును రాజశస్త్రాస్త్రంబులు గ్రహించునది దత్తాస్త్రంబును
దక్కినది స్వశస్త్రాస్త్రంబును దేజస్సున స్వాధీనంబయిన కిరా
తాదికం బారణ్యకంబును శత్రులచే నుత్సృష్టంబయి తన
భృత్యవర్గంబునఁ జేరినదియు భేదోపాయంబున స్వాధీనంబ
యిన సైన్యంబును శత్రుబలంబు నని చెప్పంబడు. ఇందుఁ గడ
పటిబలంబులు రెండును దుర్బలంబులును గేవలకార్యసాధకం
బులు గానివియు నగు. సములు నియుద్ధకుశలులు నగు సంగ్రా
మదక్షులయిన వీరులతో నియుద్ధార్థంబు వ్యాయామంబునను
బలపోషకంబులయిన యాహారంబులను శారీరబలంబును
న్యాఘ్రాదిమృగంబులతోడి మృగవ్యంబునను శస్త్రాస్త్రభ్యా

సపాటవంబునను శూరసంసర్గంబునను శౌర్యబలంబును దగిన
భృతిచే సేనాబలంబును దపస్సామర్థ్యంబున నస్త్రబలంబును
విద్యత్సంగంబున ధీబలంబును స్వగోత్రంబున రాజ్యంబు చిర
స్థాయిగావించు సత్తర్కానుష్ఠానంబున నాయుర్బలంబును రాజు
వర్ధిల్లజేయునది. ఎందనుక గోత్రంబున రాజ్యంబు సుప్రతిష్ఠితం
బగు నందనుక మృతుడయ్యు బుత్తపౌత్త పరంపరచే జీవిం
చినవాడయగు. ఆశ్వికంబయిన సైన్యంబుకంటె జతుర్గుణం
బయిన పాదాతంబును బంచమాంశంబయిన వృషబలంబు నష్ట
మాంశంబయిన క్రమేలకబలంబును దానం జతుర్థాంశంబు
గజబలంబును దానియం దర్థాంశంబయిన రథికబలంబును దద్భ
లంబుకంటె ద్విగుణంబయిన బృహన్నాళికబలంబును రాజు
లెల్లపుడు సంధరింపవలయు. మఱియుఁ బదాతిబహులంబును
మధ్యమాశ్వంబు నల్పగజంబును సాధారణోష్ఠ వృషభంబు
నగు సైన్యంబు రాజు సంగ్రహింప వలయుంగాని గజాధికం
బగుదాని సంగ్రహింపఁ జనదు.

ఆయమునుబట్టి గ్రహింపవలయు సేనయు - సంవత్సర వ్యయమును

ఏఁటేట లక్షకర్షమితం బయిన యాయంబు గల రాజు
వయస్సార సంపన్నంబయి శస్త్రాస్త్రకుశలంబయిన పదాతి
శతంబును లఘునాలిక యంత్రకుశలం బయిన పదాతి శత
త్రయంబును నశీత్యశ్వంబుల నొక్క రథికుని బృహన్నాల
థారుల నిద్దఱను బదియుష్ట్రంబులను రెం డిభంబులను
రెండుశకటంబులను బదియునాఱు వృషభంబులను నాఱు
గురు లేఖికులను మంత్రిత్రితయంబు నవశ్యంబురక్షిం
చుచుఁ బ్రతిమాసంబు దానభోగార్థంబు సార్థసహస్రం

బును లేఖక జీవితార్థంబు శతంబును మంత్రిరక్షణార్థంబు
త్రిశతంబును దారపుత్రాది పోషణార్థంబు శతత్రయంబును
విద్యదర్థంబు శతద్వయంబును సాద్యశ్వాది జీవనార్థంబు చతు
స్సహస్రంబును గజోష్ఠవృషాది పోషణార్థంబు చతుశ్శతం
బును వెచ్చించుచు మిగిలినదానిఁ గోశాగారంబునఁజేర్చు
చుండవలయు. మఱియు పైనికులవలనఁ బ్రతివర్షంబు వేషా
ర్థంబు రాజు కొంతసొమ్ము పుచ్చుకొను చుండవలయు.

రాజులు సంపాదింపవలయు రథ గజాదులు

అయస్సార నిర్మితంబును జక్రసుగమంబును బర్యంకా
సనంబును నాందోలంబుంబోలె నారోహణ స్థానంబుగలదియు
శస్త్రాస్త్రసంధార్యుదరంబును బ్రియచ్ఛాయంబును మనోర
మంబు మధ్యమాసనసారధికంబు సదశ్వకంబు నగు నరదంబు
రాజుచే రక్ష్యంబగు. నీలతాలుపు నీలజిహ్వంబు వక్రదంతం
బు నదంతంబు దీర్ఘక్రోధంబు క్రూరమదంబుఁ బదింటికంటెనే
నెనిమిదింటికంటెనేని దక్కువ నఖంబులు గలదియు మందం
బును భూశోధన పుచ్చంబు నగుగజం బనిష్టావహంబును విపరీ
తంబు శుభావహంబునగు.

గజభేదమును - దల్లక్షణంబును

గజంబులు మంద్రభద్ర మృగమిశ్రభేదంబులఁ జతు
ర్విధంబులయ్యె. అందు మధునిభదంతంబును సుబలంబును
సమాంగంబును వర్తులాకారంబును సుముఖంబును శ్రేష్ఠావ
యవంబునగు గజంబు భద్రజాతీయంబనియు స్థూలకుక్షియు
సింహదృష్టియు బృహత్స్వగ్గల శుండంబును దీర్ఘకాయం
బును మంద్రంబనియుఁ దనుకంత దంతశుండంబును ప్రాస్వా

ధర లింగంబును స్థూలాక్షంబును వామనంబు నగు నది.
మృగసంజ్ఞంబనియు మిలితంబులయిన మీఁదటి లక్షణంబులు.
గలది మిశ్రంబనియుఁ దజ్జలచే వ్యవహరింపఁబడు. గజంబుల
కెల్లఁ బ్రమాణంబు వేట్వేట గ్రంథకర్తలచేఁ గీర్తితం
బయ్యె. గజమానంబున నెన్నిది యప్రొదరంబు లొక్క
యంగులంబు నిరువది నాల్గంగులంబు లొకకరంబు నని విద్వాం
సులచేఁ జెప్పంబడియె. భద్రగజంబున కేడుహస్తంబుల యా
న్నత్యంబు నెనిమిదికరంబుల దైర్ఘ్యంబు దశ కరమితంబయిన
యుదరపరిణాహంబు నుండు. మంద్రమృగంబుల ప్రమాణంబు
భద్రప్రమాణంబుకంటె నేకహస్తహీనంబుగాని దైర్ఘ్యంబు
భద్రమంద్రంబులకు సదృశంబని మునులు చెప్పిరి. శుభ
లక్షణ సంయుతంబును విశాల భ్రూగండఫాలంబును శీఘ్ర
గతియునగు వారణం బెల్లవానియందుఁ బ్రశస్యతమంబగు.

అశ్వపరిమాణమును-లక్షణములును-వానిభేదములును

పంచయ వాత్మకంబయిన యంగులంబునన వాజి
మానంబు వేఱుగ స్మృతంబయ్యె. చత్వారింశ దంగుల
ముఖంబయిన యశ్వం బుత్తమోత్తమంబును షట్త్రింశ
దంగుల ముఖంబయిన గంధర్వం బుత్తమంబును ద్వాత్రింశ
దంగులముఖంబయిన నాహంబు మధ్యమంబు నష్టా వింశ
త్యంగుల ముఖంబయిన సైంధవంబు నీచంబునని చెప్పఁ
బడు. హయంబులకు ముఖమానంబున సర్వావయవమానంబు
కల్ప్యంబు. ముఖమానంబుకంటె నాజానేయంబులకు నొన్న
త్యంబు త్రిగుణాధికంబును శిరోమణినుండి పుచ్ఛమూలంబు
దనుకఁ దృతీయాంశాధికంబయిన చతుర్గుణ దైర్ఘ్యంబు నుదర

వైశాల్యంబు త్ర్యంగులాధికంబయిన త్రిగుణంబు నుండు. ఇది సాధారణ పరిమాణం బింక నష్టావింశత్యంగులముఖంబయిన యశ్వంబు నవలంబించి విశేషపరిమాణంబు చెప్పంబడు. శఫంబులయకాన్నత్యంబు మూడంగులంబులును మణిబంధంబునకు నాలుగంగులంబులును జంగలకు నిరువదంగులంబులును జానువులకు మూడంగులంబులును గూర్పరాంతంబయిన యూరువులకుఁ జతుర్థ శాంగులంబుల యకాన్నత్యంబునుగూర్పరంబు సంధినుండి కందంబుదనుక నష్టత్రింశదంగులంబుల నిడివియును బ్రత్యగూరువులకు ముఖసదృశ పరిమాణంబును జంఘ కందు మూడంశంబుల యకాన్నత్యంబు నుండుననియు సుప్రసాదిత గ్రీవాదైర్ఘ్యంబు ముఖపరిమాణముకంటె షష్ఠాంశాధికంబయిన ద్విగుణంబును దాని యకాన్నత్యంబు సార్థపాదహీనంబును స్కంధంబునుండి ముష్కమూలంబువఱకును గ్రీవాసమదైర్ఘ్యంబును ద్రికదైర్ఘ్యం బష్టాదశాంగులంబును బుచ్చదండ దైర్ఘ్యంబు ముఖార్ధంబును దదర్ధంబు లింగ ముష్కదైర్ఘ్యంబును షడంగులంబేని పంచాంగులంబేని చతురంగులంబేని కర్ణ దైర్ఘ్యంబును శఫపరిణాహంబు పదియు నైదంగులంబులును దదర్ధంబు మణిబంధంబునకును జానుజంఘలకుఁ బరిధియు నూరుపరిధి యేకాదశాంగులంబును బళ్ళి మోరుమూలపరిధి ద్వాదశాంగులమును మణిబంధమణి పరిమాణంబు నవాంగులమును నూరుమధ్యంబునం బక్షమూలచిహ్నమున కంగువృత్త పరిమాణంబు నుండునని బుధులు చెప్పుదురు. అశ్వోరసంబులకు గ్రీవోపరిభాగంబున శిరోమణినుండి స్కంధాంతంబుదాక సార్ధాంగులంబైన సటాస్థానంబు

ప్రశస్తంబగు. సట హస్తమాత్రాయతంబు నధోగమంబు
నగునట్లు చేయింపఁదగు. పుచ్చవాలంబుల పరిమాణంబు
సార్థహస్తంబేని ద్విహస్తంబేని యయిన సుశోభనంబగు.
కర్ణదైర్ఘ్యంబు సప్తాంగులంబేని యష్టాంగులంబేనియు
నవాంగులంబేని దశాంగులంబేనియు వానివైశాల్యంబు చతు
రంగులంబేని త్ర్యంగులంబేనియు నై యుండు.

తురంగంబుల కంధరంబు స్థూలంబేని చిపిటంబేని.
కాక మయూరకంఠసన్నిభంబయిన శుభావహంబగు. మఱియు
వానిగ్రీవాగ్ర పరిధి పిడికింట నెక్కువయిన ముఖపరిమా
ణంబు గలదియుఁ దన్నూలపరిధి దశాంగులొనంబయిన ద్విగు
ణంబును ముఖపరిమాణంబుకంటెఁ గ్రోడంబుకొలఁది తృతీ
యాంశహీనంబును నేత్రోపరిభాగపరిణాహంబు మొగంబు
కొలఁదికంటె నష్టాంగులాధికంబును నాసికకు మీఁదను నే
త్రంబులకుఁ గ్రిందనున్న భాగంబు చుట్టుకొలత ముఖపరి
మాణంబునఁ దృతీయాంశ హీనంబును నేత్రవైశాల్యంబు
ద్వ్యంగులంబును వానిదైర్ఘ్యంబు త్ర్యంగులంబును ముఖ
తృతీయాంశం బూర్వంతరంబునకు నేత్రాగ్రంబుల మధ్యం
బునకు ముఖపంచమాశంబును గర్ణంబులయుఁ గర్ణనేత్రంబు
లయు మధ్యభాగంబునకు నంతయె పరిమాణంబును భూగతం
బులయిన ఖురంబుల యంతరంబునకుఁ గర్ణాంతర సమ్మితం
బయిన పరిమాణంబును మణినేత్రాంతరంబునకును భ్రూమ
ధ్యంబునకును నాసా నేత్రాంతరంబునకును సక్థి పరిమాణం
బున మూఁడవయంశంబును సోష్ఠంబయిన ప్రోథంబునకు
ముఖతృతీయాంశంబును నాసారంధ్రాంతరంబునకుఁ దదైర్ఘ్య

నవమాంశంబును గాయవిస్తారంబు నరార్థ పరిమాణంబును,
 ద్రికవిస్తారంబు నరహృదయ ప్రమాణంబును, బాహుమూ
 లంబునకుఁ గ్రింద హృదయవిస్తారంబు నరచతుర్థాంశంబును,
 నధరోష్ఠంబునకుఁ జిబుకంబునకు నొన్నత్యంబు సార్థైకాంగు
 లంబునుండు. ఉన్నత గ్రీవంబును నతపృష్ఠంబు నగు తురంగ
 మంబు శోభిల్లు. దానిరూపంబు పటంబున వ్రాయంగోరు
 శిల్పివరుండు తదాకారంబు పరిశీలించి మనంబున నిల్పి వ్రాయ
 వలయు. ఇట్లైచత్వారింశదంగులముఖంబు మొదలగు నశ్వం
 బులకు సర్వావయవమానంబు బుద్ధిమంతు లూహించునది.
 శ్మశ్రుహీనముఖంబును గాంతోత్తుంగ నాసికంబును దీర్ఘోద్ధత
 గ్రీవముఖంబును హ్రస్వకుక్షిఖురంబును ఖర్వశ్రవసంబును
 బ్రచండవేగంబును హంసమేఘనిస్వనంబు నాతిక్రూరంబును
 నాతిమృదువు నతౌకిక బలసంపన్నంబును సుకాంతి గంధవ
 ర్ణంబును సద్గుణావర్తాన్వితంబు నగునశ్వంబు మనోహరంబును
 సంగ్రాహ్యంబునగు. ఆవర్తంబులు వామదక్షిణ భేదంబున
 ద్వివిధంబులు. అవి మరలఁ బూర్ణాపూర్ణ భేదంబునను హ్ర
 స్వదీర్ఘ భేదంబునను ద్వివిధంబులగు. వామీదేహంబున వామ
 భ్రమంబులును హయదేహంబున దక్షిణభ్రమంబులును య
 థోక్తఫలదంబులగు. కాని విపరీతంబు లట్లు శుభాశుభ ఫలం
 బుల నీజాలవు. భ్రమంబులకు నిమ్న భావంబునను దిర్యగ్భా
 వంబున నూర్ధ్వభావంబునను ఫలభేదంబు గలుగుచుండు. శం
 ఖచక్రగదాపద్మ వేదిస్వస్తిక సన్నిభంబులును బ్రాసాదతో
 రణ సంకాశంబులును ధనుఃకలశ సదృశంబులును స్రజ్జీన
 ఖడ్గాభంబులునగు భ్రమంబులు శుభంబులగు. నాసికాగ్రం

బునను లలాటంబునను గంతంబునను మస్తకంబునను శుభా
 వర్తంబులుగల హయంబు లుత్తమంబులును హృదయంబు
 నను స్కంధంబునను గలంబునను గటియందును నాభిని
 గుక్షిని శుభభ్రమంబులుగలవి మధ్యమాశ్వంబులును నగు.
 ఎద్దానిలలాటంబున రెండుసుడులు మస్తకంబున నెక్కసుడియు
 నుద్భవంబగు నాహయంబు స్వామికిఁ బూర్ణహర్షదాయ
 కంబు గావునఁ బూర్ణ హర్షంబను నన్వర్థాభిధానంబు గల
 డియు నుత్తమంబు నగు. వెన్నెమ్మున నొక్క యావర్తంబు
 గల యశ్వంబు సూర్య సంజ్ఞకంబును స్వామికి బహ్వశ్వసం
 పాదకంబునయి యుండు. లలాటంబున నడ్డంబుగ నుత్తరా
 వర్తంబు లయినమూఁడు భ్రమంబులు గల యశ్వంబుత్రికూట
 నామకంబు నశ్వాభివృద్ధికరంబునగు. మీఁదటి యట్లు సమ
 భ్రమత్రయంబు గ్రీవయందున్న నది వాజీశంబయి రాజ
 మందిరంబున నుండు. ఎద్దాని కపోలద్వయంబున నావర్త
 ద్వయంబు శోభిల్లు నది రాజ్యవృద్ధికరంబు స్వామికి యశ
 స్కరంబు నగు. అట్లుగాక యేకకపోలంబున నేకావర్తంబు
 గలది సర్వనామకంబు స్వామినాశకంబు నయ్యెడు. గండం
 బున దక్షిణాశ్రితంబయిన యావర్తంబు గలది స్వామికి సుఖ
 దాయకంబు గావున శివంబునాఁబడు. మఱియు నాభ్రమ
 ణంబు వామాశ్రితంబయినఁ బ్రభువునకు ధనక్షయకారియగు.
 అవి రెండును రెండు గండంబులనున్న నింద్రాక్షంబులను పేరు
 వొంది స్వామికి రాజ్యాభివృద్ధి దాయకంబులగు. కర్ణమూ
 లంబునను స్తనమధ్యంబునను నశ్వంబులకుఁ గల భ్రమద్వ
 యంబు విజయనామకంబు గావున రాజునకు సమీకంబున

గీర్తి దాయకంబయ్యెడి. స్కంధపార్శ్వంబున నున్న యావ
 త్తంబు పద్మలక్షణంబు నాజాలి స్వామికి మహాధనంబు
 సుఖంబు నీజాలు. ఏవాహంబు నాసామధ్యంబున నేకా
 వర్తంబేని యావర్తత్రయంబేని వర్తిల్లు నా యశ్వంబు
 భూపాలనామకంబు గంధర్వ చక్రవర్తియు నగు. కంఠంబున
 శ్రేష్ఠంబయిన యొక మహావర్తంబుగల హయంబు స్వామికిఁ
 జంతితార్థ ప్రదంబగుటఁ జింతామణి యనంబడు. గుఱ్ఱంబుల
 ఫాలకంఠస్థంబులయిన యావర్తంబులు శుల్కనామకంబులు
 వృద్ధికిర్తిదంబులునగు. ఏవాజికి నావర్తంబులదోయి వక్త్ర
 గతంబేని కుక్షిప్రాంతగతంబేనియగు నావాజి తనకేని స్వామి
 కేని నాశంబు గావింప నోపు. జానువుల నున్న యావర్తం
 బులు ప్రవాసక్లేశదంబులును లింగంబున నున్నవి విజయ
 శ్రీవినాశమును గావించు. హయత్రికంబున నావర్తంబున్న
 స్వామికిఁ ద్రివర్గహానియగు. పుచ్చమూలావర్తంబు ధూమ
 కేతువగుట ననర్థదంబగు. గుహ్యపుచ్చత్రికా వర్తంబు
 గృతాంతనామకమును భయప్రదంబునగు. పార్శ్వవర్తినియైన
 మధ్యదండంబును నశ్వచిహ్నం బుంగుటంబు కొలఁది యయిన
 నతిదుష్టంబు. అదియె కచంబున నున్న శతపదియనియు
 దీర్ఘంబయినకొలంది దుష్టయనియుఁ జెప్పుదురు. నేత్ర
 హనుగండ దృగ్గల ప్రోథంబులందును వస్తిదేశంబునను
 గటికకున్నాభి గుహ్యంబులందును దక్షిణ కుక్షిపాదంబు
 లందును ముష్కదేశంబునందును నున్న భ్రమంబులు
 నశుభదాయకంబులనియు గలమధ్యంబునను బృష్ఠ మధ్యం
 బునను బెదవులను గర్ణనాసాంతరంబునను వామకుక్షి

పార్శ్వంబులను నూరువులను హయములకుఁ గలయావర్తంబులు శుభదములు ననియు విద్వాంసులు చెప్పుదురు; మఱియు ఫాలమున సాంతరములయిన రెండావర్తములున్న శుభఫలదంబులు నవి రెండు నతिसన్నిహితములయిన మధ్యమఫలదంబులు నతిలగ్నము లయిన దుష్ఫలములు నగుననియు నందురు. అర్థములకు లలాటమున నూర్ధ్వముఖంబయిన యావర్తత్రితయము సాంతరంబయియున్న స్వామికి శుభమును నచటనే మూఁడుకొనలు గలభ్రమత్రయమున్న నశుభము నగు. హయములకు గలమధ్యమున నెక్కశుభావర్తమున్న సర్వా శుభచిహ్నములదోషము వారింపనోపుననియుఁ బాదముల నధోముఖములు ఫాలమున నూర్ధ్వముఖములు నగు భ్రమములు శుభఫలదము లనియుఁ బ్రత్యక్షుఖయగు శతపదియత్యంతాశుభదాయిని గాదనియుఁ బెద్దలు చెప్పుదురు. లింగంబువెనుకను స్తనాగ్రంబునను నావర్తంబుగలయశ్వంబు శుభదాయిగాదు. అశ్వముల కర్ణసమీపమున నున్న యేకావర్తము శృంగియనియు నింద్యంబనియుఁ జెప్పుదురు. గ్రీవోపరిభాగమున నేకపార్శ్వంబున నావర్తంబుగల యశ్వంజేకరశ్మి. పాదమున నూర్ధ్వముఖావర్తము గలదియుఁ గీలోత్పాటియునగు నశ్వంబు సంగ్రహ్యము గాదు. శుభచిహ్నములు నశుభచిహ్నములు గల యశ్వములు మధ్యమములు. ముఖమునం బాదములను సితంబయినది పంచకల్యాణంబనియు హృదయమునను గండమునను బుచ్ఛమునను నట్లయినది యష్టమంగళం బనియు నవిరెండును స్వామికి శుభకరంబు లనియుఁ జెప్పంబడు. ఏకకర్ణంబున శ్యామంబును దక్కినసర్వావయవం

బుల నేకవర్ణంబునగు హయంబు శ్యామకర్ణనామధేయంబును
 మేధ్యంబు ననియు శ్యామైకకర్ణంబును దక్కినసర్వావయవం
 బుల ధవలైకవర్ణంబునయినది మేధ్యతరంబుం బూజ్యతరంబు
 ననియు వ్యవహరింపఁబడు. వైడూర్యసన్నిభంబు లగునేత్ర
 ములు గల యశ్వంబు మిశ్రవర్ణంబయ్యు నేకవర్ణంబయ్యు
 సుందరంబయ్యెనా జయమంగలనామకంబుం బూజ్యంబునగు.
 కృష్ణపాదంబులును శ్వేతైకచరణంబులునగు హయంబులును
 ధూసరవర్ణంబులు రూక్షంబులు గర్దభాభంబులు నగువాహం
 బులును గృష్ణతాలుజిహ్వోష్ఠంబులగు వాజులును బుచ్చంబున
 వలక్షములు దక్కిన యవయవముల నెల్ల గృష్ణవర్ణము గల
 ఖరువులును నింద్యము లగు. ఉన్నతపాదన్యాసగతియు ద్విప
 వ్యాఘ్రగమనమును హంసమయూరపారావతగతియు మృగో
 ప్రవానరగతియు నగుహయం బుత్తమంబుం బూజ్యమునగు.
 అతిభోజనంబు నతిపానము గావించిన సాదియు నెట్టిగమనం
 బునఁ బీడనొందకుండు నట్టిగమనము నట్టిగమనంబు గావించు
 తురంగమును శ్రేష్ఠములని కోవిదులు వల్కుదురు. సుశ్వేత
 తిలకమును వర్ణాంతరమునుం గలసప్తి యాశ్వికసేనాభంజ
 కమగు; మఱియు నశ్వములు స్నిగ్ధవర్ణములు బలాధిక
 ములు సుగతులు మహాకాయములు నాతిక్రూరములు సర్వాం
 గసుందరంబులు నయ్యెనేని భ్రమదూషితములు వర్ణదూషిత
 ములు నయిన బూజ్యంబులగు. అశ్వారోహణం బధికం
 బయిన మానిసికిఁ గార్భ్యమును వ్యాధియు జనియించు. దాని
 నేకొలఁదిని నేరకున్న నాలస్యము మోడము; మఱియు నశ్వం
 బు లపోషితంబులయిన క్షీణంబులు నతిపోషితము లయిన

దుగ్ధంబులు నిత్యశిక్షణమున సుగమనంబులు నశిక్షణమున దుర్గమనములు నగు. సుశిక్షకుఁ డశ్వము నారోహించి ఋజు కాయుండు స్థిరాసనుండునయి సమముగ ఖలీనము వట్టికొని జాన్వధోభాగముఁ బాదములు నార్చుచు నతిమృదువు నతిక్రూరముగాని కశాఘాతమునఁ దగినస్థలమునఁ గాలానుసారముగఁ దాడనము సేయుచు నడిపించునది. అశ్వహృదయజ్ఞులు గుట్టము సకిలించినఁ గక్షమునను దొట్టువాటొందినఁ బార్శ్వములను వెఱపుఁజెందినఁ గర్ణాంతరమునను నున్నార్ధగామియైన గ్రీవయందును గోపించిన బాహుమధ్యమునను భ్రాంతచిత్తంబయిన నుదరమునను గశాఘాతము గావించుదు గాని యొకపుడేని యన్యస్థలమున నట్లు చేయరు. మఱియుం గొండలు హేషగావించుడుఁ గండమునను స్థలితమునెందిన జఘనమధ్యమునను భీతంబయిన వక్షమునను నుద్వృత్తంబయిన వక్త్రమునను రోషితంబయినఁ బుచ్ఛసంఘాతంబునను భ్రాంతంబయిన జానువులను దరటుచేయవలయు నంద్రుఁ; కాని పలుమాటకాలమున నస్థానమునను స్వశ్వంబు నొప్పింపఁదగదు. అట్లు నెంచినఁ గొన్నిదోషములు పుట్టి యశ్వమున్నంతదనుక విడువకుండు; మఱియు శిక్షకుఁడు దుష్టాశ్వంబు దండహీనుండయి యారోహింపక దండమున నెంచుచుండవలయు. ఉత్తమాశ్వంబు షోడశమాత్రలకాలంబునఁ (Sixteen seconds.) జతుశ్శతహస్తంబుల దూరంబు పోనోపు. గతిహీనంబయినకొలఁది నశ్వంబు హీనంబగుచుండు. హయగతి శిక్షయందు సహస్రచాప (4000 గజములు) ప్రమితమండల భ్రమణం బుత్తమంబుం దదర్థము మధ్యమంబుం దదర్థము

నీచమును శతధనుఃపరిమితంబల్పంబుం దదర్శం బత్యల్పంబు
 నగు. ఎట్లు నేర్పిన నశ్వంబు లేకదినమునన నూఱుయోజనం
 బులు వోఁ జాలు నట్లు మండలభ్రమణముల సుశిక్షకుఁడు
 శిక్ష వానికలవర్చునది. హేమంతశిశిర వసంతంబులయందు
 సాయంప్రాతస్సమయంబులును గ్రీష్మర్తువునందు సాయా
 హ్నంబును శరదృతువున యందుఁ బ్రాతఃకాలము నశ్వా
 రోహణమునకుఁ దగిన యవి. వర్షర్తువందును విషమభూము
 లందును నొక్కపుడేని యశ్వము నడిపింపఁ దగదు. శోభనం
 బయిన గమనమున నశ్వములకు జాతరమును దార్థ్యమును
 శరీరకాఠిన్యము నారోగ్యమును వర్ధిల్లు. భారపరిశ్రాంతము
 మార్గపరిశ్రాంతంబు నగుహయంబును శిక్షకుఁడు మందమం
 దంబుగం బలుమాఱు ప్రచరింపఁజేసి పిమ్మట శర్కరా
 సక్తు మిశ్రంబయిన స్నేహంబును ద్రావించి సుపక్వంబు
 లయిన చణకంబులేని మాషంబులేని ముద్గంబులేనియుఁ
 బక్వంబులయిన యార్ద్రశుష్క మాంసంబులను భక్షణార్థం
 బొసఁగునది. మఱియు మార్గసమాగతం బయిన హయం
 బునకుఁ బల్యాణంబు వదలింపకయె సలవణంబయిన గుడంబు
 బలరక్షణార్థం బొసంగి గతస్వేదంబు శాంతంబు నయిన
 పిదప బృష్టబంధంబు వదలించి ఖలీనంబు నవతరించి తద్దా
 త్రమర్దనంబు సేయించి పాంసుమధ్యమున వివర్తింపించి
 స్నానాదులఁ జేయించి పోషింప వలయు. అశ్వములకు
 మధ్య రసంబును మాంసరసంబును సర్వవ్యాధి హరణంబగు.
 మఱియు శక్త్యనుసారముగ ఘృతయుతంబేని క్షీరయుతంబేని
 వారియుతంబేని సక్తువు వానిచేఁ ద్రావించుచుండవలయు.

హాయంబు లాహారము భుజించిన యనంతరమును జలపానముః
సేసినపిమ్మటను విశ్రాంతి వొందకుండ నారోపించిన వానికిఁ
గాసశ్వాసాదిరోగము లుప్పతిల్లు. వాజులకు భోజనార్థము
యవలుం జణకములు శ్రేష్ఠములును మాషములు మకుష్ఠ
ములు మధ్యమములును మసూరములు ముద్గములు నీచములు
నగు.

అశ్వగతులు

అశ్వగతులు ధారా స్కందిత రేచిత ప్లుత ధారీతక
వల్గిత భేదమున నాటు తెఱఁగుల నుండు.

అతివేగితంబయిన గమనంబు ధారయనియుఁ బార్షి
తోదంబుల నోదితంబయి యాకుంచితంబులయిన యగ్రపా
దంబుల నెగురుచు నశ్వంబువ్రోయిన నాస్కందితంబనియుఁ
గొంచియం బెగిరి యఖండంబుగం బోయిన రేచితంబనియు
మృగంబుం బోలి నాల్గుపాదంబుల నెగురుచుం బోయినఁ
బ్లుతంబనియు నసంవల్గితంబులయిన పాదంబులతో సువ్యక్తం
బుగను ద్రుతంబుగనుం బోయిన ధారీతకంబనియు నిది రథ
వహనంబున వరంబనియుఁ గుంచితంబులయిన పదంబులతో
మయూరంబువ్రాలె నున్నతగ్రీవంబయి డోలాయితంబయిన
యర్ధశరీరంబుతోఁ గావించిన గమనంబు వల్గితంబనియు నశ్వ
గతిజ్ఞులు వల్కుదురు.

వృషభోష్ఠస్వరూపము

ముఖపరిణాహంబుకంటె నుదరపరిణాహంబు చతుర్గుణం
బును సకమదంబయిన యుదరౌన్నత్యంబు త్రిగుణంబును
సార్థత్రిగుణంబయిన దైర్ఘ్యంబును సప్తతాతౌన్నత్యంబునుం

గలిగి వోధయు స్వంగసుందరంబు నక్రూరంబు నగువృష
భంబు ప్రశస్యంబును సంగ్రాహ్యంబు నగు. ఒక్కనాటన
ముప్పదియోజనంబులు నడువ సమర్థంబయి నిచ్చలు భారవ
హసక్లేశసహంబయి సుదృఢంబయి నవతాలోన్నతంబయిన
యుష్మంబు ప్రశస్తంబగు.

నరాదులవయో నిర్ణయము

నరులకుం గుంజరంబులకు నూఱువత్సరంబులు నశ్వం
బులకు ముప్పది నాలుగేండ్లును వృషోష్ఠంబులకు నిరువది
మైదు వర్షంబులును బరచూయువని బుధులు నెప్పుదురు.
మఱియు నరులకు నేనుంగులకు నిరువది యబ్దంబులదనుక
బాల్యంబును మానసుల కఱువదింటిదాకను హస్తలకెనువ
దింటివఱకును మధ్యవయసును దర్వాత వార్ధకంబుననియు
నశ్వవృషభోష్ఠంబుల కైదేండ్లదాక బాల్యంబును షోడ
శాబ్దపర్యంతంబు మధ్యమ వయసును బిమ్మట వార్ధకంబు
ననియు విద్వాంసులు చెప్పుదురు. వృషభంబులకు నశ్వంబు
లకును దంతోద్గమంబున నాయువు సువిజ్ఞేయంబగు.

ఎద్దు మొదలగువాని వయసు పరీక్షించు విధము

అశ్వంబులకుఁ బ్రథమాబ్దంబున నాఱుసితంబు లయిన
దంతంబులును ద్వితీయవర్షంబునఁ గృష్ణలోహిత వర్ణంబు
లయిన యధోగత దంతంబులుం బుట్టు.

తృతీయాబ్దమున మఱి రెండు దంతము లుత్పన్నము
లయి యవిషష్ఠాబ్దమున నలుపువొందు. చతుర్థాబ్దమున వాని
ప్రక్కదంతములు రెండును బంచమవర్షమున సంత్యము లయిన
రెండు దంతములు నుద్భవిల్లి యవియుఁ గ్రమముగ నాఱవ

యేట నీలములు నవమవత్సరమునఁ బీతములునయి ద్వాదశాబ్దమున మరల సీతములుం బంచదశవత్సరమునఁ గాచాభములు నష్టాదశమున మధుసంకాశములు నేకవింశాబ్దమున శంఖాభములు నగు. హయముల కిరువదినాలుగేం డ్లతిక్రమించిన పిదప మూఁడు మూఁడేండ్లకు దంతముల ఛిద్రములు చలనముం బాతముం గలుగుచుండు. అశ్వములకుఁ బ్రోథమున వలయాకారములయిన మూఁడు రేఖలున్న బూర్ణాయువు నారేఖలు దక్కువయిన కొలఁది నల్పాయువు నగు. వృషములకుఁ జతుర్థాబ్దమున నెనిమిదిదంతములు సీతములయియుండు. పంచమాబ్దంబున నందుఁ జరమంబులు రెండూడి మరలవచ్చు. ఆఱవయేట నుపాంత్యములయిన రెండుదంతములుంబుట్టు. అష్టమమున మధ్యదంతములు పతితోత్పన్నము లవశ్యమునగు. ఇవి గ్రమముగ రెండేసియేండ్లకుఁ గృష్ణపీతసీతరక్త శంఖచ్ఛాయములుగ మాటుచుండు. పిదప రెండేసియేండ్లకుం జలనపాతములఁ బొందు. ఉష్ణములకు నశ్వములకుఁ జెప్పినరీతిన వయః పరీక్ష చేయునది.

గజాదుల శిక్షాసాధనములు

ఆకర్షతుల్య ముఖంబయిన యంకుశము గజనిగ్రహమునకు సాధనము గావున హస్తీపకుఁడు దానన దాని వినీతము సేయునది. ద్వాదశాంగుల మితములు నూర్థ్వగములు దృఢములు నగు పార్శ్వరజ్జువలయితము లగు రెండాకర్షఖండములతోడం గూడిన ఖలీనమున (కక్కులకల్లెమున) రాహుత్తుం డశ్వముల వశపఱిచికొనం దగు. నాసికాకర్షరజ్జువునన యుష్మములను వృషములను దచ్చిక్షుకుఁడు వశగత

ములఁ జేయునది. ఈ జంతువులకు మలశోధనార్థము తీక్షణా
గ్రమును సప్తఫాలము నగు గండము గావలయు. మనుజులఁ
బశువులను సుతాడనమున వినీతులఁ జేయుచుండవలయు.
మఱియు సైనికులు ధనదండమున లోఁగరు గాన వారికి
విశేషించి తాడనము గావలయు.

వృషభాదుల రాజు విడియించుచోట్లు - దండు పెడలు విధము

శత్రుల వశపఱచుకొను విధమును

వృషాశ్వముల ననూపమునను గజోష్ఠముల జాంగ
లమునను సాధారణప్రదేశమునఁ బదాతులను విడియింప
రక్షణం బగు. రాజు స్వరాష్ట్రమున నెల్లెడల యోజనయో
జనమునకు నెక్కికచోట శతశతసైనికుల నిలుపవలయు.
యుద్ధసంభారములు వహింప గజములు నుష్ట్రములు నశ్వ
ములు శ్రేష్ఠములకాని వర్షేతరకాలమున నాకార్యమున కన్ని
టికంటె శకటము లుత్తమము లగు. రాజల్పరిపు జయింప
నేనియు నల్పసాధనమునఁ జనక బుద్ధిమంతుఁడయి సాద్యస్కం
బయిన మహాసైన్యముతోఁ బోవవలయు. మఱియు మహా
శత్రుల జయింపం బోవునెడ మూలబలముతోడఁ జనునది.
అశిక్షితము నసారము నగు సాద్యస్కబలము తూలముం
బోలె నిస్సారము గావున దాని యుద్ధేతరకార్యముల బుద్ధిమం
తుఁడు నియోగింపవలయు. ప్రాణాత్యయము ప్రాప్తించుడు
నల్పుండును విపరీతకార్యము సేయ యత్నించు నన శూరుం
డును వికారకరణక్షమండును క్షమియింపఁ డని చెప్పనేల.
మహాబలసంపన్నుం డయ్యు నశూరుండు శత్రుముఖమున
నిల్వనోపఁ డన నల్పసాధనం డగునట్టివాఁడు నిల్వఁజాలఁ డని

చెప్పనేల. సుశిక్షితం బయిన బలము నల్పంబయిన సంతరించి
 నశూరుండు పగఱ జయింప నోపు నన నట్టి మహాసేనాసంప
 న్నుం డరుల జయించు టేమివింత. చిరకాలానుబంధి మైన
 సైన్యము ప్రాణావసానమునను స్వామిని విడువనోపదు గావు
 నఁ బగఱ జయింపఁ దలంపు గొన్నపుడు శిక్షితము సార
 సంపన్నము నగుదానితోడన దాడి వెడలవలయు. పలుకుఁ
 బ్రల్లదమునను బరుసంపు దండమునను భృతిహ్రాసమునను
 నిత్యప్రవాసాయాసమునను సేనలు భేదిల్లు; అట్లయిన తేనికి
 జయలేశంబుం గలుగదు; కావున శత్రురాజునకుఁ దత్సేన
 లకు భేదంబు గల్గునట్టి యుపాయంబు ధనదానంబున నేని
 కేవల కౌటిల్యముననేని సత్వరంబుగ రాజు చింతించుచుఁ దన
 కట్టి యుపద్రవము గలుగకుండం బ్రయత్నించుఁది. మఱియు
 సత్యంతప్రబలుం డగు నరిని సేవను బ్రబలరిపుని దానమాన
 ములను హీనబలుని యుద్ధమునను సమబలుని మిత్రభావ
 మునను వశంపఱిచికొనుచు నెల్లవారల భేదోపాయమున
 సాధింప యత్నించుచుండ వలయు. బలభేదనంబుకంటె శత్రు
 ల సాధించు నుపాయం బొండు సులభంబు లేదు. బలభేదము
 జనించునంతదనుకఁ బరుండు నీతిపరుండును సుశుష్టాగ్నికే
 బవనుండుం బోలె మిత్రుండు నగు. శత్రులచేఁ బరిత్యక్తం
 బయిన బలమును జనసమూహసమక్షమునఁ బరిగ్రహింపఁ
 జనదు. మఱియు దాని ముందుగ నేని వెనుక నేని యుద్ధమునకు
 వేఱుగ నియోగింపవలయు. మైత్రంబయిన బలమును సమీప
 మునఁ బార్శ్వమున నేని వెనుకటిదెస నేని ప్రాగ్భాగమున
 నేని రణకాలమున భూజాని నిలుపవలయు.

శస్త్రాస్త్రస్వరూపమును - వానిభేదమును

మంత్రమున నేని జంత్రముననే నగ్నినే నెద్ది ఓక్షం
బగు నది యస్త్రమును దద్భిన్నంబయిన యసికుంతాదికము
శస్త్రము ననంబడు. అస్త్రము మాంత్రికము నాళికము నని
ద్వివిధము. మంత్రప్రయోజ్యం బయిన యస్త్రము సంభ
విల్లనినాఁడు నృపతి శస్త్రములతోఁ గూడ సరిజయార్థంబు
నాలికం బయిన యస్త్రము సంపాదించునది. అస్త్రశస్త్రములు
లఘుదీర్ఘాకారధారాభేదంబులను బ్రయోగభేదంబులను వ్యవ
హారార్థము బహుప్రకారము లగునని తద్విదులు వల్కుదురు.
నాళికము బృహన్నాలికము తుద్ర (లఘు) నాళికము నని
ద్వివిధము. తిర్యగూర్ధ్వరంధ్రమూలంబును నఱువది యంగు
ళముల పొడవు నాలంబు గలదియు మూలంగ్రముల లక్ష్య
భేదకము లయిన చిన్నముండ్లు గలదియు జంత్రము ద్రిప్పిన
నగ్న్యత్పాదకంబును బ్రస్తరచూర్ణముల ధరించు కర్ణమూల
మునుం గలిగి బలిష్ఠం బయిన యంగకాష్ఠ బుధ్నమును
మధ్యాంగులపరిమితబలమును నాలాంతరమున నగ్నిచూ
ర్ణము సంఘటించు శలాకాయుతము దృఢము నగునది లఘు
నాలికాస్త్రం బగు. (తుపాకీ) ఇది పదాతులకును సాదులకును
సమీకకాలమున ధార్యం బగు. ఈ యస్త్రము బలంబు
కొలఁదిని త్వక్సారంబు బృహదీర్ఘగోలము స్థూలబిలాంతరము
నయిన కొలఁదిని దూరలక్ష్యభేదకం బగు. మఱియు నిదియె
మూలకీలభ్రమణమున లక్ష్యసమసంధానముఁ బొందునదియుఁ
గాష్టావృతమును శకటాదివాహ్యమునయిన బృహన్నాలికంబని
వ్యవహరింపఁబడు. అది సుయుక్తం బయిన విజయప్రదంబు.

అగ్నిచూర్ణ స్వరూపము

అయిదుపాళ్లు శుద్ధంబయిన సువర్చలవణము నొక భాగము గంధకమును ధూమంబు ప్రాకుండం గాల్పఁబడిన యర్క-స్నుహ్యోద్యంగారం బొక యంశమును గ్రహించి వేత్వేఱఁ జూర్ణముచేసి యివి యన్నియుం గలిపి యర్క-స్నుహ్యారసోనరసములఁ బాకముచేసి యాతపమున నెండించి చక్కెరంబోలె మరల నూటిన నగ్ని చూర్ణం బగు. (తుపాకి మందు. టపాకాయమందును.) ఆఱుపాళ్లు లేని నాల్గుభాగము లేని సువర్చలవణమును నొక్కపా లింగలము నెకపాలు గంధకమును గ్రహించి మీఁదటియట్లు చేసినఁ గేవల నాలార్థం బయిన యగ్ని చూర్ణం బగు. లఘునాలికమునకుఁ గేవల లోహమయం బేని సీసగర్భం బేని యన్యలోహగర్భం బేని యగు గోలము గావలయు. నాలికాస్త్రము లోహసారమున నిర్మించిన నితరధాతువుల నిర్మించినను నిత్యసమ్మార్జనమున స్వచ్ఛము సేయించుచుఁ దదస్త్రధారులచే రక్షింపించుచుండ వలయు. అంగారగంధకములయు మణిశిలాహరితాలములయు సువర్చలవణ. సీసమలములయు హింగులాయోరజములయుఁ గర్పూరజతుచూర్ణములయు నీలీసరలనిర్యాసములయు యథోక్తము లయిన సమన్యూనాధికభాగములఁ జంద్రికాదికాంతి మంతము లయిన యగ్నిచూర్ణముల నభిజ్ఞులు పెక్కుతెఱంగుల నిర్మించి నాలగము లయిన గోలముల నగ్నిసంయోగమున లక్ష్యములఁ జిమ్ముదురు. నాలికము ధరించువాఁడు తదస్త్రము ముందు శోధించి దాన నగ్నిచూర్ణము నించి నాలములమునకుఁ బోవునట్లు శలాకను ఘట్టించి పిమ్మట

గోలము నందువైచి యనంతరము కర్ణమూలమున నగ్నిచూర్ణంబు ప్రయోగించి యగ్నినిలిపి గోలంబు లత్యయమునఁ జొనుపునది.

బాణముల విడుచువిధము - నాయుధ పరిమాణమును

ధానుష్కుఁడు నారినుండి విడువంబడిన బాణంబు లత్యభేదియగునట్లు బాగుగ సంధించి మఱి విడుచునది. శిలీముఖంబు లెల్లను ద్విహస్తపరిమితంబులును గుదియ జోదునకు హృదయపరిమితంబును నెనిమిదియంచులు గలదియు స్థూలమూలంబును బట్టసంబు ప్రయోక్తసమంబు నుభయముఖంబును బిడి గలదియు నయి యుండు. ఖడ్గంబు లీషద్వక్రంబులు నేకధారంబులు నాభిసమంబులుఁ జతురంగులవిస్తారంబులు చంద్రకాంతంబులు దృఢముష్టులు నయి యుండు. ప్రాసంబు చతుర్హస్తదండనిర్మితంబు త్సురాననంబును గుంతంబు దశహస్తమితంబు వర్తులశంకునిర్మితంబు ఫలాగ్రంబును గావలయు. చక్రాయుధంబునకుఁ జుట్టుకొలఁది యాఱుహస్తంబులు త్సురసదృశంబయిన ప్రాంతంబును సునాభియు నుండవలయు. హస్తత్రయమితంబును ద్రిశిఖంబు నగు లోహరజ్జు విశేషంబు పాశాయుధం బగు. లోహమయంబయిన కవచంబు శిరస్త్రాణంబుతోఁ గూడ గోధూమసమ్మితస్థూలపత్రంబున (గోధూమగింజంత దళసరిగలతేకుతో) దృఢంబుగ రాజు నిర్మింపించునది.

ఎట్టిరాజు యుధకామఁడు గావలయు?

యుద్ధసంభారంబుఁ బూర్ణంబుగ సమకూర్చి కొని శస్త్రసంపన్నుం డయి షాఢ్గుణ్యమంత్రవిదుం డయిన రాజు

యుయుత్సుండు గావలయుం గాని యితరుఁ డట్టిఁడయిన
దుఃఖంబు బొందుటయ కాక స్వరాజ్యభ్రంశంబు నొందు.

యుద్ధ స్వరూపమును దానిభేదములును

శత్రు భావంబు ధరియించిన నిశ్చయాత్ము లగు నిద్దఱు
రాజులకు స్వకార్యసిద్ధ్యర్థం బస్త్రాదుల నయినవ్యాపారంబు
యుద్ధంబు నాఁబడు. అది మంత్రాస్త్రముల నయిన దైవము
నాలాద్యస్త్రముల వైన నాసురమును ఖడ్గాదిశస్త్రములను
బాహులను నయిన మానవము ననంబడు. మఱియు యుద్ధము
లొకని కనేకులతోడను బెక్కండ్రకుఁ బెక్కండ్రతోడను
నొకని కొకనితోడ నిద్దఱుతోడను నిర్వుర కిద్దఱుతోడను
గావచ్చు. దేశకాలములను బగటబలమును దనబలమును
షడ్గుణంబులు నుపాయములును బాగుగం బరికించి రాజు యుద్ధ
కాముకుండు గావలయు.

యుద్ధానుకూలకాలము - దేశము

యుద్ధంబునకు శరద్దేమంతశిశిరంబు చుత్తమంబులు
వసంతంబు మధ్యమంబు గ్రీష్మబధమంబు నగు. వర్షా
కాలంబున సామోపాయంబునఁ గార్యంబు నిర్వహింప వల
యుం గాని యుద్ధంబునం గాదు. మఱియు రాజేపుడు యుద్ధ
సంభారసంపన్నుఁడు నధికబలుండు నుత్సాహవంతుఁడును
శుభశకునుండు నగు నక్కాలంబు సమీకంబున కుత్తమం
బగు. ఆవశ్యకంబయిన కార్యంబు ప్రాప్తించుడు నకాలంబు
నను మనంబు నీశ్వరునందు నిల్పి ధీరుండు మృధంబు గావించ
పన తగు. గోవులకు న్విప్రులకును స్త్రీలకు నాపద వాటిల్లిన
భూపాలుం డకాలంబునను జివ్వకుం జొచ్చునది. ఎద్దేశంబున

స్వస్థైనికులకు వ్యాయామభూములు సులభంబులు శత్రుస్థైనికులకు గడు దుర్లభంబులు నగు నా దేశంబు జన్యంబున కుత్తమంబు నేవిషయంబునఁ దనకుం బెఱలకుఁ దుల్యంబు లయిన వ్యాయామభూము లుండు నది మధ్యమంబు నేజన పదంబున విరోధివర్గంబునకు సుపర్యాప్తం బయిన వ్యాయామభూములును దనకుం దద్వైపరీత్యంబు నుండు నది యథ మంబు నని తచ్చాస్త్రజ్ఞులచే జెప్పబడు.

అసారాది బలములకు నెపుడు జయముగల్గు?

అరిబలంబు స్వబలంబునఁ దృతీయాంశహీనంబయిన నసారంబు నశిక్షితంబునగు సాద్యస్కబలం బయినను స్వవిజయప్రదంబగు. మఱియుం బుత్రతుల్యంబుగఁ బాలితంబును దానమానంబుల వర్ధితంబును యుద్ధసంభారపూర్ణంబు నగు స్థైర్యంబునకు విజయంబు గలుగు.

సంధివిగ్రహాదుల స్వరూపమును

వాసివిభాగములు నుపయోగించువిధమును

సంధి విగ్రహ యా నాసన, ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబులను నాఱును మంత్రగుణంబులు. బలవంతుఁడయినదాయయు నేక్రియ నైక్రి వహియించు నాక్రియ సంధి యనంబడు. దానికై రాజ సుప్రయత్నంబు సేయవలయు. ఏదైన బాధింపఁబడి శత్రువు స్వాధీనుం డగు నాక్రియాకలాపంబు విగ్రహంబు నాఁబడు. తేఁ డాక్రియకై మంత్రులతో మఱిమఱి యాలోచించునది. శత్రునాశార్థంబు స్వాభీష్టసిద్ధ్యర్థంబు నయినదాడి యానంబు నాఁబడు. ఏదైన నాత్మరక్షణంబు నృత్రునాశంబు నగు నాయునికి యాసనం

బగు. ఎవ్వరిచే గుప్తుండయి దుర్బలుండును బలవంతుం డగు
 వారి నాశ్రయించుట యాశ్రయం బగు. స్వనై న్యంబులఁ
 బ్రతిగుల్మంబు నిల్పుట ద్వైధీభావంబు. బలీయునుం డయిన
 రిపునిచే నభియుక్తుం డయిననృపుఁ డనన్యప్రతిక్రియుం డయినఁ
 గాలయాపనంబు సేయుచు సంధి నపేక్షించునది. కేవలహిత
 కరం బయిన యుపహారంబున నొకటన సంధియగు. మైత్రీ
 వర్జితంబు లయిన సమ్మేలనప్రకారంబు లన్నియు నుపహార
 భేదంబున నగు. అభియోక్త బలీయునుఁడు గాన నాత్మహితం
 బయినయుపద గ్రహింపక నివర్తింపమి నది యిచ్చుటం గాక
 యన్యప్రకారంబున సంధి పొసఁగదు. అభియుక్తుండు శత్రు
 బలానుసారంబుగఁ గన్యనేని భూమినేని ధనమునేని తగిన
 యుపాయనంబు నభియోక్తకు సమర్పించునది. ఆవశ్యకం
 బయిన సేవయు నంగీకరింపందగు. మఱియు రాజు శత్రుజయ
 ర్థము తన సామంతులతోడను మైత్రీ గావించునది ; అనా
 ర్యులతోడ నయినను మున్నున్న స్నేహంబు గావించి పిదపఁ
 దదుత్సాదనంబునకు యత్నింపవలయు. నిబిడకంటకవృతం
 బయిన వేణుకుంజంబుంబోలె సంఘాతవంతుఁడును దురుచ్ఛే
 దుం డగు. మహాబలు లయిన పగఱయందు సంధియు సమ
 బలులయందు యుద్ధంబును దుర్బలులయందు యానమును
 సుహృదులం దాశ్రయంబును దుర్గములందు పైన్యవిభాజనం
 బును రాజున కవశ్యకర్తవ్యంబులు. శత్రుబాహుల్యంబు గల
 వ్వుడు బలవద్రిపులతో సంధి కావించికొని యాత్మరక్షణంబు
 గావించుకొనువాఁడు బుద్ధిమంతుండు. బలవంతునితో యుద్ధం
 బు సేయవలయు ననునెడ నిదర్శనంబు గానరాదు. గాలికే

బ్రతిముఖంబుగ మేఘంబు వోజాలదు గదా. బలవంతునెడ
వినమ్రులయి కాలంబునఁ బరాక్రమించువారిసంపదలు నిమ్మ
గలువ్రోలెఁ బ్రతీపంబు నొందవు. బుద్ధిమంతుఁ డయిన తేఁడు
సంధిచేసికొనియుఁ బరిపంధిని నమ్మంజనదు. మున్ను ద్రోహం
బు సేయకుండ సంధిచేసికొన్న యింద్రుఁడు వృత్రాసురు
హింసించె.

ఆపన్నుం డయ్యు నభ్యుదయంబు గోరువాఁడు శత్రు
లచేఁ బీడ్యమానుం డయ్యు దేశకాలబలోపేతుం డయి విగ్ర
హంబు సేయ జతనంబు సేయవలయు. భిన్నమంత్రబలుండు
నతివిషయాసక్తుఁడు ప్రజాద్రవ్యాపహారకుండు దుర్గతుఁడు
నగు శత్రుని రా జవశ్యము ముట్టడించి పీడించునది; అట్లు
చేయుట విగ్రహంబు నితరంబు కలహంబు నని చెప్పంబడు.
అల్పబలుండు బలీయసునితో విగ్రహంబుసేసిన సర్వనాశంబు
గల్గనోపుం గాన నట్లు సేయం దగదు. ఏకార్థాభినివేశంబు
కలహకారణం బగుం గాని యుపాయాంతరంబునం గర్జంబు
సిద్ధింపనినాఁడ మన్నీఁడు విగ్రహంబునకుం దొడరునది. విగ్ర
హించియు సంధిచేసికొనియు నేకీభవించియు ఛలంబు గావిం
చియు నుపేక్షించియుఁ గావించుటంజేసి యానం బయిదువిధం
బు లయియుండు. రాజు శత్రులతోడం దన్నిత్రులతోడను
విగ్రహించి చేయుయానంబు విగ్రహ్యానంబును మఱి
యొక్కనితో యుద్ధంబు సేయంజనునెడఁ బార్షి గ్రాహుం
డయినయరితో సంధిచేసికొని కావించునది సంతాపయా
నంబు నొకభూమిశుండు శక్తి శౌర్యసంపన్నులు సాంగ్ర
మికులు నగు పెక్కండుసామంతులతో నేకీభవించి చేయు

యానంబు సంభూయయానంబు నొక్కచోటికిం బ్రయాణంబు పగటి వేటొకచోటికిం బ్రయాణంబు సేయుట ఛలయానంబును బలవంతుఁ డభిషేకానంబు గావించి పరాజయంబు నొంది యుపేక్షించి చేసినది యుపేక్షాయానంబు నని విజ్ఞులుం గులీనులు నగు బుద్ధిసచివులు వల్కుదురు. (వేటొక పుస్తకమున ఛలయానమునకు బదులుగాఁ బ్రసంగయాన మనియు నది యొకచోటికిం బోవుచుఁ బ్రసంగమున వేటొకచోటికిం బోవుట యనియు నున్నది.)

సేనానాయకుని ముఖ్యకార్యము

దుర్వృత్తుండు నకులీనుండు నయిన నుదారునందు పైన్యంబు రంజిల్లుం గాన దానంబున సేనల రంజించుచుఁ బ్రవీరపురుషావృతం డయి నాయకుండు ముందు ప్రావుచు సురక్ష్యంబు సారసంపన్నంబు నగు ధనంబును బ్రభువును బలమధ్యంబున నుంచి సదోద్యుక్తుండయి ధ్వజసీరక్షణంబు గావించు చుండునది. భయస్థానంబు లయిన నద్య ద్రివనదుర్గంబులందు వాహినీపతి వ్యూహాకృతంబు లయిన బలంబులతోఁ జనునది.

సేనాపతి యెపుడెట్టి వ్యూహమును రచింపవలయు

పురోభయంబు ప్రాప్తించునపుడు మకరవ్యూహంబున నుభయపక్షభయంబున శ్వేనవ్యూహంబున నేని ధీరవక్త్రంబయిన సూచీవ్యూహంబున నేనియుఁ బశ్చాద్భయంబున శకటవ్యూహంబునను నలుప్రక్కల వెఱపుప్పతిల్లిన సర్వతోభద్రంబుననేని వ్యాలంబుననేని చక్రవ్యూహంబుననేనియుఁ బడవాలు సేనల నడిపించునది. మఱియు దేశానుసారంబుగఁ

బరబలభేదకం బయిన వేటొకయొడ్డనంబేనియుఁ బన్నందగు.
 వాయిదంబులనేని బాసనేని సమీరితంబు లయిన న్యూహ
 రచనాదిసంకేతంబులు స్వసైనికులకుందక్క నితరునకొకని
 కేనియుం దెలియకుండ నేర్పఱచి గజంబులకు నశ్వంబులకుఁ
 బదాతులకు వేత్వేఱుతెఱంగుల యొడ్డనంబుల నియో
 గించుచుఁ దత్సంకేతంబుల రాజు సేనామధ్యంబుననేని వామ
 దక్షిణపార్శ్వంబుల నేని యగ్రభాగంబుననేని నిల్చి సైని
 కులకు వినిపించుచు ననుశాసనంబు వారు మీఱక చేయున
 ట్టనుజ్ఞ యిచ్చుచుండ వలయు.

సైనికులు బోవువిధము

వ్యూహస్థులెల్లను సంమీలనప్రసారణంబులును బరి
 భ్రమణాకుంచనంబులును బర్యాయంబున యానసామ్ముఖ్యం
 బులును గావించుచు నష్టదలంబుంబోలెను. గోలంబుంబోలెను
 సూచీతుల్యంబుగను శకటాకారంబున నర్థచంద్రసదృశంబు
 గనునిల్చుచు వేర్వేఱుగ నల్పాల్పంబుగఁ బంక్తిపూర్వకంబుగఁ
 బ్రవేశించుచు శస్త్రాస్త్రమోక్షణంబును సత్వరంబుగ నస్త్ర
 సంధానంబును లక్ష్యభేదనంబు నాత్మరక్షణంబు సేసికొనుచు,
 మెకఁడొకఁడుగఁ గాని యిద్దఱు మూగురుం గలిసి కాని ప్రవే
 శించుచు ముందఱకుం బోవుచు వెనకకు మరలుచు మరల
 సమీపించుచు విమోక్షణార్థంబు సమీపించుచు విము
 క్తాస్త్రుండయి యపయానంబు గావించుచు ముందాసీనుం
 డగువానిం జూచి సమీపించి నేర్చిన ట్లొకటి నేని రెంటి నేని
 సంఘంబుకొలఁది నేని యస్త్రంబుల విడుచుచుండ వలయు.

పూహస్వరూపము-తానిభేదములును

ఆకసంబునఁ గ్రాంచపుంబత్తులు బారులుగట్టి పోవు నట్లు దేశానుసారంబుగ నేన సంచారంబు గావించినఁ గ్రాంచ పూహం బగు. సూక్ష్మగ్రీవంబును మధ్యపుచ్చంబును స్థూల పక్షంబును విశాలపార్శ్వంబును దనుముఖంబుం గలుగునట్లొడ్డిన శ్యేనపూహంబు. చతుష్పాదంబు దీర్ఘస్థూలవక్త్ర శ్మంబు నగు నది మకరంబును సూక్ష్మముఖంబును దీర్ఘంబు సమంబు నగు దండాంతంబున చిద్రసంపన్నం బయినది సూచీ పూహంబును నేకమార్గంబు నెన్నిదిప్రకారంబుల వేష్టితంబు నగునది చక్రపూహంబును నలుగడల నష్టపరిధి గలది సర్వ తోభద్రంబును సర్వతోముఖంబు నష్టవలయము నమార్గము నగునది గోలకమును ననంబడు. మఱియు శకటాకారం బయినది శకటమును వ్యాలాకృతి యగునది వ్యాలంబు నందురు. సైన్యంబుకొలఁదియు రణస్థలంబురీతియు మార్గముం బరికించిసేనాని యేకపూహం బేని బహుపూహంబుల నేని కల్పించునది.

రాజుసేనల నెటనిల్పవలయు? శత్రు నెట్లు వశపఱిచి కొనవలయు?

జంత్రములనేని యస్త్రములనేని యేస్థలంబున నిల్చిన శత్రు సేనాభేదంబు సులభంబగునట్టిచోట్ల మూఁకల నెకిమీఁడు నిల్పునది. అట్లు నిల్పుటయు నాసనంబగు. విజిగీషువు శత్రు బలపోషకము లయిన తృణాన్నజలసంభారంబులను యవ సైంధవంబులను దక్కినవియుఁ జిరకాలంబు నిరోధించి యాస నమున నిరుద్ధవీవధాసారుండు భిన్నప్రకృతికుండు నగుపగతునిఁ గాలానుసారంబుగ వశుంజేయునది. అరివిజిగీషులు యుద్ధంబున

హీయమానులై సంధిచేసికొని సమయంబు నిరీక్షించుచుంట
సంధాయాసనంబగు. బలవంతునిచేఁ బరాజితుండయినవాఁడు
నిరుపాయప్రతిక్రియుండయి కులీనుని సత్యవచనుని బలోత్క
టుని నాశ్రయించుట యాశ్రయంబు.

ఓడినవాని సొమ్ము గ్రహింపవలయువారు

మఱియు విజిగీషునకు సహాయంబు గావించిన సుహృ
త్సంబంధిబాంధవులును వేతనంబు గ్రహియించు నితరులును
బరాజితునిధనంబు విభజించి గ్రహింపవలయు; అట్లు సహా
యంబు సేయువారును దుర్గంబులు నాపత్కాలంబున రాజు
లకు నాశ్రయంబుల యగునని బుధులు చెప్పుదురు.

రాజుపాయమును నిశ్చయింపని యపు డెట్లుండవలయు?

అనిశ్చితోపాయకాన్యం డయినపుడు కాకాక్షియుం
బోలె ననుపలక్షితంబుగ సమయంబు ననుసరించి ద్వైధీభా
వంబునఁ జరియించువాఁడయినను వేఱుకార్యంబు చూపి య
న్యకార్యంబునం బ్రవర్తించువాఁడయినం గావలయు.

కార్య మెట్లు సిద్ధించును? ఎట్లు సిద్ధింపదు?

సదుపాయంబులను సన్మంత్రంబునను సదుద్యమంబుల
నల్పజనులకేని కార్యసంసిద్ధి యగునన నృపతికిం జెప్పనేల.
మఱియునుద్యోగంబుననకాని మనోరథమాత్రంబున నేకార్యం
బును సిద్ధింపదు. సుప్తమృగేంద్రముఖంబున గజంబులు
స్వయంబుగం జొరవుగదా. అభేద్యంబయిన యయస్సారంబు
సూపాయంబుల ద్రవీభవించు. వహ్నికి వారి నియామకం బని
లోక ప్రసిద్ధంబ; మఱియునుపామోపగృహీతంబైన యగ్నిచే

నుదకంబు శోషిల్లు; సదుపాయంబున హస్తాశిరంబున మానిసి
పదంబు నిలుపు.

రా జేయుపాయము నేగుణమును గ్రహింపవలె?

ఉపాయంబుల భేదంబును షడ్గుణంబుల నాశ్రయం
బును బ్రశస్తంబులు గావున విజిగీషు వగు నృపున కవి రెండు
నవశ్యంబు గ్రాహ్యంబు లగు, రాజెన్నఁడును వాని విడనాడి
యనికి యత్నంబు సేయందగదు; మఱియు శత్రురాజునకు
నతని ప్రజలకును స్త్రీలకును పైనికులకుఁ దన్నాయకునకు
భేదంబునఁ బరస్పర ప్రాతికూల్యంబు గలుగునట్లు మిగుల
జతనంబు సేయవలయు. రాజు తనకును శత్రునకును గల
యుపాయంబులను షడ్గుణంబులను బాగుగఁ బరిశీలించి సర్వ
స్వంబునకుఁ బ్రాణంబులకు నత్యయంబు ప్రాప్తించునెడ
యుద్ధంబునకుం దొడరునది.

రా జెపుడు యుద్ధము తప్పక చేయవలయు?

బ్రాహ్మణులకు గోవులకు నింతులకు నాపద సంభ
వించినపుడు జేఁడు యుద్ధపరాజ్ఞుఁడు గాఁ జనదు; అట్లయ్యె
నేని దేవతలచే నతఁడు మిగుల హింసింపఁబడు. మఱియు
నుత్తములచేతనేని మధ్యములచేతనేని యధములచేతనేని పగ
అచే నాహూతుం డయినపుడు ప్రజాపాలకుఁడు క్షత్త్రధర్మంబు
స్మరియించి సంగ్రామనివృత్తుండు గాఁ జనదు. సంగ్రామ
నివృత్తుం డయిన రాజు, నప్రవాసి యగు బ్రాహ్మణుని,
భూమి, బిలేశయంబుల సర్పంబుం బోలె, గ్రసియించు.

యుద్ధమును బ్రాహ్మణుఁ డెపుడు చేయవచ్చు?

క్షత్త్రంబు బ్రహ్మోద్భవం బగుట నాపత్కాలం

బున క్షత్త్రధర్మంబునఁ బ్రవర్తనంబు బ్రాహ్మణులకును బ్రశస్తంబ కాని నిందితంబు గాదు.

రాజున కెట్టిమరణము ప్రశస్తము?

అవిక్షతంబయిన దేహంబుతో శ్లేష్మాదులఁ గ్రక్కుచుఁ గృపణంబుగ విలపించుచు నెజ్జ న్మరణించుట క్షత్రియున కధర్మం బని యైతిహాసికులు వల్కుదురు. క్షత్రియుఁడు స్వగణంబుతోఁ గూడి మార్తునితో యుద్ధంబుసేసి సువిక్షతుండయి వధంబునొంద నర్హుండు గాని తనగీమునఁ గృపణంబుగ మరణంబు నొంద నర్హుండు గాఁడు. ఆహవంబున మహీక్షీతులు పరస్పర జిఘాంసువులయి యపరాజ్ఞులులయి తమ శక్తికొలఁది యుధ్యమానులయి స్వర్గంబు వొందుదురు. మఱియు స్వామికార్యార్థంబు వాహిసీముఖంబున ననివర్తితుండయి విక్రమించిన శూరునకు ననంతం బయిన స్వర్గంబు సంభవిల్లు. ఆలంబున వెఱపులేక పరాక్రమించి మృతుండయిన శూరుండు సర్వ పాపనిర్ముక్తుండయి యుత్తమలోకంబు నొందుఁ గాన నతనికి జ్ఞాతులు వగవం బనిలేదు. ఆయోధనంబున మృతుండయిన శూరుంజూచి యచ్చరలు వేనవేలు నేన వరియింతు నేన వరియింతు నని త్వరమాణ లయి ప్రధావింత్రి. మునులు చిరకాలంబు దీర్ఘంబయిన తపంబు సేసి పడయు నుత్తమపదంబు యుద్ధాభిముఖ నిహతుండయిన శూరుండు శీఘ్రంబు వైండు. యుద్ధంబునఁ బలాయనంబు నొందమి సనాతనంబయిన ధర్మంబును బుణ్యంబును సర్వాశ్రమకర్మానుష్ఠానఫలదంబు నగు.

శౌర్యాభివర్ణనము

శౌర్యంబుకంటె నుత్కృష్టం బొండు ముల్లోకంబుల
లేదు. శూరుండు సర్వలోకంబుం బాలింపనోపు. మఱియు
నతనియందు సర్వధర్మంబులు సుప్రతిష్ఠితంబు లయియుండు.
చరంబుల కచరంబులును దంష్ట్రుల కదంష్ట్రంబులును బాణి
మంతంబుల కపాణులును శూరులకుఁ గాతరులు నన్నం బని
బుధులు చెప్పిరి. ఈ లోకంబున యోగయుక్తుం డయిన పరి
వ్రాజకుఁడును రణంబున నభిముఖముగ హతుఁడయిన శూరుం
డు ననునిద్దఱు సూర్యమండలభేదు లగుదురు. శ్రుతి కలిమిం
జేసి యాతతాయు లయిన బ్రాహ్మణులను విద్వాంసులను
గురువుల నయిన వధియించి శక్తుఁడు యుద్ధమున నాత్మరక్ష
ణము కావించి కొనవలయు.

రాజు విద్వాంసులతో నెపు డాలోచింపవలయు? నెపుడు గూడదు

మహాభయము ప్రాప్తించుడుఁ గారుణికులు ప్రాజ్ఞులు
నపాపదర్శులు నగు నాచార్యులతో నాలోచింపక ప్రతీకార
మునకుం గడంగునది. విచిత్రములయిన ప్రాసాదములను
బ్రమదావనములను గోష్ఠులను వివిధము లగు కథలఁగావించు
నపుడు విద్వాంసులు శోభిల్లుదురు. మఱియుం బరవివరజ్ఞాన
మునను దత్త్వనిర్ణయాదు లందును హస్త్యశ్వాది జంతుకార్య
కథనము లందును నన్న సంస్కారదోషముల కథనమునను
బండితులు శోభిల్లుదురు. కేవల గుణపక్షపాతులయిన విద్వాం
సులఁ బురస్కరించుకొనక యరిచిత్తగుణము లెఱిగి యె
ట్లయిన టేఁడు శత్రువధమునకు యత్నించునది.

రాజు బ్రాహ్మణాదుల నెపుడు చంపిన దోషిగాఁడు?

ఆతతాయియయిన బ్రాహ్మణుండును శూద్రసముం
డని యెన్నుంబడు. ఆతతాయిని వధియించిన వాని కేదోష
మును లేదు. శస్త్రము ధరించి చంప నేపించిన బాలకునేని
చంపిన దోషిగాఁడు. కాని యట్టివాని నుపేక్షించినఁ జూపిన
దోషంబయ్యును. ఉద్యతాయుధుండు క్రుద్ధుండు నపలాయితుండు
నగు బ్రాహ్మణుని క్షుత్రబంధుంబోలే యుద్ధమున హింసించి
నను బ్రహ్మహత్యాదోషము లేదని ధర్మశాస్త్రములనిశ్చితం
బయ్యె.

రాజు యుద్ధమునఁ బలాయితుఁ డయిన నేమి?

జీవితార్థి యై యెవ్వఁడు యుద్ధమునుండి యప
సరించు నా నరాధముండు జీవన్మృతుం డయి రాష్ట్రకృతం
బయిన యఘం బెల్ల ననుభవించు. ప్రాణభయమున నెవ్వఁ
డేని మిత్రుని స్వామిని విడిచి రణమునుండి నిర్గమించు నాతఁ
డెల్లరచే సింద్యజీవనుం డయి యంతమున నరకలోకమున
నుండు. ఆపద్గతుం డయిన మిత్రున కుపకరింపక - యుపేక్షిం
చినవాఁ డిలోకమున నకీర్తి నొంది మృతుఁడయి నరకమునంబడు.

రా జెవని విడువరాదు?

విస్త్రంభమున శరణము నొందినవానిఁ ద్యజియించిన
వాఁడు బహుమన్వంతరములు ఘోరనరకమున వసియించు.

బ్రాహ్మణు లెట్టికాలమున యుద్ధముచేసిన దోషులుగారు?

బ్రాహ్మణులు శస్త్రాస్త్రములతో. యుద్ధముచేసి సుదు
ర్వృత్తుండయిన క్షత్రియుం జంపియుం దోషభాక్తులు గారు.

మఱియుక్షత్రకులము హీనంబయినపుడు త్సుద్రులు లోకముఁ బీడింప బ్రాహ్మణులు వారి నవశ్యము సరగ నశియింపఁ జేయునది.

యుద్ధ మెద్ది యుత్తమము ? ఎద్ది తదితరము ?

మాంత్రికాస్త్రములతోడి యుద్ధ ముత్తమమును నాలి-
కాస్త్రములతోడి యనీకము మధ్యమమును శస్త్రములతోడి
సమీకంబధమమును నియుద్ధం బంతకంటెను హీనతరంబు
నని తద్విదులు వల్కుదురు.

యుద్ధ స్వరూపము

మంత్రప్రేరితము లయిన మహాశక్తిబాణాదుల నయిన
శత్రుసంహారము మాంత్రికాస్త్రయుద్ధమును సర్వయుద్ధముల
నుత్తమము నని చెప్పంబడు. నాలముల నగ్నిచూర్ణము
ఘటించి లక్ష్యముల గోలనిపాతనము గావించుచుఁ జేయునది
నాలికాస్త్రయుద్ధమును రిపుభయంకరము నగు. నాలాద్య
భావమునఁ గుంతాది శస్త్ర సంఘాతమున శత్రునాశనము
గావించుట శస్త్రయుద్ధం బయ్యె. కౌశలంబున శత్రుశరీర
గ్రంధుల భేదించియు బాహుల బంధించియుఁ జేయుఘాత
నంబు బాహుయుద్ధం బగు.

బాహుయుద్ధ విభాగము

పామహస్తమునఁ గ-చోత్పీడనమును, బలాతిశయమున
నేలం బొరలించి నిష్పేషణము గావించుటయు, శిరమునఁ
బాదప్రహరణమును, జానులతో నుదరపీడనమును, మాలూ
రాకారం బయిన ముష్టిని గపోములయందు దృఢతాడన

మును, మాటిమాటికిఁ గపోణిప్రదేశముతోఁ బొడుచుటయు, నెల్లశరీరమునఁ దలముల మర్దించుటయు, ఛలమున గిరగిరం ద్రిప్పుటయు, నని బాహుయుద్ధం బెన్నిది శౌఱంగుల నుండు. నియుద్ధకుశలుం డందు నాలుగుశౌఱంగుల బాహుయుద్ధముల క్షత్రియుని నైవవిధముల క్షత్రియాధముని నాఱువిధముల వైశ్యుని నేడుప్రకారముల శూద్రుని నెన్నిదిరీతుల యుద్ధములను దదితరునిఁ జంపవలయు. యుద్ధము లెన్నండును శత్రుల యం గుపయోగింపవలయుం గాని ఋత్రులయందుఁ గూడదు.

యుద్ధమున సేనలనిల్పు విధము

జిగీషువు లఘువులు మహాంతము లగు నాలికాస్త్రముల ముందిడుకొని వానివెనుకం బదాతుల నిల్పి గజాశ్వములఁ బార్శ్వముల నునిచి భిన్నామాత్యబలుం డగు నరితో యుద్ధ మారంభించునది. సంగ్రామమునకుఁ దగినభూమి లభి యించుదనుక మున్నుండ యర్ధసైన్యమున జన్యము సేనా నాయకులకుఁ గర్తవ్యం బని సమీరితం బయ్యె. పిమ్మట నమాత్యరక్షిత సైన్యములతో నమాత్యులకును బిదప రాజ రక్షిత పృతనలతోఁ బ్రాణాత్యయమున రాజులకును యుద్ధం బవశ్యక ర్తవ్యంబు.

రాజు స్వసేనల నెపుడు రక్షింపవలె?

రాజు దీర్ఘప్రయాణమునం బరిశ్రాంతమును తుత్పిపాసా పీడితమును వ్యాధిదుర్భిక్షబాధితమును గరకాక్లాంతమును దస్యవిద్రుతమును బాంసుపంకజాలస్కన్నమును బ్రసుప్తమును బరిశ్రమాతురమును దుర్గతమును నగ్నిభయభ్రాంత

మును వృష్టివాతసమాహతము భోజనవ్యగ్రము నగు స్వపై
న్యము జాగరూకుఁ డయి రక్షించుచు శత్రుపైన్యంబుల
నశియింపఁ జేయుచుండ వలయు.

మనీషులు మీఁదఁ జెప్పిన సేనావ్యసనము లన్నిటి
కంటె భేదము పాపిష్ఠము ముఖ్యము నని చెప్పుదురు. భేదో
పాయమున శిథిలం బయిన నానాప్రకారాగతనూతనపైన్య
మును తేని కతిశ్రమము గావింపనోపునన మౌలం బట్లు చేయు
నని చెప్పనేల ?

యుద్ధకాలమున రాజు చేయవలయు నేర్పాట్లు

వీరవ్రతాభిలాషి శత్రువర్గములయు నాత్మబలములయు
షడ్గుణములు నుపాయములు మంత్రబలములుం బరికించి ధర్మ
యుద్ధమున నేని కూటయుద్ధమున నేని రిపులజయించునది.
రాజు యుద్ధయాత్రాకాలమున భృత్యులను నాల్గవపాల నధి
కం బగు వేతనమున రంజించుచుఁ జర్మమునను గవచమునను
స్వదేహరక్షణము గావించుకొను చుండవలయు. మఱియు
వీర్యవర్ధనము లయిన మదద్రవ్యములు సైనికులచేఁ ద్రావించి
వారల నుత్తేజితులను నిస్సందేహులనుజేసి యుద్ధమున నియో
గించి నాలికాస్త్రములను ఖడ్గాది శస్త్రములను శత్రుపాత
నము సేయించునది. సాదులు కుంతములను రథికుఁడు గజస్థుఁ
డును బాణములను రణము సేయవలయు. మఱియు గజారూ
ఢుఁడు గజారూఢునితోడను దురగారూఢుఁడుతురగారూఢుని
తోడను రథికుఁడు రథికునితోడను బదాతి పదాతితోడను
యుద్ధము సేయను శస్త్రముల శస్త్రముల చేతనునస్త్రముల
నస్త్రముల చేతను నివారింపను రా జాన యీ వలయు.

యుద్ధమున వధానస్థులు

యోధులు సజ్జనులు చెప్పిన యుద్ధధర్మము స్మరియించి
డొంగిన వానిఁ గ్లిబునిఁ గృతాంజలిని ముక్తకేశుని నాసీనుని
'నీయధీనుండ' నని చెప్పినవాని సుపుని యుద్ధసన్నాహము
సేయనివాని నగ్నుని నిరాయుధుని రణముఁజూడ వచ్చినవాని
వేటొకనితోఁ బోరుసేయువానిఁ బానముసేయువాని బోనము
సేయువాని నన్యకార్యవ్యాప్తుని భయభ్రాతుఁ దొలఁగి
చనువాని వధియింపఁ దగదు. మఱియు బాలుని వృద్ధుని
స్త్రీలోకమును గేవలనృపుని రణమున హింసింపఁ దగదు
గాని వీరభావమునఁ బ్రతిఘటించి హింసించినను ధర్మహాని
వాటిల్లదు.

కూటయుద్ధము

ఈ నియమము లన్నియు ధర్మయుద్ధంబునన కాని
కూటయుద్ధంబున లేవు. బలవ ద్రిపునాశంబునఁ గూట
సదృశంబు వేటొండు లేదు. పూర్వ మింద్రానులును రామ
కృష్ణాదులును గూటయుద్ధంబు నాదరించి దాననముచిని
వాలిని గాలయవనునిఁ జంపిరి.

స్వకార్యము సాధించు విధము

ప్రభుల్ల వదనంబునను గోమలవాక్యంబుల నపరా
ధాంగీకారంబునను సేవాదానంబులను నతిస్తవంబుల నుపకా
రంబులను దివ్యంబులను స్వాశయంబులను బరులనమ్మించి తుర
ధారాసదృశం బయిన మనంబున వారియంతరం బన్వేషించు
చుండవలయు. ప్రాజ్ఞుఁ డవమానము స్వీకరించియు మానంబు
విడిచియు స్వార్థంబు సాధించుకొనవలయుం గాని మోఱకుఁ

దనంబున స్వకార్యధ్వంసంబు సేయంజనదు. శతానీకుఁడు
 పర్యంకాసనంబున నుండి సేనాకార్యంబు పరిశీలించుచుండ
 వలయు. గాజునకు రాష్ట్రంబునకు హితంబు గోరు సైని
 కులు మోహరంబు సంకేతంబుల మీఱక చరింపవలయు.
 శత్రులచే భేదితం బయిన స్వనైన్యంబుం దెలిసికొని రాజు
 వధింపించునది; మఱియు జోదులు నూతనం బయిన కార్యం
 బు సేసినపుడు వారికిం దగిన పసదనంబును గ్రమ ప్రాప్తంబు
 లయిన మహాద్యోగంబుల నిచ్చుచుఁ దృణాగ్ని జల
 సంరోధంబు గావించి శత్రులఁ బీడించి విషమంబున వేగపడి
 హింసించుచుఁ గపటంబునను మహాస్వర్ణదానంబునను ద్విష
 ద్బలంబు భేదించుచు విస్రంభసంసుప్తంబును బ్రజాగరక్లాంతం
 బు నగుదాని మోసంబున జాగరూకుఁడయి నశింపఁజేయు
 నది. వ్యసనాసక్తం బయినఁ బగఱకు సహాయంబు సేయ నేతెం
 చిన దళంబులకు హానిసేయం దగదు. మఱియు నెట్టి శత్రుచే
 నయినను దనకు సమీపతరం బయిన మండలంబు గ్రహింపఁ
 జేయక క్షణంబు యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయి మరల క్షణం బపస
 రించుచు రాజప్రమత్తుఁ డయి దన్యుండువ్రాలె దూరంబు
 నుండి యాకస్మికపాతంబున నెక్కుమ్మడి నన్నిప్రక్కల
 శత్రుబలంబు ముట్టడించుచుండవలయు; మఱియు యుద్ధంబుల
 యోధులకు సంతసంబు పుట్టించుచు రజతంబును హేమం
 బును గుప్యంబు నెవఁ డెద్ది జయించు దానిం గార్యానురూపం
 బుగ వాని కిచ్చుచు నట్లు పగఱ జయించి విజితునివలనఁ గరం
 బేని రాజ్యాంశం బేని సర్వరాజ్యం బేని గ్రహించి తనకు
 వశు లయిన యచ్చటిప్రజలఁ బుత్రులంబోలె రంజించుచుఁ

దూర్యాది మంగళ ఘోషములతో స్వపురంబుం బ్రవేశించి
యేకాలంబున నేదేశంబున నేపాత్రంబున నేయపాయంబునఁ
గార్యంబుల నాదిమధ్యావసానంబుల నెట్టిఫలంబు గల్గు నది
యాలోచింప నన్యంబయిన మంత్రిగణంబు నియోగించునది.
మంత్ర్యాద్యధికృతులు కార్యంబు నాలోచించి మున్ను యువ
రాజునకు నివేదింపవలయు. పిమ్మట యువరాజు వారలతోఁ
గూడ నది రాజునకు నివేదించునది. మొదట రాజు సదస
ద్వివేకపూర్వకంబుగా యువరాజునకుఁ గార్యోపదేశంబు
సేయను బిమ్మట నతఁడు మంత్రిగణంబున కుపదేశింపనుం
దగు. పురోధనుండు రాజునకు నట్లు మున్నుండు కార్యోప
దేశంబు సేయందగు. రాజు సైనికులను గ్రామోపకంఠం
బున నిల్పుచు గ్రామస్థులకు సైనికులకు నప్పు లిచ్చి పుచ్చు
కొను వ్యవహారంబు లేకుండఁ జేయుచు వారి యుపయో
గార్థంబు పణ్యంబుల వేటుగ నచట నుండ నియమించుచు
నొక్కచో సైన్యంబు వత్సరంబు పూర్ణం బగునంతదనుక
నుండ నీక పరివర్తించుచుండునది. ఊణంబునన భటసహ
స్రంబు యుద్ధసన్నద్ధం బగునట్లు నృపుఁ డనుశాసనము
సేయుచు నెన్నిదిదినముల కొకమాటు సైనికుల కుగ్రకోపం
బును నాతతాయితనంబును రాచకర్జంబుల విలంబనంబును
రాజుననిష్ఠంబు నుపేక్షించుటయు స్వధర్మపరిత్యాగంబును
బెఱులతోడి సంభాషణంబును తేని యానతి నొందక
గ్రామప్రవేశంబును గావింపఁజన దనియుఁ దమయధికారుల
తప్పులయినం బ్రకటింపవలయు ననియు స్వామికార్యంబునం
బరస్పరమైతికల్గి వర్తిల్లుఁ డనియు సూజ్వలంబులయిన యస్త్ర

శత్రుంబుల వసనంబుల నన్నంబును జలంబును బహ్వాన్న సాధకం
 బయిన పాత్రోత్కరంబును రక్షించుకొనుచుండవలయుననియు
 శాసనంబు మీఱి చరించువారిని జముని నిశాంతంబున కతి
 ఘటఁ జేయుదుననియు శత్రులనుండి ధనంబుగ్రహించి భేదం
 బు నొందినసైనికుల నాకుఁ దెల్పుఁ డనియు స్వనియమముల
 విన్నించుచుండ వలయు; మఱియ సైనికులకు నిచ్చులు
 మొగ్గరంబు లలవర్చుచు నయనంబున కొకసారి యస్త్రపాతం
 బున లక్ష్మ్యభేదనంబు (గుఱికొట్టుట) గావించుచుఁ బ్రాత
 స్నాయంసమయంబుల సైనికుల గణియించుచు జాత్యాకృతి
 వయోగ్రామవాసంబుల లిఖియించుచు భృతిపరిమాణంబునం
 దిచ్చినదాని నీవలయుదాని నిచ్చిన పారితోషికంబులం బరి
 శీలించుచు నిచ్చినవానికెల్లఁ బ్రాప్తిపత్రంబు (Receipt)
 గ్రహించుచు వేతనపత్రంబిప్పించుచు శిక్షితులగున భటుల
 కెల్లఁ బూర్ణ వేతనంబును వ్యూహభ్యాసనియుక్తు లగునవారి
 కం దర్థంబు నిచ్చుచు దుష్ప్రభు నాశ్రయించిన సేనల శత్రు
 భావంబున నశింపఁజేయుచు నృపుని (తన) దుర్గుణంబులకు
 సంతసించువారిని సద్గుణంబుల ద్వేషించువారిని వానియం
 దుదాసీనులగు వారిని బరిశీలించుచు దుష్టుల హింసించుచు
 సద్గుణు లయ్యుఁ గేవలసుఖాసక్తు లయిన భృత్యులఁ ద్యజి
 యించుచు సంతఃపురాదులను ధనాదివ్యయంబులను విశ్వ
 స్తులు శుభాంతఃకరణులు నగు సేవకుల నిల్పుచుండవలయు.
 విస్రబ్ధులు లోకపూజితులు నగువారు రాజకార్యంబుల నియో
 గింపఁబడకున్నఁ గేవలనింద కల్గు. శత్రురాజసంబంధు తెవ్వ
 రాతని దుర్గుణంబుల నేవ పుట్టి భిన్ను లయి యతనిచే నవ

మానితు లయి తన్ను సేవింతు కార్యసాధకు లయిన యట్టి
 సేనపులను మంత్రిగణంబు నితరులను రాజు మహాభృతీచేఁ
 బోషించుచుఁ గేవల లోభంబున శత్రులనుండి విముఖు
 లయిన వారినం దర్థంబునఁ బాలించుచు శత్రులచే విడువంబడిన
 సుగుణుల నధికభృతీచే రక్షించుచుండవలయు. మఱియు భేదో
 పాయంబునఁ దనకు వశులయిన యెవ్వారి సహాయంబునఁ బగ
 రాష్ట్రంబు హృతం బగు వారి కది మొదలు వేతనంబు
 లిచ్చుచు వారియనంతరము పుత్రు లున్నవారికి నం దర్థం
 బును స్త్రీలున్న నందర్థంబును మానక యీవలయు. జయ
 శాలి హృతరాజ్యుండయిన శత్రునకు గుణశాలియగు పుత్రు
 డున్న నతనిరాజ్యంబునఁ జతుర్థాంశంబును గుణహీనుఁడున్న
 ద్వాత్రింశాంశంబు నీవలయు; మఱియు జతునినిచితకోశంబు
 భోగంబున కేని కుసీదంబున కేని హరియింపనగుం గాని కుసీ
 దంబున కుపయోగించిన ద్విగుణం బగునంతదనుకైన యుప
 యోగిం దునది. జయించినరాజు స్వమాహత్మ్యంబు ప్రక
 టింపఁ బరాజితుల రాజోచితమానంబుల రక్షింపవలయుం
 గాని వారు దుర్వృత్తు లయినం బీడించునది. పుడమితేఁడు
 యామికులం బరికించి వారియుపయోగార్థంబు రేయుంబవలు
 నెన్నిదిప్రకారంబులనేని పదిప్రకారంబులనేని ద్వాదశప్రకా
 రంబులనేని విభజించి నల్వరకంటె నధికులయిన వారిం దత్తా
 ర్యంబున నియోగించి కార్యకౌరవంబు గలప్పుడు పెక్కండ్ర
 నియోగించుచు నంతకంటె న్యూనుల నెన్నఁడు నియోగింపక
 రక్ష్యంబులయిన వస్తులఁ జూపి వారి సమక్షంబున నొప్పించు
 నది. వారు తమ కొప్పగించినద్రవ్యంబుల నప్రమత్తు లయి

రక్షించునది. యామికుఁడు తనకు నియమించిన కాలంబున
 స్వర్ణాదిపదార్థంబులఁ గీలకొష్ఠంబున (తాళము వైచినగది
 లో) రక్షించుచు నవసానంబున నన్యయామికునకు రక్ష్యవస్తు
 వుల యాధార్థ్యంబు బోధించుచుండవలయు. ప్రతిక్షణంబును
 యామికులకుఁ గార్యంబు బోధించుచు మే లయిన నియమం
 బులఁ బాలించునపుడ నృపుఁ డెల్ల వారికిం బూజ్యుం డగు.
 ఎవనికిఁ గార్యాభినివేశంబును సత్కార్యంబుల నౌదార్యంబు
 నసత్కార్యంబుల వైముఖ్యంబును గల్గు నతఁడు రాజ్యంబు
 చిరకాలం బనుభవింతు. ఎవని వచనంబు కార్యంబు సాధు
 భావంబు నస్థిరంబు లతఁడు శీఘ్రంబు స్నేహంబునుండియు
 రాజ్యంబునుండియుం దొలఁగు. మృగేంద్రంబు శాసింప
 వ్యాఘ్రగజాదులు శక్తంబులు గాని యట్లు స్వచ్ఛందగామి
 యగు రాజు ననుశాసింప మంత్రులు నృక్తులు గారు. తూల
 భారంబు గజంబుక బద్ధంబు గావింపలేని యట్లు సారహీ
 నులు రాజు నాఁగఁ జాలరు. పంకమగ్నం బయిన గజంబు
 నుద్ధరింప గజంబు సమర్థం బగునట్లు నీతిభ్రష్టుండయిన రాజును
 నయజ్ఞుండయిన జేఁ డుద్ధరింప శక్తుఁ డగు. బలవంతుండయిన
 నృపునకు భృత్యవర్గం బల్పంబయిన నతనియందు సిరియుం
 దేజుంబు నపారంబయి యుండుం గాని హీననృపునియందు
 నతని మంత్రిగణంబునందు నట్లు గాదు. రాజునకుఁ బెక్కం
 డ్రతో నైకమత్యంబు బలవత్తరంబు ; బహుసూత్ర వేష్టితం
 బయిన రజ్జువు సింహాదుల నాకర్షింపఁ జాలు. హీనరాజ్యండు
 రిపుభృత్యుండు నగు రాజు మహాసైన్యంబు ధరియింపక
 స్వపుత్రాద్యభివృద్ధ్యర్థంబు కోశసంచయంబు గావించునది.

రాజు లెల్లను శయనంబును భోజనంబును నిద్రాక్షుధా
కాలంబుల గ్రహింపవలయు; అట్లు కానినాఁడు శీఘ్రంబు నెవ్వ
వచ్చు. రాజు లీప్రకారంబున వెచ్చింపవలయుం గాని యన్య
ప్రకారంబునఁ గూడదు. ధర్మవిహీనులు నీతివిహీనులు దుర్బ
లులు నగు రాజులు ధర్మబలసంపన్ను లయిన నరవరులచే
నవశ్యంబు చోరులుం బోలె దండ్యు లగుదురు. నీచనృపుఁ
డయ్యు సర్వధర్మావనంబున శ్రేష్ఠ్యంబు నుత్తమనృపుఁ
డయ్యు ధర్మనాశనంబున నీచత్వంబునుం బొందు. రాజ్యంబు
నొందినవాఁడు లోకంబునం బ్రశస్యఁడును ధర్మాధర్మప్రవృ
త్తికిం గారణంబు నగు. మన్వాదులచే నాదృతంబయిన య
ర్థంబు ద్వావింశతిశతశ్లోకంబుల భార్గవునిచే నీతిసారంబున
నుక్తంబయ్యె. శుక్రునిచేఁ బ్రోక్తంబయిన యీ నీతిసారంబు
ననిశంబుఁ జింతించునేత వ్యవహారధురంబు వహింప సమర్థుఁ
డయి యుండు. శుక్రునకుఁ దుల్యుఁడగునీతిమంతుఁడు ముల్లో
కంబుల లేఁడు గావునఁ దత్కృతంబయినది సన్నితియు నన్య
కృతంబయినది వ్యవహారులకుఁ గునీతియు నగు. మందభాగ్యు
లగు నే నృపు లసామర్థ్యంబున నేని లోభంబున నేని నీతి
నాశ్రయింపరు వారు నరకభాజను లగుదురు.

ఇది శుక్రనీతిసారంబున నాంధ్రీకృతంబునఁ జతుర్థాధ్యాయంబున

సేనానిరూపణం బను సప్తమప్రకరణము నధ్యాయమును.

సమాప్తము.

శ్రీరస్తు

శుక్రనీతిసారము

పంచమాధ్యాయము

నీతిశేషము

రాష్ట్రసమృద్ధింబును, సప్తాంగంబులకు రాజ్యంబునకు సర్వ
జనంబులకును, హితకరంబునయిన నీతిశాస్త్రశేషం
బుఁ జెప్పెద నని శుక్రుండు పలాసుల కిట్లనియె. జనుఁడు
నూతేండ్లతిక్రమించిన పిమ్మట నయినను బగలు పశపటిచి
కొందునని యెడదఁ బరికించి వారలభిద్రంబు లన్వేషించు
చుండవలయు. భూమిశుండు మంత్రబలసంపన్నుండయి యరి
హీనమంత్రబలుండయి భృత్యనర్గంబునుండియు రాష్ట్రంబు
నుండియు ననర్థాగమం బుత్ప్రేక్షించునట్లు చేయుచు నూడి
గంబు సేయవ్యాజంబున నేని వాణిజ్యంబు సేయు నెవంబున
నేని రిపురాష్ట్రంబుఁ బ్రవేశించి పరిశీలించుచు సావధానుం
డయి మార్జారంబుంబోలెను లుబ్ధకుండుబలెను బకంబుం
బోలెను సమయంబు వేచియుండి నిర్భయుఁడును వ్యసనా
సక్తుండు నగు పగతు నున్ములించునది.

మఱియును యుద్ధకాముకుండు శత్రుజనపదంబునఁ
గాఁపురంబున్న దాని నేకాంతంబునఁ దన్ను ద్వేషించుదానిని

విడిచి ప్రత్యసీకవినాశని యగు సేనను యుద్ధంబున నియోగించుచు సాహసించి స్వసైన్యనాశంబు గావింపక రక్షించునది. భృత్యులును దానమానవియుక్తులయ్యు నీవితంబు ధనంబున పేక్షించి సమయంబునఁ బెఱలకు వశంవదులు గానుండునది. మేఘాదకంబుల సస్యంబులకుఁ బుష్టిగల్గినట్లు నద్యాదిజలంబులఁ గల్గదు గదా; అట్లే రాజద్రవ్యంబునఁ బ్రజాపుష్టిగల్గినట్లు ధనికులధనంబునఁ గల్గదు. మహావీర్యబలుం డయ్యు రాజు మార్దవంబు ప్రకటించుచు ముందు శత్రురాజ్యంబు ప్రవేశించి యతనికార్యంబు నిర్వహించుచు సంజాతదృఢమూలుం డయి యతని రాష్ట్రంబు సర్వంబు హరియించి మూలంబు నున్నూలింపఁ గోరి తర్వాత నతనిదాయాదులను సేనానాయకులను దద్రాజ్యాంశదానంబున వశపఱిచికొనునది. వృక్షంబు సంక్షీణమూలం బయినఁ దచ్ఛాఖిలు క్రమక్రమంబుగ శుష్కించునట్లు భూపతి నశియించుడుఁ దక్కిన యతని సేవకులు క్రమంబుగ నశియింతు. రాజ్యవృక్షంబు నకు మూలంబు నృపతియు స్కంధంబు మంత్రిగణంబును శాఖాసముదయంబు సేనపులును బల్లవంబులు సేనయుఁ గుసుమంబులు ప్రజలును ఫలంబులు భూమిభాగంబులును బీజంబు భూమియు నని చెప్పంబడు. జేడను విశ్వాసంబుఁ జెందినవాని నయినను శత్రుభూపాలుని నమ్మి యల్పపరివార యుతుండయి యేకతంబున నతనిగీముఁ జొరరాదు. మఱియు రూపంబునను వేషంబునను స్వసదృశులగుజనులఁ బెక్కండ్ర నికటంబున రక్షించుచు గుప్తవిశిష్టచిహ్నం డయి సమయంబున నన్యదృశుం డగుచు వేశ్యలచేతను నటులచేతను

మద్యంబులచేతను గాయనులచేతను రిపుల మోహింపఁ జేయుచు సువస్త్రాభరణంబులతోడను గుటుంబంబుతోడను విశిష్ట చిహ్నంబుతోడను యుద్ధరంగంబు నొకపుడుం బ్రవేశింపక స్త్రీ పుత్ర భృత్యవర్గంబును శత్రువర్గంబును ఊణంబునుపేక్షింపక సావధానుండు గావలయు. జీవించియున్నంత వఱకు సద్గుణుం డగు పుత్రునందును రాజు స్వాధికారంబు సర్వంబును సమర్పింపఁదగదు. అట్లు సేయుట మహానర్థంబు మదంబుం గలిగించుం గాన విష్ణ్వాదులును దమ యధికారంబు పుత్రులందు సమర్పింపరైరి. ఆయువు స్వల్పావశిష్టం బగుడు తేఁడు స్వామ్యంబు సత్పుత్రునందు నిల్పినది; యువ రాజుదులు స్వామ్యలోభచాపలభౌరంబున ఊణంబునరాజకం బయిన రాష్ట్రంబు ధరియింపఁ జాలరు. రాజపుత్రుఁడు తమపదంబు నెంది సునీతిఁ బ్రజలఁ బాలించుచుఁ బూర్వామాత్యులందుఁ దండ్రీయందుఁ బోలె శౌరవంబుఁ జూపుచుండునది. పూర్వమంత్రులును నూతనరాజశాసనంబు యుక్తంబేని మునుపటికంటె నధికంబుగ గారవించుచు నయుక్తంబేని సమయాంతరంబున నిదికార్యంబని నిషేధింపవలయుం గాని యతనికిఁ దోడ్పడి ధనాశచే దుర్ణయంబునఁ బ్రవర్తింపఁదగదు; ప్రవర్తించిరేని యాతేనితో వారును బదభ్రష్టులగుదురు. కులభక్తులయినభృత్యుల ద్వేషించుచు నూతనుల భజియించురాజు శత్రువశుండయి ధనప్రాణంబులతో వియోజితుం డగును. నవ్యంబయినజనంబును గుణవంతంబు నీతిమంతంబు నయిన నారిచరితం బిమ్ముగం బరీక్షించి ప్రాచీన సేవకులతోఁ దుల్యంబుగఁ గార్యంబుల నియోగింప నగు.

మాయాపులు కార్యంబు గలంతకాలంబును మృదువచనంబు
 లను స్తుతులను నతులను సేవలను దానంబులను తేని
 సేవింతు; సాధువు లెల్లకాలమును బ్రత్యక్షంబునం బరో
 త్తంబునను సమంబుగను నిష్కపటంబుగను సేవింతు;
 భూమ్యాకాశంబులకుం బోలె వీరి కింతయంతరంబు గలదు.
 ధూర్తులుం జోరులు జారులు నని విఖ్యాతులు మాయకు జన
 కులును బరస్వహరణంబున నిందితులు నగుదురు గానియందు
 మొదటివాఁడు ప్రత్యక్షంబునను దక్కినవారు పరోక్షంబు
 నను బరధనంబు హరియింతు. ధూర్తులగువా రజ్ఞులకు హితం
 బహితంబనియు నహితంబు హితంబనియు బోధించి తమ
 కార్యంబు నెఱవేర్చికొని మిగుల నమ్మించియు ఛద్మంబున
 హాని చేయుదురు. మానిసి యెవని కప్రియంబు సేయం
 దలంచు వానికి మున్నందు ప్రియంబు సేయ వలయు;
 వ్యాధుండు మృగవదార్థంబు సుస్వరంబుగ గానంబు సేయు.
 మాయ సేయకుండ జనునకు మహాద్రవ్యంబు శీఘ్రం
 బుగ సంఘటిల్లదు. పరస్వంబు హరింపకుండ నెవ్వఁడు మహా
 ధనుండు గాఁడు. మాయ నవలంబించినం గాని యీప్సి
 తార్థసిద్ధి యొదవ నేరదు. నృపులు పరధనాపహరణంబు
 పరమం బగు స్వధర్మం బని తలంచి యొందొరులతో
 మహాయుద్ధంబు గావించి ప్రాణంబులుం ద్యజియింతు.
 రాజునకుఁ బరస్వహరణంబునఁ బాపంబు లేదేని దస్య
 పులకును లేకుండెడు; కాని పాపం బాశ్రయభేదంబున
 ధర్మరూపం బయి యుండు. పెక్కండ్రచే స్తుతింపఁబడిన
 వ్యాపారంబు ధర్మంబును బలుపురచే నిందితంబధర్మంబు

నగుం గాని ధర్మతత్త్వం బేవారికిఁ జెలియ నశక్యం బయి
యుండు. అతిదానంబు తపంబును సత్యంబు నీలోకంబున
దార్శిద్యంబు గావించు. ధర్మార్థంబుల సాధింపఁజాలనివాని వచ
నంబు నిష్ఫలం బగు. అర్థంబును ధర్మంబు నార్జింపఁ గుశలుం
డును దేశకాలజ్ఞుండును నిస్సంశయండు నగువాఁడు పూజ్యుం
డగుం గాని సంశయంబు నెల్లెడలఁ గలవాఁడు సమ్మతుండుఁ
గాఁడు. పురుషుం డర్థంబునకు దాసుండు, నర్థంబేవానికి దాస
భావంబు నొందమి నెల్లవాఁడు నర్థంబు సంపాదింప మిగుల
జతనంబు గావించునది. అర్థంబునన ధర్మంబును గామంబును
మోక్షంబును నరులకు సిద్ధించు. శస్త్రాస్త్రశూన్యంబయిన
శౌర్యంబును స్త్రీవిహీనంబయిన గార్హస్థ్యంబును గ్రాహకుని
వినాగఁ శౌశలంబును యోధుల కైకమత్యంబులేని యుద్ధం
బును సుసహాయంబు లేని యాపదయు మహాదుఃఖజనకంబు
లగు; మఱియు నాపత్కాలంబున మిత్రసమంబయిన సహా
యంబు లేదు. అవిభక్తధనులగు జ్ఞాతుల మైత్రిని విభక్త
ధనుల నియతభృతిని మిత్రుని సత్యంబునను స్వసదృశభోగం
బులను దన్నుచు తేనిం జుట్టంబుల సంగాతకాండ్రఁ గొలు
వుడుకాండ్ర సంతసంపెట్టుచుఁ దనధనంబుల ననుభవించు
నరుఁడు సుఖి యగు. తేఁడు దర్పంబును గార్హస్థ్యంబును మా
నంబు ద్వేషంబు భయంబును విడిచి విశేషభృతిదానంబునను
బ్రేమమానంబులను గాతవించి భృత్యుల స్వార్థసిద్ధ్యర్థంబు
నియోగించునది. కాని మఱియొక ప్రకారంబున నియోగింపఁ
గాదు. బ్రాహ్మణులకు దానంబున నగ్నికి జన్నంబులను బాం
థులకుఁ బానీయదానంబునను దృష్టి చేయుచు నుండువాఁడు

సుఖయు విపరీతుఁడు దుఃఖయు నగు. పరుల నవమానించు
తలఁపు దర్పంబును, నే నెల్లవారికంటె నధికుఁడ నను నభిప్రా
యంబు మానంబును, వ్యయంబున దైన్యంబు కార్పణ్యంబును,
స్వనాశశంకభయంబును, మనశ్చాంచల్యం బుద్వేగంబు నని
ప్రకీర్తితంబు లయ్యె. తుద్రునకే నవమానంబు గావింప
మహావైరం బగు. దానమానసత్యశౌర్యమార్ద్రవంబులు సౌహా
ర్దకరంబులు. రా జాపత్కాలంబున బుధులను గురులను
సోదరులను బంధువులను భృత్యులను జ్ఞాతులను సభ్యులను
సభకు రావించి వినతుండయి యీయాపద సంతరించు నుపా
యంబు చెప్పఁడని కోరి మీరు మాకుం బరమమిత్రులరు
గాని భృత్యులు గారనియు మీకుం దుల్యంబగు సహాయంబు
మా కొండు లే దనియు భృతియందు నూఁడవయంశంబేని
యర్థంబేని భోజనార్థం బిప్పుడు గ్రహింపుఁడు తక్కినదాని
నాపత్సముత్తీర్ణుండ నయి యుపకారంబు మఱవక యొసఁగెద
ననియు స్వాభీష్టంబు వేఁడునది. షోడశాబ్దంబులు గుఱుం
బంబు పోషింప సమర్థం బగుధనంబు గలభృత్యుఁ డెనిమి
దేండ్లదనుక వేతనంబు గ్రహింపకయ స్వామికార్యంబు సేయ
నగు; మఱియు నితరుఁడును స్వధనానుసారంబుగ భృతిం
గొనకయ తేనికార్యంబునఁ బ్రవర్తిల్లంజను; కాని నిర్ధనం
డన్నవస్త్రంబులం గొనియె ప్రవర్తించునది. ఎవ్వనివలన
సుఖం బనుభవించె నతనిదుఃఖంబున దుఃఖంబుం బొందని
కృతఘ్నుని స్వామియేని యన్యులేని నిందింపక మానరు. ఎవ
నియన్న మొకమాటయిన బాగుగ భుజియింపఁబడె నతని
కార్యార్థంబు జీవితంబు త్యజియించిన భృత్యుండు సుశ్లోకుం

డు గాన నాపత్కాలంబున నేవాఁడును రాజును విడువం
 దగదు; మఱియు భృత్యునికార్యంబు సేయఁ బ్రాణంబులు
 వీడిన రాజు నుత్తముఁ డనంబడు. రాముని నీతిసామర్థ్యంబున
 వానరులును సుభృత్యత్వంబు నంగీకరించిరి గాన నతనికిం
 దుల్యుండగు నీతిమంతుండు పృథివిని లేఁడు. చోరుల యొక
 మత్యంబును గ్రామనాశనంబు గావింప నోపు నన రాజభృ
 త్యుల యొకమత్యంబు శత్రునాశంబు గావించునని చెప్పనేల?
 కృష్ణుండునుం బోలెఁ గూటనీతిజ్ఞుఁడయిన రాజు లోకంబున
 నొకఁడు లేఁడు. అతఁడు తనచెలియలి సుభద్ర నద్జనునకు
 ఛలంబున నిప్పించె. నీతిమంతుల యభిప్రాయంబున స్వశ్రే
 యస్సాధనం బఖిలంబు యుక్తి యనంబడు. మధ్యస్థుఁడు
 మొదల స్నేహంబు గావించి పిమ్మట నతనికార్యంబు చేసి
 ధర్మవాదంబున స్వకార్యంబు సాధించికొనవలయు. పరస్పర
 ప్రీతి గల్గునట్లు గుణంబుల వర్ణించుచు నిష్టాన్నధనవసనా
 దులఁ బ్ర లోభనంబు గావించినఁ గార్యసిద్ధి యగు. కుట్టినలకు,
 మాయికులకు, మధ్యస్థులకు, శపథావలంబనంబును మిథ్యా
 సల్లాపంబును ధైర్యవర్ధనంబును (సంతసమువెంచుట) గార్యం
 బు సాధించు నుపాయంబులు. ఆత్మరక్షణోపాయంబుఁ జింతిం
 పనివాఁడు పశువుకంటెను జడుఁడు; యువతులును దుశ్చరి
 తంబు దాఁప సాకుఁగల్పింతురు గాదె. యుక్తి ఛలాత్మికయు
 సత్యాత్మికయు నని ద్వివిధ యగు. కపటారులయందు ఛలం
 బుపయోగింప వలయు. కానినాఁడు మహాత్ములకేని శీల
 నాశం బగు. లోకంబునం బెక్కండ్రు బుద్ధిమంతులు కలరు
 గాని యొక్కఁడ కాఁడు; కావునఁ దాత్త్వికంబయిన యుక్తి

నిష్ఫలం బగుటం జూచి కుశలు లగువారు దేశకాలానుసారం
 బుగఁ బురుషానుసారంబుగను బెక్కువిధంబుల యుక్తులం
 గల్పింతురు. మాయాకుశలు లగువారు మంత్రముల నోషధు
 లను వేటువేటువేషములను గాలమును వచనమును సంశ్ర
 యించి పెక్కుతైఱంగుల మోసంబు చేయుదురు. విక్రీతం
 బేని దత్తంబేని యగు వస్త్రభాండాదిపదార్థంబుల నధికారి
 సమక్షంబునన యాత్మచిహ్నంబు శాశ్వతం బగునట్లు గ్రహీత
 వేయించునది. మఱియు స్త్రీయకూటాదినివృత్తికై యావస్తు
 వులు రాజజ్ఞాతంబులు(రిజష్టరు చేయఁబడినవి)గఁ జేయించునది.
 రాజును దనయొద్ద నిడిన జడాంధబధిరబాలుర ద్రవ్యంబులకు
 వృద్ధి యీవలయు. స్త్రీలు స్వీయాదిభేదంబున ముతైఱంగుల
 నున్నట్లు భృతకులు నుత్తమాదిభేదంబున మువ్విధంబుల నుం
 దురు. స్వామితరులయం దనురాగంబు నొందక స్వామియం
 దనురక్తుం డగువాఁడు తత్తముఁడు నధికభృతి నపేక్షించి యితరు
 లను స్వామిని సేవించువాఁడు మధ్యముఁడును స్వామిచే నధికం
 బుగఁ బుష్టుఁ డయ్యు నన్యుని సేవించువాఁ డధముఁడు నగు
 దురు. అపకృతుం డయ్యు నుపకరించువాఁ డుత్తముఁడును
 సామ్యం బభిలషించువాఁడు మధ్యముఁడును స్వకార్యైక
 తత్పరుం డధముఁడు ననియు వ్యవహరింపఁబడుదురు. ఉప
 దేశంబు నొందకుండ నేవారికిని గేవలప్రమాణంబుల సుజ్ఞా
 నంబు వొడమదు. బాల్యంబుం దారుణ్యము నారబ్ధకార్యము
 నకు సమాప్తిదము లగుం గాని వార్ధకంబట్టిదిగాదని ధీమంతుఁ
 డెఱిఁగి యశ్రమంబుగ సమాప్తి నొందఁ దగినకార్యం బారం
 భించునది. ఏకకాలమున బహుకార్యారంభము సుఖావహము

గాదు గావున నారబ్ధకార్యము సమాప్తి నొందుదనుక నన్య
కార్యము ప్రాజ్ఞాదారంభింపఁ దగదు. ముం దొక కార్యం
బారంభించి యది సిద్ధింపకమున్న వేఱొకదాని నారంభించిన
నదియు నిదియుం జెడుం గావునఁ గృతి, సుఖముగ సమాప్తి
నెందు దానిన యారంభించునది. కార్యసిద్ధి నాపాదించు
కలహమును వరం బగుం గాని నిరర్థకం బయినయది యాయు
ర్ధనసుహృద్యశోధర్మహారం బగు. ఈర్ష్యయు లోభమును మద
ముచు బ్రీతియుఁ గ్రోధమును భీతియు సాహసము నను నీ యేడు
ను గార్యప్రవృత్తిచ్ఛిద్రమునకు హేతువు లని బుధులు పల్కు
దురు. అనాపదయందుఁ గార్యం బెట్లునడిపిన నచ్ఛిద్రంబు విద్వ
త్సమ్మతంబుఁ గాలాంతరంబునన బాధంబు నగు నట్లు బుధులు
నడుపుదురు. దశగ్రామాధిపతియు శతానీకుఁడు నశ్వారూఢు
లయి పరిచారకులతోఁ గూడి చరింప వలయు. మఱియు
గ్రామాధిక్యతులు నట్లు చేయవలయు. సాహస్రికుఁడును శత
గ్రామపాలుండును శస్త్రాస్త్రధారు లగు పదుండు పదాతుల
తోడ నేని యాశ్వికులతోడ నేని కూడి యేకాశ్వరథారూఢు
లయి చరింపవలయు. సహస్రగ్రామాధిపతియు నాయుతికుం
డును శిబికారూఢుండేని ద్వ్యశ్వరథారూఢుండేని గజారూ
ఢుండేని యగుచు వింశతినేవకులతోఁ గూడి చరింప వలయు.
అయుతగ్రామపాలుండును బంచాయుతసేనానాయకుఁడును
బహుసేవకపరివృతు లయి యేయానంబున నేని చతురశ్వ
రథంబున నేని యేగుచుండవలయు. పిమ్మట నాధిపత్యాధి
క్యంబు వీక్షించి గౌరవాధిక్యమును గల్పించుచు ధనికులందును
గుణవంతులందు నట్లాధిక్యానుసారముగ నేర్పఱుచుచు స్వదే

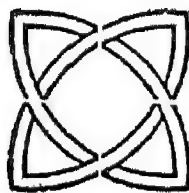
శంబున శ్రేష్ఠుఁడు మానహీనుండును, నీచుఁ డధికమానయు
తుండు గాకుండ శ్రేయోర్ధి యగు రాజు చేయునది.

మఱియు రాజు గ్రామంబులను బత్తనములను హీన
మధ్యమోత్తములకు గృహార్థము భూములీవలయు. ముప్పది
రెండుహస్తముల దైర్ఘ్యముఁ బదియునాఱుహస్తముల వైశా
ల్యము గల వాసభూమి యధమయు నర్ధాధిక మధ్యమయు
ద్విగుణయుత్తమయు నగు; మఱియు వాసభూమి కుటుంబ
స్థితికిఁ దగినదిగ నుండవలయుం గాని యధికయు న్యూనయుఁ
గాఁజనదు. రాజుచే నధికారమున నియుక్తులెల్లను గ్రామ
బహిర్భాగమున నుండం దగినవారు. సైనికులయం దొకఁ
డును నృపునికార్యంబు లేనియపుడు గ్రామమునం బ్రవేశిం
పను గ్రామజనులఁ బీడింపనుం దగదు. మఱియు గ్రామ్య
జనులు వారితో నెప్పుడు వ్యవహరింపనుం దగదు. సైనికుల
కనుదినమును శౌర్యవృద్ధి గావించుధర్మము నట్టివాద్యస్త్ర
గీతములును టేఁడు కుశలులచే వినిపించుచు యుద్ధకార్యంబు
నన కాని యన్యకార్యమున వాని నియోగింప కుండునది.
సత్యాచారు లయిన ధనికులు వ్యవహారమున హతు లయిన
రాజు వారి నుద్ధరించుచు నష్టి వొందిన కృషీవలుల సయితము
రక్షించునది.

సైనికులలో ధనికులున్న వారికిం దగినభృతి యిచ్చుచు
వారి వ్యయముకంటెఁ ద్రింశాంశం బధికముగఁ బరదేశగమ
నార్థము ధనంబిచ్చుచు నాత్మకోశమువోలె వారి ధనమును
సుయత్నమున రక్షించుచు మిథ్యాచారులయిన ధనికులధనము
హరియించుచుండవలయు. ధనికులచే వృద్ధి చతుర్గుణముగ

గృహీతంబయిన పిదప నధమర్ణులవలన నతనికి మరల ధన
మిప్పింపఁదగదు.

ఇది శ్రీ భారద్వాజసగోత్రపస్తంబసూత్ర పురాణపండ
వంశమణి భద్రయ్యశాస్త్రి తనూభవ విద్వద్విధేయ
మల్లయనామధేయాంధ్రీకృత మైన శుక్రనీతి
సారమున సర్వమును బంచమాధ్యాయము
సమాప్తము.

శుక్రనీతిసారము

కఠినపదముల కర్థము

పదము అర్థము

సర్గము = సృష్టి
విస్తృతము = విశాలము
క్రియైక దేశబోధకము = నేర్వవలయు
వానిలో నొకభాగముం దెల్పు
నది
అధిగమించు = నేర్చికొను
వృష్టి = వర్షము
విత = వ్యర్థము
క్షీబులు = అసమర్థులు
అతివాదము = అధిక సంభాషణము
ప్రధావించు = పరువెత్తు
జంఘాలంబు = వడిగఁబోవునది
అపథ్యాశి = దేహమున కనుకూలము
గాని వస్తువులం దినువాఁడు
గుంటిశిఖరంబు = పర్వతాగ్రము
అత్యాహితకరము = మిగులభయమును
గల్గించునది
హాసము = త్సయము
అసిధారావలేహానము = కత్తివాతిని
నాల్కతో స్పృశించుటం బో
లునది
స్వారాధ్యుఁడు = శ్రమలేకుండ నేవిం
పఁ దగినవాఁడు
దురారాధ్యుఁడు = శ్రమచే నేవింపఁ
దగినవాఁడు

పదము అర్థము

పనుపలుచు = అలవాటు చేయు
సీరకాష్ఠము = నాఁగలి
అనుగలము = అనుకూలము
అనుమేయించు = ఊహించు
ఉత్సన్నము = నశించునది
విజిగీషువు = జయింపఁగోరువాఁడు
షండతిలలు = నూవుతప్పలం బోలిన
వారు
ప్రణిధి = వేగులవాఁడు ✓
సాగియు = నుభయించు
అకర్ణధారంబు = చుక్కాని పట్టు
వాఁడు లేనిది
కలంబు = దోనె
వైశ్రవణుఁడు = కుబేరుఁడు
దాంతి = మనోనిగ్రహము
అరినిష్ఠాదనుఁడు = శత్రుల జయించు
వాఁడు
ఉద్వేజనకరంబు = పీడించునది
చికిత్సితగదుఁడు = రోగమునకు వైద్య
ము చేయించుకొన్నవాఁడు
నిష్ఠూతానల ధూమధూమ్రముఖంబు
= ఉమియచున్న యగ్నియొక్క
పొగచే బూడిదరంగు గల మో
ము గలది
విపశ్చితులు = విద్వాంసులు

పదము

అర్థము

సంవననము = వశీకరణసాధనము
 ప్రణిపాతము = నమస్కారము
 అలంభావము = సంపూర్తి
 విషయామిషము = విషయము లను

భోగ్యము

ఆకృష్టాడు = ఆకర్షింపఁబడినవాఁడు
 ఉత్కర్తనము = కత్తిరించుట
 అరిగాఁపులు = రయితులు
 అనీకము = సేన
 కరదులు = సన్నిచ్యువారు
 గద్యాణము = ఒక తెఱఁగు బంగారు
 నాణెము, వరహా

బహుభుజపరిణాహా = పెక్కు చేతుల

వైశాల్యము గలది

సత్రికత్తుము = మూఁడు ముంగిళ్లు
గలది

పరివర్తకులు = మాటువారు

యామికులు = గుమ్మమును గాచు
వారు

ఊపకార్యాట సంయతము = మేడ
 తోడను బురుజులతోడను గూడి
 నది

దూష్యము = వస్త్రోగ్రహము

కోష్ఠము = గది

బృహన్నలికయంత్రము = ఫిరంగి

గౌర్మికము = సేనావిశేష సంబంధ
 మైనది, జీతము పుచ్చికొని పని
 చేయు సైనికులు గల సేన గుల్మ
 మని కొందఱు

ప్రకృతులు = మంత్రులు

అధికృతులు = ఉద్యోగులు

పద్య = సన్న మార్గము

పదము

అర్థము

సుధాశర్కరలు = నున్నముం గంకఠ
యును

ప్రహారము = మూఁడుగంటల కాలము

ఆరెకులు = గస్తీతిరుగువారు

ప్రతిభువు = జామీనుదారు

నిర్యాసము = జిగురు

ఉత్కోచము = లంచము

వైశున్యము = కొండెగానితనము

అధర్షణము = బెదరింపు

ఉన్మాదంబు = తూనిక

దత్తాభయూడు = అభయమొబడిన
వాఁడు

బ్రదిమి = జీవనము

కుసీదము = వడ్డివ్యాపారము

అన్యశంస్యము = హానిచేయమి

శిఖి = నెమిలి

కేక = నెమిలికూత

అనవద్యచరితులు = మంచినడకడికల
వారు

పర్వము = పండువు

స్వత్వనివర్తనపురస్సరముగ = హక్కు
విడుచుకొనునట్లుగ

గ్రహీతృజీవితావధికము = పుచ్చుకొ
న్నవాఁడు జీవించియున్నంతక
లము వాడు

గోష్ఠము = గోశాల

సాహిణము = గుఱ్ఱపుసాల

అంధువు = నూయి

ఘరట్టము = తిరుగల్లు

ఉచ్చాయము = ఎత్తు

అపవరకము = గది

కర్పరము = ఇల్లు నేయు పెంకు

పదము అర్థము

గుల్మము = సేనావిశేషము
 సోరణగండ్లు = కిటికీలు [నది
 నుయంత్రితము = బాగుగఁగట్టబడి
 కార్పటికుఁడు = నిత్యముం బ్రయాణ
 ము చేయువాఁడు
 చరుఁడు = వేగులవాఁడు
 ఛలఁబు = కపటము
 వర్షిష్ఠుఁడు = పెద్దవాఁడు
 సిద్ధాస్త్రిఁడు = సిద్ధమైన యస్త్రవిద్య
 గలవాఁడు
 నగ్నశస్త్రుఁడు = ఒగనుండి తీసిన కత్తి
 ధరించినవాఁడు
 ఛది = ఇంటికప్పు
 దన్యవృత్తి = దొంగతనము
 నిర్ఘ్నుఁడు = దయ లేనివాఁడు
 భాగధేయము = అదృష్టము [వారు
 అనలసులు = చుటుకుదనము గల
 కృత్రిముఁడు = తలిదండ్రులనదలి
 యెచ్చట నేని తిరుగువానిం దెచ్చి
 పుత్రుఁడుగా భావించిన నతఁడు
 కృత్రిముఁడు
 స్వామ్యము = హక్కు; ప్రభుత్వము
 కైతవము, కపటము
 అభిజనవంతుఁడు = సద్వంశమునజన్మిం
 చినవాఁడు
 ఒడ్డనము = సేనను యుద్ధానుకూలము
 గఁ బన్నుట
 వితథము = వ్యర్థము
 సౌచికులు = కుట్టుపనిచేయువారు
 తంతు వాయులు = సాలీలు
 క్లిశ్యమానుఁడు = కష్టపెట్టబడుచు
 న్నువాఁడు

పదము అర్థము

వేఁగి = పెద్దపులి
 అకృష్టభూమి = దున్ననిభూమి
 కొఱుకులపంట = బీళ్లలోనిపంట
 అవద్యము = దుష్టము
 భృతకుఁడు = కూలిపుచ్చుకొని పని
 చేయువాఁడు
 చదుకము = నాల్గువీధులం గలియు
 చోటు
 ఉద్యమించు = క్రక్కు
 స్పృశుఁడు = చారుఁడు
 పార్థక్యము = వేటిమి
 మైమఱుపు = కవచము
 వరాటము = గవ్వ [వాఁడు
 కార్యాక్షుముఁడు = పనిచేయలేని
 సాధిలేఖ్యము = తాకట్టుపత్రము
 అభిశక్తుఁడు = నిందింపఁబడినవాఁడు
 సాద్యస్కము = అప్పుడున్నది
 ఉపభుక్తము = అనుభవింపఁబడినది
 వినిమయాత్మకము = మార్చుకొన్నది
 నిశ్చితాన్యస్వామికము = పరులదియని
 నిశ్చయింపఁబడినది
 భాటకము = బాడిగ
 పునరావర్తకము = మరలవచ్చునది
 భృతకము = కూలి
 త్రివర్గశూన్యము = ధర్మార్థకామము
 లలో నెదానిని సాధింపలేనిది
 అనుల్బణము = అధికముగానిది
 సంభిన్నాలాపము = ఇతరులు మాట్లా
 డుకొనుచుండ నడ్డముగ మాటా
 డుట
 స్కన్నము = ఆటిపోయినది
 శీర్ణతరి = శిథిలమైనపడవ

పదము అర్థము

అతివిప్రు = మిక్కిలి సంపాదించవలె
 నను నిచ్చ [తుడు
 వేగితుడు = మలమూత్రాది బాధి
 గంజు = కల్లుదు కాణము
 శత్రునమనము = శత్రులవంచుట
 ప్రత్యుత్పన్నమతి = సమయోచితమై
 న తెలివిగల [కొన్నవాడు
 జిహ్వాంసుకుడు = హింసింపదలచి
 విఘ్నసాశనుడు = అతిధిపూజ మొద
 లగునవి కావించి తచ్చేషమును
 భుజించువాడు
 స్వస = చెల్లెలు
 స్నుష = కొడులు
 లగ్నకుడు = జామీను దారుడు
 పయ్యదంచనము = అప్పు
 అధమర్ణికము = ఋణస్థులయొద్ద ను
 న్నది [నున్నది
 శౌత్తమర్ణికము = ఋణదాతయొద్ద
 అజగ్యము = మైత్రి
 వావదూకత = మాట్లాడు శక్తి
 సాకిరులు = సాక్షులు
 హింస్రుడు = క్రూరుడు
 యధాజాతుడు = మూర్ఖుడు
 దేవదీవకుడు = అర్చకుడు
 శ్రొత్తడి = పతివ్రత
 జరభి = చెడునడవడిగల స్త్రీ
 పాలసుడు = మూర్ఖుడు
 విసంభార్హులు = నమ్మదగినవారు
 నాటము = బజాలు
 ఉత్థానశీలుడు = శత్రువులమీదికిఁ
 బోవు స్వభావముగలవాడు
 ధర్మణి = కులట

పదము అర్థము

కర్ణజపుడు = కొండెగాడు
 అజాలగర్భము = లోపల గుల్లలేనిది
 వ్రీహి = ధాన్యము
 చిపిటము = తప్ప
 దలాభము = టేకువలెనున్నది
 నిర్వేశము = కూలి
 వార్ధుషికుడు = వడ్డిచేజీవించువాడు
 ప్రసారభూమి = బజారు
 గరువలు = విద్వాంసులు
 కృత్స్నము = పూర్ణమైన
 స్మర్యమాణకర్తృకము = తలంపబడి
 న కర్తగలది
 శకృత్తులు = పేడ మొదలగు నెరువులు
 బబ్బులాదులు = బూరుగ మొదలగు
 నవి
 ఆరకూటము = ఇత్తడి
 చలార్చ = ఉత్సవవిగ్రహము
 ప్రాట్టు = అడుగువాడు
 వివాకుడు = చెప్పవాడు [కుండు
 నిపానము = నూతిదగ్గఱనున్న నీళ్ల
 ఘోషణాచ్ఛాదనము = చాటింపును
 గప్పిపుచ్చుట
 ఆవేదనము = పిర్యాదు
 ఆసేధించు = అడ్డగించు
 యియత్తులు = యజ్ఞము చేయువారు
 అధికరణము = న్యాయస్థానము
 కూటకరణము = కల్తీచేయుట
 ప్రాప్తాధర్మణులు = బెదరింపబడిన
 వారు మొదలగువారు
 పక్షము = పిర్యాదు. దావా
 ధిగ్దండము = చీవాట్లు పెట్టుట
 సాన్నారులు = స్వర్ణ కారులు

పదము

అర్థము

నిర్వేశము = కూలి

స్వగమము = స్వయము గాఁ బోవునది

అన్యగమము = వాహన సహాయమునఁ
బోవునది [నైన్యము

మాలము = తండ్రి తాతల నాఁటి

భృతిపాలితంబు = జీతమునం గాపా
డఁ బడినది

ఉత్సృష్టము = విడువఁబడినది

బృహన్నాళికము = పెద్దనాళము గల
యాయుధమును (ఫిరంగిని) ధరిం
చినది

లఘునాళికము = తుపాకి

అజానేయము = ఉత్తమాశ్వము

శఫంబు = పశువుల కాలిగిట్ట

కూర్పరము = మోచేయి

కంతంబుదనుక = మెడవఱకును

శఫపరిణాహము = డెక్కల వైశా

ప్రోధము = గుఱ్ఱపుముట్టె [ల్యము

గ్రీవ = మెడ

సమీకము = యుద్ధము

సప్తి = గుఱ్ఱము

భ్రమదూషితము = చెడుసుడులుగలది

కార్మ్యము = చిక్కుట

ఖలీనము = కల్లెము

కళాఘాతము = చబుకుదెబ్బ

శతధనుఃపరిమితము = నూలుధనువుల

పరిమాణము గలది

జాతరము = గర్భమునందలి యగ్ని

సక్తువు = పేలపుఁబిండి

క్షీప్తము = చిమ్మంబడినది

ప్రస్తరచూర్ణము = రాతిపొడుము

పదము

అర్థము

అర్కస్నుహ్యోకాన్యము = నిట్లేద

కఱ్ఱలు, జేముడుపుల్లలు

గోలకము = తుపాకిగుండు

సుపర్యాప్తము = మిక్కిలి చాలినది

అభియుక్తుఁడు = విద్వాంసుఁడు

ఉపహాగభేదము = వెవ్వేలు కానికలు

ఉత్సాదనము = నాశము

నిన్నుగలు = నదులు [బట్టుదల

ఎకార్థాభినివేశంబు = ఒక కార్యమునం

మన్నీఁడు = ప్రభువు

అభిషేకనము = సేనలతో శత్రు నెది

రింపఁబోవుట

ధ్వజినీరక్షణము = సేనా సంరక్షణము

ఒడ్డనము = సేనల పన్నుగడ

సమీరితము = చెప్పంబడినది

సంమీలనము = మూసికొనుట

ప్రసారణము = జారుట

అకుంచనము = ముడుచుట

వ్యాలము = కూరమృగము

అయస్సారము = ఉక్కు

అవిక్షతము = నఱకఁబడనిది

అపసరించు = తొలఁగు

గీము = ఇల్లు

జిఘాంసువు = హింసింపఁగోరువాఁడు

యధ్యమానులు = యుద్ధము చేయు
వారు

క్షుత్ర బంధువు = రాజాధముఁడు

పుతన = సేన [సినది

కరకాక్లాంతము = రాలవానచే నల

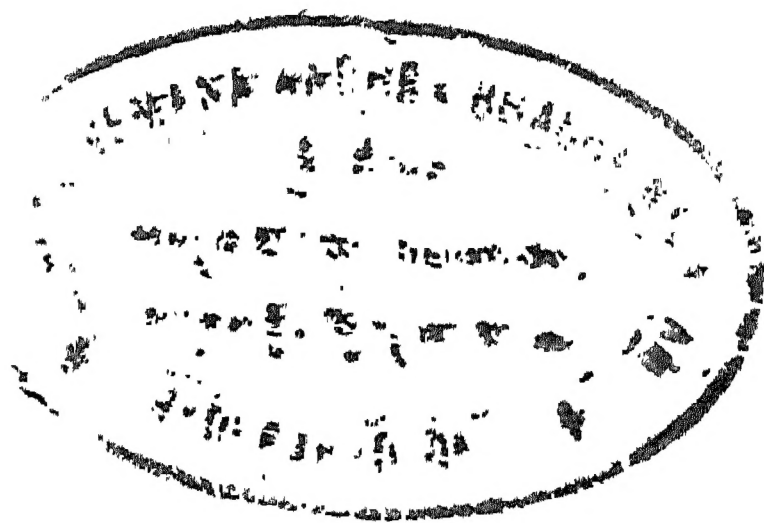
దస్యవిద్రుతము = దొంగలచేఁ దఱు
మఁ బడినది

శుక్రనీతిసారము

తప్పాప్పులపట్టిక

పుట పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
7 19	వోలె కర్మంబు	వోలె కర్మంబు
18 2	జవ్వనంబుఁ బ్రదిమి	జవ్వనంబును బ్రదిమి
18	వినయవంతుఁడు	వినయవంతుఁడు
40 9	యైన దామట్టి	యైన దామట్టి
48 7	లోకంబున బరలోక	లోకంబునఁ బరలోక
45 1	బులు	బులు
65 18	శేకుండ	శేకుండ నిది యంగీకృతమని
98 8	సంభాషణమునను	సంభాషణమును
100 21	తేజస్వి	తేజస్వి
106 13	నేనాని	నేనాని
112 16	బావించునది	బాలించునది
185 9	తేజస్వి	తేజస్వి
186 17	జన్మమున... గానోపఁడు	జన్మమున నుత్తముఁడయ్య సంసర్గమున నీచుఁడగు గాని జన్మమున నీచుఁడగు వాఁడు సంసర్గమున నుత్త ముఁడు గానోపఁడు.
English Transla- tion		
188 17	నెనీవిటత	నెటవిదిత
148 17	ధావ్యాఢి	ధావ్యాఢి
146 1	గ్రధనము	గ్రధనము

పుట సంక్తి		తప్పు	ఒప్పు
	15	గ్రథితం	గ్రథితం
165	18	వ్యాఘ్రంబును	వ్యాఘ్రంబు
180	23	యేవాఁడ...నిధియ	యేవాఁడ...నిధియై
188	11	నివాద	వివాద
193	14	బాలుని...బును	బాలుని...బును దాసులగు స్త్రీలు పూటపెట్టిన ధ నంబును
208	3	సప్త...దాని...ములును	సప్తమప్రకరణము
227	24	సుయంక్తం	సుయంక్తం
239	23	కర్మానుష్ఠాన	కర్మానుష్ఠాన
255	19	యొందొరుల	యొందొరుల

2 Vemana Andhra
 Bhasha Nighantu